

Geoinovace

Indie: společnost a hospodářství v transformaci

Kapitoly z humánní geografie Indie

Petr Daněk, Adam Čajka, Filip Chvátal, Petr Voda,
Lenka Zahradková, Pavlína Zrůstová

Masarykova univerzita Brno 2014

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Indie: společnost a hospodářství v transformaci

Kapitoly z humánní geografie Indie

muni
PRESS

Petr Daněk, Adam Čajka, Filip Chvátal,
Petr Voda, Lenka Zahrádková,
Pavlína Zrůstová

Indie: společnost a hospodářství v transformaci

Kapitoly z humánní geografie Indie

Masarykova univerzita
Brno 2014

Publikace vznikla v rámci projektu OP VK „Inovace výuky geografických studijních oborů“ (reg. č.: CZ.1.07/2.2.00/15.0222), který je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této elektronické knihy nesmí být reprodukována nebo šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu vykonavatele majetkových práv k dílu, kterého je možno kontaktovat na adrese – Nakladatelství Masarykovy univerzity, Žerotínovo náměstí 9, 601 77 Brno.

Recenzovali: doc. RNDr. Josef Novotný, Ph.D.
RNDr. Miloš Fňukal, Ph.D.

© 2014 Petr Daněk, Adam Čajka, Filip Chvátal, Petr Voda, Lenka Zahradková, Pavlína Zrůstová
© 2014 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-7528-3 / 978-80-210-7528-3
;E4@ +) *Ž" Ž# Ž' S(Ž /a` ↑ WbVX
DOI: 10.5817/CZ.MUNI.M210-7528-2014

Věnováno Mileně Hübschmannové

Obsah

Předmluva a poděkování	9
Úvod	13
1 Představy o Evropě a Indii	13
2 Cíl a struktura knihy	16
1. Hledání receptu na růst: hospodářská politika	19
1.1 Indický hospodářský zázrak?	19
1.2 Chronologie ekonomického růstu	21
1.3 Stát a hospodářství 1947–1991	22
1.4 Fiskální krize a nová ekonomická politika	24
1.5 Předpoklady růstu	26
1.6 Závěr: nová ekonomické politika a sociální konflikt	29
2. Nová ekonomická politika, chudoba a nerovnost	31
2.1 Úvod: globální epicentrum chudoby	31
2.2 Velká indická debata o chudobě	32
2.3 Nová ekonomická politika a vývoj chudoby	36
2.4 Ekonomický růst a vývoj sociálních nerovností	37
2.5 Regionální nerovnosti a jejich vývoj	40
2.6 Závěr: boj proti chudobě	44
3. Jednota v rozmanitosti? Dělicí linie ve společnosti	47
3.1 Jednota v rozmanitosti	47
3.2 Varna, džátí, a jejich proměny	48
3.3 Dalité	51
3.4 Proti sociálnímu útlaku: rezervační systém	53
3.5 Ádivásíové: kmenové obyvatelstvo	55
3.6 Náboženství a vytváření kolektivní identity	57
3.7 Politika úředního jazyka	62
3.8 Proměny místa žen a mužů ve společnosti	68
3.9 Vzdělání: částečný příběh úspěchu	75
3.10 Závěr: vzdělání jako zdroj sociálních bariér	79
4. Demografické okno příležitosti?	80
4.1 Úvod: největší populace	80
4.2 Zdroje populačního růstu	80
4.3 Vývoj plodnosti a reprodukční chování	85
4.4 Populační politika	89

4.5	Diskriminace nenarozených dívek	90
4.6	Demografická dividenda.....	92
4.7	Závěr: proměna demografického chování.....	93
5.	Hospodářství: strukturální změny a nová ekonomická geografie	95
5.1	Úvod: nová ekonomická politika a strukturální změny	95
5.2	Zahraniční investice	98
5.3	Struktura zaměstnanosti	100
5.4	Zemědělství: struktura a regionální specializace zemědělské produkce	101
5.5	Zemědělství a nová ekonomická politika.....	108
5.6	Těžba neobnovitelných zdrojů	112
5.7	Vývoj, organizace a odvětvová struktura zpracovatelského průmyslu	117
5.8	Hlavní průmyslová odvětví: energetika	121
5.9	Hlavní průmyslová odvětví: hutnictví	122
5.10	Hlavní průmyslová odvětví: chemický průmysl	125
5.11	Ekonomická globalizace a proměna terciérního sektoru	127
5.12	Nová ekonomická politika a regionální disparity	133
5.13	Závěr: nová ekonomická geografie.....	136
6.	Největší demokracie světa? Politický systém a lidská práva	138
6.1	Úvod: největší demokracie?	138
6.2	Ústava.....	138
6.3	Federalismus	140
6.4	Federální politické instituce	144
6.5	Politické instituce indických států.....	149
6.6	Lidská práva a svobody	150
6.7	Korupce ve společnosti a politice.....	153
7.	Demokratizace zdola? Budování místní samosprávy.....	156
7.1	Úvod: paňčájatí rádž	156
7.2	Vytváření systému místní samosprávy.....	157
7.3	Systém místní samosprávy na venkově	159
7.4	Místní samospráva ve městech a suburbánním prostoru.....	163
7.5	Závěr: paradoxy decentralizace.....	164
8.	Stranický systém, politické strany a geografie volební podpory	166
8.1	Úvod: proměna systému politických stran	166
8.2	Hlavní politické strany	167
8.3	Volby do Lók sabha.....	171
8.4	Geografie volební podpory.....	173
8.5	Závěr: demokracie a kastovní struktura	176

9. Životní prostředí, rozvoj a environmentální hnutí.....	177
9.1 Spor o obecní pastviny v Karnátace	177
9.2 Kořeny občanského aktivismu	179
9.3 Podoby lidového protestu	181
9.4 Hnutí Čipko: ochrana lesů	183
9.5 Narmada bačáo andolan: proti budování velkých přehrad	184
9.6 Nájamgiri: těžba rudy v posvátném okrsku	187
9.7 Plačimáda: voda pro trh nebo pro místní spotřebu?	188
9.8 Závěr: environmentální hnutí	189
10. Život na venkově: vesnice Vendajampatti	191
Závěr.....	201
Seznam literatury	205
Základní informace o indických státech.....	235
Mapy regionů.....	236
Seznam obrázků.....	242
Seznam tabulek.....	243
Seznam rámečků	244
Summary	245
Rejstřík geografických názvů.....	252
Věcný rejstřík	266

Předmluva a poděkování

Tato kniha vznikla ze snahy o pochopení světa současné Indie. Vyrosla z rozporu mezi snadnou dostupností informací o Indii, a často nekritickou, stereotypní a povrchní interpretací těchto informací, v níž někdy převažuje reprodukování dávných mýtů nad snahou o pochopení společenského, politického a kulturního kontextu popisovaných faktů a událostí.

Podobný rozpor charakterizuje i výuku regionální geografie světa na českých školách. Ta se obvykle opírá o aktuální a detailní data, ale pro jejich vysvětlení často používá zastaralé pohledy a přístupy. Život v Indii se v posledních desetiletích změnil, stejně jako se změnil v České republice. K pochopení změn nestačí jen aktualizovat data v tabulkách a mapách, ale je potřeba vysvětlit společenský kontext, ve kterém jejich interpretace dostává smysl. Tato kniha se snaží o přiblížení kontextu procesů, proměňujících současnou Indii, a to především v oblasti společenské, ekonomické a politické. Tyto procesy není možné popsat bez jejich základní faktografické charakteristiky, proto jsou součástí knihy i mapy a tabulky, i když víme, že rychle zastarají. Naším cílem však bylo věnovat víc pozornosti interpretaci než faktografickému popisu.

Symbolickým počátkem nové éry je v Indii rok 1991, podobným jako je v České republice rok 1989. V roce 1991 začala v Indii nová ekonomická politika, která otevřela indické hospodářství a urychlila ekonomický růst. Hlavním cílem knihy je přiblížení změn, které probíhají v indické společnosti, hospodářství a politice od roku 1991. Pro pochopení významu těchto změn, v některých případech, jsme se museli vrátit dál do minulosti, ale ne dále než k indickému hnutí za nezávislost, ve kterém jsme našli základ některých politik, trendů i problémů, které nová ekonomická politika zesílila, urychlila, nebo na které reaguje.

Tato kniha je výsledkem práce mnoha lidí. Vznikla díky zájmu, ochotě, tvůrčí práci a času širokého kolektivu, který výrazně přesahuje autorský tým, uvedený pod titulem knihy. Poděkování patří v první řadě indickým kolegům, kteří nám nad indickým čajem trpělivě objasňovali souřadnice potřebné pro orientaci v moderní indické společnosti, zvláště prof. Abdulu Shabanovi a Dr. Bipinovi Jojo z *Tata Institute of Social Sciences* v Mumbáí a prof. Thangavelu Vasantha Kumaranovi z Majsúrské univerzity (*University of Mysore*). Stejný dík patří indickým postgraduálním studentům, kteří během svého studijního pobytu na Masarykově univerzitě v Brně (v letech 2011 až 2013) ochotně diskutovali a přednášeli o svých výzkumných tématech: Anupu Tripathimu, Mohanu Kumaru Berovi, Joshuovi Kazingmei, Tejeswaru Karkorovi, Noli Niveditě Tirkey, Ujjwalu Dadhichovi.

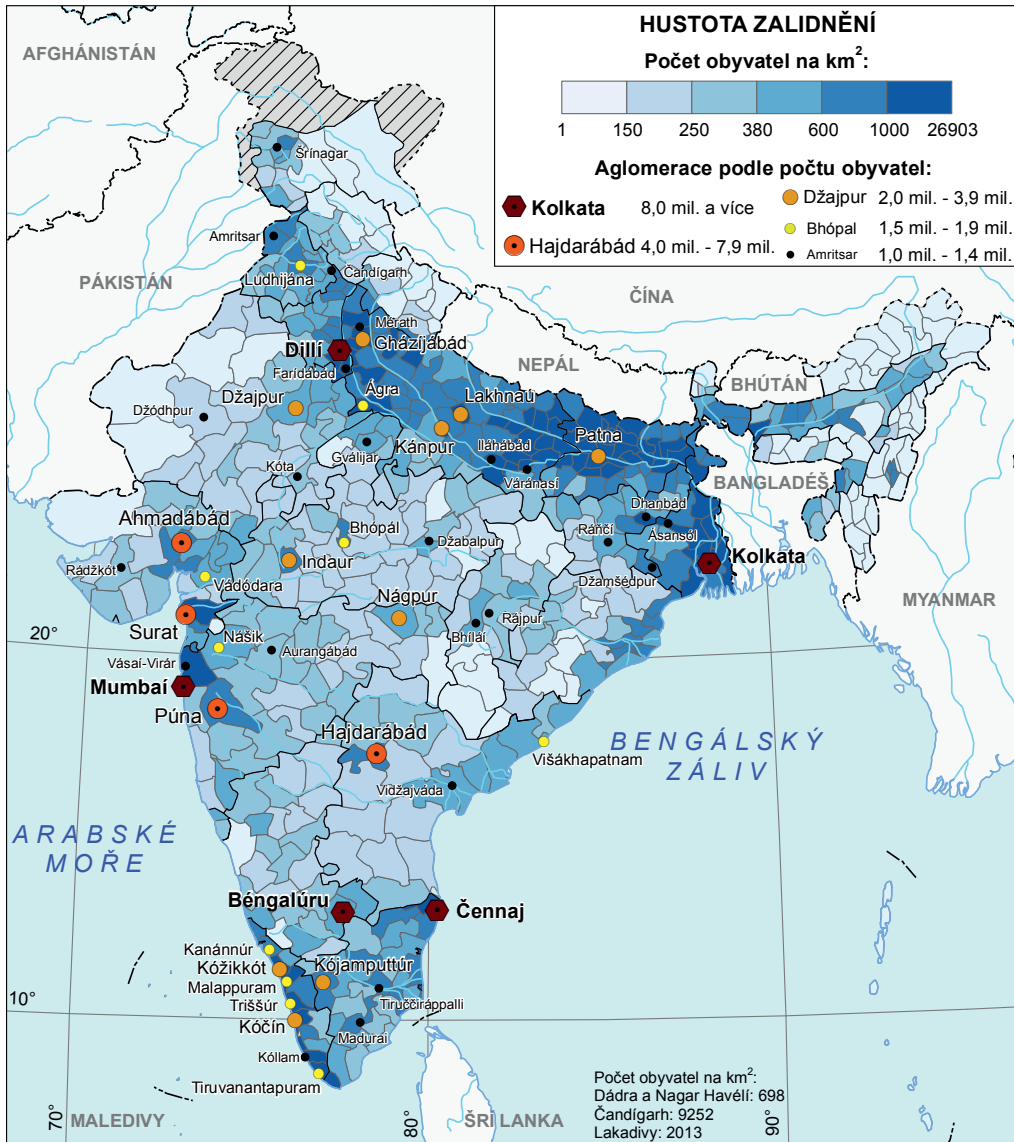
V České republice patří poděkování především kolegům z „geoinovačního“ týmu Geografického ústavu Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně, jehož součástí jsou všichni autoři knihy, zvláště Ondrovi Šerému za nelehké a přesto citlivé vedení tohoto týmu. Dík za pečlivé vypracování map a kartogramů patří kolegům z Laboratoře kartografie a geoinformatiky Geografického ústavu, především Zdeňku Stachoňovi, Radce Báčové, Radimu Štampachovi a Janu Russnákov. Za rejstříky a zpracování grafů děkujeme Davidu Fiedorovi, Gustavu Novotnému a Petru Markovi. V textu jsme použili zjištění studentů geografie, kteří se indickým tématům věnovali ve svých závěrečných pracích; mimo autorský tým to byly zvláště práce Barbory Keclíkové, Kristýny Lysákové, Lenky Sobotové, Olgy Sochorové a Jany Suchomelové. Děkujeme Janě Kubelkové poskytnutí výsledků jejího terénního výzkumu v Tamilnádu. Zvláštní poděkování patří Nadi Johanisové za užitečné

komentáře k dřívějším verzím textu, stejně jako Petře Přadkové za jazykovou korekturu. Jaroslavu Hraběti a Ivě Kučerové děkujeme za vstřícný přístup a pečlivé grafické zpracování textu. Zejména děkujeme oběma recenzentům, doc. RNDr. Josefu Novotnému, Ph.D., a RNDr. Miloši Fňukalovi, Ph.D., za pečlivé pročtení textu, množství cenných připomínek, a upozornění na naše chyby. Zodpovědnost za ty, které v textu zůstaly, zůstává na nás.

Autoři

Obr. 1 Administrativní členění Indie (stav k 1. 1. 2013)

Obr. 2 Hustota zalidnění a městské aglomerace s více než 1 mil. obyvatel

Poznámka: územní jednotky, v nichž je vyjádřena hustota zalidnění, jsou okresy; data pochází ze sčítání lidu k 1. březnu 2011

Zdroj: Office of the Registrar General (2013a), CityPopulation.de

Úvod

1 Představy o Evropě a Indii

Evropané byli vždy přitahováni světem Indie. Evropské dějiny pozdního středověku a raného novověku byly silně ovlivněny snahou o kontrolu nad obchodem s Indií a hledáním obchodních cest do Indie. V moderní době evropský kolonialismus zásadním způsobem proměnil indickou společnost, hospodářství, kulturu i politický systém, zatímco masivní přísun materiálních a finančních zdrojů z Indie do Evropy se stal jedním z katalyzátorů ekonomického růstu Evropy. Současně byla Evropa ovlivněna indickou filozofií, kulturou a náboženstvím.

Evropský zájem o Indii byl, nejméně v moderní době, spojený s vytvářením orientalistických představ jinakosti. Ty byly od počátku rozporuplné. Na jedné straně byla vytvářena představa Indie jako místa duchovních hodnot, vyspělé filozofie, originální kultury a vzácného zboží: Evropany přitahovala například jóga, Bhagavatgíta, staroindická poezie a drama nebo koření. Na druhé straně tu byla představa Indie tajemné, dekadentní, zvrácené a zaostalé: Indie archaického kastovního systému, upalování vdov, paláců rozpadajících se v džungli nebo té nehlubší chudoby. Evropští cestovatelé a geografové 19. a 20. století se na vytváření a posilování těchto představ významně podíleli. Tato reprezentace, nekriticky zdůrazňující jinakost a založená více na snaze ukázat platnost předem daných kategorií odlišnosti než na snaze o porozumění, pokračuje v mnoha ohledech i v současnosti, např. v cestopisech, mediálním zpravodajství, nebo někdy i ve výuce zeměpisu.

Jak tvrdí Saíd (2008), rozporuplnost orientalistických představ vyplývá z toho, že jejich cílem není vytvořit objektivní obraz Indie, ale obraz Indie a Evropy, kdy vlastnosti připisované jednomu kontinentu jsou prezentovány jako protikladné k druhému. Indická chudoba a zaostalost zdůrazňovaly evropskou představu vlastní vyspělosti a bohatství, zatímco představa Indie jako místa duchovního života zrcadlila evropskou sekularizaci a konzumní způsob života, a Kámasútra puritánské normy intimního života v Evropě. Psaní o Indii tak bylo vždy psáním o Indii a Evropě.

Vytváření orientalistických představ o vzdálených regionech není záležitostí jen umělců a cestovatelů 19. století, ale probíhá i v současnosti. Stále tu je představa mysteriální a zaostalé Indie, podporovaná autory turistických průvodců a některých cestopisů. Je tu i představa Indie duchovních hodnot, *ášramů* a *sádhuů*. Potom je tu, vedle dalších, novější představa Indie jako „vynořující se“ ekonomické velmoci, země závatného hospodářského růstu, pyšného člena skupiny zemí BRICS. Všechny tyto představy v sobě spojují na jedné straně tradiční evropský zájem o Indii, na druhé straně obavu z indické složitosti, kulturní odlišnosti a vnitřní různorodosti, které vytvářejí bariéru pro pochopení.

Tato kniha je motivována snahou přispět k pochopení komplexity současné indické společnosti. Nechceme tvrdit, že v Indii neexistují ášrámy, sádhuové, rozpadající se paláce nebo erotické plastiky na stěnách chrámů. Ale chceme vysvětlit, že pro každodenní život naprosté většiny Indů jsou tyto součásti života v Indii málo důležité. Naším cílem není reprodukovat tradiční orientalistické představy a posilovat vnímání Indie jako odlišné a obtížně pochopitelné, ale představit současný život v Indii jako (post-)moderní, plný rozporů a kon-

tradikcí, a tím současně podobný životu v Evropě. Chceme představit indickou společnost jako vysoce diferencovanou a rychle se měnící a přitom současně ovlivňovanou podobnými procesy a vystavenou podobným problémům, jako evropské společnosti. Představit indické hospodářství jako integrální součást globální ekonomiky, využívající její příležitosti a trpící jejími neduhy. Snahou bylo přiblížit představy o Indii více z pohledu samotných Indů, tj. přiblížit kontext diskusí o společnosti, ekonomice a politice, které se vedou v Indii.

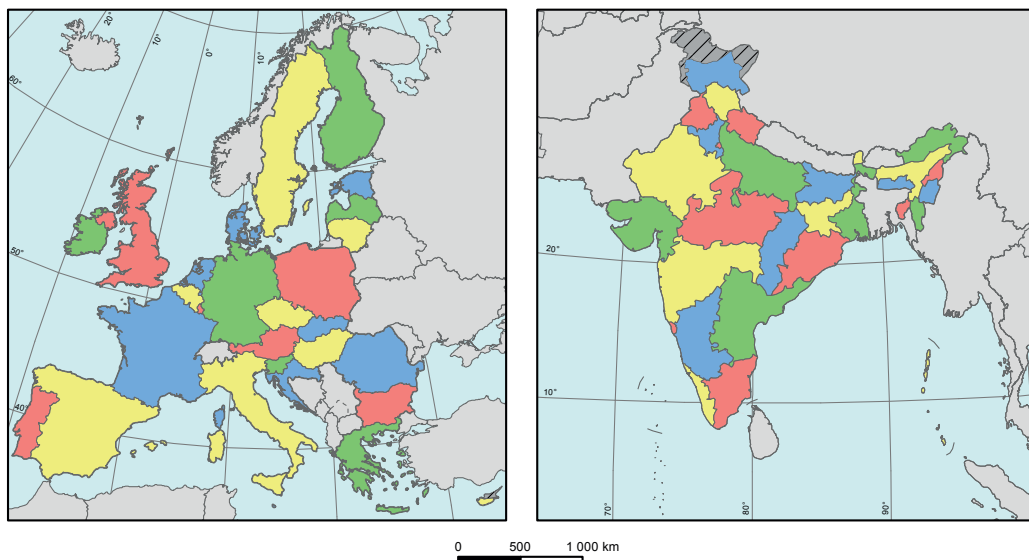
Naší motivací bylo vytvořit dostupnou příručku pro české studenty s vážným zájmem o Indii. Knihu, jejíž přečtení by bylo užitečné pro všechny, kdo sdílejí starý evropský zájem o Indii, ale jsou kritičtí k tradičním orientalistickým představám a chtějí život v Indii pochopit víc do hloubky, než umožňují tradiční učebnice zeměpisu, příručky pro podnikatele a politiky, nebo turistické průvodce. Vedle toho doufáme, že přečtení knihy bude užitečné pro ty, kdo chtějí v Indii studovat, pracovat, žít nebo cestovat, s cílem poznávat současný život v Indii a jeho problémy a rozpory spíše než navštěvovat atraktivitu cestovního ruchu. Naší ambicí je poskytnout českému čtenáři úvod pro pochopení kontextu společenských, ekonomických a politických procesů, probíhajících v současné Indii. Nejen proto, že tento svět je zajímavý sám o sobě, ale také proto, že jeho problémy a konflikty, zvláště v porovnání s těmi, které prožíváme v Evropě, hodně vypovídají o problémech současného světa.

Metodou zvolenou k dosažení tohoto cíle jsou postupy regionální geografie. Na indickou společnost se díváme jako na celek diferencovaný nejen sociálně a ekonomicky (z hlediska sociální struktury, ekonomické úrovně apod.), ale také regionálně. Navíc se zamýšlíme nad souvislostmi mezi sociální a geografickou diferenciací, např. mezi sociální strukturou obyvatelstva a geografickou nerovnoměrností ekonomického rozvoje. Cílem bylo „zmapovat“ jevy a procesy, utvářející a proměňující indickou společnost, a ukázat ji ne jako jednotný, všude stejně diferencovaný celek, ale jako geograficky různorodý sociální systém, jehož starší různorodost je proměňována novými procesy – podobně, jako je tomu v Evropě.

Častou součástí evropských představ o indické společnosti je dojem její nepochopitelné složitosti: množství jazyků, kast, národů nebo společenských institucí je tak velké a jsou od evropských tak odlišné, že nemá cenu snažit se je pochopit. Cílem této knihy je poskytnout stručný návod na pochopení této složitosti. První elementární pomůckou zde může být změna pohledu: nedívejme se na Indii jako na národní stát a nesrovnávejme ji s Českou republikou nebo Německem, ale jako na kontinent či politický makroregion, který můžeme srovnávat s Evropou nebo Evropskou unií. Vnitřní složitost takového území najednou přestane být nepochopitelně vysoká, a různorodost a výjimečnost Indie se v tomto pohledu stane podobná různorodosti a výjimečnosti Evropy.

Tab. 1: Srovnání Indie a Evropské unie

Ukazatel	EU	Indie	Poměr (EU = 100)
Rozloha (2013, tis. km ²)	4 381	3 166	72
Počet obyvatel (2011, v mil.)	508	1 210	238
Hrubý domácí produkt (2011, triliony USD)	15 821	4 711	30
Počet států	28	28	100
Počet oficiálních jazyků	24	24	100

Obr. 3: Politická mapa EU a Indie

Srovnání území Indie a Evropské unie ukazuje několik překvapivých podobností (viz tab. 1 a obr. 3). Co se týče organizace politické moci v území, je počet států po vstupu Chorvatska do EU v obou regionech právě 28. Součástí Indické republiky je však kromě 28 států také sedm svazových teritorií, vesměs menších území s jinou formou vztahu k centru federace než v případě členských států. Ale nejsou součástí „evropského prostoru“ také menší území jako Andorra, Monako, San Marino nebo Vatikán, které sice nejsou členskými státy EU, ale de facto jsou do Unie politicky i ekonomicky integrovány? Evropská unie má zvláště těsné ekonomické i politické vazby s kulturně blízkými státy na svých hranicích (zvláště Evropské společenství volného obchodu: Švýcarsko, Lichtenštejnsko, Norsko, Island); podobně Indie má zvláště těsné vazby s Nepálem a Bhútánem a také se Šrí Lankou a Maledivami. Součástí EU jsou i vzdálené a kulturně odlišné regiony, jako např. francouzské zámořské departmenty, podobně jako jsou součástí Indické republiky vzdálené a kulturně odlišné ostrovy Andamany a Nikobary. Indie vede se sousedními státy několik sporů o vymezení společné hranice, z nichž nejzávažnější je konflikt v Kašmíru. Ale nemá i EU podobný spor na Kypru?

Také složitost jazykové mapy Indie se může zdát méně nepochopitelná, srovnáme-li ji s jazykovou mapou EU. Počet jazyků s oficiálním statusem je v obou regionech právě 24 (o indické jazykové politice více v Kapitole 3). Vedle nich se v EU i Indii mluví mnoha dalšími jazyky, z nichž některé jsou velmi podobné oficiálním jazykům, takže je obtížné stanovit, zda jde o jazyk či nářečí; jiné jsou naopak velmi odlišné, ale používá je jen málo mluvčích. Nejvíce indických i evropských jazyků patří ke stejné – indoevropské – jazykové rodině. Vedle toho v obou makroregionech existují početné skupiny mluvčích i velmi odlišných jazyků, příslušejících k jiným jazykovým rodinám. Mnoho dnešních indických i evropských jazyků, i indická a evropská kultura obecně, byly významně ovlivněny dnes mrtvými jazyky starověku, v Evropě nejvíce latinou a v Indii nejvíce sanskrtem. Jako *lingua franca*, jazyk vzájemné komunikace mezi jednotlivými jazykovými oblastmi, se dnes v obou regionech nejvíce používá angličtina; ta je také nejčastějším druhým jazykem pro většinu Indů i Evropanů.

Politická i kulturní mapa je dynamický koncept. Stejný počet států a jazyků v EU a Indii je jen dočasný. Více než konkrétní počet politických nebo kulturních jednotek je pro téma této knihy významnější, že jak politická, tak kulturní (jazyková) diferenciacie společnosti prochází v obou regionech vývojem, je výrazem společenských a ekonomických procesů a politických konfliktů, jimiž je průběžně zpochybňována a měněna. V době, kdy vzniká tento text (2013), vzniká v demonstracích, protestech a politických jednáních nový indický stát – Tělangána, zatímco Evropa očekává skotské a možná katalánské referendum, jejichž výsledkem také může být vznik nových států. Cílem této knihy je přispět k pochopení dynamiky těchto společenských, ekonomických a politických procesů (někdy zjednodušeně označovaných globalizace), které proměňují Indii (stejně jako Evropu), a poskytnout aspoň základní faktografii pro porozumění těmto procesům.

Jsme si dobře vědomi toho, že orientalistickým představám se (zcela) vyhnout nedokážeme. Za prvé, všichni – autoři knihy – jsme Evropané a přes naši snahu vyhnout se těmto představám a představit Indii více z indického pohledu víme, že to objektivně není možné. Za druhé, naše poznání a chápání indických realit je subjektivně omezené. Přestože většina z nás pobývala v Indii nejen jako turisté, ale jako studenti, učitelé nebo badatelé, a přestože jsme některá témata konzultovali s našimi partnery na indických univerzitách a s indickými studenty na Masarykově univerzitě v Brně, svou životní zkušeností a vzděláním zůstáváme Středoevropany. Hlavním zdrojem informací prezentovaných v této knize není naše žitá zkušenost, ale publikace indických a zahraničních autorů a data shromážděná indickými a mezinárodními institucemi. Úvod ke knize jsme začali odkazem na orientalistické představy proto, abychom upozornili na jejich význam při popisu a vytváření reprezentace kulturně odlišné společnosti, a doporučili čtenářům více kritické čtení následujících kapitol a kritickou konfrontaci informací v nich prezentovaných s jejich dosavadními představami.

2 Cíl a struktura knihy

Díky tradičnímu zájmu o Indii, a specificky díky pracím české indologické školy, existuje mnoho publikací o Indii, dostupných českým čtenářům. Podrobně a v různém detailu je popsána indická historie (např. Strnad et al., 2003; Krása et al., 1997; Zbavitel, 1997, 1985; Marková, 1997), náboženství (Zbavitel, 1993; Filipický, 1998; Preinhaelterová, 1997 aj.), filozofie (Bondy, 1991; Zbavitel, 2004), literatura (Zbavitel a Vacek, 1996; Zbavitel, 2008; Marková, 2011) i různé aspekty kultury (Kalvodová a Zbavitel, 1987; Knížková, 1997; Miltner, 1978 aj.). Řada knih indických autorů, starých i současných, byla přeložena do češtiny. Pro cestovatele jsou dostupné turistické průvodce i řada cestopisů. Těmto žánrům nechceme konkurovat. Proto se nesnažíme převyprávět ani interpretovat indické dějiny, a pokud se v textu obracíme do minulosti, pak jen selektivně a účelově, abychom vysvětlili kořeny některých současných procesů a problémů; ty nejčastěji nacházíme v indickém boji za nezávislost a v období státem řízené modernizace v dekadách po získání nezávislosti. Těžiště našeho zájmu je však v pochopení současné indické společnosti a hospodářství, a jejich geografické organizace.

Jednotlivé kapitoly knihy jsou integrovány snahou o pochopení příčin, projevů a důsledků ekonomické a společenské transformace, kterou indická společnost prochází v posledních asi třiceti letech. Některé vrstvy indické společnosti, a některé sektory ekonomiky, v tomto období dokázaly využít příležitosti nové globalizované ekonomiky k výrazné vlastní pro-

měně, a tím i k proměně vnímání Indie v Evropě i jinde. Jestliže na počátku tohoto období percepci Indie dominovaly obrazy chudoby, neefektivního státu, nepotismu, korupce a hospodářské zaostalosti, součástí nové reprezentace jsou obchodní centra, softwarové společnosti, mladá vzdělaná střední třída a obrazy hospodářského růstu. Skutečně prošla tato „rozvojová země“ tak zásadní transformací? Které části společnosti změny zasáhly nejvíce? Která hospodářská odvětví? Které regiony? Jaké důsledky to mělo pro ostatní? Tyto otázky sledujeme v jednotlivých kapitolách.

První kapitola představuje proměnu indické hospodářské politiky, dokumentuje chronologii ekonomického růstu a dává jeho příčinu do souvislosti se sociálním konfliktem uvnitř indické společnosti. Pozornost věnovaná ekonomickému růstu a sociálnímu konfliktu je tématem sjednocujícím i všechny následující kapitoly. Přes rychlý ekonomický růst zůstává Indie makroregionem s největším absolutním počtem chudých lidí na světě. Kapitola 2 proto uvádí do velké indické debaty o chudobě, vysvětluje paradox souběžného ekonomického růstu a koncentrace chudoby, a hledá odpověď na otázku, jaký dopad měl ekonomický růst na rozšíření chudoby, a to ve smyslu sociálním i geografickým.

Třetí kapitola představuje sociální kategorie, které jsou zdrojem rozmanitosti a vytváří linie štěpení v indické společnosti – kasta, etnicita, jazyk, náboženství, gender, vzdělání – a diskutuje proměny, kterými tyto kategorie prochází v důsledku ekonomické transformace. Kapitola 4 podobně mapuje demografické procesy, především reprodukční chování a jeho proměnu.

Rozsáhlá Kapitola 5 představuje strukturální změny, kterými v uplynulých třech dekadách nové ekonomické politiky procházelo indické hospodářství, nejdříve jako celek, a potom jeho hlavní sektory: zemědělství, těžba, průmysl, služby. Hlavním tématem je marginalizace zemědělství a s ním asi poloviny indické populace, která je na něm přímo závislá, a geografická koncentrace rychle rostoucích odvětví služeb a průmyslu do velkých aglomerací na jihu a západě Indie.

Následující tři kapitoly jsou věnovány různým aspektům politiky, a všechny se snaží kriticky polemizovat s rozšířenou charakteristikou Indie coby největší demokracie světa. Nejprve jsou v Kapitole 6 představeny hlavní instituce indického politického systému, a je diskutován vliv těchto institucí a vliv ekonomické transformace na stav lidských práv a svobod. Sedmá kapitola přibližuje peripetie vytváření unikátního indického systému místní samosprávy (*paňčájati ráđž*) a diskutuje dopady této „revoluční demokratizace zdola“ na změny v rozložení moci na lokální a regionální úrovni. Osmá kapitola seznamuje s transformací, kterou v 90. letech prošel indický stranický systém, představuje hlavní politické strany a geografii výsledků parlamentních voleb.

Devátá kapitola přibližuje sociální, politický a environmentální konflikt, který přinesl zvýšený tlak v důsledku ekonomického růstu na využití zdrojů indického venkova, a který proti sobě postavil firemní korporace a vlády na jedné straně a místní komunity na straně druhé. Tento konflikt je interpretován jako střet dvou odlišných vizí rozvoje. Tento střet vizí je, podle našeho názoru, jednou z určujících podmínek procesů probíhajících v současné Indii.

Krátká závěrečná Kapitola 10 vybočuje z logiky tematického strukturování předchozích kapitol a doplňuje pohled na současnou indickou společnost, hospodářství a politiku o představení života v jedné vesnici na tamilském venkově, na základě výsledků terénního výzkumu, který zde prováděla Kubelková (2013).

Zvláštní pozornost je v textu i v mapách věnována transkripci zeměpisných jmen. Uvádíme je v českém přepise (exonyma), tj. názvy z indických jazyků uvádíme v podobě, ve které se co

nejvíce blíží české výslovnosti, bez zprostředkování angličtinou. V tom navazujeme na přístup české indologické školy; její publikace byly také využity jako zdroj českých verzí indických místních jmen (zvláště Krása et al., 1980, 1997). Hlavním zdrojem exonym v mapách a textu publikace byl rejstřík mapového souboru edice „Poznáváme svět“ (Ústřední správa geodézie a kartografie, 1965). Místní názvy, které v těchto pramenech nebyly dohledatelné, byly přepsány do češtiny z hindské verze internetových stránek, věnovaných příslušným městům a místům. Pouze ve výjimečných případech, kdy nebyl známý ani český, ani hindský název, byla za zdroj pro české exonymum použita anglická verze názvu.

Respektovali jsme změny místních názvů, které byly místními úřady oficiálně přijaty (např. Čennaj místo Madrás, Mumbaí místo Bombaj), i když víme, že v denním životě se obvykle používají jak nová, tak stará jména (např. největší a nejstarší univerzita v Čennaji se dosud oficiálně jmenuje Madráská univerzita, anglicky University of Madras). Protože k mezinárodnímu přepisu indických místních jmen je používána angličtina a anglické místní názvy jsou nejčastěji používány v indických i zahraničních publikacích, je za českou transkripci v místě prvního použití názvu uvedena v závorce transkripce anglická, např. Čennaj (Chennai). Obě formy přepisu, tj. česká i anglická, jsou uvedeny také v rejstříku geografických jmen v závěru knihy.

Vedle deseti kapitol, obsažených v tomto svazku, má publikace ještě druhý díl. Ten je zaměřený více regionálně; obsahuje podrobnější popis environmentálních podmínek, složení obyvatelstva a osídlení, a hospodářské struktury a specializace regionů uvnitř Indie. Území Indické republiky bylo pro tento účel, v souladu s přístupem indických geografů (zvláště Khullar 2006), rozděleno na šest regionů: *Severozápad* (státy Paňdžáb, Harijána, Rádžasthán a himálajské státy), *Centrální region* (Uttarpraděš a Madhjadpraděš), *Východ* (Západní Bengálsko, Bihár, Odiša, Džhárkhand a Čhattísgarh), *Severovýchod* (Ásám a okolní kmenové státy), *Západ* (Maháráštra, Gudžarát a Góa) a *Jih* (čtyři státy drávidského jihu). Sociální, ekonomické a environmentální podmínky v každém z těchto šesti regionů jsou přiblíženy pomocí textu, grafů, tabulek a map, a to podle jednotné osnovy (1. poloha regionu; 2. přírodní podmínky; 3. přírodní zdroje; 4. obyvatelstvo; 5. osídlení; 6. hospodářství). Vymezení těchto regionů přibližují mapy v příloze na konci tohoto svazku. Vlastní text druhého dílu, vzhledem k omezením daným rozsahem, není součástí tištěné publikace. Je ale k dispozici v elektronické podobě, a to na webových stránkách projektu „geoinovace“, který vydání celé publikace umožnil: <http://geoinovace.geogr.muni.cz/indie>.

Kapitola 1

Hledání receptu na růst: hospodářská politika

„Všemu, co se staví do cesty ekonomickému růstu, se musíme nekompromisně postavit. A překážky růstu musí být odstraněny. Naněštěstí, pokud jde o růst, jsme sami svými vlastními nepřáteli... Rozvoj něco stojí, a tato cena musí být zaplacená.“

Ministr financí P. Chidambaran, The Hindu 6. února 2014

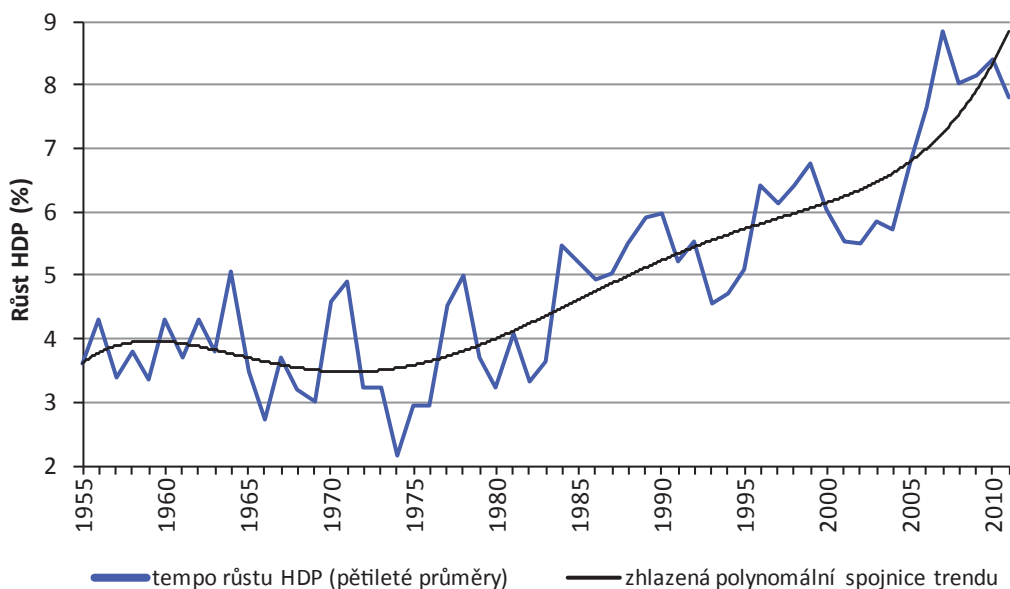
1.1 Indický hospodářský zázrak?

Indická ekonomika v současnosti patří k nejrychleji rostoucím na světě. Zatímco evropské ekonomiky měří růst od počátku ekonomické krize v roce 2008 v desetínách procenta, indická ekonomika rostla v dekadě 2002–2011 průměrně o 7,7 % ročně a velikost indického HDP se za toto období zdvojnásobila (po započtení inflace). (World Bank 2013) Tempo růstu indické ekonomiky bylo už v období 1990–2003 třetí nejvyšší na světě, po Číně a Singapuru (Ahmed a Varshney 2008, viz též níže v této kapitole). Projevy růstu jsou viditelné v indické krajině i společnosti: v největších indických městech vyrostly mrakodrapy obchodních korporací a bank a jejich zaměstnanci – sebevědomá, mladá a vzdělaná střední třída – se považují za součást indického ekonomického zázraku.

Ekonomický rozvoj byl klíčovou součástí státotvorné myšlenky, kolem které se utvářela identita moderní Indie a která dokázala spojit obyvatele Indie z různých sociálních a kulturních skupin. Zakladatelé indického státu, ke kterým patřili Gándhí, Néhrú, Patél, Ambédkar a další, považovali hospodářský rozvoj za hlavní cíl nezávislého státu (přestože o způsobu, jak ho dosáhnout, měli různé představy, viz srovnání Gándhího a Néhrúovy vize rozvoje v kapitole 9). Přes velké úsilí věnované tomuto cíli byl však ekonomický růst v dekadách následujících po získání nezávislosti (1947) jen velmi pomalý. Pejorativně byl označován „indické tempo růstu“ (anglicky *Hindu rate of growth*), což vyjadřovalo, že tempo přírůstku HDP nebylo o mnoho vyšší než tempo přírůstku obyvatelstva.

Kdy začal indický hospodářský zázrak? A jaké byly jeho hlavní příčiny? Jaké předpoklady bylo třeba splnit, jaké změny provést, aby se hospodářství s „indickým tempem růstu“ proměnilo v nového asijského tygra? To jsou otázky, na které hledá odpověď tato kapitola.

Konvenční odpověď na první otázku (kdy?) zní: v roce 1991. Státní rozpočet se tehdy dostal do fiskální krize a Indie byla nucena přijmout půjčku *Světové banky* a s ní její podmínky, vycházející z tehdy převládající neoliberální ideologie *Washingtonského konsenzu*, tj. zejména omezit regulaci domácího trhu a otevřít ekonomiku zahraničním investorům. Konvenční odpověď na druhou otázku (proč právě tehdy?) přímo navazuje: protože reformy vnucené Světovou bankou donutily tehdejší vládu premiéra Narasimhy Ráa k razantnímu

Obr. 1.1: Tempo růstu HDP v období 1955–56 až 2007–08 (klouzavé pětileté průměry)

Zdroj: World Bank (2013), Himanshu a Stern (2011)

programu *ekonomické transformace*, která ukončila dekády rigidního centrálního plánování a tím konečně umožnila ekonomice růst. Toto je odpověď neoliberálních ekonomů, jako např. Džagdীše Bhagwatiho (Bhagwati 1993) nebo Rodrika a Subramaniana (2005). Podle této teze lze indickou ekonomickou historií rozdělit na tři éry (Rodrik a Subramanian 2005):

1. od získání nezávislosti v roce 1947 do poloviny 60. let; v tomto období bylo centrální plánování ekonomiky potřeba pro nastartování programu *industrializace*;
2. od poloviny 60. let do konce 80. let; období špatných politik, ztracené dekády růstu, kdy indické hospodářství trpělo v důsledku direktivního byrokratického řízení, systému označovaného jako „vláda licencí, povolenek a kvót“ (anglicky *Licence-Permit-Quota Raj*), který byl překážkou ekonomického růstu;
3. od roku 1991; období charakteristické uvolněním administrativních omezení trhu a otevřením ekonomiky, které konečně umožnilo „přirozený“ hospodářský růst.

Podle této neoliberální interpretace představují ekonomické reformy, které začaly v roce 1991, zásadní bod obratu mezi špatnými a dobrými politikami. Je to konec období temna a stagnace a začátek nové ekonomické historie. Podobný předěl, který – z hlediska aplikované hospodářské politiky – v české (i československé) historii znamenal konec centrálního plánování a reformy první Klausovy vlády, prováděné ve stejné době.

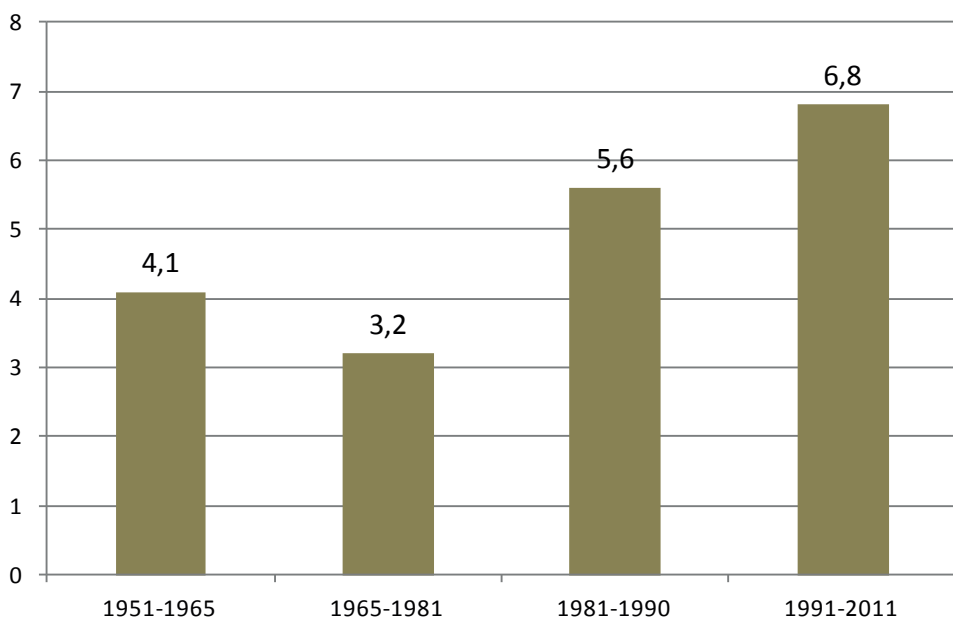
Při bližším pohledu na data o růstu indické ekonomiky, mezinárodní situaci a politický vývoj v Indii však tato zjednodušená interpretace těžko obstojí. Nesouhlasí s ní ani autoři, kteří se otázkou příčin růstu indické ekonomiky zabývali podrobněji, např. Corbridge et al. (2013) a Dréze a Sen (2013). Zbývající část kapitoly vychází z této více kritické interpretace, doplňuje ji o empirická data a hledá méně zjednodušující vysvětlení příčin indického ekonomického zázraku.

1.2 Chronologie ekonomického růstu

Pokusme se nejdříve najít odpověď na otázku: kdy začal růst indické ekonomiky? Při pouhém pohledu na data o ekonomickém růstu (viz obr. 1.1) je zřejmé, že teze řízená ekonomika = pomalý růst a liberální ekonomika = rychlý růst tak docela neplatí. Za prvé, v období 1951–1965, tj. na počátku programu státem řízené industrializace, za vlád vedených premiérem Néhrúem (zemřel 1964) a prvních tří *pětiletých plánů*, byl průměrný růst HDP 4,1 % ročně (viz obr. 1.2). Jak uvádí Dréze a Sen (2013) na základě mezinárodního srovnání, Indie tehdy patřila z hlediska tempa růstu k průměrným státům.

Za druhé, tempo růstu HDP v koloniálním období bylo podstatně nižší, v období 1901 až 1946–47 jen 0,9 % ročně a tempo růstu HDP na obyvatele jen 0,1 % ročně (Dréze a Sen 2013). V tomto srovnání – tj. s předchozím vývojem, a ne se současností – byl ekonomický růst v prvních dvou dekádách po získání nezávislosti nesporným úspěchem; tím spíše, že nový stát v tomto období teprve vytvářel instituce a musel se potýkat s řadou vážných vnějších i vnitřních politických problémů, jako byly důsledky *rozdělení Britské Indie* na Indii a Pákistán a s ním spojené masové migrace a násilí, *integrace knížecích států*, války s Pákistánem, válka s Čínou v roce 1962 aj. (Štrnad et al. 2003, Krása et al. 1997).

Za třetí, v období 1964–65 až 1980–81 se hospodářský růst zpomalil na průměrných 3,2 % ročně (viz obr. 1.2). V mezinárodním kontextu však ani toto tempo nebylo výrazně podprůměrné. Navíc bylo ovlivněno několika událostmi nezávislými na indické ekonomické politice, především velkou neúrodou v letech 1965 a 1966 a skokovým nárůstem ceny ropy po jomkippurské válce v roce 1973 a znovu v roce 1979 (srovnej obr. 1.1, s největšími propady v letech 1966, 1973–1974, 1979–1980).

Obr. 1.2: Čtyři fáze ekonomického růstu

Zdroj: World Bank (2013)

Za čtvrté – a pro otázku o příčinách indického růstu je toto nejvýznamnější – současný ekonomický růst nezačal reformami v roce 1991, ale už o dekádu dříve, tj. začátkem 80. let (viz obr. 1.1). Něco se tedy muselo změnit – či začít měnit – už tehdy. Ekonomické reformy, realizované od roku 1991, tento růst podpořily a urychlily, ale nebyly jeho jedinou příčinou.

Ekonomickou historii nezávislé Indie, z hlediska tempa ekonomického růstu, můžeme zjednodušeně rozdělit na čtyři období (viz obr. 1.2):

1. 1951 až 1965: počátek industrializace, budování institucí, „průměrné“ tempo růstu;
2. 1965 až 1981: „indická míra růstu“, kumulace několika krizových let, vnitřní politická krize (zejména období *vyjimečného stavu* v letech 1975 až 1977, viz Kapitola 6), negativní vliv mezinárodního ekonomického systému (hospodářská krize, ropné šoky);
3. 1981 až 1990: počátek ekonomického růstu v podmínkách centrálně plánované ekonomiky a dílčích reforem za vlády Rádžíva Gándhího;
4. od roku 1991: ekonomická liberalizace, nová ekonomická politika, pokračuje ekonomický růst.

Himanshu a Stern (2011) rozlišují novou etapu růstu od finančního roku 2003–2004, kdy průměrné tempo růstu HDP převyšovalo 9 % (s výjimkou krizového roku 2008).

Podle nejnovějších dat (World Bank 2013) se v roce 2012 růst HDP v Indii zpomalil na 4 %. Většina ekonomů však zůstává optimistická a předpovídá, že rychlý ekonomický růst bude pokračovat. Dvanáctý pětiletý plán na léta 2013–2017 zpomalení v roce 2013 předpokládal, přesto pro celé pětileté období očekává průměrné tempo růstu 8 % (Planning Commission 2012).

Spíše než vyzdvihovat rok 1991 jako mezník mezi špatnou politikou a ekonomickým zázrakem, lze odpověď na první otázku, tj. kdy začal ekonomický růst, formulovat takto: začal už počátkem 80. let, tedy v podmínkách silné role státu v ekonomice a jen pozvolné liberalizace. Nová ekonomická politika od roku 1991 jej dále urychlila.

Před diskusí příčin ekonomického růstu, tedy hledáním odpovědí na druhou otázku (proč?), je potřeba stručně přiblížit indickou hospodářskou politiku před začátkem neoliberalních ekonomických reforem.

1.3 Stát a hospodářství 1947–1991

Přestože Indie je podle 42. dodatku ústavy z roku 1976 socialistickým státem (viz Kapitola 6), její hospodářství lze nejlépe charakterizovat jako státní kapitalismus. Stát měl – a dodnes má – silnou roli v ovlivňování vývoje hospodářství. Hlavním nástrojem ovlivňování jsou pětileté plány ekonomického rozvoje, které připravuje a řídí státní *Plánovací komise* (Planning Commission). Avšak na rozdíl od Československa a socialistických států střední Evropy v Indii neproběhlo žádné masivní znárodnění a soukromý sektor vždy tvořil více než tři čtvrtiny ekonomiky (Shurmer-Smith 2000). Znárodněny byly pouze těžební společnosti a většinu státního sektoru tvořily investice jako přehrady, elektrárny nebo ocelárny, vybudované státem v rámci programu industrializace až po získání nezávislosti.

Indický model hospodářské politiky je spojován se jmény Džaváharlála Néhrúa, prvního premiéra nezávislé Indie (1947–1964), a bengálského statistika Mahálanobise, který byl

hlavním architektem druhého pětiletého plánu (1956–1961). Tzv. *Néhrúúv–Mahálanobisúv model* ekonomického rozvoje prosazoval politiku *industrializace nahrazující dovoz*, tj. uzavření domácí ekonomiky systémem vysokých cel na dovoz ze zahraničí, pod jejichž ochranou a za podpory státních investic se měl rozvíjet domácí průmysl, zejména těžký, energetika, a infrastruktura. Státní plánování bylo uplatňováno prostřednictvím stanovení kvantitativních cílů a zavedením *systému licencí, povolenek a kvót* (*Licence-Permit-Quota Raj*). Tento systém regulace ekonomiky byl později kritizován jako zkosnatělý, byrokratický, zaměstnávající mnoho vzdělaných úředníků a vytvářející prostředí pro šíření korupce.

V Indii, kde živobyť většiny obyvatel bylo (a dodnes zůstává) spojeno se zemědělstvím, znamenala plánovaná industrializace podporu průmyslu na úkor zemědělství, jehož výnosy byly hlavním zdrojem financování programu industrializace. Přerozdělení prostředků ze zemědělství do průmyslu však bylo zdůvodňováno vizí budoucího ekonomického růstu, který industrializace přinese, a v prvních dekádách po získání nezávislosti bylo široce společensky akceptováno jako součást státotvorné myšlenky (tj. chudí zemědělci přijali fakt, že stát místo podpory zemědělství bude z výnosů jejich práce financovat stavbu oceláren a elektráren). (Corbridge 1993) Teprve koncem 60. let, kdy v důsledku neúrody Indii hrozil hladomor, se v pětiletých plánech přesunul důraz na dosažení soběstačnosti v potravinách, a velké státní investice směřovaly do zavlažovacích projektů, výroby umělých hnojiv, zemědělské mechanizace, a nových odrůd obilovin s vyššími hektarovými výnosy, tedy hlavních komponent „*zelené revoluce*“ (viz Kapitola 5 Hospodářství). Přestože sociální programy byly součástí pětiletok od počátku, boj s chudobou se stal prioritou teprve v páté pětiletce (1974–1979). (Zdůvodnění cílů i struktura rozpočtu všech pětiletok jsou dostupné na webové stránce indické Plánovací komise – viz Planning Commission 2013).

Indičtí podnikatelé nepovažovali státní program industrializace za konkurenci svých aktivit a politicky jej podporovali, protože se zaměřoval na základní odvětví (výroba a distribuce elektřiny, těžba, výroba oceli, budování infrastruktury), která byla pro ekonomiku nezbytná a přitom kapitálově velmi náročná nebo s pomalou návratností investic, a tedy pro domácí soukromý kapitál málo atraktivní (Shurmer-Smith 2000).

Velký důraz byl v pětiletých plánech kladen na vzdělávání, jak na základní úrovni v rámci boje s negramotností, tak na úrovni terciárního vzdělávání. Jedním ze symbolů státem řízeného rozvoje se staly známé *technologické instituty* (*Indian Institutes of Technology*); šestnáct těchto institutů bylo zákonem v roce 1961 prohlášeno institucemi národního významu., a i dnes patří ke špičkovým centrům výzkumu a výuky v národním i mezinárodním srovnání.

Néhrúúv–Mahálanobisúv program plánovaného hospodářství měl v prvních dvou dekádách po získání nezávislosti všeobecnou podporu, což se projevovalo mj. i pravidelným volebním vítězstvím *Indického národního kongresu*, hlavní státotvorné politické strany. Později, zejména od 70. let, však začaly narůstat kritické hlasy z různých vrstev společnosti. Nadšení a odhodlání, vyplývající ze získání nezávislosti, vyprchalo. Dospěla generace tzv. *půlnočních dětí*, tedy narozených již v nezávislé Indii a nepamatujících boj za nezávislost (pojmenování odvozeno od románu Salmana Rushdieho *Půlnoční děti* (Rushdie 1980)). Pro ně nebyla očekávání rychlého ekonomického růstu naplněna; pro stamiliony extrémně chudých bylo živobyť stejně obtížné jako v době před získáním nezávislosti a zdálo se, že jejich počet se výrazně nesnižuje; lidé na periferii se začali cítit ohroženi rozvojovými projekty (viz hnutí *Čipko* v Kapitole 9); současně pro bohatší střední vrstvu znamenal byrokratický systém řízení a regulace zahraničního obchodu překážku v jejich obchodních záměrech; to vše přispělo k sílící kritice systému. Symbolickým předělem mezi obdobím převažující akceptace státní

hospodářské politiky a obdobím silící revolty proti této politice byl výjimečného stav v letech 1975–77, vyhlášený za vlády premiérky Indiry Gándhíové, indické „železné lady“.

Za vlády premiérky Gándhíové (1966–1977 a 1980–1984) byl systém direktivního řízení ekonomiky, označovaný také jako *dirigiste* (Corbridge 1993), ještě posílen. Byly znárodněny další podniky, včetně několika velkých bank. V roce 1976, za výjimečného stavu, byla Indie formálně prohlášena socialistickou republikou (46. doplněk Ústavy). Avšak již několik let poté, za její druhé vlády a za vlády jejího syna Rádžíva Gándhího (premiérem 1984–1989), se hospodářská politika stala více pragmatickou, státní regulace oslabila a zahraniční obchod se částečně uvolnil. V rozporu s dřívější politikou industrializace nahrazující dovoz bylo v omezené míře dovoleno dovážet spotřební zboží, po kterém bohatší indické střední vrstvy toužily. Tyto změny vyplývaly z narůstajícího sociálního konfliktu, z nespokojenosti vyšších a středních vrstev, které se byrokratickým systémem cítily omezovány a na jejichž požadavky musel státní aparát reagovat, chtěl-li si zachovat jejich podporu. Právě toto období bylo významné pro pozdější ekonomický růst (viz níže), přestože více viditelné změny přišly až s fiskální krizí v roce 1991.

1.4 Fiskální krize a nová ekonomická politika

Válka v Zálivu v letech 1990–1991 (tj. obsazení Kuvajtu Irákem a následná ofenziva mezinárodní koalice proti Iráku) vedla k růstu cen ropy a současně zastavila tok remitencí od indických občanů pracujících v zemích Perského zálivu. To způsobilo rychlý pokles indických devizových rezerv (ropa je hlavní položkou importu do Indie, a remitence významným zdrojem příjmů v zahraničí). Jakmile začalo být zřejmé, že se vláda dostává do fiskální krize, Indové žijící v zahraničí začali převádět svá depozita z indických bank mimo Indii, čímž přispěli k prohloubení krize. Začátkem roku 1991 zbývaly devizové rezervy jen na několik týdnů importu a mezinárodní ratingové agentury snížily Indii hodnocení (Corbridge et al. 2013). Indická vláda se pokusila krizi řešit prodejem části zlatých rezerv, ale to k odvrácení krize nestačilo (Shurmer-Smith 2000).

Indie požádala o půjčku Světovou banku, která ji podmínila přijetím programu strukturálního přizpůsobení. Tak se stalo, že Indie, která čtyřicet let budovala nezávislou ekonomiku, byla nucena přijmout podmínky Světové banky. Podmínky indického programu strukturálního přizpůsobení byly podobné těm, které už dříve byly nuceny přijmout státy Latinské Ameriky a Afriky (rámeček 1.1 Programy strukturálního přizpůsobení).

V roce 1991 byla *devalvována rupie* o 18–20 % vůči světovým měnám, aby podpořila indický export. Byla uvolněna regulace zahraničního obchodu, včetně zrušení dovozních kvót na většinu produktů. Postupně byly rušeny celní bariéry: *průměrná vážená výše cla* klesla z 54 % v roce 1990 na 25 % v roce 1995 (Corbridge et al. 2013: 37) a dále na 8 % v roce 2010 (Naranpanawa a Arora 2014: 340). Otevření ekonomiky se rychle projevilo v nárůstu podílu exportu na HDP (viz obr. 1.3). Současně došlo ke škrtnům v rozpočtu: byla omezena podpora *veřejného distribučního systému* (anglicky *Public Distribution System*, viz rámeček 1.2), sníženy subvence na vstupy do zemědělství, omezeny státem garantované půjčky pro zemědělce a drobné podnikatele, sníženy výdaje na sociální programy a boj s chudobou.

Krátce po začátku reformu se objevily jejich negativní dopady na chudší většinu obyvatel. Růst privátního sektoru, zvláště obchodu, podpořený otevřením ekonomiky, a stagnace státního sektoru v důsledku snížení vládních výdajů, se projevil například v poklesu zaměst-

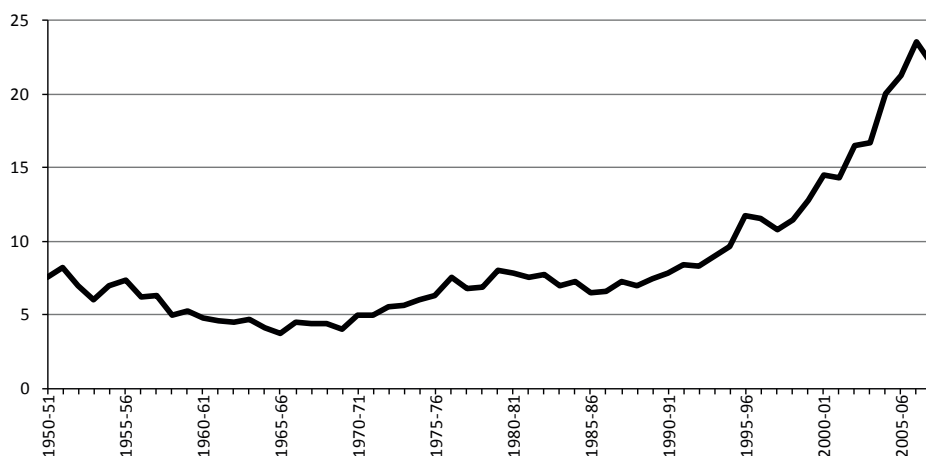
Rámeček 1.1: Programy strukturálního přizpůsobení

Začátkem 80. let postihla světové hospodářství recese. Zvláště silně postihla rozvojové státy, které si vzaly půjčky u zahraničních bank na vybudování domácího průmyslu a v důsledku poklesu poptávky v době krize přišly o příjmy, ze kterých měly splácet úvěry. V roce 1982 prohlásilo Mexiko, že je před bankrotem a není schopno splácet úvěry. Ještě v tomtéž roce následovala Brazílie a po ní další státy. Tím vypukla tzv. *dlužní krize*.

Paniku, kterou latinskoamerická dlužní krize vyvolala na finančních trzích, se Světová banka a Mezinárodní měnový fond snažily řešit poskytnutím nových půjček na splácení dřívějších úvěrů. Na rozdíl od půjček poskytnutých v 70. letech však bylo poskytnutí nových půjček podmíněno přijetím *programu strukturálního přizpůsobení* (anglicky *structural adjustment programmes*). Tyto programy obsahovaly přísnou rozpočtovou disciplínu se škrty na veřejné výdaje, jako školství, zdravotnictví, veřejná správa, dotované potraviny, ochrana životního prostředí apod., a současně prosazovaly makroekonomické reformy, vedoucí k otevření ekonomiky (např. devalvace místní měny, snížení dovozních cel, odstranění administrativních překážek pro příchod zahraničního kapitálu apod.).

Do konce 80. let byla nucena přijmout program strukturálního přizpůsobení více než polovina států Latinské Ameriky a Subsaharské Afriky. Jejich důsledkem byl nárůst chudoby, zastavení růstu gramotnosti, někde i pokles naděje dožití při narození. Proto se 80. letům v Africe někdy říká *ztracená dekáda rozvoje* (Corbridge 1993). Programy strukturálního přizpůsobení vedly také k nárůstu moci Světové banky a Mezinárodního měnového fondu. Jimi prosazovaná politika, vycházející z neoliberální ideologie, bývá označována Washingtonský konsensus (instituce, které jsou jejími hlavními prosazovateli, tj. Mezinárodní měnový fond, Světová banka a ministerstvo financí USA, sídlí ve Washingtonu, D.C.). Otevření ekonomiky rozvojových států pro zahraniční investice také usnadnilo zakládání poboček nadnárodních společností a přesun některých odvětví výroby a později i služeb do těchto států, tedy k současné vlně ekonomické globalizace.

Zdroj: Corbridge 1993, Corbridge 2008, Dušková et al. 2011

Obr. 1.3: Vývoj podílu exportu na HDP (v %)

Zdroj: Himanshu a Stern (2011)

nanosti ve formálním sektoru a nárůstu námezdní práce v neformálním sektoru ekonomiky; to bylo spojeno s poklesem mezd a nárůstem dětské práce (Shurmer-Smith 2000). Nejhůře pocítovaly reformy nejhudší vrstvy a také evidované kasty a kmenové obyvatelstvo (o těchto skupinách v Kapitole 3): růst privátního sektoru znamenal totiž nárůst počtu pracovních míst v organizacích, kde na rozdíl od veřejného sektoru nejsou rezervována pracovní místa pro tyto nejvíce marginalizované skupiny.

Přijetí podmínek programu strukturálního přizpůsobení v roce 1991 bylo v Indii začátkem tzv. *nové ekonomické politiky*. V interpretaci hospodářské politiky je rok 1991 skutečně přelomový: je symbolem nového začátku, přechodem od období s rozhodující rolí státu v hospodářství k období s postupně se zvyšující rolí soukromého kapitálu. Reformy probíhaly už dříve, ale byly interpretovány jako dílčí úpravy pravidel v zásadě státem řízené ekonomiky. Od roku 1991 převládla interpretace, že indická ekonomika je v zásadě řízená trhem, přičemž stát si v určitých ekonomických sektorech drží významnou, ale postupně se zmenšující roli.

Neoliberální ekonomické reformy probíhaly v 90. letech velmi rychle, podobně jako v postsocialistických státech střední Evropy. Ale na rozdíl od bývalých socialistických zemí došlo v Indii k ekonomickým změnám v rámci demokratického politického systému; tyto změny zde nebyly spojeny se zavřením politického systému a radikální proměnou politických ani ekonomických institucí. Plánovací komise, klíčová instituce Néhrúova–Mahálanobisova programu řízeného rozvoje, zůstává autoritativní institucí i v současné Indii; nadále jsou zpracovávány pětileté plány rozvoje národního hospodářství (v roce 2012 začala dvanáctá pětiletka – Planning Commission 2012). Vláda pomocí plánů nastavuje regulační rámec, ten je však podstatně volnější než před začátkem nové ekonomické politiky, a možnost vlády ovlivňovat ekonomiku, jejíž nejdynamičtější odvětví jsou v rukou domácího nebo mezinárodního soukromého kapitálu, je významně menší.

Jestliže reformy následující po přijetí programu strukturálního přizpůsobení znamenaly předěl v hospodářské politice, z hlediska reálného růstu ekonomiky tak velkým zlomem nebyly: jak jsme viděli výše, ekonomický růst se začal zrychlovat už počátkem 80. let a v 90. letech se tempo růstu příliš nezměnilo; naopak, v první polovině 90. let se zpomalil, podobně jako v jiných zemích v prvních letech neoliberálních reforem (obr. 1.1).

1.5 Předpoklady růstu

Nyní se můžeme vrátit ke druhé z otázek z úvodu této kapitoly: jaké jsou příčiny ekonomického růstu, který začal v 80. letech po dekadách *indické míry růstu* a zrychlil koncem 90. let? Jednoduché vysvětlení, že růst je přímým důsledkem ekonomických reforem, započatých v roce 1991, jsme výše zpochybnili jako zjednodušující. Nevysvětluje, proč ke zrychlení růstu a pozvolné liberalizaci došlo už v 80. letech, a zjednodušeně interpretuje reformy jako důsledek jen vnějších politických rozhodnutí (program Světové banky). Kromě vlivu strukturálních změn ve světové ekonomice, souvisejících s procesy ekonomické globalizace, v tomto zjednodušujícím vysvětlení chybí dva významné vnitřní faktory: (1) pozitivní vliv existence infrastruktury a institucí, vybudovaných v předchozím období, a (2) narůstající sociální konflikt uvnitř indické společnosti.

Za prvé, v desetiletích po získání nezávislosti, byly pod patronací státu vytvořeny institucionální a infrastrukturní předpoklady pro pozdější růst: byly vybudovány klíčové závody těžkého průmyslu, zvýšila se kapacita výroby a distribuce energie, byla rozšířena a moderni-

zována síť silnic a železnic, zavlažovacích kanálů, proběhl geologický průzkum, vznikla síť univerzit, technologických institutů a institutů managementu, existovaly funkční politické, ekonomické, sociální i soudní instituce. V tomto kontextu lze desetiletí budování „státního kapitalismu“ v Indii označit jako koneckonců úspěšná, neboť v nich byly vytvořeny předpoklady, bez nichž by byl pozdější ekonomický růst těžko dosažitelný. Řada prvků této fyzické a institucionální infrastruktury sice byla v 80. letech v mezinárodním srovnání zastaralá a málo efektivní (např. průmyslové provozy způsobující environmentální degradaci, chronické výpadky dodávek elektřiny, byrokratické úřady), ale přece jen vytvořila základ, který mohl být rozvíjen, privatizován, transformován. Je možné, že cesta budování rozvojového státu, zvolená po získání nezávislosti, byla koneckonců správná, jen její cíl – ekonomický růst – se dostavil mnohem později, než bylo původně očekáváno. Vytvoření předpokladů bylo zřejmě náročnější a bylo oddalováno vnitřními i vnějšími politickými a ekonomickými krizemi, jako byly války nebo ropné šoky. Corbridge et al. (2013) zmiňují mezi úspěchy politiky indického státu i to, že přes politické rozkoly, separatistická hnutí i vnější hrozby se podařilo udržet, na rozdíl od některých jiných postkoloniálních zemí, integrovaný stát v prakticky stejných hranicích, ve kterých vznikl v momentě získání nezávislosti.

Za druhé, s posilováním role státu rostl jeho význam jako společenské instituce. Demokratický politický systém a systém státní správy, počínaje ústavou, vytvářel oficiální nástroje k upřednostňování chudších a sociálně znevýhodněných skupiny obyvatel před bohatší menšinou. Boj proti různým formám diskriminace patřil k základním hodnotám, které v koloniální době integrovaly různé složky indického hnutí za nezávislost, a z nichž vychází i étos *Indického národního kongresu*, vedoucí politické strany v době od získání nezávislosti právě až do konce 70. let (více v Kapitole 8). Hlavními nástroji tohoto tažení proti historicky zděděné sociální a ekonomické diskriminaci se stal tzv. *rezervační systém a veřejný distribuční systém*: rezervační systém preferuje sociálně znevýhodněné skupiny obyvatelstva formou preferenčního přístupu ke vzdělání a pracovním místům ve státním, organizovaném sektoru ekonomiky (podrobněji v Kapitole 3); veřejný distribuční systém poskytuje dotované základní potraviny obyvatelům žijícím pod hranicí chudoby a je financovaný státem, tedy také z daní bohatých (viz rámeček 1.2).

Mimo těchto státem prosazovaných nástrojů sociální integrace přispěla k posílení role státu jako instituce také opatření k integraci státu v geografickém smyslu, zvláště investice do infrastruktury a ekonomického rozvoje chudých regionů a těch oblastí, v nichž separatistická hnutí ohrožovala integritu státu (např. na severovýchodě Indie nebo v Paňdžábu).

Tento nákladný systém pozitivní diskriminace chudých a marginalizovaných (sociálních skupin i regionů) byl v desetiletích po získání nezávislosti široce akceptován jako nezbytný pro překonání důsledků koloniální diskriminace a pro zachování integrity nezávislého státu. Avšak s tím, jak dospěla generace, která nezažila koloniální systém, jak se očekávaný ekonomický rozvoj nedostavoval nebo přicházel mnohem pomaleji, než vyžadovaly aspirace mladé generace, rostla nespokojenost a touha po změně, zejména mezi vzdělanou střední třídou, mezi relativně bohatými obchodními vrstvami ve městech a mezi vyššími kastami. To v době, kdy se prioritami vlád Indiry Gándhíové stával více boj s chudobou než ekonomický růst, a narůstal rozsah programů pozitivní diskriminace, zvýhodňující chudou většinu obyvatelstva (a tedy i voličů). Jedním z přelomových bodů bylo zveřejnění závěrů *Mandalovy komise* v roce 1980, která doporučila rozšířit zvýhodnění rezervačního systému i na tzv. „ostatní zaostalé třídy“ (anglicky *Other Backward Classes*, zkráceně OBC – podrobněji v Kapitole 3), které podle odhadu komise tvoří polovinu obyvatelstva (Ramaiah

Rámeček 1.2: Veřejný distribuční systém

Hlavním, a z hlediska výdajů na sociální programy nejnákladnějším nástrojem státu v boji s chudobou podvýživou se stal *veřejný distribuční systém* (*Public Distribution System*, zkráceně PDS), zaváděný od začátku 60. let. Každá indická domácnost, která je oficiálně registrovaná jako chudá, obdrží zvláštní průkaz na nákup státem dotovaných potravin (a petroleje). Domácnost žijící pod oficiální hranicí chudoby má nárok na nákup 35 kg obilovin za dotovanou cenu měsíčně, ostatní chudé domácnosti na 15 kg obilovin měsíčně. K distribuci dotovaných potravin slouží hustá síť tzv. *obchodů s férovou cenou* (anglicky *Fair Price Shops*), běžně označovaných anglicky *ration shops*. Těchto obchodů je v celé Indii téměř pět milionů. Držitelé průkazů PDS v nich mohou koupit za dotované ceny rýži, pšenici, cukr a petrolej. Dodávku, skladování a distribuci potravin zajišťuje federální vláda, provoz obchodů a výběr oprávněných domácností vlády indických států.

Veřejný distribuční systém je nechvalně známý svou neefektivností a korupcí. Odhaduje se, že polovina potravin v PDS se nedostane ke konečným příjemcům, ale zkází se při skladování nebo skončí na černém trhu. K těm nejchudším se dotované potraviny někdy nedostanou vůbec, například proto, že jim provozovatel obchodu upře jejich nárok, nebo proto, že svůj průkaz chudé domácnosti odevzdali věřiteli jako zástavu za poskytnutí půjčky. Dostupnost PDS se liší v jednotlivých státech a funguje většinou lépe ve městech, zatímco většina chudých žije na venkově (ale viz urbanizace chudoby v Kapitole 2). V průběhu neoliberálních reforem od 90. let bylo oprávnění k nákupu v *ration shops* omezeno na vybrané skupiny obyvatel a jsou zaváděny alternativní programy boje s chudobou. Přesto veřejný distribuční systém zůstává jedním z důležitých nástrojů státní sociální politiky a má klíčový význam v obraně proti extrémní chudobě a podvýživě (Kubelková 2013, Saha et al. 2010).

1992); nerezervovaná místa na univerzitách, ve státních institucích a státních podnicích, dostupná pro vyšší kasty, by tak, v případě implementace doporučení Mandalovy komise, tvořila jen menšinu.

Instituce státu, směřujícího k socialismu (v ústavě od roku 1976), ve zvýšené míře začaly působit ve prospěch chudých, nízkých kast a dalitů. Vyšší kasty a bohaté podnikatelské a mocenské elity se tím cítily ohroženy. Tento sociální konflikt vyvolal různé reakce. Jednou z nich byl nárůst konzervativního hinduismu (*hindutva*) a růst podpory politických oponentů Indického národního kongresu (spojením několika z nich vznikla v roce 1980 *Indická lidová strana*, BJP; více v kapitole 8). Jinou reakcí byla snaha ekonomických elit oslabit zásahy státu do ekonomiky a získat více příležitostí pro své obchodní aktivity. Změnu ekonomické politiky ve směru liberalizace, tj. posílení moci soukromého kapitálu na úkor státního plánování, je tak možné chápat jako „revoltu elit“ (Corbridge a Harris 2000: 44) proti redistributivní politice státu

Program strukturálního přizpůsobení Světové banky v roce 1991 se stal nástrojem, který elity využily ve svém úsilí o omezení role státu. Shurmer-Smith (2000: 21) uvádí, že kdyby indická vláda na fiskální krizi včas reagovala, bylo možné se strukturálnímu přizpůsobení

vyhnout. To však nebylo v zájmu nových ekonomických elit, pro které se stala politika brettonwoodských institucí užitečným pomocníkem v kritice domácí ekonomické politiky. Zatímco pro Néhrúovy následovníky, sledující cíl, vytyčený už v době antikoloniálního hnutí, tedy vytvoření politicky i ekonomicky nezávislého státu, bylo přijetí podmínek Mezinárodního měnového fondu a Světové banky ponižujícím ústupkem, bylo v Indii mnoho těch, kdo reformy vítali (Shurmer-Smith 2000).

V tomto smyslu jsou reformy roku 1991 především symbolickým předělem. Reálné politické a ekonomické změny, směřující k uvolnění státní kontroly v ekonomice, začaly o dekádu dříve. Jejich příčiny lze hledat více v politickém konfliktu uvnitř indické společnosti než (jen) v politice mezinárodních organizací. „Indickému podnikatelskému sektoru se v posledních letech daří dobře, protože politické soupeření o produkci a distribuci bohatství vyhráli klíčoví členové podnikatelských elit a jejich podporovatelé mezi středními vrstvami ve městech.“ (Cobridge et al. 2013: 44)

1.6 Závěr: nová ekonomická politika a sociální konflikt

Indie patří v posledních třech dekadách mezi desítku nejrychleji rostoucích ekonomik světa. Symbolickým začátkem nové ekonomické politiky, jíž je tento růst přičítán, jsou neoliberalní reformy zaváděné od roku 1991. Ekonomický růst začal však už o dekádu dříve. Ani ekonomický vývoj v 50. až 70. letech ale nelze, v rozporu s interpretací neoliberalních ekonomů, charakterizovat jako neúspěšný. Za vlády premiéra Néhrúa a Indiry Gándhiové byly vytvořeny základy průmyslové a dopravní infrastruktury a vybudovány instituce, které se staly předpokladem pro pozdější růst. Druhým předpokladem ekonomického růstu bylo vítězství podnikatelských elit v soupeření o kontrolu státního aparátu. Tyto elity ztratily důvěru ve schopnost státu řídit ekonomiku ve směru, který by vyhovoval jejich zájmům, a cítily se ohroženy rozsahem státních politik, snažících se zvýhodnit chudé a marginalizované. Nová ekonomická politika představuje postupný přesun moci ze státu na podnikatele, a současně vytvoření politické koalice mezi podnikatelskými elitami a státem.

Tento vývoj, jehož obecným trendem je deregulace a omezování zásahů státu do ekonomiky, pochopitelně není indickým specifíkem, ale odpovídá globálnímu trendu šíření neoliberalních politik. Více geograficky specifické jsou však dopady této globálně dominující ideologie. V Indii, na rozdíl od nově industrializovaných zemí východní Asie, se hlavním motorem růstu staly terciérní činnosti, zvláště ty, které vyžadují vysoce vzdělané a kvalifikované zaměstnance (viz Kapitola 5). Ty generují významný ekonomický profit (a růst HDP), ale jen málo pracovních příležitostí, a téměř žádné pracovní příležitosti pro chudé a špatně vzdělané Indy, zvláště ty z venkova – tedy pro skupiny, ke kterým patří většina obyvatel Indie. Charakteristickým projevem nové ekonomické politiky v Indii je proto specifický charakter ekonomického růstu z hlediska jeho struktury, jehož důsledkem je *růst bez vytváření pracovních příležitostí*, tzv. *jobless growth* (Novotný a Ramachandran 2010).

Indická ekonomika roste, protože ekonomickým elitám se podařilo osvobodit se z kontroly státu a chovají se jako podnikatelé. Stát jim pro to vytváří podmínky, a to jak stát na federální úrovni, tak instituce jednotlivých indických států. Například Gudžarát prvního ministra Nárendy Modiho (v úřadu od roku 2001) je příkladem státu podporujícího velké podnikatele, podle kritiků někdy i za hranicí zákona (např. Sahmat 2013). Stát, podporující ekonomické elity ve snaze o podporu ekonomického růstu, ale může jen obtížně současně

působit ve prospěch chudých a znevýhodněných, tak jak to dříve dělal silný rozvojový stát. Důsledkem ekonomického růstu je proto koncentrace bohatství do rukou ekonomických a politických elit a současně nárůst sociálních nerovností a regionálních disparit a – ve srovnání s tempem ekonomického růstu – jen pomalý pokles chudoby. Indie zářících obchodních center a historicky rekordního růstu HDP je současně zemí vysokého rozšíření chudoby, vč. jejích extrémních projevů v oblasti podvýživy, které je ekonomickým růstem ovlivněno jen málo, a ne vždycky pozitivně.

Kapitola 2

Nová ekonomická politika, chudoba a nerovnost

„Indie je v rozmachu, protože stát aktivně napomáhá procesům kreativní destrukce, které mají velmi reálné dopady jak na zvýšení jak ekonomického růstu, tak sociálních nerovností“

(Corbridge et al. 2013: 44).

2.1 Úvod: globální epicentrum chudoby

Indie je země s největším absolutním počtem chudých lidí na světě. Podle dat Světové banky (World Bank 2013a) žilo v Indii v roce 2012 za méně než 1,25 \$ na den 404 milionů obyvatel, tj. 32,7 % indické populace. Při zvýšení hranice chudoby na 2 \$ na den to bylo více než dvě třetiny (68,8 %) populace. Počet chudých s příjmem méně než 2 \$ denně byl v Indii v roce 2010 o 233 milionů vyšší než úhrn všech osob pod touto hranicí chudoby ve všech státech subsaharské Afriky (World Bank 2013a).

Při použití vícekritériální definice chudoby, zahrnující vedle příjmu i její další projevy, žilo v roce 2012 v Indii 612 milionů chudých z celkového počtu 1,6 miliardy chudých na světě (Oxford Poverty 2013); bylo to, podle stejného zdroje, o 161 milionů osob více než ve všech zemích subsaharské Afriky. Z nejchudší miliardy lidí světa jich v roce 2012 žilo 40 % v Indii (Alkire et al. 2013).

Není potřeba další evidence pro doložení tvrzení, že chudoba zůstává součástí životní zkušenosti velké části indické populace a závažným společenským a politickým problémem, a to i po desetiletích rychlého ekonomického růstu. Indie je státem a současně – spolu se sousedními státy jižní Asie – i makroregionem s největší koncentrací osob žijících pod hranicí chudoby na světě. Proto také indický boj s chudobou významně ovlivňuje úsilí o snížení chudoby celosvětově, včetně *rozvojových cílů tisíciletí*, vytyčených OSN.

V této kapitole bude nejdříve přiblížena tzv. *velká indická debata o chudobě*, tedy diskuse o tom, jak definovat a měřit chudobu. Poté bude sledován vývoj rozšíření chudoby, přičemž bude diskutována otázka vlivu nové ekonomické politiky na snižování chudoby. Výsledek této diskuse, totiž že ekonomický růst měl dosud jen velmi slabý vliv na snižování chudoby, bude podrobněji rozveden ve čtvrté části. Pátá část kapitoly mapuje geografii chudoby a nerovnosti v Indii. V závěru jsou stručně přiblíženy hlavní vládní iniciativy boje s chudobou.

2.2 Velká indická debata o chudobě

Chudoba je komplexní problém. Proto také přístupy k jejímu definování a měření jsou různorodé a jsou předmětem diskusí (viz Mareš 1999). Pro mezinárodní srovnání jsou nejčastěji používány ukazatele *absolutní příjmové chudoby*, jako např. počet obyvatel s příjmem pod hranicí 1,25 \$ na den. Tento přístup převažuje z důvodu jeho jednoduchosti a také díky autoritě Světové banky, která ukazatele absolutní chudoby používá, spíše než z důvodu jeho kvality či dobré vypovídací schopnosti.

V Evropě (a dalších vyspělých zemích) převažuje relativní chápání a měření chudoby, ve kterém jsou za chudé považováni ti, jejichž příjem nedosahuje určité úrovně (například poloviny) průměrného nebo mediánového příjmu dané populace (Chen a Ravallion 2012); s růstem příjmu bohatých se v tomto pojetí zvyšuje i hranice chudoby. V chudých zemích, včetně Indie, je obvyklé měření absolutní chudoby, tedy vymezení hranice, pod níž je již dosažení základních potřeb a realizace schopností člověka omezené a osoba trpí deprivací; příkladem je vymezení hranice chudoby ve výši např. 1,25 \$ na den. Alternativou k měření chudoby jako pouze příjmové je její vícekritériální chápání, zahrnující také nefinanční charakteristiky, jako dostupnost a kvalitu vzdělání, zdravotní péče, vody, hygienické podmínky apod. (viz Alkire a Seth 2013). Data z úvodu této kapitoly ukazují, že použití různých metod měření chudoby vede k podstatně odlišným výsledkům.

Značně rozdílné představy o rozsahu chudoby však získáme i v případech, že ji chápeme úzce jako jen příjmovou a jen absolutní chudobu. Podle dat Světové banky (Chen a Ravallion 2008) žilo v roce 2005 v Indii 456 milionů obyvatel pod hranicí chudoby ve výši 1,25 \$ na den, tedy 41,6 % obyvatel. Podle oficiálních dat indické vlády, pocházejících z výběrového šetření,

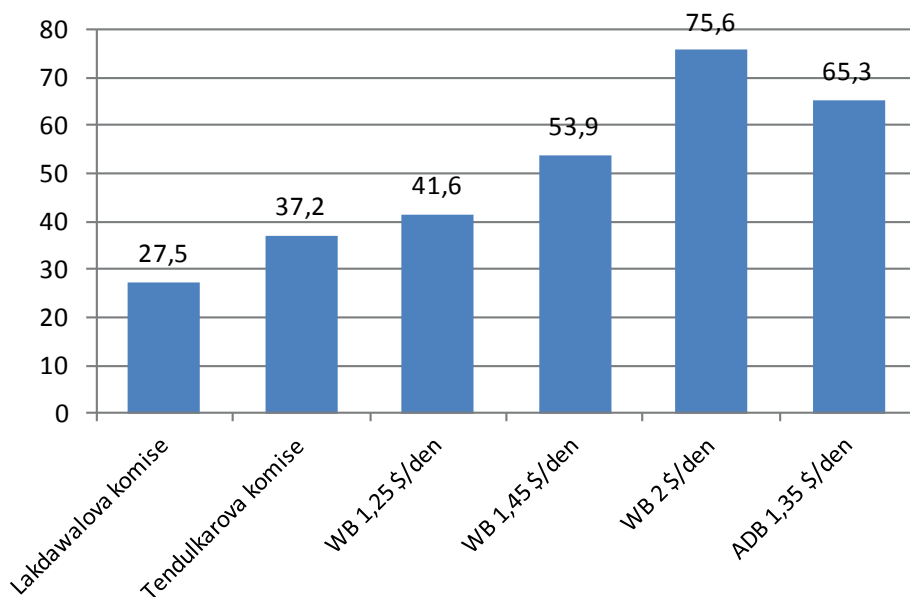
Rámeček 2.1

Národní úřad pro výběrová šetření (NSSO) a měření chudoby

Oficiálním zdrojem dat o chudobě, ze kterého vychází i indická vláda při formulaci strategií pro boj s chudobou, jsou výběrová šetření, prováděná *Národním úřadem pro výběrová šetření (National Sample Survey Office, zkráceně NSSO)*. Tato šetření jsou hlavním zdrojem informací o spotřebě indických domácností, stejně jako informací o zaměstnanosti, zadlužení, držbě pozemků, vzdělání, a dalších ekonomických, sociálních a demografických charakteristikách. Výběrová šetření probíhají jednou za rok a účastní se jich zpravidla 30 až 40 tisíc indických domácností. Ve fiskálním roce 2012–13 proběhlo už 69. kolo šetření. NSSO má centrálu v Kolkatě (Kolkata, dříve Kalkata) a ve své divizi, provádějící vlastní šetření v terénu, zaměstnává 4 tisíce pracovníků.

Jednou za pět let probíhá šetření na rozsáhlejším vzorku domácností, zahrnujícím kolem 120 000 domácností (z toho 75 tisíc venkovských a 45 tisíc městských domácností). Oficiální data o chudobě jsou k dispozici jen z těchto velkých kol průzkumu, tedy jednou za pět let. Dosud nejnovější údaje o chudobě z tohoto oficiálního zdroje jsou k dispozici za finanční rok 2011–12.

Zdroj: Ministry of Statistics (2013), Corbridge et al. (2013).

Obr. 2.1 Podíl osob žijících v Indii pod hranicí chudoby ve fiskálním roce 2004–05 (v %). Srovnání různých vymezení hranice chudoby.

Poznámka: Lakdawalova komise: metodika Plánovací komise používaná do roku 2009; Tendulkarova komise: metodika Plánovací komise od roku 2009; WB 1,25\$/den, 1,45\$/den a 2\$/den: data Světové banky vymezující podíl chudých žijících za méně než 1,25\$, 1,45\$ a 2\$ denně; ADB 1,35\$/den: podíl chudých žijících za méně než 1,35\$ denně podle Asijské rozvojové banky. Fiskální rok začíná v Indii 1. dubna a končí 31. března.

Zdroj: Himanshu (2008)

prováděného ve finančním roce 2004–05 (o metodice šetření v Rámečku 2.1), žilo v Indii „jen“ asi 300 milionů chudých, tj. 27,9% obyvatel (Corbridge et al. 2013: 52). K roku 2005 publikovala svůj odhad také *Asijská rozvojová banka* (Asian Development Bank); podle jejích dat se počet chudých v Indii pohyboval v rozmezí 622 až 740 milionů osob (Himanshu 2008).

Rozdílné výsledky odhadu počtu chudých v Indii, které ke stejnému období publikovaly tři renomované instituce, znovu rozvířily už dříve započatou diskuzi o definování chudoby v Indii, kterou Deaton a Kozel (in Corbridge et al. 2013) označují „velká indická debata o chudobě“. K ní přispělo mnoho autorů, vycházejících jak z oficiálních dat NSSO (Rámeček 2.1), tak z průzkumů prováděných Světovou bankou v rámci *Mezinárodního srovnávacího programu* (International Comparison Program), kterého se Indie účastní právě od roku 2005 (World Bank 2013), z analýzy národních účtů (Bhalla 2003) a dalších zdrojů. Žádného konsensu o tom, kdo je v Indii chudý, se však v této diskusi dosud nepodařilo dosáhnout.

Jak mohou být výsledky tak odlišné (viz obr. 2.1)? Stručná odpověď zní, že i jen malý rozdíl ve vymezení hranice chudoby může vést k velkému rozdílu ve výsledcích.

Hranice chudoby je v Indii historicky definována energetickým příjmem (vyjádřeným v kaloriích), považovaným za nezbytný pro fungování organismu. V roce 1979 zavedla expertní skupina (Alaghova komise) kalorickou hranici chudoby ve výši 2 400 kalorií pro obyvatele venkova a 2 100 kalorií pro město. Ta zůstává oficiálně platná, ale v praxi byla

Tab. 2.1 Dlouhodobý vývoj podílu osob žijících pod hranicí chudoby, v % (srovnání dřívější metody Lakdawalovy komise a novější metody Tendulkarovy komise).

Fiskální rok	Metoda Lakdawalovy komise		Metoda Tendulkarovy komise	
	venkov	město	venkov	město
1960–61	48,1	46,7	–	–
1970–71	56,6	46,2	–	–
1980–81	50,7	37,8	–	–
1990–91	35,9	32,1	–	–
1993–94	37,0	30,2	50,1	31,8
2004–05	28,9	25,1	41,8	25,7
2009–10	–	–	33,8	20,9
2011–12			25,7	13,7

Zdroj: Dréze a Sen (2013) a Planning Commission (2013)

nahrazena finančním vyjádřením (hypoteticky částka potřebná k nákupu potravin uvedené energetické hodnoty), a to se postupně od kalorického vyjádření vzdálilo. Himanshu (2010) na základě rozboru dat NSSO uvádí, že zatímco v roce 2004–05 žilo na venkově pod oficiální hranicí chudoby 28,3 % obyvatel, plných 79,8 % obyvatel venkova mělo nižší energetický příjem než 2 400 kalorií denně (viz též Manna 2007). Gangopadhyay a Singh (2013) analýzou výsledků stejného výběrového šetření (z roku 2004–05) došli k závěru, že průměrný energetický příjem venkovského obyvatelstva pod oficiální hranicí chudoby byl jen 1 864 kalorií denně (viz též Rámeček 2.2).

Velký rozdíl v odhadech rozšíření chudoby v Indii, publikovaných ve třech uvedených autoritativních pramenech, vedl indickou vládu k ustavení další komise pro prověření metodiky stanovení hranice chudoby a doporučení její úpravy. Tato komise, vedená Suréšem Tendulkarem, publikovala svá doporučení v roce 2009 (Planning Commission 2009; viz též Himanshu 2010). V nich uvedla, že oficiální hranice chudoby je pro venkov nastavena přísněji než pro města, a nastavený standard posuzování životní úrovně ve městech a na venkově by měl být přiblížen. Uvedla také, že vymezení základních potřeb v oblasti vzdělávání a zdravotní péče, zavedené v 70. letech, je zastaralé, neodpovídá realitě základních potřeb roku 2009, a hranice chudoby by měla být zvýšena o náklady na uspokojení základních potřeb v těchto oblastech. Zpráva *Tendulkarovy komise* fakticky potvrdila hodnotu dřívějšího odhadu podílu chudých ve městech (resp. tento podíl pro fiskální rok 2004–5 jen mírně navýšila z 25,1 % na 25,7 %), ale rozsah venkovské chudoby v roce 2004–05 se podle její metodiky zvýšil z 28,9 % (starší metodika Lakdawalovy komise) na 41,8 % (viz tab. 2.1).

Rámeček 2.2

Potravinová bezpečnost

Hranice chudoby je v Indii vymezena tak přísně, že být chudý znamená reálné riziko hladovění a *podvýživy*. Podle zprávy FAO (2013) o *potravinové bezpečnosti* ve světě trpí 214 milionů obyvatel Indie podvýživou, tj. 17 % indické populace (průměr let 2011–2013). Počet podvyživených se přitom v době ekonomického boomu nijak zásadně nesnížil: na začátku nové ekonomické politiky trpělo podvýživou 227 milionů Indů (průměr let 1990–1992). Podvýživu FAO definuje jako neschopnost obstarat si potraviny poskytující aspoň 1820 kcal (FAO 2013). Saxena (2011) na základě dat NSSO uvádí, že mezi chudší polovinou obyvatel Indie se průměrný kalorický příjem od roku 1987 postupně snižuje. Zvláště alarmující je podíl podvyživených dětí ve věku do pěti let: ty tvoří 40,2 % dětí této věkové skupiny (von Grebmer et al. 2013). Také tento ukazatel se v průběhu dvou dekád nové ekonomické politiky snížil jen marginálně. Incidence podvýživy dětí i dospělých je v Indii vyšší než v řadě zemí Subsaharské Afriky s významně nižším HDP na obyvatele (Saxena 2011). Zpráva *Global Hunger Index* hodnotí rozsah podvýživy ve státě Madhjadpradéš jako extrémně alarmující (von Grebmer et al. 2013).

Podle průzkumu vlády Západního Bengálska, provedeného v roce 2006, bylo pro 20 % bengálských domácností obtížné v průběhu roku zajistit více než jedno jídlo denně a 3,5 % domácností nemělo zajištěné ani jediné jídlo (Saxena 2011: 16–17). Zjišťování dat o podvýživě (nejen v Bengálsku) je však problematické, např. proto, že řada respondentů se stydí přiznat rozsah chudoby vlastní domácnosti, nebo proto, že v průzkumech uvádí informace za domácnost její hlavní živitel, zpravidla muž; ten, v tradiční, genderově rozdělené domácnosti, nemusí vždy vědět, jak často a co jedí ženy a děti v jeho domácnosti.

Zdroj: FAO 2013, Dev a Sharma 2010, Saxena 2011, von Grebmer et al. 2013

Celkový počet osob pod hranicí chudoby podle této metodiky přesáhl 400 milionů osob (Dev a Sharma 2010).

Zpráva Tendulkarovy komise vedla v roce 2009 ke zvýšení oficiální hranice chudoby. Nebyla však závěrem velké indické debaty o chudobě. Naopak, spíše přispěla ke kontroverzi ohledně jejího vymezení. Součástí debaty se stala i výměna stanovisek mezi Nejvyšším soudem (Supreme Court) a indickou vládou, v níž Nejvyšší soud požadoval podrobnější zdůvodnění metodiky stanovení hranice a analýzu, zda je na základě příjmů, jimiž je hranice vymezena, skutečně možné dosáhnout stanoveného standardu výživy (Dréze a Sen 2013). Prohlášení státní Plánovací komise, že příjem na nově stanovené hranici chudoby (v cenách roku 2011 to bylo 26 rupií, tj. méně než 10 Kč, na osobu denně na venkově a 32 rupií ve městě) je adekvátní pro zajištění základních potřeb v oblasti výživy, osázení, vzdělání a zdravotnictví, se stalo terčem ostré a někdy satirické kritiky (např. Mander 2013; Kala 2013); v ní bylo poukazováno na to, že i nově vymezená oficiální hranice chudoby je tak nízká, že jde spíše o hranici extrémní bída než hranici, zajišťující uspokojení základních potřeb (Dréze a Sen 2013: 189).

To přispělo k rozhodnutí provést nový průzkum na rozšířeném vzorku domácností ne až po pěti letech, ale už v roce 2011–12. Zveřejnění výsledků tohoto průzkumu v červenci 2013 ukázalo výrazný pokles podílu osob žijících pod hranicí chudoby od šetření v roce 2004–05, a to ze 42 % na 26 % na venkově a z 26 % na 14 % ve městech (viz tab. 2.1); počet

chudých v Indii se podle tohoto průzkumu snížil na méně než 270 milionů osob (Planning Commission 2013). Zveřejnění údajů o neočekávaně rychlém poklesu chudoby jen přispělo k debatě o jejím vymezení. Někteří ekonomové nová data oslavovali jako projev úspěchu nové ekonomické politiky, jiní poukazovali na absurdně nízkou hranici chudoby, neumožňující zajištění základních potřeb (Ghosh 2013). Média zaplavily reportáže a polemiky o tom, jak je možné přežít za 816 rupií měsíčně, stanovených po započtení inflace jako nová hranice chudoby (Dréze a Sen 2013, Kala 2013). Indická vláda na to reagovala vytvořením nové komise pro revizi metodiky stanovení hranice chudoby, vedené C. Rangaradžanem (Rangarajan Committee); její doporučení jsou očekávána v roce 2014 (Planning Commission 2013). Do té doby však zůstává v platnosti stávající nízká hranice chudoby, což má praktické důsledky např. pro oficiální vymezení domácností, které mají nárok na dotované potraviny z veřejného distribučního systému.

Velká indická debata o chudobě není ukončená. Její přiblížení ukázalo, že stanovení hranice chudoby je kontroverzní a že i malé metodické změny mohou vést k velmi rozdílným výsledkům. Jak však připomínají Dréze a Sen (2013), přes akademickou i mediální pozornost věnovanou metodice stanovení chudoby by se nemělo zapomínat na to, že počet i podíl osob žijících v absolutní chudobě je i podle těch nejpřísnějších odhadů velmi vysoký.

Přísné vymezení oficiální hranice absolutní chudoby indickou vládou (méně než 1 \$ na osobu denně i po úpravě následující zprávu Tendulkarovy komise) je příčinou výrazných rozdílů v odhadech počtu i podílu chudých z národních zdrojů, Světové banky (od roku 2008 prosazuje hranici 1,25 \$ na osobu denně) i Asijské rozvojové banky (v analýze dat roku 2005 použila hranici 1,45 \$ na osobu denně).

2.3 Nová ekonomická politika a vývoj chudoby

Jaký vliv má rychlý růst indické ekonomiky na odstraňování chudoby? Neoliberální ekonomická teorie předpokládá tzv. *efekt prokapávání* (anglicky *trickle-down effect*), tedy že růst bohatství bohatších vrstev a určitých, obvykle metropolitních regionů, se postupně rozšíří i na chudší vrstvy obyvatel a periferní regiony. Do jaké míry lze tyto procesy pozorovat v rostoucí indické ekonomice?

Diskuse v předchozí části ukázala, že měření chudoby i v jen absolutním vyjádření podléhá metodickým změnám a není jednoduše redukovatelné do jednoho ukazatele. To ztěžuje i hodnocení vývoje chudoby a jejího vztahu k ekonomickému růstu. Kvalifikovanou analýzu dlouhodobého vývoje chudoby v Indii, na základě výsledků všech kol výběrových šetření NSSO, podávají Datt a Ravallion (2010) a Corbridge a Sen (2013). Podle těchto zdrojů žil v Indii největší podíl osob pod oficiální hranicí chudoby na konci 60. let, po krizových letech 1965 a 1966, kdy žilo v chudobě asi 60 % indické populace. Od počátku 70. let do druhé poloviny 80. let se výskyt chudoby plynule a poměrně rychle snižoval, z ca 57 % k 40 % ve fiskálním roce 1986–87. Poté se pokles chudoby zpomalil a podle některých měření došlo dokonce k obratu a zvýšení podílu chudých (srovnej též roky 1990–91 a 1993–94 v tab. 2.1). Jak víme z diskuse v Kapitole 1, 80. léta byla obdobím počátku ekonomického růstu a začátkem 90. let byl spuštěn program ekonomické liberalizace a deregulace.

Ve druhé polovině 90. let došlo k obnovení trendu snižování chudoby, který až do posledních průzkumů (2009–10) pokračoval podobným tempem jako v 70. letech a v první polovině 80. let. Koncem uplynulého desetiletí žila v absolutní chudobě (dle metodiky Ten-

dulkarovy komise) třetina obyvatel indického venkova a pětina obyvatel měst (viz tab. 2.1). Podle nejnovějšího průzkumu z let 2011–12 došlo za dva roky, od roku 2009–10, k velmi rychlému poklesu chudoby, ale jak vyplývá z předchozí diskuse, tato data jsou zpochybňována pro velmi přísné stanovení hranice chudoby.

Co ze srovnání trendu vývoje chudoby a ekonomického růstu (Kapitola 1) vyplývá? Za prvé, období počátku ekonomické transformace v první polovině 90. let bylo obdobím stagnace nebo dokonce mírného zvýšení výskytu chudoby, i přesto, že docházelo k ekonomickému růstu. Za druhé, tempo poklesu chudoby v období rychlého ekonomického růstu, kterým Indie prochází od konce 90. let, je přibližně stejné, jako bylo tempo poklesu chudoby v období „indické míry růstu“ v 70. letech. Zázračný ekonomický růst se zcela jistě nepromítl do podobně rychlého poklesu chudoby. Hypotéza o efektu prokapávání v případě indického rozvoje neplatí. Naopak, ekonomické reformy nejprve způsobily stagnaci snižování chudoby. Poté byl trend poklesu obnovený, ale jeho tempo je podobné jako v období státem řízené ekonomiky. Zdá se tedy, že pro vývoj chudoby je podstatnější politika zaměřená na její snižování než samotný ekonomický růst.

K podobnému závěru vedou i data Světové banky, srovnávající počet a podíl chudých osob na základě dvou různých hranic chudoby na začátku období ekonomického růstu a v roce 2005 (tab. 2.2). Za 24 let ekonomického růstu sice došlo ke znatelnému poklesu chudoby, avšak ve srovnání s tím, jak se ve stejném období zvýšila velikost indického HDP, i jeho přepočtu na obyvatele, šlo o pokles jen marginální. Absolutní počet osob žijících za méně než 1,25 \$ denně se za dvě a půl dekády ekonomického růstu dokonce zvýšil o 35 milionů. Tempo poklesu chudoby v Indii také výrazně zaostalo ve srovnání s jinými rostoucími ekonomikami jako je např. Čína nebo státy Jihovýchodní Asie (Dréze a Sen 2013).

Tab. 2.2 Vývoj počtu a podílu osob žijících v Indii pod hranicí chudoby dle dat Světové banky

Rok	Hranice chudoby 1 \$ os./den		Hranice chudoby 1,25 \$ os./den	
	počet osob (v mil.)	podíl (%)	počet osob (v mil.)	podíl (%)
1981	296,1	42,1	420,5	59,8
2005	266,5	24,3	455,8	41,6

Zdroj: Corbridge et al. (2013: 58)

2.4 Ekonomický růst a vývoj sociálních nerovností

Čím je možné vysvětlit, že několikanásobné zvětšení úhrnného HDP a jedno z rekordních temp růstu ekonomiky, a to i v mezinárodním srovnání, mělo jen poměrně malý dopad na snížení příjmové chudoby, a ještě menší dopad na výskyt podvýživy? Jak je možné, že po desetiletém období na začátku etapy rychlého ekonomického růstu (tj. na konci 80. let) se pokles chudoby fakticky zastavil? Jednoduchou odpověď na tyto provokativní otázky lze nalézt v nárůstu sociálních nerovností. Indická ekonomika roste, ale pozitivní efekt tohoto růstu je omezen jen na některé části indické společnosti: zvláště na bohaté, vzdělané, na obyvatele měst a častěji příslušníky vyšších kast. Odpověď na otázky z úvodu odstavce tak souvisí se sociálním konfliktem, přiblíženým v Kapitole 1. Jednou z příčin začátku

ekonomického růstu byla politická revolta bohatších vrstev proti rozsáhlým redistributivním politikám indického státu, které byly efektivní ve snižování chudoby, ale omezovaly ekonomické příležitosti těchto skupin.

Procesy koncentrace bohatství do určitých sociálních skupin a prohlubování sociálních nerovností je možné dokumentovat na několika měřítkových úrovních. Jednou z nich je růst počtu extrémně bohatých lidí (viz rámeček 2.3). Jinou poměr příjmů nejbohatších 0,01 % obyvatel k průměrnému příjmu populace: Banerjee a Piketty (2005) uvádí, že příjmy této nejbohatší elity byly v 50. letech 150–200 krát vyšší než průměrný příjem, v důsledku redistributivních politik klesly do počátku 80. let na 50tinásobek průměrného příjmu, ale poté rostly a koncem 90. let byly opět 150–200 krát vyšší.

Více o vývoji sociálních nerovností vypovídá *Giniho koeficient*, neboť neměří jen koncentraci bohatství elitou nejbohatších jako předchozí příklady, ale přibližuje rozdíly ve spotřebě napříč společnostmi. Na rozdíl od většiny evropských států, kde jsou sociální rozdíly zjišťovány na základě rozložení příjmů, indická statistika zjišťuje sociální rozdíly ve spotřebě. To omezuje možnosti mezinárodního srovnání, ale umožňuje hodnotit vývoj nerovností v čase. Data opět pocházejí z výběrových šetření NSSO.

Vývoj hodnot Giniho koeficientu (tab. 2.3) ukazuje, že sociální nerovnosti na indickém venkově se dlouhodobě snižovaly do počátku 90. let; z ekonomického rozvoje v této době relativně více profitovali chudí. V době krize a ekonomických reforem nerovnosti narostly, ale do konce 90. let se znovu snížily na historické minimum. Avšak poté, v letech rychlého ekonomického růstu, došlo k výraznému zvýšení nerovností, a to až na úroveň naposledy zaznamenanou v 60. letech. Poslední dostupná data indikují stagnaci na úrovni poměrně vysokých sociálních nerovností. Také sociální nerovnosti ve městech se v 60. až 80. letech podařilo snížit, ale v 90. letech došlo k obratu, nerovnosti začaly narůstat, a v novém tisíciletí se zvýšily výrazně, až na nejvyšší úroveň v historii jejich měření. Jha (2013), na základě nových výsledků výběrového šetření NSSO ve finančním roce 2011–12, ukazuje, že v posledních dvou letech došlo k dalšímu zvýšení sociálních nerovností, a to na venkově i ve městech.

Rámeček 2.3

Indičtí miliardáři

Velká část bohatství, které je vytvářeno díky nové ekonomické politice, se koncentruje do rukou několika nejbohatších osob. V roce 2004 bylo mezi občany Indie devět osob s majetkem přesahujícím miliardu amerických dolarů (Shaban 2010); v roce 2013 jich bylo už 65 (Forbes 2013). Databáze časopisu Forbes uvádí také hlavní obor podnikání nejbohatších osob: zdrojem bohatství 65 indických *miliardářů* je nejčastěji podnikání v oboru software, telekomunikací a médií (9 osob), farmaceutická výroba (8 osob) a obchod s nemovitostmi (7 miliardářů). Místo obvyklého bydliště těchto osob přibližuje mapu hlavních ekonomických center Indie: 29 těchto miliardářů žije v Mumbai, 12 v Dillí, 6 v Běngalúru, a po třech v Ahmedábádu, Púně, Londýně a Dubaji (Forbes 2013). Nejbohatším občanem Indie je Mukéš Ambání (Mukesh Ambani), ředitel společnosti *Reliance Industries*, podnikající zejména v petrochemickém průmyslu (viz též kapitola 5.10).

Zdroj: Forbes (2013).

Tab. 2.3 Vývoj nerovností ve spotřebě (Giniho koeficient spotřebních výdajů na osobu)

	1960–61	1970–71	1990–91	1993–94	1999–00	2004–05	2009–10
Venkov	32,5	28,8	27,7	28,6	26,3	30,5	29,9
Město	35,6	34,7	34,0	34,3	34,7	37,6	39,3

Zdroj: Dréze a Sen (2013)

Data o vývoji chudoby a sociálních nerovností ukazují, že velké skupiny obyvatel Indie jsou z podílu na pozitivních efektech, které ekonomický růst přináší, vyloučeny. Nejen, že se v důsledku růstu průměrných příjmů bohatších skupin zvyšuje velikost populace žijící v relativní chudobě (o čemž však nejsou spolehlivá data), ale pro početné sociální skupiny se stává obtížnější než dřív i zajištění základních životních potřeb. Krishna a Bajpai (2011) na základě analýzy geografického rozložení změn ve výši příjmů zjišťují, že ve vesnicích vzdálených víc než 5 km od nejbližšího města se reálné příjmy obyvatel v letech 1993–2005 snížily; v těchto vesnicích žije více než polovina obyvatel Indie.

Hlavním příjemcem pozitivních efektů ekonomického růstu jsou bohaté a střední vrstvy indické společnosti. V Indii se vede živá debata o tom, jak početná tato skupina je, přičemž uváděné odhady se liší i několikanásobně (Shurmer-Smith 2000). Podle analýzy *Národní rady pro aplikovaný ekonomický výzkum* (anglicky *National Council for Applied Economic Research*, zkráceně *NCAER*), vlivného think-tanku se sídlem v Dillí, tvořilo indickou „střední třídu“ 153 mil. osob, tj. 12,8 % populace (Shukla 2010). Analýzy početnosti „střední třídy“ jsou často motivovány marketingově, totiž aby ukázaly velikost indického trhu pro spotřební předměty, jako jsou např. auta nebo klimatizační zařízení, a z těchto důvodů bývají nadhodnocovány. Meyer a Birdsall (2012) vymezují střední třídu v Indii průměrnými denními výdaji 10–50 \$ a na základě analýzy dat z šetření NSSO v roce 2009–10 odhadují její velikost na 69 mil. osob (tj. 5,9 % populace). Rozšíření pásma na osoby s výdaji 8–50 \$ denně vede k výsledku 91 mil. osob (ibid.). Počet bohatých, vymezených jako osoby s denními výdaji přesahujícími 50 \$, odhaduje stejný pramen na 1,3 mil. osob, tj. jen 0,1 % indické populace.

Odhady velikosti střední třídy v Indii závisí na tom, jak tuto skupinu vymezíme, a na použitém kritériu; i při širokém vymezení tato skupina netvoří více než 10–15 % obyvatel. Její relativní blahobyt zprostředkovaně zvyšuje příjmy také milionům pracujících z chudších vrstev, které ti bohatší zaměstnávají ve svých domácnostech nebo jim poskytují příležitost k výdělku – např. kuchaři, uklízečky, vrátní, řidiči, prodavači aj. Ale mimo střední třídu a ty v její blízkosti, kteří z její ekonomické prosperity mají prospěch, zůstávají velké skupiny obyvatelstva, které z ekonomického růstu přímý prospěch nemají. Někdy se naopak v důsledku ekonomického růstu jejich životní úroveň zhoršila, např. v důsledku růstu cen, vyvolaného poptávkou ze strany středních vrstev, nebo v důsledku zaboru půdy pro rozvojové projekty jako jsou volné ekonomické zóny, hutě nebo doly (viz Kapitola 9).

Petia Topalova (2008) srovnávala rozložení růstu *reálné spotřeby* mezi skupinami, vymezenými na základě „příjmu“, a to v období 1983–84 až 1993–94 a 1993–94 až 2004–05 (přesněji byla analyzována data NSSO o výdajích na spotřebu, viz výše). Rozdíly mezi oběma obdobími jsou překvapivě velké. V prvním období byl růst reálné spotřeby chudší části populace významně rychlejší než růst spotřeby bohatších; např. reálná spotřeba nejchudšího decilu populace rostla nejméně o 1,5 % ročně, zatímco spotřeba nejbohatšího decilu se

nezvyšovala o více než 0,4 % ročně. Růst v tomto období tedy více podporoval chudší vrstvy a přispíval k vyrovnávání sociálních rozdílů. Zvláště markantní to bylo na venkově, zatímco ve městech bylo rozložení růstu reálné spotřeby z hlediska příjmových skupin neutrální. Ve druhém období, které již spadá do let nové ekonomické politiky, vypovídají křivky rozložení růstu spotřeby, které Topalova (2008: 11) ve své analýze uvádí, o radikálním obratu trendu. V tomto období rostla výrazně rychleji reálná spotřeba bohatých; nadprůměrně vzrostla v ca. 12 % nejbohatších domácností, zatímco ve všech ostatních skupinách společnosti byl růst spotřeby podprůměrný. Změna politiky vedla v tomto období k prohlubování rozdílů ve spotřebě domácností. To platí pro indický venkov i města, přičemž nárůst rozdílů ve městech byl zvláště výrazný. Z růstu spotřeby v tomto období nejvíce profitovalo 10–15 % nejbohatších domácností ve městech a méně než 10 % na venkově.

Zelená revoluce (viz kapitola 5) a další investice do rozvoje venkova vedly v 70. a 80. letech k poklesu reálné ceny potravin, které tvoří největší položku v rozpočtu chudých domácností. Ke snížení chudoby v tomto období přispěly i rozsáhlé vládní programy, a narostl také počet pracovních míst mimo zemědělství. Mzdy rostly rychleji než cena potravin, což pomohlo mnoha chudým domácnostem, jejichž příjem závisí na práci za mzdu (všichni zemědělští dělníci bez vlastní půdy), vymanit se z největší chudoby. Topalova (2008: 13) uvádí, že v období 1983–84 až 1993–94 rostly *reálné mzdy* chudých vrstev společnosti rychleji než mzdy bohatých. Naopak po roce 1993–94 vzrostly nadprůměrným tempem mzdy asi 15 % nejbohatších, zvláště mzdy pracujících ve službách a průmyslu (tj. mimo zemědělství); změna oproti předchozímu období je tedy podobná jako v případě růstu reálné spotřeby.

Nejvíce negativní dopad měla nová ekonomická politika na sociálně marginalizované skupiny, zvláště na evidované kasty a kmeny (vymezení těchto skupin v Kapitole 3). Jejich reálná spotřeba se v období po roce 1993–94 zvýšila jen asi čtvrtinovým tempem ve srovnání s růstem spotřeby ostatních skupin populace (Topalova 2008: 14).

Z vývoje sociálních nerovností na několika měřítkových úrovních je zřejmé, přínosy nové ekonomické politiky byly rozloženy značně nerovnoměrně, a to ve prospěch bohatších vrstev indické společnosti. Přínosy pro chudé byly relativně nižší, a některé skupiny, zvláště ty nejchudší, zůstaly zcela vyloučeny.

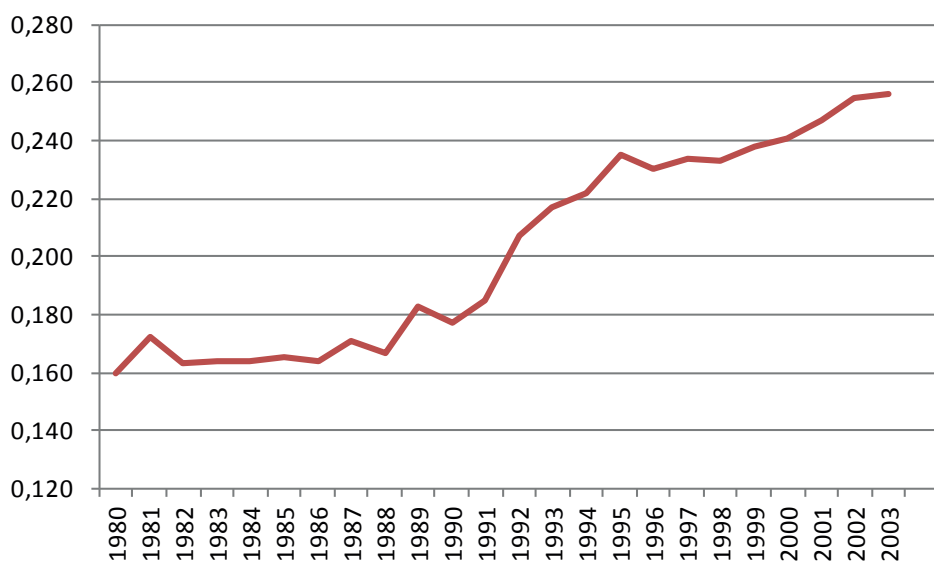
2.5 Regionální nerovnosti a jejich vývoj

Změny, které přinesla nová ekonomická politika, byly nerovnoměrně rozloženy nejen sociálně, ale i regionálně. Novou mapu regionálních nerovností ovlivnily dva protichůdné procesy. Za prvé, v okresech s více diverzifikovanou ekonomickou strukturou, kde se liberalizace projevila dříve, došlo z počátku k nárůstu chudoby více než v převážně zemědělských regionech, neboť místní podnikatelé, víc vystavení konkurenci a současně méně omezení státní regulací pracovního trhu, mohli či museli snížit mzdy zaměstnanců. Ve veřejném organizovaném (formálním) sektoru (tvoří jen malou část celkové zaměstnanosti, tvoří jen ceněná pracovní místa s obvykle vyšším a pravidelným příjmem a sociálním zabezpečením) se počet zaměstnanců snížil z 19,5 mil. v roce 1995 na 17,5 mil. v roce 2011 (Ministry of Finance 2013). Nová pracovní místa vznikla především v neformálním sektoru, ve kterém pracuje přibližně 85 % indických pracujících (Shukla 2010); neformálnost těchto pracovních vztahů znamená zpravidla absenci sociálního zabezpečení, námezdnou práci s krátkou dobou pracovního kontraktu, a nižší mzdy. Vystavení domácí výroby a služeb

zahraniční konkurenci vytvořilo pro některá odvětví nové příležitosti, ale znamenalo také vyšší zranitelnost zaměstnanců na pracovním trhu, a pro některé pracovníky ztrátu zaměstnání a riziko pádu do chudoby.

Za druhé, otevření ekonomiky znamenalo příchod zahraničního kapitálu, který vytvářel nová pracovní místa. Lokalizace zahraničních investic však byla geograficky nerovnoměrná: zahraniční investoři preferovali velká města, pobřežní státy a státy s již dříve víc diferenciovanou ekonomickou strukturou, tedy státy, které byly už před liberalizací relativně bohatší. Například téměř tři čtvrtiny přímých zahraničních investic v letech 2000–2012 směřovaly jen do šesti indických států: Maháráštry (32 % úhrnu za uvedené období), Dillí (18 %), Karnátaky (7 %), Gudžarátu (5 %), Tamilnádu (5 %) a Ándhrapraděše (4 %). (Mukherjee 2013; viz též Kapitola 5) V těchto regionech nové podniky dokázaly kompenzovat ztráty pracovních míst ve státním sektoru a současně vytvořily nové příležitosti. Tyto příležitosti však byly ve zvýšené míře dostupné pro vzdělané, se znalostí angličtiny, tedy zpravidla pro ty relativně bohatší. Projevem nové ekonomické politiky tak bylo zvýhodnění relativně bohatších regionů a s tím spojený nárůst regionálních rozdílů.

Nárůst geografických nerovností se projevil v prohloubení rozdílů mezi městy a venkovem. Ty byly výrazné již před liberalizací, a nová ekonomická politika je ještě zesílila. Jestliže v roce 1993–94 žilo pod oficiální hranicí chudoby na venkově v relativním vyjádření o 57 % osob více, než byl podíl chudých ve městech, v roce 2011–12 to bylo už o 88 % více (viz tab. 2.1). V roce 1993–94 dosahovaly průměrné měsíční výdaje na osobu na venkově jen 60,4 % průměrných výdajů ve městech, ale v roce 2011–12 to bylo už jen 55,1 % (Ministry of Statistics 2013b: 12). Procesem, snažícím se vyrovnat nerovnoměrné tempo vytváření pracovních míst na venkově a ve městech, je migrace do měst, jejímž projevem je rychlý růst

Obr. 2.2 Vývoj hodnot Giniho koeficientu pro mezistátní rozdíly.

Poznámka: vypočteno z hodnot HDP na osobu v 19 populačně největších indických státech.

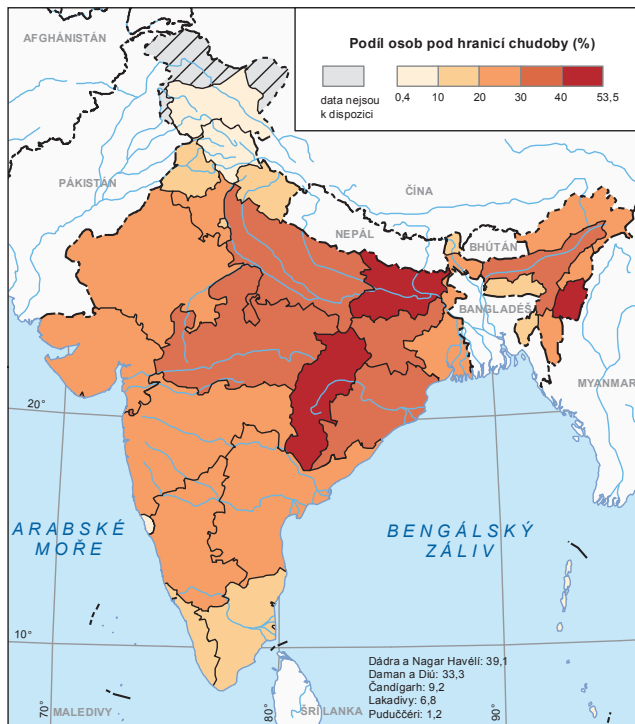
Zdroj: Daumal (2010)

měst, zvláště těch největších, i emigrace vzdělaných a mladých obyvatel z venkova. Tento vnitroindický brain-drain přispívá k další marginalizaci venkova.

Současně došlo k prohloubení regionálních disparit. Daumal (2010) sledovala dlouhodobý vývoj rozdílů mezi indickými státy z hlediska hrubého domácího produktu na obyvatele. Výsledky její analýzy přesvědčivě ukazují souvislost mezi začátkem nové ekonomické politiky a nárůstem regionálních rozdílů (obr. 2.2).

Transformace hospodářství měla pozitivní efekt především pro státy podél jižního a západního pobřeží. Státy indického „jih“, tj. Karnátaka, Tamilnádu, Kérala a Ándhrapraděš, a Maháráštra, v roce 1990 vytvářely 29 % HDP Indie, zatímco v roce 2003 to bylo už 42 % (Daumal 2010). Naopak na indickém „severu“ docházelo ve stejné době ke koncentraci chudoby.

Podíl osob žijících pod hranicí chudoby v indických státech, dle metody Tendulkarovy komise, přibližuje kartogram na obr. 2.3. Odкрývá výraznou koncentraci extrémně chudých v Indii do tří populačně velkých vnitrozemských států na severu Indie: Bihár (54 % obyvatel státu žilo v roce 2009–10 pod hranicí chudoby, hodnota vyjadřuje vážený průměr podílu chudých na venkově a ve městech), Uttarpraděš (38 %) a Madhjadpraděš (37 %). Souvislý region největšího výskytu chudoby dále tvoří státy Čhattísgarh (49 %), Džhárkhand (39 %) a Odiša (37 %); vysoký podíl chudých je také v Ásámu (38 %) a Manípuru (47 % na severovýchodě (zdroj dat Reserve Bank of India 2013).

Obr. 2.3 Podíl osob žijících pod hranicí chudoby ve finančním roce 2009–10

Poznámka: data z průzkumu NSSO, metoda Tendulkarovy komise

Zdroj: Reserve Bank of India (2013), Tab. 162

Vysoký podíl chudých, blížící se indickému průměru (30 %), však žil v roce 2009–10 i v „bohatých“ státech s rostoucí ekonomikou, založenou na nových odvětvích průmyslu a služeb: Maháráštra (25 %), Gudžarát (23 %), Karnátaka (24 %) a Ándhrapraděš (21 %). Ukazuje to na sociálně nerovné rozložení pozitivních efektů ekonomického růstu i v těchto ekonomicky úspěšných státech. Relativně nízký podíl chudých je dlouhodobě v Kérale (12 %), kde je jeho příčinou – spíše než ekonomický růst – aktivismus malajálamských obyvatel a dlouhodobá orientace na sociální aspekty rozvoje, a dále v úrodných nížinách na severozápadě (Paňdžáb 16 %, Harijána 20 %), v Dillí (14 %), v Himáčalpraděši (10 %) a Kašmíru (9 %), a v malých kmenových státech se severovýchodě (Tripura 17 %, Méghálaj 17 %).

Jiné vyjádření chudoby – avšak s podobnou mapou geografických rozdílů – poskytuje *index lidského rozvoje* (human development index), pravidelně sestavovaný podle metodiky *Rozvojového programu OSN* (United Nations Development Programme, UNDP). Ten vyjadřuje úroveň rozvoje na základě tří komponent: úmrtnosti (vyjádřené nadějí dožití při narození), vzdělání (průměrný a očekávaný počet let školní docházky) a příjmu (HDP na obyvatele). Indie s hodnotou indexu 0,504 se v roce 2011 umístila na 119. místě mezi 169. hodnocenými zeměmi světa, patřila tedy do široké skupiny zemí se „střední úrovní lidského rozvoje“, ale s hodnotou indexu významně nižší než světový průměr 0,624 (Suryanarayana et al. 2011).

Jediným indickým státem s hodnotou indexu lidského rozvoje nad světovým průměrem byla v roce 2011 Kérala (viz též kartogram na obr. 2.4). Pokud bychom Kéralu zařadili do mezinárodního srovnání, patřilo by jí 99. místo spolu s Moldavskou republikou. Relativně vysoká úroveň lidského rozvoje, z hlediska indexu, byla mimo Kéralu na severozápadě Indie (Paňdžáb, Himáčalpraděš a Harijána), v Maháráštre a v Tamilnádu. Naopak velmi nízká byla v chudých státech indického severu a východu, zvláště v Odiši (poslední místo mezi hodnocenými státy), Biháru, Čhattísgarhu a Madhjabraděši, následovaných Rádžasthánem a Uttarpraděšem (Suryanarayana et al. 2011 a obr. 2.4).

Pro posouzení změn v geografickém rozložení chudoby v čase bylo zvoleno vícerozměrné vyjádření chudoby, které je méně zatíženo metodickými změnami a vyjadřuje komplexnější chápání chudoby než je jen příjmová chudoba. Hodnocení *vícerozměrné chudoby* je založeno na dostupnosti *základních potřeb* v oblasti vzdělání, zdraví a životní úrovně, měřené pomocí deseti parametrů (Alkire a Seth 2013). V chudobě ve vícerozměrném chápání žije asi polovina obyvatel Indie (viz tab. 2.3). Geografické rozložení „vícerozměrně chudých“ je podobné rozložení chudoby v příjmovém vyjádření i indexu lidského rozvoje: všechny státy s nadprůměrným podílem vícerozměrně chudých se nachází na severu a východě Indie, a nejvíce je chudoba rozšířena v lidnatých státech Bihár, Madhjabraděš, Uttarpraděš a Odiša. Naopak všechny jižní státy najdeme v dolní polovině tabulky č. 2.3, spolu se státy severozápadu a západu Indie (zvláště Paňdžáb, Himáčalpraděš, Harijána, Džammú a Kašmír, Gudžarát), s výjimkou Rádžasthánu.

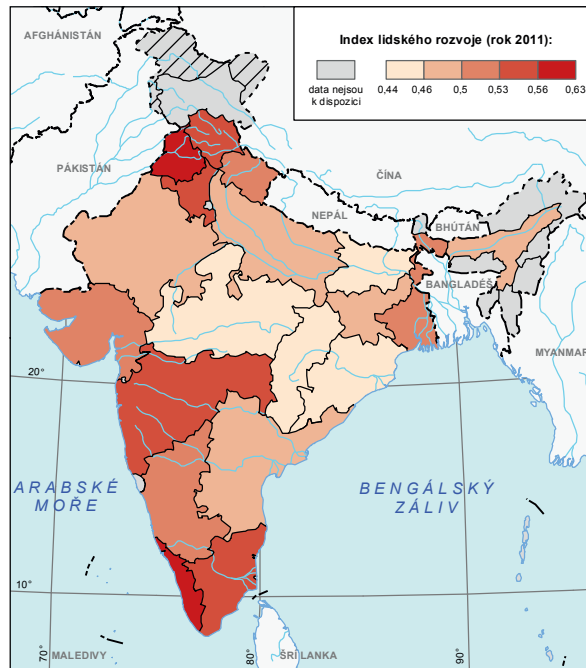
Podíl chudých se mezi roky 1999 a 2006 snížil ve všech státech (s výjimkou Arunáčalpraděše), ale pokles výskytu chudoby byl geograficky nerovnoměrný. K rychlejšímu poklesu došlo v relativně bohatších státech, zvláště na jihu: o více než 13 % klesl podíl chudých v Kérale, Tamilnádu, Ándhrapraděši, Karnátace a Maháráštre, mimo tuto oblast jen v Kašmíru (tab. 2.3). Naproti tomu ve většině nejhudších států bylo tempo poklesu chudoby jen podprůměrné, obzvláště nízké pak ve velkých státech s nejvyšším rozšířením chudoby: Bihár, Uttarpraděš, Madhjabraděš.

Tab. 2.3 Podíl obyvatel žijících v chudobě, ve vícerozměrném chápání chudoby; srovnání let 1999 a 2006

Stát	Podíl chudých v roce 1999 (v %)	Podíl chudých v roce 2006 (v %)	změna 1999–2006	Indie 2006=100
Bihár	76,1	72,0	-4,1	148,5
Madhjadpraděš	67,6	62,4	-5,2	128,7
Uttarpraděš	64,9	59,5	-5,4	122,7
Odiša	70,8	58,7	-12,1	121,0
Rádžasthán	63,5	58,5	-5,0	120,6
Méghalaja	67,4	55,2	-12,2	113,8
Ásám	65,7	54,9	-10,8	113,2
Západní Bengálsko	60,8	53,8	-7,0	110,9
Arunáčalpraděš	47,2	51,5	4,3	106,2
Tripura	55,5	46,6	-8,9	96,1
Nágsko	50,4	44,4	-6,0	91,5
Ándhrapraděš	56,7	41,6	-15,1	85,8
Karnátaka	50,8	37,5	-13,3	77,3
Gudžarát	47,9	36,0	-11,9	74,2
Harijána	40,3	33,1	-7,2	68,2
Maháráštra	46,0	32,9	-13,1	67,8
Manípur	44,6	32,4	-12,2	66,8
Džammú a Kašmír	46,0	31,7	-14,3	65,4
Sikkim	36,1	28,9	-7,2	59,6
Tamilnádu	42,8	26,4	-16,4	54,4
Himáčalpraděš	36,3	24,3	-12,0	50,1
Mizóram	32,6	21,1	-11,5	43,5
Paňdžáb	25,7	19,2	-6,5	39,6
Góa	24,4	13,2	-11,2	27,2
Kérala	32,6	9,5	-23,1	19,6
Indie	56,8	48,5	-8,3	100,0

Poznámka: Státy jsou seřazeny sestupně podle podílu osob žijících ve vícerozměrné chudobě v roce 2006; státy, vytvořené teprve v roce 2000 (tj. Čhátisgarh, Džhárkhand a Uttarákhand), nejsou zahrnuty.

Zdroj: Alkire a Seth (2013)

Obr. 2.4 Index lidského rozvoje v indických státech (2011)

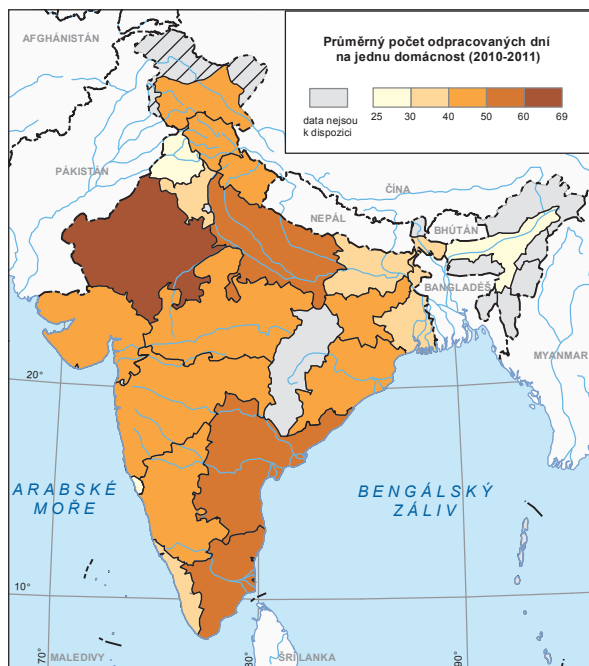
Zdroj: Suryanarayana et al. (2011)

2.6 Závěr: boj proti chudobě

Oblast na severu a východě Indie, tvořená především státy Bihár, Uttarpraděš, Madhjapraděš, Čhattísgarh, Odiša a Džhárkhand, zůstává světovým epicentrem chudoby, tj. regionem s největším absolutním počtem chudých osob. To platí i při velmi přísném vymezení hranice chudoby, které používá indická administrativa.

Nová ekonomická politika vedla k otevření příležitostí, kterých dokázali více využít skupiny a osoby, které už na počátku transformace měly výhodu dostupnosti zdrojů, vzdělání, sociálního statusu nebo zaměstnání v některém růstovém odvětví. Projevem transformace tak bylo prohlubování rozdílů mezi sociálními skupinami i mezi regiony. Nejvíce příležitostí dokázali využít bohatší a střední třída; jejich podíl v indické společnosti však i podle liberálních odhadů nepřesahuje 15 %. Velké skupiny osob zůstaly z efektů růstu vyloučeny nebo na něm participují jen nepřímo, např. migrací do rostoucích aglomerací. To se týká nejvíce dalitů, nízkých kast, kmenového obyvatelstva a většiny obyvatel venkova.

Ekonomický růst prohloubil rozdíly mezi městem a venkovem i rozdíly mezi státy. Chudoba v absolutním vyjádření se snížila téměř všude, ale méně v chudých státech než v těch, které byly už dříve relativně bohatší. To vedlo k prohloubení chudoby v relativním vyjádření a s tím k zesílení jejího subjektivního vnímání.

Obr. 2.5 Průměrný počet odpracovaných dní připadajících na jednu venkovskou domácnost v rámci Národního programu garantované zaměstnanosti na venkově (MGNREGS) ve finančním roce 2010–11.

Zdroj: Kubelková (2013)

Boj proti chudobě zůstává jednou z politických priorit. Stát bojuje proti chudobě prostřednictvím řady cílených programů (jejich přehled a kritiku podává Kubelková 2013). Státní intervence se postupně přesouvají od dotací k programům podmiňujícím zvýhodnění aktivitou oprávněných osob a od naturálních dávek k peněžním. Hlavním programem boje s chudobou se od roku 2008 stal *Národní program garantované zaměstnanosti na venkově* (Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Scheme, zkráceně MGNREGS). V rámci programu má jeden člen každé venkovské domácnosti zákonný nárok na placené zaměstnání při veřejných pracích, a to po dobu až 100 dní v roce za plat 100 rupií denně. Implementaci programu provází řada překážek, někde se setkal s odporem místních elit a vedl k novým konfliktům a diskriminaci, ale přesto vytvořil poměrně silný nástroj, který chudí na venkově, často dalité, ostatní zaostalé třídy (OBC) a ženy, dokáží využít k vymáčení se z extrémní chudoby (diskuse dopadů programu viz Kubelková 2013, Novotný et al. 2013). Corbridge et al. (2013: 102) označili MGNREGS za největší záchranný sociální program na světě. I jeho implementace je však geograficky značně nerovnoměrná, jak je zřejmé z obr. 2.5.

Kapitola 3

Jednota v rozmanitosti? Dělicí linie ve společnosti

„Vzdělání hrálo důležitou roli ve vytvoření veřejné kultury, ve které už není akceptovatelné mluvit o kastě jako o součásti hierarchického systému.“

Corbridge et al. (2013: 247)

3.1 Jednota v rozmanitosti

Zdrojem společné indické identity se stalo hnutí za nezávislost v 19. stol. a první polovině 20. stol. Jestliže Britové vybudovali v Indii moderní instituce a infrastrukturu, jako např. administrativní systém (*civil service*), vysoké školství nebo železniční síť, byl to odpor proti britské správě, co sjednotilo vzdělané Indý z různých regionů, náboženství a etnických skupin (Krása et al. 1997). Toto hnutí za nezávislost Indie je označované *nacionalistické hnutí* právě proto, že vedlo k vytvoření společné národní identity obyvatel Indie.

Po dosažení svého cíle – získání nezávislosti v roce 1947 – začali představitelé nacionalistického hnutí budovat nezávislý moderní stát. Oproti budovatelům jiných států byl jejich cíl obtížnější v tom, že společnosti v hranicích Indie chyběl jednotící kulturní prvek, který by se mohl stát základem společné identity; podobný, jaký v Evropě poskytl nejčastěji společný jazyk nebo etnicita. Obyvatelstvo Indie bylo příliš různorodé, a výběr jednoho jazyka nebo náboženství za základ pro budování společné identity by současně znamenal vyloučení mnoha jiných. To by dříve nebo později vedlo ke konfliktům a pravděpodobnému rozpadu státu.

Proto zakladatelé indického státu začali budovat společnou identitu na netradičním konceptu „*jednoty v rozmanitosti*“ (anglicky „unity in diversity“). Základem společné indické identity se staly politické principy jako demokracie, sekularismus a federalismus, a ne kulturní rysy jako jazyk nebo náboženství. Součástí státotvorné myšlenky se naopak stala kulturní tolerance a dokonce oslava kulturní a sociální různorodosti (Ayar 2012). Jednota v rozmanitosti zůstává politickým mottem i v současnosti, i přesto, že v praxi je spíše normativním ideálem než běžnou každodenní zkušeností.

Cílem této kapitoly je přiblížení hlavních linií diferenciací, které jsou zdrojem kulturní a sociální rozmanitosti obyvatelstva Indie. Pozornost je věnována také proměnám, kterými význam těchto kategorií prochází v posledních desetiletích. Sociální diferenciaci není možné pochopit bez vysvětlení role kasty, proto jí bude věnována první část kapitoly. Následuje diskuse rezervačního systému coby robustního nástroje, určeného k odstranění kastovního útlaku, a přiblížení dalitů a ádivasiů jako dvou sociálních kategorií, v jejichž prospěch by rezervační systém měl zejména působit. Další část přibližuje náboženskou strukturu, jazyky, a jazykovou politiku. Předposlední podkapitola je věnována genderovým nerovnostem v indické společnosti, a poslední roli vzdělání.

3.2 Varna, džátí, a jejich proměny

Jednou z tradičních evropských představ indické společnosti je její rozvrstvení do kast, považovaných za starodávné, neměnné a uzavřené komunity, a uspořádaných ve složitý a rigidní hierarchický systém. K rozšíření této představy přispělo i přijetí slova *kasta* (anglicky *caste*), které evropské i indické jazyky přijaly z portugalštiny („*casta*“; viz Krása et al. 1997). Portugalci, kteří byli první novověcí „objevitelé“ Indie, jej použili pro souhrnné označení různých konceptů sociální diferenciacce, se kterými se v Indii setkali. Pojem kasta tak slučuje více rovin diferenciacce, tím je mísí a znesnadňuje jejich porozumění.

Nejjednodušším způsobem pochopení kastovní diferenciacce je rozlišení *varny* a *džátí*, dvou rovin členění společnosti, které se nejvíc blíží pojmu kasta. *Varna* (slovo původem ze *sanskrtu*, kde znamená barva), označuje čtyři široké kategorie vlastností, ne skupiny lidí. *Džátí* (anglicky *jati*), ze sanskrtského slova „narození“, označuje stovky endogamních společenských skupin (Shurmer-Smith 2000: 7).

Rozvrstvení společnosti na čtyři varny má své kořeny ve starověké *védské literatuře*. *Mánava dharmášástra*, též *Manuův zákoník* (anglicky *Laws of Manu*), autoritativní *dharmášástra*, tedy učebnice nábožensky motivovaných předpisů pro různé skupiny obyvatelstva (Krása et al 1997: 76), podrobně vymezuje čtyři kategorie společnosti a jejich společenské role: *bráhmany* (anglicky *brahmíns*), kteří byli tradičně kněží, *kšatrije* (*kshatriyas*), původně vládců a válečníků, *vaišje* (*vaishyas*), obchodníky a zemědělce, a konečně *šúdry* (*shudras*), kterým zákoník přikázal jedinou roli: sloužit ostatním bez závisti (viz Rámeček 3.1). Bráhmani, kšatrijové a vaišjové dohromady tvoří tzv. *vyšší kasty* (anglicky *Forward Castes*) nebo také tzv. *dvojzrozené* (chlapci narození v těchto rodinách procházejí obřadem druhého, duchovního zrození); naproti tomu šúdrové tvoří v terminologii moderní administrativy nižší nebo tzv. *zaostalé kasty* (*Backward Castes*) (Corbridge et al. 2012: 239).

Rámeček 3.1

Mánava dharmášástra (Manuův zákoník)

„Pro zachování veškeré této tvorby stvořil on nejvelebnější zvláštní povinnosti pro ty, kdo vznikli z jeho úst, paží, stehů a nohou. Pro bráhmany stvořil výuku a studium, přinášení obětí za sebe i za jiné a přijímání darů. Ochrana poddaných, dávání darů, přinášení obětí prostřednictvím bráhmanů a studium i nelpění na smyslových rozkoších, to je souhrnné dharma kšatrijů. Ochraňování dobytka, dávání darů, přinášení obětí a studium, půjčování peněz, obchodování a zemědělství stvořil pro vaišje. Šúdrovi pak přikázal Pán jedinou činnost: službu těmto předchozím stavům bez závisti...

...Z bytostí jsou nejlepší živočichové, ze živočichů ti, kteří se živí rozumem, z rozumných tvorů jsou nejlepší lidé a z lidí jsou za ně považováni bráhmani. Z bráhmanů pak jsou nejlepší učené; z učených ti, kdo znají své povinnosti; z těch, kdo je znají, ti, kdo tak jednají; a z těch, kdo tak jednají, ti, kdo znají védy. Samo zrození bráhmana je věčným ztělesněním dharmy... Vždyť rodič se bráhman se rodí nad vším ostatním světem jako pán všech bytostí...”

Úryvek z *Mánava dharmášástry* – *Manuova zákoníku*, přeložil Dušan Zbavitel (in Krása et al. 1997: 76).

Manuův zákoník výslovně uvádí, že neexistuje žádná pátá kategorie. Bůh stvořil pouze čtyři kategorie a ti, kteří nepatří do žádné z nich, jsou vyloučeni ze společnosti. Těmto vyloučeným byly tradičně přisouzeny takové činnosti, které ostatní považují za nečisté nebo ponižující. Příslušníci těchto sociálně vyloučených komunit byli, v tradiční bráhmanské hinduistické interpretaci, považováni členy kastovní společnosti za nedotknutelné. Dnes jsou nejčastěji označováni *dalit* (*dalits*), ze sanskrtského slova utlačovaní.

Toto je samozřejmě bráhmanská interpretace příčin sociální nerovnosti. Manuův zákoník byl sestaven bráhmány a byl určen pro zdůvodnění jejich privilegované pozice ve společnosti. Rozdíly mezi varnami byly vysvětlovány pojmy rituální čistoty a znečištění. Ukládaly každému dodržovat roli, která mu byla dána varnou, do které se narodil. Přestože vytvářejí ekonomické, politické a sociální kategorie diferenciacce společnosti, jsou tyto kategorie součástí náboženské ideologie a jsou zdůvodňovány boží vůlí (Shurmer-Smith 2000: 7).

Džátí jsou endogamní skupiny (příslušníci uzavírají sňatky mezi sebou), jejichž členové se navzájem považují z hlediska sociálního statusu za rovnocenné. Každá džátí je spojena s určitým povoláním a do nedávné doby platilo, že džátí určuje člověku povolání a roli ve společnosti. Džátí se pravděpodobně vyvinuly ve středověku z etnických skupin, které se postupně specializovaly na určité role ve feudálním systému dělby práce (ibid.: 8).

V tradiční indické společnosti vstupovaly džátí do vzájemných vztahů patrona a klienta, označovaných systémem *džadžmání* (*jajmani*). Džadžmán je, v původním významu, ten, kdo si najímá bráhmána, aby za něj vykonal obřad. Přeneseně je to ale každý, kdo přijímá nějakou službu a platí za ni, obvykle v naturáliích. Ten, kdo službu poskytuje, je jeho *kámín* (*kameen*). Ten může být džadžmánem vůči někomu jinému. Moc džadžmánů vyplývá z kontroly hospodářských zdrojů vesnice, která jim umožňuje platit za služby svým kámínům; džadžmání byli obvykle největší majitelé pozemků a ti, kdo měli nejrozsáhlejší sociální kontakty mimo vesnici. Tito patroni obvykle pocházeli z džátí postavené vysoko ve varnové hierarchii, ale zpravidla nebyli bráhmáni (Corbridge et al 1012: 241). Systém džadžmání vytvořil složité lokální sítě nepeněžní výměny zboží a služeb a s nimi spojenou hierarchii vztahů nadřízenosti a podřízenosti.

Systém džadžmání sice stále částečně přežívá na tradičním venkově, zvláště na severu Indie, ale změna ekonomických a politických podmínek ho oslabil a ve městech a na jihu Indie byl prakticky nahrazen tržními vztahy. Mnozí zchudlí džadžmání se museli zříct služeb svých kámínů a vykonávají je sami. Za zboží a služby se dnes běžně platí penězi. Migrace celých řemeslnických džátí do měst vedla k tomu, že džadžmání se stali jen majiteli půdy a kámíní jsou jejich pachtýři nebo zemědělskými dělníky (Krása et al. 1997: 350). Tento proces eroze kastovní hierarchie probíhal v dekáдах modernizace po získání nezávislosti a byl podporován politikou demokratického státu i socioekonomickými změnami, a reformy nové ekonomické politiky od 90. let ho ještě urychlily.

I dnes se každý obyvatel Indie rodí do některé džátí, ale už se neočekává, že bude nezbytně vykonávat povolání, se kterým je tato džátí spojená. Tradiční povolání jsou stále často vykonávána příslušníky odpovídající džátí, neboť ti byli v mládí vyučeni potřebným dovednostem a jsou součástí sociálních sítí s danou činností spojených. Ale moderní povolání jako softwarový inženýr, operátor call centra nebo dělník v továrně nemají vlastní džátí a jsou vykonávána příslušníky různých kast. Ti přesto zůstávají příslušníky džátí, ve které se narodili, a očekává se, že v rámci této komunity či některé jí blízké uzavřou sňatek. V demokratickém politickém systému, uznávajícím sociální různorodost a usilujícím o pozitivní diskriminaci kastově znevýhodněných, usilují džátí o zlepšení svého statusu politikou

Rámeček 3.2 Sanskrtizace

Příslušníci každé džátí obvykle vědí, kde je pozice jejich džátí v tradiční varnové hierarchii. Tato pozice ale není zcela stabilní, a mnohé džátí usilují o zlepšení svého postavení na společenském žebříčku. Džátí, která se snaží o vzestup, přejímá postupně zvyklosti a rituální symboly některé vyšší varny, např. vegetariánství. Tento proces se nazývá *sanskrtizace* (Krása et al. 1997: 343). Tento proces probíhal i dříve, ale ekonomická transformace, spojená se vznikem nových povolání, která vykonávají příslušníci různých džátí, pro ni vytvořila nové příležitosti, zvláště pro džátí v nejnižších vrstvách hierarchie. Sanskrtizace se setkává s odporem ze strany vyšších kast, zvláště na venkově, a to především ze strany těch kast, které zauímají vedoucí postavení v místní ekonomice, ale ve varnové hierarchii nepatří k nejvyšším. Sanskrtizace v současné společnosti zpochybňuje a mění zařazení jednotlivých džátí ve varnové hierarchii.

mobilizací svých členů, a často úspěšně. V současné společnosti tak získaly politické aspekty kastovní stratifikace větší význam než aspekty náboženské; důsledkem toho je i to, že členění společnosti na džátí se stalo významnější než varny (Shurmer-Smith 2000: 8).

Přestože varna a džátí jsou hinduistické koncepty, pronikly celou indickou společností. Mnoho džátí z nejnižších vrstev kastovní hierarchie se v minulosti i dnes pokoušelo osvobodit z postavení diskriminované skupiny konverzí k jinému náboženství, nejčastěji křesťanství nebo islámu. Ale sociální zázemí a identita, kterou džátí poskytují, se ukázaly být natolik významnou součástí společenského života v Indii, že tyto pokusy skončily neúspěšně, a kasty dnes existují i mezi indickými muslimy, křesťany, sikhly i buddhisty.

Příklady proměny systému džadžmání, adaptace džátí na vznik nových profesí, sanskrtizace i náboženské konverze ukazují, že kastovní diferenciaci je dynamický koncept, procházející proměnami v souvislosti s ekonomickými a politickými změnami. Etnografické výzkumy ukazují, že podobně tomu bylo i v minulosti (Corbridge et al. 2012: 241–49). Avšak Britové, ve snaze ovládnout Indii posílením své infrastrukturní moci, usilovali o podrobnou klasifikaci a zmapování společnosti (Painter a Jeffrey 2009). Pro účely sčítání lidu sčítací komisaři od roku 1891 jednoznačně a trvale přiřadili všechny džátí do některé kategorie varny, a to i ty, které vykonávaly více povolání a příslušeli do různých varn (Krása et al. 1997). Hierarchické kategorie varny zavedli pro účely sčítání i v jižní Indii, kde byl tento koncept dřív prakticky neznámý a kde žádní kšatrijové ani vaišjové prakticky nežili (Corbridge et al. 2012: 240). Touto politikou kastovní strukturu konce 19. století stabilizovali a znemožnili jí adaptaci na ekonomické a sociální proměny; kastovní diferenciaci je tradiční indický koncept, ale k jejímu pojetí jako rigidní a neměnné struktury výrazně přispěli sami Evropané.

Ústava nezávislé Indie kastovní diskriminaci zakázala a údaje o kastovní příslušnosti, s výjimkou dalitů (viz níže), se od roku 1951 nezjišťují. Nelze tedy zjistit, kolik příslušníků mají jednotlivé varny a džátí. Krása et al. (1997: 342) odhaduje podíl bráhmanů na 6 %, kšatrijů a vajšjů dohromady na 14 %, a šúdrů přibližně na polovinu obyvatelstva; zbývající podíl připadá na dality a kmenové obyvatele.

Zákaz evidence kastovní příslušnosti a kastovní diskriminace neznamená, že kasty nejsou důležitou součástí společenské reality moderní Indie. Význam kastovní diferenciaci od doby nezávislosti nepochybně zeslábl a současně se proměnil. Málokdo v současné Indii

mluví o varnách – význam těchto hierarchických kategorií je dnes malý (Corbridge 2012: 240). Naopak identita džátí zůstává silná, zvláště v oblasti politiky, vzdělání, zaměstnání, a při výběru životního partnera. Rychlé ekonomické změny vedou na jedné straně k tomu, že vzdělání příslušníci středních vrstev, zvláště ve městech, postupně ztrácí identitu své džátí, na druhou stranu pocítí nejistoty, který stejné změny přináší zejména pro chudé obyvatele, vede k posílení této tradiční skupinové identity. V důsledku poklesu významu varny a nárůstu významu džátí se kastovní příslušnost proměnila z hierarchického systému na více horizontální soubor, v němž jednotlivé džátí navzájem soupeří o příležitosti jako je politická moc nebo místa ve státní správě (ibid.). Důsledkem je, v některých částech společnosti, posílení kastovní identity i existence kasty (ve významu džátí) jako společenské kategorie.

Džátí zůstávají součástí společenského života i v současné Indii; téměř každý Ind zná svoji džátí a obvykle, pomocí znaků jako je barva pleti, způsob chování, přízvuk nebo příjmení, dokáže odhadnout džátí ostatních. Ale tyto „kasty“ dnes nevytváří žádný provázaný, hierarchický systém.

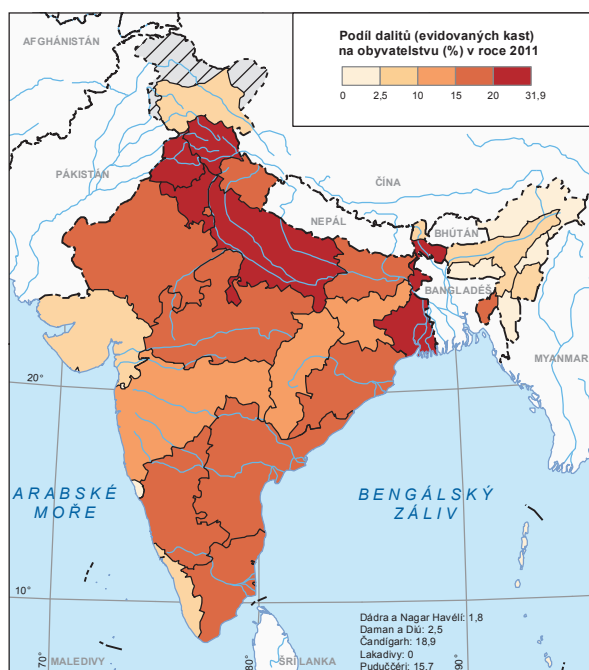
3.3 Dalité

Krajní formou sociální diskriminace trpěli ti, kteří byli vyloučeni ze společnosti na základě nábožensky zdůvodněné představy čistoty a znečištění. Sociální vyloučení v případě těchto osob – do poloviny 20. století označovaných nedotknutelní – znamenalo doslova fyzickou segregaci od většinové společnosti: život v oddělených částech sídel, zákaz užívat stejnou studnu jako lidé většinové společnosti (tj. ti, kteří přísluší do některé varny), zákaz vzdělávání, zákaz vstupu do chrámu nebo život s vědomím, že lidmi z většinové společnosti jsou považováni za znečišťující a nesmí s nimi sdílet jídlo, vodu, nádobí ani veřejný prostor. V evropské i indické literatuře existuje dlouhá řada záznamů krajních forem diskriminace nedotknutelných (např. Royová 2001).

Nedotknutelní se dávno snažili vzepřít bráhmanské interpretaci sociálního uspořádání. Nejčastější formou revolty byly náboženské konverze, např. masové konverze nedotknutelných ke křesťanství v Kérole v 19. století nebo k buddhismu v Máháráštre v polovině 20. století. Hnutí nedotknutelných v Tamílnadu se ve 20. letech 20. století podařilo dosáhnout toho, že pro ně byl vyhrazený určitý počet míst ve státní správě. V celoindickém měřítku zavedli kvóty míst rezervovaných pro nedotknutelné Britové ve 30. letech 20. stol. (Shurmer-Smith 2000: 118). Proti diskriminaci nedotknutelných bojovali čelní představitelé nacionalistického hnutí, jejichž cílem byla moderní společnost bez útlaku koloniálního i kastovního, zvláště Gándhí, který pro ně navrhol označení *haridžané* (harijans), tj. děti boží (Krása et al. 1997: 342).

Ústava nezávislé Indie, jejímž hlavním autorem byl Ambédkar, sám nedotknutelný (více rámeček v Kapitole 6), zavedla systém pozitivní diskriminace nedotknutelných, jehož cílem bylo úplné odstranění hranice vylučující nedotknutelné z většinové společnosti (viz níže – rezervační systém). Začali být označováni *dalité* (dalits), doslova utlačovaní. V dnešní Indii slovo nedotknutelní nikdo nepoužívá, leda jako nadávku. Sami sebe označují nejčastěji *dalité*, nebo názvem své džátí; v úředním jazyce se jim říká „*evidované kasty*“ (Scheduled Castes, často zkráceně SCs). Dalité, na rozdíl od jiných kast, jsou totiž státem evidováni, státní úřady vydávají dalitům průkazy, které je opravňují využívat výhod rezervačního systému.

Příslušnost k „evidovaným kastám“ (ale ne k jiným) se zjišťuje také při sčítání. Při posledním sčítání v roce 2011 bylo na seznamech sčítacích komisařů celkem 1 241 „evidovaných

Obr. 3.1 Podíl dalitů v populaci indických států (2011)

Zdroj: Census of India (2011)

kast“, tj. džátí, nepatřících do žádné kategorie varny. Dalité z těchto džátí tvořili 16,6 % obyvatel Indie. Více jich žije na venkově (dalité tvoří 18,5 % obyvatel indického venkova) než ve městech (12,6 %). Jejich rozmístění přibližuje kartogram na obr. 3.1; největší podíl tvoří dalité mezi obyvateli Paňdžábu (32 %), více než pětinu obyvatel tvoří také v Himáčalpraděši, Západním Bengálsku, Uttarpraděši, Harijáně a Tamilnádu. Relativně malý podíl, méně než desetinu, mají naopak v populaci Kéraly, Gudžarátu a ve státech indického severovýchodu.

Jak se změnilo postavení dalitů po šesti dekadách pozitivní diskriminace, a jak se proměňuje v současnosti? Všechny formy diskriminace jsou zákonem zakázány a stíhány. Stát, vedle rezervačního systému, realizuje programy rozvoje venkova, zaměřené na odstranění chudoby mezi dality. Někteří dalité i celé džátí dokázali využít příležitosti rezervačního systému k získání vzdělání i dobrých zaměstnání; tisíce dalitů dnes působí jako lékaři, učitelé nebo vysoce postavení úředníci. Podílí se na politických rozhodnutích na všech úrovních politiky (o rezervaci míst v místní samosprávě v Kapitole 7). Politická strana *Bahudžan samádž* (Bahujan Samaj Party), politicky prosazující zájmy dalitů, je od roku 1989 trvale zastoupena v dolní komoře federálního parlamentu (*Lók sabha*). Symbolickým přelomem v boji proti diskriminaci bylo pro mnohé dality zvolení K. R. Narayanana, pocházejícího z rodiny keralských dalitů, prezidentem Indie v roce 1997.

Vnímanou hranici mezi dality a většinovou populací se však ve většině skupin obyvatelstva nepodařilo odstranit, jen nabyla jiných podob. Nejvíce se projevuje v oblasti vzdělávání, zaměstnání a uzavírání sňatků. Dnes téměř všechny děti dalitů začnou navštěvovat základní školu, ale podíl těch, které ji kvůli chudobě nebo projevům diskriminace nedokončí, je

vyšší než ve většinové populaci (Corbridge et al. 2012: 251). Jen 66 % dalitů bylo podle výsledků cenzu v roce 2011 gramotných (Census of India 2011). Přestože na univerzitách je rezervován počet míst odpovídající podílu dalitů v populaci, ve školním roce 2012–13 tvořili dalité jen 12,5 % univerzitních studentů (a jen 7,3 % učitelů) (Ministry of Human Resources Development 2013: 10).

Nižší vzdělanost znevýhodňuje evidované kasty v soutěži o dobře placená pracovní místa. Například většinu pracovních míst v soukromém sektoru v oblasti informačních služeb, které symbolizují ekonomický růst Indie, zastávají příslušníci vyšších kast. V důsledku ekonomických reforem se navíc zmenšuje počet pracovních míst ve státním sektoru, ve kterém jsou pro dality rezervována místa, zatímco na soukromý sektor se rezervační systém nevztahuje. Na druhou stranu, někteří dalitští podnikatelé dokázali úspěšně využít příležitosti nové ekonomické politiky.

Symbolická i geografická hranice, oddělující dality a většinovou společnost, však zůstává zřejmě nejvíce ukotvená v oblasti, kde je, na první pohled, pro návštěvníky, nejméně viditelná: v myslích lidí a jejich každodenním chování. Někteří obyvatelé vesnice nikdy nevstoupí do ulice, obývané dality; dalité chodí pro vodu ke vzdálené studni, protože ta bližší je vyhrazena pro ostatní; prodavač čaje má dva tácy se skleničkami, a i když to není označeno (hrozí postih ze zákona), každý ví, který tác je pro dality a který pro ostatní. V průzkumu, provedeném v roce 2006 v 565 vesnicích jedenácti indických států, ve více než polovině vesnic měli dalité zakázáno navštěvovat domy ostatních a sdílet jídlo s vyššími kastami; ve čtvrtině vesnic nesměli navštívit policejní stanici ani nakoupit v obchodě veřejného distribučního systému (Corbridge et al. 2012: 256). Někteří mladí vzdělaní Indové z vyšších kast bojují za překonání i této imaginární hranice, např. uzavřením sňatku přes tuto hranici, a Ambédkar zůstává inspirující osobností mezi vzdělanými dality i příslušníky většinové společnosti, ale pro většinu ostatních zůstává tato hranice hluboce zakořeněna v rovině vědomí i podvědomí (viz Corbridge et al. 2012: 255).

3.4 Proti sociálnímu útlaku: rezervační systém

Zakladatelé nezávislého indického státu převzali britskou politiku *pozitivní diskriminace*, jejíž počátky lze sledovat od 30. let 20. století, a dále ji rozšířili. Vznikl tzv. *rezervační systém* (Reservation System), zřejmě nejrobustnější nástroj boje za zrovnoprávnění marginalizovaných skupin v globálním měřítku. Spočívá ve vytvoření seznamu znevýhodněných kast (tzv. evidované kasty, anglicky *Scheduled Castes*), tj. dalitů, a znevýhodněných kmenů (evidované kmeny, anglicky *Scheduled Tribes*), kterým stát poskytuje určité výhody s cílem odstranit jejich špatnou sociální, ekonomickou a politickou situaci, která je důsledkem sociálního útlaku. Seznam evidovaných kast, tj. džátů, a kmenů, je průběžně obměňován; v roce 2011 na něm bylo 1 241 džátů a 705 kmenů (Census of India 2011). Indická ústava z roku 1950 zaručila evidovaným kastám a kmenům rovnoprávnost a vyčlenila pro ně pracovní místa ve státních podnicích a administrativě a místa ve státních vzdělávacích institucích (školách a univerzitách). V 90. letech byla působnost rezervačního systému rozšířena i na zastupitelské sbory institucí místní samosprávy (viz Kapitola 7). Současně byly založeny úřady a iniciovány programy, jejichž cílem bylo zvýšení životní úrovně těchto skupin obyvatelstva.

Politika rezervací byla úspěšná v rozbití vazby mezi džátů a povoláním. Otevřela školy i prestižní pracovní pozice lidem, jejichž džátů je tradičně omezovala na manuální a větši-

novou společností často opovrhované činnosti. Pro mladé dality, vyrůstající v negramotné a chudé rodině, je získání vzdělání obtížnější než pro jiné, a také jejich úspěšnost je nižší. Přestože na svém studiu často tvrdě pracují, jejich sociální handicap je příčinou toho, že učitelé musí věnovat jejich výuce víc pozornosti, a někdy omezuje jejich neformální začlenění mezi spolužáky (Vasantha Kumaran 2011). Přístup k rezervovaným pracovním pozicím ve státním sektoru často ovládlo několik relativně bohatších dalitských džátí. Jindy je obsazení takového místa spojeno s nutností migrace do města, čímž komunita přichází o vzdělané a nadané příslušníky. Současně však otevření cest pro sociální mobilitu dalitů skrze vzdělání, zaměstnání ve státním sektoru a politickou participaci přispělo k sociálnímu smíru a omezilo sociální konflikty (Kumar 1992).

Důsledkem politiky rezervací však bylo také zvýraznění sociální hranice mezi dality a ostatní společností, přestože v reálném životě se životní podmínky dalitů a nejhudších vrstev většinové společnosti příliš nelišily (Mathur 2009). Proto byla krátce po přijetí ústavy ustavena tzv. *Komise pro zaostalé třídy* (Backward Classes Commission), která v roce 1955 navrhla rozšířit výhody pro dalších 2 399 džátí; to však tehdy premiér Néhrú považoval za politicky nemožné a doporučení komise nebyla realizována (Ramaiah 1992). Znovu se tato otázka dostala do popředí v roce 1977, po skončení období výjimečného stavu, díky vítězství Lidové strany (Janata Party) v parlamentních volbách. Byla ustavena nová komise, pod předsednictvím B. P. Mandala, která v roce 1980 vládě doporučila rozšíření rezervací na tzv. *ostatní zaostalé třídy* (*Other Backward Classes*, zkráceně OBCs). Výše v kapitole o hospodářské politice bylo uvedeno, že rozsah rozšíření rezervací, navržený Mandalovou komisí, přispěl k revoltě vyšších kast vůči státu, který v jejich očích příliš stranil sociálně slabým vrstvám a omezoval jejich příležitosti i celkový ekonomický růst. Doporučení Mandalovy komise byla znovu odložena až do srpna 1990, kdy vláda V. P. Sinha, plnící předvolební sliby, přijala první kroky k jejich realizaci (ibid.). Reakcí byl znovu ostrý protest vyšších kast, zvláště studentů; několik studentů Univerzity v Dillí a středních škol se v zoufalém protestu proti politice vlády upálilo (Krása et al. 1997).

Vláda v roce 1982 stanovila podíl míst rezervovaných pro dality ve školách a na pracovních pozicích ve státním sektoru na 15 %; dalších 7,5 % bylo vyčleněno pro evidované kmeny. Kvóty v této výši jsou platné do současnosti, bez ohledu na demografický vývoj. Mandalova komise doporučila rozšíření rezervací pro dalších 3 743 džátí „ostatních zaostalých tříd“, tvořících 52 % obyvatel Indie (Ramaiah 1992). Po protestech, které následovaly, rozhodl ústavní soud, že rezervace nesmí překročit polovinu všech míst; od roku 1993, kdy byly zavedeny rezervace pro ostatní zaostalé třídy ve státní správě, je pro OBC rezervováno 27 % míst. Celkem se tak rezervační systém v současnosti vztahuje na 49,5 % míst (ve slovníku indické státní správy: 15 % pro SCs, 7,5 % pro STs, a 27 % pro OBCs).

Vlády jednotlivých států vedle toho zavedly vlastní kvóty v závislosti na místní demografické struktuře a politické situaci. Například v Tamilnádu je pro dality rezervováno 18 % míst a v Západním Bengálsku 25 %. V severovýchodních státech, kde převažuje kmenové obyvatelstvo, je pro příslušníky kmenů rezervováno 80 % pracovních míst ve státních podnicích a 60 % na univerzitách. Další rezervace se vztahují na tělesně postižené, muslimy nebo oběti násilí. Vláda Ándhrapraděše zavedla rezervovaná místa i pro ženy, takže celkový podíl rezervovaných míst v tomto státě dosahuje 83 %. Existence kvót však v praxi ještě neznamená, že stanovený počet míst bude příslušníky pozitivně diskriminovaných skupin skutečně obsazen.

Rezervační systém měl také symbolický dopad a přispěl, spolu s oslabením tradiční profesní specializace džátí, ke zvýšení sebevědomí marginalizovaných skupin. Současné však přední státní univerzity i státní správa jako taková, zaměstnávající dality a další znevýhodněné, začaly ztrácet prestiž v očích indické elity. Ta začala více vyhledávat studium na soukromých školách nebo zahraničních univerzitách, a po studiu častěji míří do soukromých firem než na dříve prestižní pozice ve státní správě. Trvalo několik desetiletí, než marginalizované komunity ve větší míře pocítily efekt programu pozitivní diskriminace, a došlo k tomu přibližně ve stejné době, kdy v důsledku tržních reforem je oslabována moc státu a roste moc privátních korporací, nsvázaných kvótami rezervačního systému (Shurmer-Smith 2000: 122). To znovu připomíná význam sociálního konfliktu mezi elitou z vyšších kast a většinovou společností v indické politice i ekonomice.

3.5 Ádivásiové: kmenové obyvatelstvo

Podobné postavení jako dalité má v indické společnosti kmenové obyvatelstvo. Od 30. let 20. století se v emancipační snaze označují souhrnným pojmem *ádivásiové* (*adivasi*), tj. „původní obyvatelé“. Běžně jsou označováni také jako kmeny, kmenové obyvatelstvo nebo, v úředním jazyce, *evidované kmeny* (*Scheduled Tribes*, STs). Podobně jako dalité ani ádivásiové nebyli součástí varnové hierarchie. Většinová populace na ně zpravidla nahlíží jako na primitivní obyvatele džunglí, kteří jsou potomky původních, předárijských obyvatel Indie. Jsou společensky marginalizováni pro svou odlišnou etnicitu a způsob života, podobně jako např. Romové v evropských zemích.

Zpravidla hovoří jazykem odlišným od většinové populace, mají vlastní rituály, svátky, oblečení i náboženské symboly, často personifikující přírodní síly či prvky krajiny. Mnoho kmenů má samozásobitelské hospodářství, ve kterém – obvykle udržitelným způsobem – využívají zdroje místních ekosystémů jako je les nebo řeka, a zemědělství je pro ně jen doplňkovým zdrojem potravin. I sociální hranice mezi ádivásii a většinou společností je dynamická; v minulosti se některé kmeny staly džátí hinduistické společnosti, například Santálci žijící v Západním Bengálsku (Krása et al. 1997: 343, viz též Shurmer-Smith 2000: 10). Ádivásiové mají silnou kolektivní identitu na úrovni kmene nebo rodu v rámci kmene, zatímco společná identita ádivásíů jako celku prakticky neexistuje.

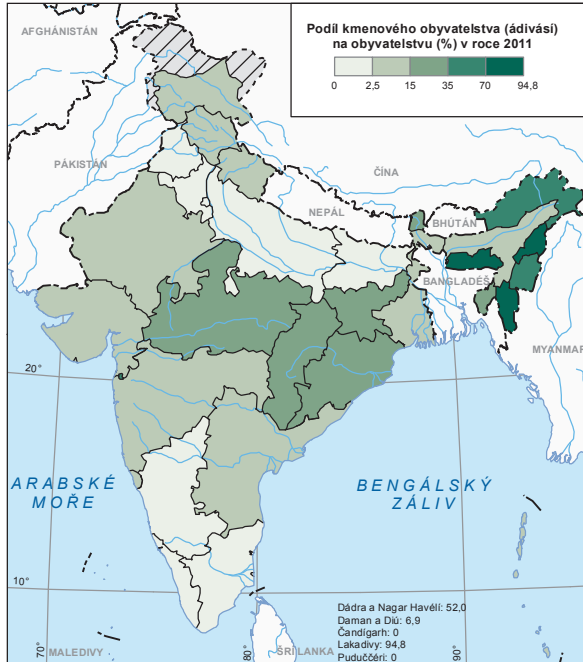
Pro účely sčítání lidu úřady v roce 2011 evidovaly celkem 705 kmenů; bylo to o 41 kmenů víc než v roce 2001 (Census of India 2011). Být na seznamu znamená možnost využití výhod rezervačního systému a většina kmenů o to stojí; existují ale také kmeny, pro které je ideálem minimum zásahů států: ideál, který je v rozporu se zájmy hybatelů ekonomického růstu v Indii (viz Kapitola 9 o environmentálních hnutích). Celkem 75 kmenů je v současnosti jazykem státní právy oficiálně označováno „*primitivní kmenové skupiny*“ (anglicky Primitive tribal groups); jsou to ty, které „žijí v téměř úplné izolaci v nepřístupném prostředí. Jsou charakteristické nízkým přirozeným přírůstkem, předzemědělskou úrovní technologií a extrémně nízkým stupněm gramotnosti.“ (Ministry of Tribal Affairs 2013)

Podle výsledků cenzu patřilo v roce 2011 k evidovaným kmenům 104 miliónů obyvatel, tj. 8,6 % indického obyvatelstva. Žijí častěji na venkově, kde tvoří 11,3 % obyvatel. Nejvíce ádivásíů žije v lesnatém pásu v oblasti pohoří Satpura, Vindhijského pohoří a Čhotá Nágpur (viz druhý díl publikace), tedy v oblasti od východního Gudžarátu přes Madhjadpradéš, Čhattisgarh a Džhárkhand po Odišu; tato oblast se označuje „*kmenový pás*“ (*tribal belt*).

Druhou oblastí jsou pak malé státy indického severovýchodu, v nichž tvoří ádivásiové většinu obyvatelstva (v Nágsku, Mizórámu a Méghálaji víc než 80 % obyvatel). Naproti tomu v zemědělsky využívaných nížinách se s autochtonními ádivásii prakticky nesetkáme (žádné kmeny nejsou evidovány v Paňdžábu ani Harijáně, v Uttarpradéši tvoří jen 0,6 % obyvatel a v Biháru, Tamilnádu a Kérale méně než 1,5 % populace; Office of the Registrar General 2011). Rozmístění kmenového obyvatelstva přibližuje kartogram na obr. 3.2.

O „civilizování“, „pozvednutí“ nebo „rozvoj“ kmenů, považovaných za divoké a zaostalé, usilovala už koloniální správa. Premiér Néhrú se zasloužil o to, že nezávislý indický stát přijal vůči kmenům politiku integrace místo asimilace; bylo uznáno jejich právo na odlišný způsob života a současně spuštěny programy a vytvořeny instituce, usnadňující ádivásíům integraci do většinové společnosti (Narwani 2004: 14). V každém okrese, v němž žijí ádivásiové, působí „úřad pro rozvoj kmenů“ (Integrated Tribal Development Agency), řízený *Ministerstvem pro kmenové záležitosti* (Ministry of Tribal Affairs).

Výsledky této politiky byly, podobně jako v případě rezervací pro dality, různorodé. Některé kmeny využily příležitosti integrace a v průběhu dvou generací radikálně změnilý svůj způsob života. To je případ kmenů na severovýchodě Indie, které přijaly moderní metody hospodaření, přestoupily na křesťanství, vybojovaly pro sebe vlastní státy, a dnes patří v rámci Indie k regionům s vysokou úrovní vzdělanosti i relativně vysokou hospodářskou úrovní. Tataž politika však vedla také k tomu, že kmeny, které si zachovaly tradiční kulturu a způsob hospodaření, začaly považovat samy sebe za zaostalé a svůj způsob života za primitivní (Ghosh 1987).

Obr. 3.2 Podíl ádivásíů v populaci indických států (2011)

Zdroj: Census of India (2011)

V současné Indii patří ádivásiové ke skupinám, které jsou nejvíce ohroženy negativními důsledky nové hospodářské politiky a ekonomického růstu. Lesy a vrchoviny, ve kterých žijí, jsou zdroji nerostů, vody a dřeva, jejichž využití představuje podnikatelské příležitosti pro indické i nadnárodní korporace i pro rozvojovou politiku indického státu. Současně ádivásiové jako marginalizované komunity mají málo prostředků, jak se bránit koalici státu a soukromých investorů, usilujících o „rozvoj“ jejich území (Reddy a Kumar 2010). Rozvojové projekty jako doly, hutní komplexy a jiné továrny, volné ekonomické zóny, výstavba silnic a železnic, a velké přehradní nádrže, vedou k masivnímu vysídlování ádivásíů. K tomu docházelo i v době státem řízené ekonomiky, ale ekonomický růst zvýšil poptávku po surovinách, a tlak na tržní využití zdrojů na územích obývaných kmeny vzrostl. Mathur (2009) odhaduje, že kvůli rozvojovým projektům bylo vysídleno už 40 % celkového počtu kmenových obyvatel (více v Kapitole 9).

3.6 Náboženství a vytváření kolektivní identity

Příslušnost k náboženské komunitě je vedle kasty a etnicity dalším zdrojem identity, a symboly této příslušnosti přispívají k různosti indické společnosti, jak byla zmíněna v úvodu kapitoly, i k vnímání její pestrosti v očích návštěvníků. První pohled na statistická data o náboženské struktuře přitom tezi o religiózní pestrosti vůbec nepotvrzuje: čtyři pětiny Indů jsou hinduisté a poslední pětinu tvoří několik menšin, z nichž nejvýznamnější jsou muslimové (tab. 3.1).

Statistická kategorie „*hinduismus*“ ale skrývá významné hranice diferenciací a diskriminací uvnitř této kategorie, včetně těch, které byly přiblíženy v předchozích odstavcích o kastách a kmelech. Hinduismus není integrován žádnou společnou doktrínou, posvátným textem

Tab. 3.1 Náboženská struktura obyvatel Indie podle výsledků sčítání v letech 1961 a 2001

Náboženství	Podíl obyvatel (v %)	
	1961	2001
Hinduismus	83,4	80,5
Islám	10,7	13,4
Křesťanství	2,4	2,3
Sikhismus	1,8	1,9
Buddhismus	0,7	0,8
Džinismus	0,5	0,4
Jiná náboženství	0,3	0,6
Bez náboženství, nezjištěno	0,2	0,1

Zdroj: Census of India (2011)

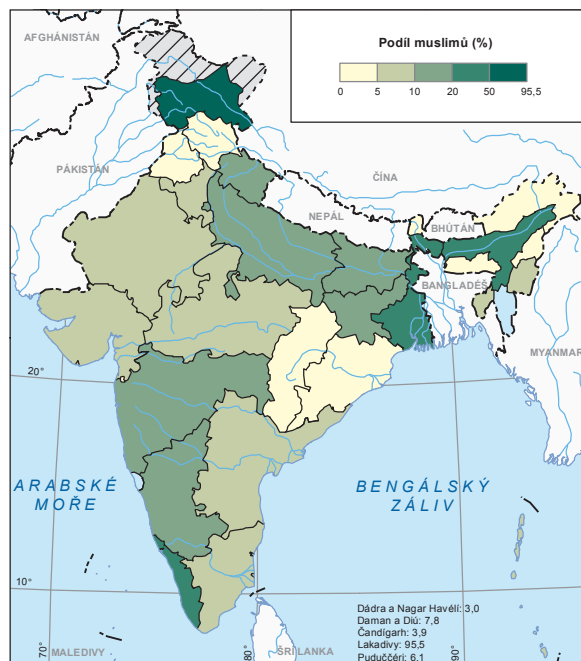
ani nemá jednotnou organizační strukturu, která by spojovala jeho stoupence, tak jako je to v buddhismu, křesťanství nebo islámu. Je světově nejrozšířenějším etnickým náboženstvím, tedy náboženstvím, vázaným na určitou kulturu, které se šíří jen migrací nositelů této kultury, ale ne misijní činností (Sopher 1967). Označení hinduismus tak neznamená víc než jen náboženství Indů; není proto překvapivé, že se takto nezačali označovat hinduisté sami, ale toto označení jim dali lidé mimo indickou společnost – ne-hinduisté; pochází z perského slova „hindú“, které znamená prostě lidé, žijící za řekou Indus (Werner 2002).

Spíš než náboženstvím v evropském smyslu je hinduismus nábožensko-sociální systém (Marková a Knotková-Čapková 2004), zahrnující a navzájem propojující náboženské a etické koncepty i právní a společenské normy. Je tvořen tzv. „velkou tradicí“, která zahrnuje *Védy*, některé základní náboženské koncepce a autoritu bráhmanů, a je celoindická, a potom řadou „malých tradic“, které tvoří lokální božstva a kultury i náboženské představy a rituály běžných lidí, a které jsou velmi různorodé geograficky i sociálně (Zbavitel 1993). Existuje bohatá evropská literatura, přibližující hlavní koncepty hinduismu z hlediska religionistiky, historie, antropologie aj. (např. Zbavitel 1964, Zbavitel 1993, Preinthaleroová 1997).

Problém se statistickou kategorií „hinduismus“ však nevyplývá ani tak z jeho vnitřní pestrosti, jako především z toho, že tato široká kategorie zahrnuje i ty skupiny indického obyvatelstva, které se za hinduisty nepovažují, nebo které dokonce bráhmanská tradice sama vylučuje – především dality a (některé) kmeny. Pokud bychom za hinduisty považovali jen ty, kdo uznávají autoritu bráhmanů a současně ty, pro které jsou bráhmanští kněží ochotni sloužit obřad, je možné, že by tato skupina tvořila jen menšinu obyvatel Indie; někteří radikální dalitští intelektuálové odhadují ještě podstatně nižší podíl a poukazují na to, že hinduismus je náboženstvím vyšších kast, a ty tvoří jen menšinu obyvatelstva (Shurmer-Smith 2000: 11). Na hlubokou diferenciaci uvnitř populace, označované „hinduisté“, ukazují i nápisy „Vstup pouze pro hinduisty“ (Hindus Only) u vchodu do některých chrámů; nejsou tam proto, aby odradili od vstupu cizince, jak se někteří cestovatelé domnívají, ale aby zabránili vstupu dalitů (ibid.).

Na význam náboženství jako důležitého zdroje kolektivní identity v moderní indické společnosti – a potenciální dělicí linie, podle níž se mohou vyhrtnout sociální konflikty – poukazují dva další aspekty oficiální statistiky. Za prvé, jen velmi malý podíl lidí se nepřihlásil k žádnému náboženství (nebo mu nebylo přiřazeno sčítacími komisaři). Za druhé, v roce 2013, kdy vzniká tento text, byla zveřejněna téměř úplná škála výsledků sčítání lidu, provedeného v roce 2011, včetně detailních dat o demografické a socioekonomické struktuře za okresy, města a obce, ale dosud ani souhrnná data o náboženské struktuře. Dutta (2013) tvrdí, že za tím stojí obava ze zveřejnění údajů, které s velkou pravděpodobností potvrdí rychlejší populační přírůstek muslimů a pokles podílu statistické kategorie „hinduistů“ pod 80 %. Hinduismus je totiž také kategorií, kolem níž je bráhmany a vyššími kastami utvářena v etnicky a jazykově pestré společnosti idea celoindické národní solidarity; k tomu jsou statistiky, „nadhodnocující“ podíl hinduistů zahrnutím dalitů a dalších skupin a pomáhající vytvořit představu existence dominantní a jednotné náboženské komunity, vhodným nástrojem (viz Shurmer-Smith 2000: 11).

K posílení národní solidarity pomáhá také představa jednoty vůči „těm druhým“, tj. komunitě považované za odlišnou, oddělenou sociální hranicí. Těmi jsou v Indii – podobně jako v současné Evropě – nejčastěji muslimové. V době končící britské koloniální správy (data ze sčítání 1941) tvořili muslimové asi čtvrtinu obyvatel britské Indie (24,3 %); na území dnešní Indické republiky tvořili tehdy muslimové 14,3 % obyvatel (Joshi et al. 2003). Po masových migracích a násilí, které provázely rozdělení britské Indie podle nábo-

Obr. 3.3 Podíl muslimů v populaci indických států (2001)

Zdroj: Census of India (2001)

ženského hlediska a vznik nezávislých států Indie a Pákistánu, zůstalo v populaci Indické republiky 10,4 % muslimů (sčítání 1951, *ibid.*). Vzhledem k vyššímu přirozenému přírůstku se jejich podíl postupně zvyšoval na 13,4 % v roce 2001 (tab. 3.1) a odhadovaných 14,3 % v roce 2011 (data ze sčítání dosud nezveřejněna). Vyšší plodnost muslimů je i v současné Indii citlivým a politicky sledovaným tématem. Přestože v samotné Indii tvoří muslimové menšinu, z hlediska absolutního počtu je Indie státem s třetím nejvyšším počtem muslimů na světě, po Indonésii a Pákistánu.

Muslimové tvoří většinu obyvatel Kašmíru (ve státě Džammú a Kašmír) a ostrovů Lakadivy (Lakšadvíp). Početné menšiny žijí v Ásámu (31 % obyvatel tohoto státu), Západním Bengálsku (25 %), Kérale (25 %), Uttarpraděši (19 %), Biháru (17 %) aj. (viz obr. 3.3). Žijí častěji ve městech, často v segregovaných komunitách – ghettech (Shaban a Khan 2013).

Označování muslimů hinduistickými politiky za „ty druhé“, pomocí nichž je posilována hinduistická národní identita, přispívá k jejich marginalizaci v indické společnosti. Nejobvyklejšími tématy, pomocí nichž je vytvářena představa ohrožení „národní“ komunity ze strany muslimů, je jejich rychlejší populační růst a domnělé spojení s vnějším nepřítelem – muslimským státem Pákistán.

Příčinou vyšší porodnosti muslimů přitom není ani tak odlišné náboženství, jako chudoba a nižší stupeň vzdělání. Pouze 59 % muslimů bylo podle výsledků cenzu v roce 2001 gramotných, oproti 65 % hinduistů (Office of Registrar General 2001). Podle odhadů Lakdawalovy komise (na základě dat z průzkumu NSSO v roce 2009–10) žilo v indických městech pod hranicí chudoby 34 % muslimů (z celkového počtu muslimů ve městech), oproti 19 % hinduistů (Panagariya a Mukim 2013). Téměř polovina všech indických muslimů (47 %) žije

Rámeček 3.3

Demolice Báburopy mešity v Ajódhjá

Ajódhjá (Ayodhya) je menší město ve východní Uttarpradéši. Podle hinduistické legendy bylo místem narození prince Rámy, významné postavy hinduistické mytologie, a je hinduisty považováno za posvátné. Muslimský vládce Bábur, zakladatel Mughalské říše, nechal v 16. století na stejném místě vybudovat mešitu. Místo bylo považováno za posvátné oběma komunitami a po staletí bylo místem obřadů a poutí, aniž by docházelo ke konfliktům. První spory o posvátný pozemek v Ajódhjá se objevily za britské správy v první polovině 20. století, ale dlouho zůstaly jen lokální záležitostí. V 80. letech však tohoto sporu využila militantní hinduistická organizace *Višva Hindú Parišad* (Vishva Hindu Parishad, tj. Světová hinduistická rada), která spustila masivní kampaň za demolici mešity. To udělalo z lokálního sporu celoindividický konflikt, který posílil napětí mezi oběma komunitami. V roce 1992 dav 150 000 hinduistů pronikl k mešitě, která byla pod policejní ochranou, a srovnal ji se zemí. Demolice Báburopy mešity vyvolala vlnu náboženských pogromů, při nichž zahynulo na tři tisíce lidí (Granátová 2009: 21, Shurmer-Smith 2000: 56).

Dlouhá historie konfliktů mezi hinduisty a muslimy, jejichž příkladem je spor o symbolicky významné místo v Ajódhjá, vytváří potenciál pro komunální násilí. Tento potenciál využívají náboženské a politické organizace v obou náboženských komunitách k budování kolektivní identity podél religiózní hranice a k posilování svého vlivu.

ve třech státech Indoganžské nížiny (Západní Bengálsko, Bihár a Uttarpradéš), z nichž dva patří k nejchudším státům, s nízkou úrovní lidského rozvoje a vysokou porodností.

Zatímco hinduistické náboženské organizace jako *Národní svaz dobrovolníků* (*Ráštrij svajamsévak sangh*, RSS) a pravicové politické strany jako *Indická lidová strana* (Bharatiya Janata Party, BJP) ve své rétorice připomínají historickou nadvládu islámu v Indii a posilují představu muslimského nebezpečí, muslimové jsou v současné Indii sice politicky rovnoprávnou, ale ekonomicky deprivovanou a sociálně marginalizovanou skupinou (Shaban 2012).

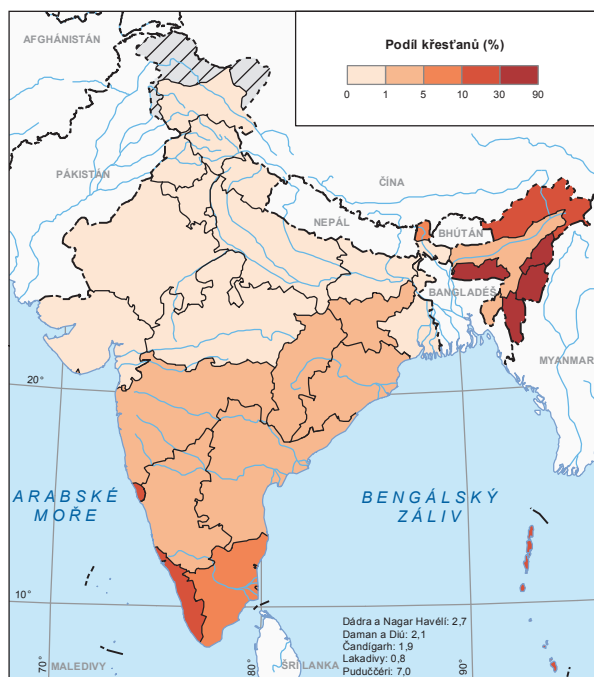
Křesťané (24 miliónů osob v roce 2001) tvoří, v indickém kontextu, relativně málo početnou menšinu. Nejvíc jich žije na jihu v Kérole a Tamilnádu; většinu obyvatelstva tvoří v malých kmenových státech na severovýchodě: Mizóramu, Nágsku a Méghálaji. Více než čtvrtinu populace tvoří také v Manípuru a v Góa (viz obr. 3.4). Malá část křesťanů, především stoupců syrské pravoslavné církve v Kérole, se považuje za potomky sv. Tomáše, tvrdí, že jejich předky byli bráhmani, a tvoří elitu společnosti s vysokým stupněm vzdělání a prestižními pozicemi. Většinu indických křesťanů však tvoří potomci konvertitů z řad dalitů nebo ádivasiů (Štipl 2010). Konverze, jimiž rodiny nebo celé džátí hledaly únik z kastovní diskriminace, jsou hlavním tématem, kolem kterého pravicoví hinduističní politici a klerici vytvářejí představu křesťanů jako jiného zdroje ohrožení hinduistické kultury a jednoty (Shurmer-Smith 2000: 131).

Svým vlivem i vizuální podobou výraznou složkou severoindické společnosti jsou *sikhové* (*sikhs*), stoupců monoteistického náboženství, které založil Guru Nának v 15. století přijetím prvků islámského *súfismu* a hinduistického *bhaktismu* k vlastnímu učení (Marková 2004). Má výrazný etnický charakter: většinu sikhů (v Indii 19 mil. osob v roce 2001) tvoří Paňdžábcí. V paňdžábském městě Amritsar stojí také *Harmandir Sáhíb* („Zlatý chrám“), nejposvátnější

místo a symbolické centrum sikhismu. Neplatí však, že všichni sikhové jsou Paňdžábcí, ani všichni Paňdžábcí nejsou sikhové: v Paňdžábu se k sikhismu hlásí asi 60 % obyvatel státu (Office of Registrar General 2001). Také mezi sikhy a většinou hinduistickou společností existuje dnes latentní politické napětí; to eskalovalo v 70. a 80. letech 20. století, kdy část sikhů usilovala o vytvoření nezávislého státu *Chálistán* (Khalistan) a hnutí bylo násilně potlačeno indickou armádou, včetně dobytí Zlatého chrámu v roce 1984, a následného atentátu na premiérku Gándhiovou sikhskými radikály.

Buddhismus vznikl v Indii v 6. stol. př. Kr., ale ve středověku z Indie pod vlivem hinduismu a islámu prakticky úplně zmizel. Autochtonními buddhisty je dnes jen malý počet obyvatel vysokohorských himálajských oblastí v Ladácku, Sikkimu a Arunáčalpradéši, a také tibetští uprchlíci (těch žije nejvíc na jihu, v okrese Uttara Kannada v Karnátace, a na severu v Himáčalpradéši, kde je v malém městě Dharamsála (Dharamsala) sídlo *tibetské exilové vlády*). Nejvíce buddhistů v dnešní Indii tvoří tzv. *neo-buddhisté*, potomci dalitů, kteří následovali Ambédkara v jeho rozhodnutí uniknout z kastovní diskriminace konverzí k buddhismu. Protože toto hnutí bylo nejsilnější v Maháráštre, kde Ambédkar žil, přibližně tři čtvrtiny indických buddhistů žijí v tomto státě (Office of Registrar General 2001).

Džinisté (jain) jsou stoupenci náboženství, které vzniklo v Indii ve stejné době jako buddhismus, ale na rozdíl od buddhismu se nikdy významně nerozšířilo mimo Indii. Nejvíce ze čtyř miliónů džinistů dnes žije v Maháráštre, Rádžasthánu a Gudžarátu. Mnozí džinisté mají významné postavení v obchodě a finančním sektoru, podobně jako *pársové*, stoupenci jiného starého náboženství, kteří jsou výrazně koncentrováni v Mumbaí.

Obr. 3.4 Podíl křesťanů v populaci indických států (2001)

Zdroj: Census of India (2001)

3.7 Politika úředního jazyka

Součástí evropských představ o Indii je její neobyčejná jazyková pestrost. Databáze Ethnologue uvádí ve svém posledním vydání na území Indické republiky 447 živých jazyků (Lewis et al. 2013). Z hlediska indexu (jazykové) diverzity řadí stejný pramen Indii na 14. místo v žebříčku států světa. K jazykové pestrosti Indie přispívá především kmenové obyvatelstvo. Většina z uvedeného počtu jazyků má však relativně malý počet mluvčích; z hlediska rozšíření běžně používaných jazyků a oficiálních jazyků není diverzita Indie příliš odlišná od Evropy.

Jazyků, které používá víc než 1 mil. mluvčích, je v Indii 29. (Navážeme-li na srovnání s Evropou z Úvodu, je jazyková pestrost obou „subkontinentů“ podobná i na této úrovni: v EU28 je oficiálních jazyků s více než 1 mil. mluvčích celkem 26.) Nejrozšířenější je *hindština*, která je, včetně dialektů, mateřským jazykem 422 mil. osob (data z cenzu 2001). Následuje bengálština, telugština, maráthština, tamilština a urdština. Některý z těchto šesti jazyků je mateřtinou pro tři čtvrtiny obyvatel Indie.

Indické jazyky patří celkem ke čtyřem jazykovým rodinám, ale nejrozšířenější jsou indoevropské jazyky, kterými hovoří 73 % obyvatel, a drávidské jazyky (24 %). Dalšími jazykovými rodinami jsou tibeto-barmská a austroasijská, ke kterým patří mnoho kmenových jazyků. Geografické oblasti rozšíření jazykových rodin a úřední jazyky indických států přibližuje obr. 3.5.

Uznání nebo neuznání některého jazyka jako oficiálního je politickou otázkou, protože udělení oficiálního statutu určitému jazyku znamená zvýhodnění některé skupiny obyvatel (mluvčích daného jazyka) a současně znevýhodnění jiné. Politici nezávislé Indie se nejprve snažili vybudovat národní stát s jediným národním jazykem, po vzoru evropských států, v nichž se jazyk často stal zdrojem kulturní a politické integrity. Později, když se tato cesta ukázala v pestré indické společnosti nerealizovatelná, byla přijata myšlenka „jednoty v rozmanitosti“ a oficiální statut byl postupně udělen víc než dvěma desítkám jazyků. Většina indických států se dnes po jazykové stránce blíží evropským státům (tj. nejčastěji jeden úřední jazyk plus větší nebo menší přítomnost menšin). Tento proces propojování politických celků a jazykových oblastí (a jazykové homogenizace uvnitř existujících států) není v Indii ukončen a v některých regionech zůstává uznání oficiálního statutu místního jazyka citlivou politickou otázkou.

Ústava z roku 1950 uvádí, že úředním jazykem Indie je *hindština* (Hindi) psaná v písmu *dévanágarí* (*Devanagari*). Současně ústava uváděla, že angličtina může být používána ve státní správě po přechodné období patnácti let, pokud parlament nerozhodne jinak. Protesty proti zavedení hindštiny jako jediného úředního jazyka se ozvaly nejsilněji z jižní Indie, jejíž obyvatelé se obávali, že nahrazení angličtiny hindštinou, která je pro ně gramaticky zcela odlišným jazykem a jejíž výuka neměla na jihu tradici, povede k jejich politické marginalizaci. V reakci na protesty byl v roce 1963 přijatý *zákon o úředních jazycích* (*Official Languages Act*), který legalizoval používání angličtiny až do doby, kdy bude parlamentem zrušeno; k tomu dodnes nedošlo.

Vedle hindštiny uznává ústava ve svém osmém dodatku další oficiální jazyky. Původním účelem tohoto seznamu bylo vytvořit jazykový korpus, ze kterého bude obohacována hindština, postupně prosazovaná coby národní jazyk. Avšak po odporu proti zavedení hindštiny se jazyky na tomto seznamu staly de facto oficiálními jazyky Indické republiky. Původně jich bylo 14 (vč. hindštiny), v roce 1967 přibyla sindhština, v roce 1992 kón-

Obr. 3.5 Jazykové rodiny a oficiální jazyky (2001)

Zdroj: Census of India (2001)

kánština, manípúrština a nepálština, a naposledy, v roce 2003, jazyky bodo, maitihilština, dógrí a santálština; v současnosti tedy ústava uznává 22 oficiálních jazyků, plus angličtinu s „dočasným“ statutem (viz tab. 3.2).

O použití úředního jazyka nebo jazyků na území jednotlivých států rozhodují parlamenty těchto států (Vidhán sabha); mohou přitom zahrnout i jazyky, které nejsou zahrnuty v osmém dodatku (viz „další uznané jazyky“ v tab. 3.3). Pouze stát Měgháláj však dosud rozhodl o uznání jazyka, který není uveden v osmém dodatku. (Na území svazového teritoria Puttučerí, sdružujícího bývalé francouzské enklávy, je jedním z oficiálních jazyků také francouzština.)

Tab. 3.2 Oficiální jazyky, uvedené v osmém dodatku ústavy

Jazyk		Jazyková rodina	Od roku	Oficiální ve státě
česky	anglicky			
ásámština	Assamese	indoevropská	1950	Ásám
bengálština	Bengali	indoevropská	1950	Západní Bengálsko, Tripura, Ásám, Džhárkhand
bodo	Bodo	tibeto-barmská	2003	Ásám
dógrí	Dogri	indoevropská	2003	Džammú a Kašmír
gudžarátština	Gujarati	indoevropská	1950	Gudžarát
hindština	Hindi	indoevropská	1950	Bihár, Čhattísgarh, Džhárkhand, Madhjapraděš, Uttarpaděš, Rádžasthán, Himáčalpraděš, Uttarákhand, Dillí
kannadština	Kannada	drávidská	1950	Karnátaka
kašmírština	Kashmiri	indoevropská	1950	Džammú a Kašmír
kónkánština	Konkani	indoevropská	1992	Góa
maithilština	Maithili	indoevropská	2003	Bihár
malajálámština	Malayalam	drávidská	1950	Kerala
manípurština	Manipuri (Meitei)	tibeto-barmská	1992	Manípur
marátština	Marathi	indoevropská	1950	Maharáštra, Góa
nepálština	Nepali	indoevropská	1992	Sikkim, Západní Bengálsko
urijština	Oriya	indoevropská	1950	Odiša
paňdžábština	Punjabi	indoevropská	1950	Paňdžáb, Harijána, Dillí, Džammú, Himáčalpraděš, Uttarákhand, Rádžasthán
sanskrt	Sanskrit	indoevropská	1950	Uttarákhand
santálština	Santali	mundská	2003	plošina Čhótá Nágpur
sindhština	Sindhi	indoevropská	1967	
tamilština	Tamil	drávidská	1950	Tamilnádu
telugština	Telugu	drávidská	1950	Ándhrapraděš
urdština	Urdu	indoevropská	1950	Bihár, Uttarpaděš, Dillí, Džammú a Kašmír, Ándhrapraděš

Poznámka: Ve sloupci „Od roku“ uveden rok zařazení jazyka do osmého dodatku ústavy. V posledním sloupci uvedeny státy, kde má daný jazyk oficiální statut (viz též obr. 3.5 a tab. 3.3). Sindhština, jazyk uprchlíků z provincie Sindh v Pákistánu, má oficiální statut na federální úrovni, ale ne v některém státě. Santálština je jazyk santálských kmenů ve státech Bihár, Čhattísgarh, Džhárkhand a Odiša. V tabulce uvedeny pouze státy, a ne federální teritoria, s výjimkou Dillí (ale viz obr. 3.5).

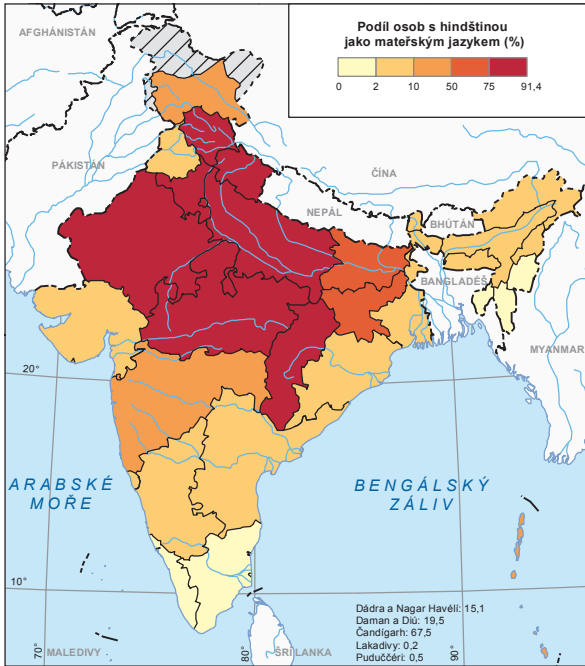
Zdroj: Constitution of India, Ethnologue

Z hlediska jazykové struktury a současně politiky vůči jazykovým menšinám můžeme indické státy rozdělit do čtyř typů (viz tab. 3.3):

1. Většina velkých států se blíží evropským národním státům: jsou kulturně integrovány jedním jazykem, který je současně zdrojem národní identity většiny obyvatel právě jen v tomto státě. To je případ Gudžarátu, Máháráštry, Paňdžábu a tří jižních států: Karnátaky, Kéraly a Tamilnádu. Fakticky sem patří i Západní Bengálsko, kde se druhý úřední jazyk, nepálština, používá jen ve velmi malé části státu (okolí Dárdžilingu). Velmi se této definici blíží také Ándhrapraděš; rozpad tohoto státu a vznik nového státu Tělangána na části jeho území, ke kterému dochází v době vzniku této knihy, nemá příčinu v jazykovém složení obyvatelstva, ale v kolektivní identitě vyplývající z odlišné historie. Formálně do této kategorie patří také Odiša, kde však velký podíl obyvatel mluví kmenovými jazyky, které – s výjimkou santálštiny – nemají oficiální statut.
2. Státy hindské jazykové oblasti, kde je pro komunikaci a vytváření politické identity obyvatel na úrovni státu použitý stejný jazyk jako v sousedních státech, podobně jako např. v arabských státech (viz obr. 3.6). Patří sem především Uttrapraděš, Madhjadpraděš, Uttarákhanda a Rádžasthán, a dále státy na okraji hindské jazykové oblasti, kde hindština převažuje, ale jsou významněji zastoupeny jazyky sousedních států (Bihár, Harijána, Dillí, Himáčalpraděš) nebo také kmenové jazyky (Džhárkhanda, Čhattísgarh). Tam, kde je více zastoupena muslimská menšina, má úřední statut také urdština (o vztahu hindštiny a urdštiny níže). Hindština, také díky ohromnému geografickému rozšíření, má mnoho dialektů, z nichž některé jsou někdy považovány za samostatné jazyky – např. čhattísgarhština nebo rádžasthánština. Z nich pouze maithilština, rozšířená na severu Biháru, však získala statut úředního jazyka.
3. Státy Ásám a Džammú a Kašmír, ve kterých sice převažuje jeden jazyk (ásámština nebo urdština), ale používá se několik dalších jazyků, a to jak těch, které jsou úřední v sousedních státech (bengálština, paňdžábština) tak i dalších místních jazyků (například paháráské jazyky v Kašmíru, z nichž jazyk dógrí získal úřední statut, nebo starý tibeto-barmský jazyk bodo v Ásámu).
4. Malé státy severovýchodu s velmi pestrá etnickou a jazykovou strukturou. Některé z nich uznávají vlastní „jednotu v rozmanitosti“ tak, že nezvýhodňují žádný z mnoha používaných jazyků a jediným úředním jazykem je angličtina (Arunáčalpraděš, Nágsko, do nedávna i Měgháláj). Jiné udělily oficiální statut nejrozšířenějšímu jazyku a pokouší se budovat národní identitu kolem tohoto jazyka (Mizórám, Manípur).

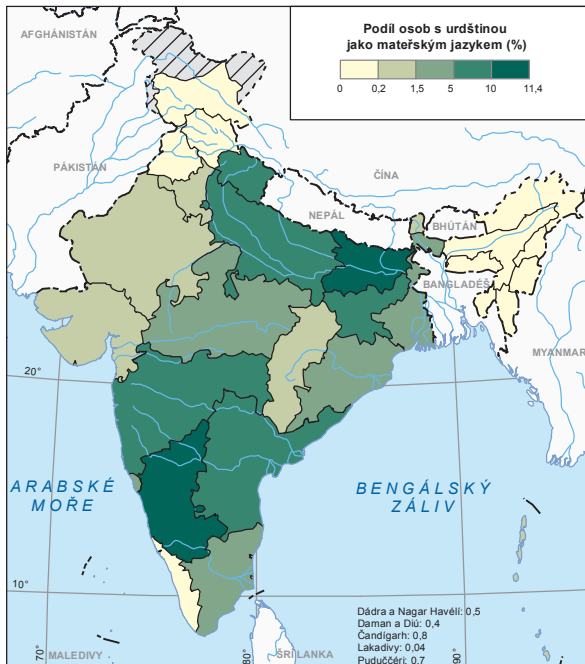
Indické jazyky používají různé druhy písma. Hindština používá dévanágarské písmo (dévanágarí). Důvodem pro výslovné uvedení dévanágarí coby písma hindštiny v ústavě bylo to, že původně velmi podobný jazyk – *urdština* – používá k zápisu urdské písmo, podobné perskému. Hindština i urdština jsou literární verze jazyků, vycházejících ze stejného hovorového jazyka – *hindustánštiny* (Krása et al. 1997: 325). Teprve po rozdělení Indie v roce 1947 začala být urdština spojována s islámem (Shurmer-Smith 2000: 13) a urdští spisovatelé začali jazyk obohacovat o perská a arabská slova, podobně jako autoři písíci hindsky o slova ze sanskrtu nebo jiných indoárijských jazyků. Zatímco častěji je jazyková odlišnost ve společnosti příčinou vzniku politické instituce (státu), v tomto případě vedla politická odlišnost mezi muslimy a hinduisty v době rozdělení Indie ke vzniku dvou odlišných jazyků (ibid.: 14). Oba jazyky zůstávají i dnes dobře srozumitelné pro muslimy i hinduisty, ale

vědomí, že obě komunity hovoří odlišným jazykem, i to, že urdština je úředním jazykem v „nepřátelském“ Pákistánu, je politicky využíváno k posilování identity obou náboženských komunit a zdůrazňování rozdílnosti té druhé. Rozšíření hindštiny i urdštiny jako mateřských jazyků přibližují kartogramy na obr. 3.6 a 3.7.

Obr. 3.6 Podíl osob s hindštinou jako mateřským jazykem

Zdroj: Census of India (2001)

Obr. 3.7 Podíl osob s urdštinou jako mateřským jazykem

Zdroj: Census of India (2001)

Tab. 3.3 Oficiální a uznané jazyky a jejich rozšíření v indických státech

Stát	Oficiální jazyk		Počet mluvčích (2001)		Další uznané jazyky
	česky	anglicky	v mil.	podíl (%)	
Ándhrapraděš	telugština	Telugu	74,0	7,2	urdština
Arunáčalpraděš	angličtina	English			
Ásám	ásámština	Assamese	13,2	1,3	bengálština, bodo
Bihár	hindština	Hindi	422,0	41,0	urdština, maithilština
Čhattísgarh	hindština	Hindi			
Dillí	hindština	Hindi			pañďžábština, urdština
Džammú a Kašmír	urdština a kašmírština	Urdu Kashmiri	51,5 5,5	5,0 0,5	dógrí
Góa	kónkánština	Konkani	2,5	0,2	maráthština
Gudžaráť	gudžaráťština	Gujarati	46,0	4,5	
Harijána	hindština	Hindi			pañďžábština
Himáčalpraděš	hindština	Hindi			pañďžábština
Džhárkhand	hindština	Hindi			santálština, bengálština
Karnátaka	kannadština	Kannada	37,9	3,7	
Kérala	malajálamština	Malayalam	33,1	3,2	
Madhjapraděš	hindština	Hindi			
Maháráštra	maráthština	Marathi	71,9	7,0	
Manípur	manípurština	Manipuri (Meitei)	1,5	0,1	
Mégháláj	angličtina	English			khásí, garó
Mizóráť	mizó	Mizo			
Nágsko	angličtina	English			
Odiša	urijština (odijština)	Oriya (Odia)	33,0	3,2	
Paňďžáb	pañďžábština	Punjabi	29,1	2,8	
Rádžastán	hindština	Hindi			
Sikkim	nepálština	Nepali	2,9	0,3	
Tamilnádu	tamilština	Tamil	60,8	5,9	
Tripura	bengálština a bodó (kokborok)	Bengali Bodo(Kokborok)	83,4 1,4	8,1 0,1	
Uttarakhand	hindština	Hindi			sanskrt
Uttarpraděš	hindština	Hindi			urdština
Západní Bengálsko	bengálština	Bengali			nepálština

Poznámka: „Oficiálními jazyky“ jsou pouze ty, které jsou uvedeny v 8. dodatku ústavy. Mezi „další uznané jazyky“ pak patří i ty, které mají oficiální statut v některém státě, ale ne na federální úrovni. „Počet mluvčích“ uvádí počet osob, pro které je uveden jazyk mateřtinou, tj. ne ty, kdo ho používají jako druhý nebo další jazyk (tj. součet počtu mluvčích odpovídá počtu obyvatel Indie v roce 2001); proto není uveden počet mluvčích angličtiny. Počet mluvčích je u každého jazyka uveden jen jednou. Informace o oficiálním statutu jazyka se vztahují k roku 2011, ale údaj o počtu mluvčích je z cenzu 2001.

Zdroj: The Commissioner (2011), Office of the Registrar General (2001)

Místo angličtiny mezi jazyky používanými v Indii zůstává de jure dočasný; vláda v Dillí nadále usiluje o to, aby hindština nahradila angličtinu v roli *lingua franca*, tedy jazyka sloužícího ke komunikaci mezi různými jazykovými komunitami, a tato snaha je nadále negativně vnímána zvláště na jihu Indie. Například výroční zprávy vládních institucí a ministerstev musí i v současnosti obsahovat kapitolu o tom, jak je v jejich rezortu šířeno používání hindštiny (tzv. politika *progresivního používání hindštiny*). Komunikace mezi státy, ve kterých je jedním z oficiálních jazyků hindština, probíhá ze zákona v hindštině; teprve v ostatních případech lze použít angličtinu. Ale de facto se používání angličtiny upevňuje a nová, otevřená ekonomická politika její postavení posiluje.

Angličtina je v Indii jazykem vzdělaných elit. Výuka na středních školách a univerzitách po bakalářský stupeň je zpravidla v národních jazycích, angličtina je vyučována jako druhý nebo další jazyk. Ale na magisterském stupni vysokoškolského vzdělání je výuka téměř vždy v angličtině. Angličtina je také jazykem indického práva. Soukromé firmy nemusí dodržovat nařízení o „progresivním používání hindštiny“ a mnoho větších korporací přijalo angličtinu za jazyk firemní komunikace. Výhody používání angličtiny v otevřené ekonomice jsou zřejmé: zatímco levná a vzdělaná pracovní síla je k dispozici i v zemích východní a jihovýchodní Asie, byla to právě dobrá znalost angličtiny mezi mladými a vzdělanými Indii, co vedlo zahraniční korporace k investicím v Indii a k rozšíření podnikového outsourcingu v indických aglomeracích na počátku ekonomického růstu, od 80. let (viz Kapitola 5).

Používání angličtiny současně prohlubuje sociální diferenciaci. Pro děti z rodin dalitů, šúdrů (ostatní zaostalé třídy) nebo ádívásů je dosažení vyššího vzdělání v angličtině obtížnější kvůli chudobě, zázemí v rodině, i omezeným sociálním kontaktům. Rezervační systém zde vytváří neocenitelné šance pro nadané žáky z řad marginalizovaných skupin, ale ti z důvodu slabších sociálních sítí, nabídky rezervovaných pracovních míst nebo i přízvuku nacházejí uplatnění častěji ve státních firmách. Příležitosti nové ekonomiky v rostoucí korporátní sféře i proto využívá především vzdělaná elita z vyšších kast.

3.8 Proměny místa žen a mužů ve společnosti

Práce evropských orientalistických autorů vedly v Evropě k rozšíření představy rituálu *sati* (upalování vdov) nebo zástupů žebrajících vdov jako obrazů radikální odlišnosti genderových vztahů v indické společnosti, ve srovnání se společností evropskou. Postavení žen v indické společnosti nepochybně je plně rozporů a nerovností – podobně jako ve společnosti evropské.

Kořeny této rozporuplnosti lze v indickém případě najít v konfliktu mezi hinduistickou mytologií a etickými pravidly života v tradiční hinduistické společnosti: hinduismus zahrnuje, na jedné straně, mužské a ženské protějšky božstev ve svém pantheonu nebo moderní kult matky Indie (*Bhárat máta*); na druhé straně zahrnuje etické předpisy Manuova zákoníku, který ženám přisuzuje roli matky a poslušnost vůči rozhodnutím mužských příslušníků rodiny (Marková a Knotková-Čapková 2004). Důležité však je dívat se na vztahy mezi muži a ženami ve společnosti jako na proměnlivé, vyvíjející se v souvislosti s proměnami ekonomických, sociálních a politických podmínek: postavení žen v indické společnosti se dnes liší od situace v polovině 20. století (vznik Indické republiky), stejně jako se proměnilo dnešní postavení žen ve společnosti evropské. Např. rituál *sati* byl zrušen zákonem už v roce 1829 a vdovy se od roku 1856 mohou znovu provdat (Forbes 2004). Rovnoprávnost ale neznamená rovné postavení ve společnosti či stejné příležitosti pro ženy a muže – ani v Indii, ani v Evropě.

Jak se mění postavení žen v indické společnosti v prostředí ekonomického růstu a rychlých změn, kterými společnost prochází v posledních desetiletích? Obecná odpověď na tuto otázku je jednoduchá: důsledky těchto změn jsou rozporuplné; vytvářejí příležitosti pro snížení genderových nerovností, ale současně vytvářejí nerovnosti nové. Nová ekonomická politika na jedné straně vytvořila podmínky pro emancipaci zvýšením dostupnosti vzdělání, selektivními příležitostmi placené práce mimo domácnost nebo zvýšením participace ve volených orgánech; na druhé straně vede k feminizaci chudoby, feminizaci venkova nebo prohlubující se diskriminaci nenarozených dívek (Kapitola 4). V následujících odstavcích je proměna genderových vztahů, ke které dochází v Indii posledních desetiletí, přiblížena podrobněji.

Tradiční agrární indická společnost byla silně patriarchální. Typickou domácnost tvořila rozšířená rodina, jejíž hlavou byl nejstarší muž, který byl současně i majitelem rodinných nemovitostí. Všichni muži v této vícegenerační domácnosti byli pokrevně příbuzní a dědicové majetku, zatímco ženy byly s rodinou spojeny pouze sňatkem, dokud neprodily dítě. Jejich dcery, na rozdíl od synů, byly členkami domácnosti jen dočasně, dokud nebyly provdány do jiné rodiny. Projevem této patriarchální konstelace rodinných vztahů byla preference narozených synů, přísná pravidla chování žen na veřejnosti a kontrola jejich pohybu, i přehnané zdůrazňování významu počestnosti žen nebo sociální vyloučení vdov (Shurmer-Smith 2000: 81–82).

Předchozí odstavec je napsán v minulém čase, protože toto patriarchální uspořádání dnes přežívá jen v nejtradičnějších vrstvách hinduistické společnosti, a i tam vedou ekonomické a politické změny k jeho proměně. Součástí moderní společnosti ale zůstávají hodnoty vycházející z tradičního uspořádání, včetně toho, že rodina má silný vliv na výběr životního partnera, že nevěsta i dnes zpravidla odchází žít do rodiny manžela, že výběr jejího partnera i pozici v nové domácnosti ovlivňuje výše jejího věna, nebo že pro potvrzení jejího přijetí v rodině manžela se očekává narození syna.

Genderové vztahy se však výrazně liší mezi náboženskými komunitami, indickými regiony i sociálními vrstvami. Ženy z nejvyšších vrstev mají zpravidla univerzitní vzdělání a mnoho z nich pracuje na prestižních pozicích, např. jako lékařky, profesorky, právničky, působí v nejvyšších politických funkcích nebo ve vedení firemních korporací. Díky domácímu služebnictvu, které je v dobře situovaných indických domácnostech běžnější než v evropských domácnostech se stejným statusem, může být život těchto žen snazší ve srovnání s evropskými ženami (Shurmer-Smith 2000: 82). Také ženy z nejnižších vrstev jako jsou dalité a „ostatní zaostalé třídy“ (OBCs) tradičně pracují mimo domácnost. Jejich příležitostná práce za velmi nízkou mzdu je nutná pro přežití domácnosti nebo jako příjem, ze kterého je financováno studium některého dítěte. Fotografie evropských cestovatelů, zachycující ženy při tvrdé práci na polích, na stavbách nebo budování silnic, často v doprovodu svých dětí, zachycují práci těchto chudých a marginalizovaných žen.

V omezeních vytvářených hodnotami a normami tradiční patriarchální společnosti tak žijí nejčastěji ženy z nižších středních vrstev, a to zvláště na venkově. Představy o počestném chování žen jejich statusu jim ztěžují přístup k placenému zaměstnání mimo domácnost, i kdyby takové zaměstnání bylo dostupné, stejně jako množství práce, kterou musí vykonávat v domácnosti, která si zpravidla nemůže dovolit najmout služebnictvo. Proto také vzdělání dívek ze středních vrstev není věnováno tolik pozornosti; v ortodoxní patriarchální představě je dokonce nežádoucí, protože odvádí mladé ženy od jejich role, kterou je péče o domácnost, a odkládá věk narození prvního dítěte (srovnej míru ekonomické aktivity žen z různých statusových skupin na obr. 3.8).

Nerovné postavení žen a mužů lze dokumentovat daty o zaměstnanosti a vzdělání. Odkrývají nerovnosti, které jsou výrazně hlubší než ty, které existují v současných evropských společnostech. *Míra ekonomické aktivity* žen (podíl zaměstnaných nebo nezaměstnaných žen z celkového počtu žen) byla ve fiskálním roce 2011–12 jen 19,6 %, zatímco míra ekonomické aktivity mužů byla 55 % (NSSO 2013a). V posledních letech, současně s ekonomickým růstem, se míra ekonomické aktivity žen navíc výrazně snížila: v roce 2004–05 byla 25,7 % a v roce 2009–10 ještě 20,7 %. Přitom míra ekonomické aktivity mužů zůstala ve stejném období nezměněná (55 %). Podle průzkumu NSSO, provedeného ve finančním roce 2011–12, bylo mezi osobami ve věku 30 a více let ekonomicky aktivních 89 % mužů, ale jen 25 % žen (Singh 2013: 97).

Podle výsledků 68. kola výběrového šetření zaměstnanosti v roce 2011–12 pracovala na indickém venkově více než polovina všech žen ve věku 15–59 let pouze v domácnosti (viz tab. 3.4). Z těch, které byly ekonomicky aktivní (jen 38 % žen ve věku ekonomické aktivity!), jich většina pracovala v zemědělství: jen čtvrtina ekonomicky aktivních žen na venkově pracovala mimo zemědělství, zatímco v případě mužů to bylo 42 %. Také počet studentek byl o polovinu nižší než počet studentů. Od roku 2004–05 se navíc situace žen na trhu práce výrazně zhoršila. Zánik pracovních míst v transformujícím se zemědělství dopadl na ženy více než na muže. Přitom většina žen, které ztratily práci v zemědělství, ji nenašla v nezemědělských činnostech (na rozdíl od mužů), a spolu se ženami, které nově vstoupily do věku ekonomické aktivity, zůstávají v domácnosti (tab. 3.4).

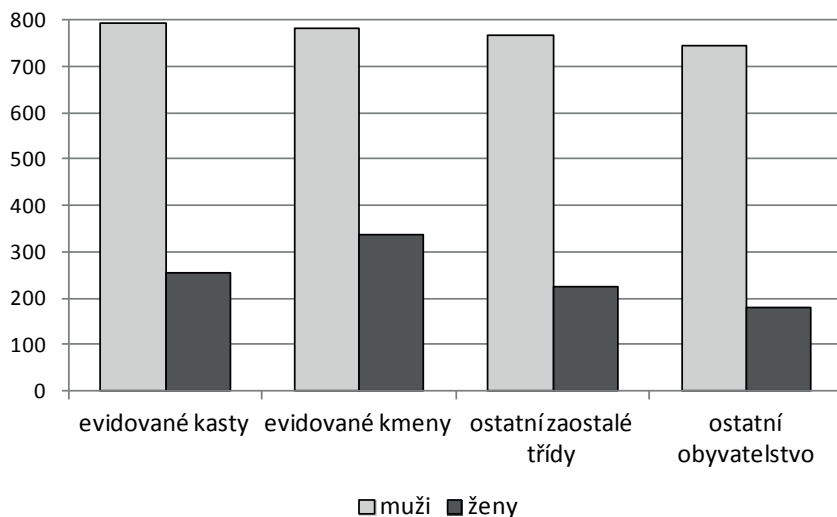
Nová indická ekonomika, přes vysoké tempo růstu, nevytváří dostatek pracovních příležitostí. V prohlubující se konkurenci na trhu práce jsou to častěji ženy než muži, kdo ztrácí

Tab. 3.4 Obyvatelstvo venkova ve věku 15–59 let podle ekonomické aktivity: odhad pro fiskální rok 2011–12 a změna od roku 2004–05.

Kategorie ekonomické aktivity	Fiskální rok 2011–12				Změna od roku 2004–05	
	v mil. osob		podíl na obyv. v %		v mil. osob	
	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži
Zaměstnaní v zemědělství	69,6	120,9	27,8	47,0	-24,6	-5,7
Zaměstnaní mimo zemědělství	23,5	89,9	9,4	34,9	4,6	21,1
Nezaměstnaní	1,7	4,0	0,7	1,6	-0,5	0,6
Studenti	24,1	37,1	9,6	14,4	11,9	16,4
Vykonávající domácí práce	128,2	1,0	51,2	0,4	39,3	0,2
Počet obyvatel celkem	250,4	257,3	100,0	100,0	30,7	32,9
z toho ekonomicky aktivní	94,8	214,9	37,9	83,5	-20,5	16,1

Poznámka: data pochází z výběrových šetření zaměstnanosti a nezaměstnanosti Národního úřadu pro výběrová šetření (NSSO).

Zdroj: Thomas (2013: 16)

Obr. 3.8 Srovnání míry ekonomické aktivity žen a mužů ve věku 15 a více let (metodou obvyklého pracovního statutu, 2012–2013)

Poznámka: míra ekonomické aktivity vyjadřuje počet ekonomicky aktivních z 1000 obyvatel uvedené sociální skupiny.

Zdroj: Singh et al. (2013: tab. 11)

pracovní místa. Současně mají méně vzdělání, kvalifikace a kontaktů pro získání zaměstnání na vysoce konkurenčním trhu práce mimo zemědělství. Nová neoliberalní politika tak z pohledu většiny žen – mimo těch z nejvyšších sociálních vrstev – vede k jejich nerovnému postavení na trhu práce mimo domácnost, podobně jako tradiční patriarchální hodnoty.

Zvyšuje se podíl žen pracujících v sektorech s nejnižšími výdělky, zvláště mezi příležitostnými dělníky (*casual labour*) a pracujícími v zemědělství (viz tab. 3.4), dochází tedy k *feminizaci práce v zemědělství*. Prohlubující se nerovnost žen na trhu práce má také geografickou příčinu. Pracovní místa, která vytváří nová ekonomika, jsou soustředěna ve městech, zvláště v některých velkých aglomeracích. Za nimi se stěhují muži, kteří se pak ke svým rodinám vrací jen několikrát za rok, obvykle na hlavní svátky. Další milióny mužů pracují v zahraničí, zvláště v zemích Perského zálivu. Na venkově, kde žije většina indického obyvatelstva, tak zůstávají častěji ženy, pečují o děti, domácnost a někdy o malé rodinné hospodářství. Obvykle dostávají peníze od mužů pracujících v městech nebo v zahraničí formou remitencí, ale současně musí v rodině, v domácnosti i v hospodářství přebírat role mužů a zastávat práce, které tradičně vykonávali muži. To jsou projevy *feminizace venkova*, dalšího nezamýšleného důsledku transformace indické ekonomiky.

Nerovné postavení žen na trhu práce je výrazné také v odměňování. I v Evropě jsou průměrné výdělky žen nižší než výdělky mužů. Např. v ČR ve druhém čtvrtletí 2013 dosahovala mediánová měsíční mzda žen 83 % mediánové mzdy mužů (ČSÚ 2013a). V Indii se této úrovni blíží jen rozdíl ve výši mezd mužů a žen, kteří mají pravidelné zaměstnání ve městech (78 %); v ostatních segmentech trhu práce jsou mzdy žen oproti mzdám mužů podstatně nižší (viz tab. 3.5). Projevem genderových nerovností je i to, že rozsáhlý Národní program garance zaměstnání na venkově (MGNREGS, viz Kapitola 2), který poskytuje jednomu

Tab. 3.5 Průměrná denní mzda mužů a žen ve fiskálním roce 2011–12.

Zdroj příjmu	venkov			město		
	muži (rupie)	ženy (rupie)	poměr (muži=100)	muži (rupie)	ženy (rupie)	poměr (muži=100)
pravidelné zaměstnání	322	202	62,7	470	366	77,9
příležitostná práce	149	103	69,1	182	111	61,0

Poznámka: data pochází z výběrového šetření zaměstnanosti a nezaměstnanosti Národního úřadu pro výběrová šetření (NSSO).

Zdroj: Shaw (2013)

členů venkovské domácnosti práci za odměnu 100 rupií denně, je téměř všude v Indii, s výjimkou nejchudších okresů v severních státech, využíván téměř výhradně ženami; pro muže je odměna 100 rupií příliš nízká, zatímco ženy ji považují za dostatečnou (Kubelková 2013).

Ekonomická aktivita žen je nepřímým indikátorem „tradičnosti“ sociálních vztahů (i když je ovlivněna i dalšími faktory jako je situace na trhu práce nebo ekonomická specializace regionu). Tyto vztahy se výrazně liší jak v sociálních skupinách (viz výše), tak v indických regionech. Vyšší je ekonomická aktivita žen v jižních státech, a také ve státech s vysokým podílem kmenového obyvatelstva, zvláště na severovýchodě. Zatímco v Indii jako celku, podle výběrového šetření provedeného v roce 2011–12, bylo ve věku 15 a více let ekonomicky aktivních 19,6 % žen, v Ándhrapraděši to bylo 33 %, v Tamilnádu 28 % a v Sikkimu dokonce 45 % žen. Naproti tomu v tradičních státech na severu byla ekonomická aktivita žen extrémně nízká: v Uttarpraděši a Harijáně jen 13 % a v Biháru jen 5 % žen ve věku 15 a více let (vše metodou týdenního pracovního statutu, viz NSSO 2013a).

Podobné regionální rozdíly v genderových nerovnostech odkrývají i data o gramotnosti. V roce 2011 bylo v Indii, v populaci starší sedmi let, 97 miliónů negramotných mužů (tj. 19,1 % mužů), a 176 miliónů negramotných žen (35,4 % žen). Největší rozdíl v podílu gramotných mužů a žen byl v severních státech, zejména v Rádžasthánu (podíl negramotných žen zde byl o 27 % vyšší než podíl negramotných mužů, zatímco indický průměr byl 16,3 %), Džhárkhandu, Madhjapraděši, Biháru a Uttarpraděši. Naproti tomu malé rozdíly v podílu gramotných mužů a žen, které lze považovat za indikátor poměrně rovného přístupu ke vzdělání aspoň na základní úrovni, jsou na jihu Indie, zejména v Kérale, dále v Západním Bengálsku, a v kmenových státech severovýchodu (Office of the Registrar General 2011).

Nerovné postavení žen ve společnosti, jejíž velká část žije v chudobě či na její hranici, se výrazně projevuje i v úrovni biologické, resp. tělesné. Jedním kritickým příkladem genderové diskriminace je rozšíření *umělých přerušení těhotenství*, je-li plod ženského pohlaví (více v Kapitola 4). Jiným závažným projevem je rozšíření podvýživy (viz tab. 3.6). *Chronickou podvýživou* v roce 2004–05 trpělo 36 % žen, oproti 28 % mužů (data z výsledků *Národního průzkumu zdraví rodiny* – National Family Health Survey, viz Sunny a Navaneetham 2008). Chronická podvýživa je měřena na základě poměru tělesné výšky a váhy: za osoby s *chronickým nedostatkem energie* (CHNE), resp. chronickou podvýživou, jsou považovány ty, jejichž *index tělesné hmotnosti* (body mass index, BMI) má hodnotu menší než 18,5 (ibid.).

Tab. 3.6 Výskyt podvýživy v sociálních skupinách žen (2005–06)

Sociální skupina	Chronický nedostatek energie (CHNE)	Anémie (%)		CHNE a anémie (%)		
		střední a těžká	jakákoli	obojí	jedno z obou	žádné
Evidované kmeny (STs)	46,6	23,7	68,5	33,5	47,8	18,7
Evidované kasty (SCs)	41,1	19,0	58,3	25,7	47,7	26,6
Ostatní zaostalé třídy (OBCs)	35,7	16,2	54,4	20,8	48,3	30,9
Ostatní populace	29,2	14,2	51,1	16,8	46,6	36,6
Ženy v Indii celkem	35,6	16,8	55,3	21,6	47,5	30,9

Poznámka: data v % z dané skupiny žen

Zdroj: Sunny a Navaneetham (2008: 63)

Více než polovina indických žen (55,3 %) trpěla, podle stejného zdroje, anémií, oproti 24,3 % mužů. *Anémie* je indikována na základě výskytu hemoglobinu v krvi, přičemž hranicí je 11,9 g hemoglobinu ve 100 ml krve, a hodnoty pod 9 g/100 ml, resp. pod 7 g/100 ml vymezují střední, resp. těžkou anémii (Sunny a Navaneetham 2008: 62). Více než pětina všech žen trpěla současně chronickým nedostatkem energie i střední nebo těžkou anémií (tab. 3.6). Výskyt podvýživy je výrazně diferencován sociálně i podle příjmových skupin (ibid.), přičemž nejvíce postiženými skupinami jsou ženy dalitů a ádivásů (tab. 3.6). Současný výskyt anémie a CHNE byl u žen ádivásů (33 %) dvojnásobný ve srovnání s ženami z vyšších kast (17 %).

Intuitivně by se dalo předpokládat, že ekonomický růst povede k poklesu podvýživy. O to víc alarmující je zjištění, že mezi průzkumy provedenými v letech 1998–99 a 2005–06 se podíl žen trpících anémií *zvyšil* o 4,4 % (ibid.: 66). Znovu to dokazuje výrazně selektivní dopady ekonomického růstu i tíži důsledků, které růst má na chudé a marginalizované skupiny obyvatel. Podvýživa žen je největším problémem na severu a východě Indie: v Biháru, Čhattisgarhu, Džhárkhandu, Madhjapraděši, Odiši a Západním Bengálsku; ve všech těchto státech trpěly podvýživou více než dvě pětiny žen a současně více než čtvrtina žen trpěla zároveň podvýživou i střední nebo těžkou anémií (ibid.: 66). Naopak relativně příznivá situace je v nejjihnějších státech (Kerala a Tamilnádu) a úrodných pláních Paňdžábu a Harijány na severozápadě.

Indické ženy nejsou jen pasivními příjemci diskriminace vyplývající z patriarchálních vztahů. Charakteristickým fenoménem posledních dvaceti let se staly ženské svépomocné skupiny (*Women's Self-Help Groups*, zkráceně WSHGs). Tvoří je menší skupiny žen, které společně strádají peníze – často velmi malé částky, i méně než deset rupií měsíčně – a vytvářejí vlastní fond, ze kterého jsou po čase schopny poskytovat členkám malé úvěry. Ty umožní domácnostem přečkat finanční krize a vyhnout se lichvářům, nebo mohou být využity pro drobné podnikání. Svépomocné skupiny jsou obvykle založeny s pomocí místní neziskové

Rámeček 3.4

Asociace žen pracujících v neformálním sektoru

Malá skupina chudých žen, pracujících v gudžarátském Ahmadábádu jako nosičky oděvů mezi textilkami a trhem, oslovila v roce 1971 etablovanou odborovou organizací pracujících v textilním průmyslu s žádostí o pomoc při zajištění ubytování. Jejich výdělek za těžkou fyzickou práci, kterou vykonávaly, nestačil na zajištění ani prostého bydlení a ženy žily na ulici. Jejich žádosti se ujala odborová aktivistka Ela Bhattová. Ženy viděly, že jejich požadavky bude snazší prosazovat společně a pod záštitou organizace, a podařilo se jim v rámci textilních odborů založit odborovou organizaci *Asociace žen pracujících v neformálním sektoru* (Self-Employed Women's Association, zkráceně SEWA). V neformálním sektoru pracuje většina indických pracujících: jak uvádí SEWA na svých webových stránkách, v době založení asociace to bylo 94 % pracujících žen (SEWA 2013); ještě v roce 2009–10 to bylo 72 % ekonomicky aktivních mužů a 74 % žen (NSSO 2012). Pracující v neformálním sektoru, na rozdíl od formální pracovních vztahů, nemají žádné sociální zabezpečení (jako je např. důchod, nemocenská nebo podpora v nezaměstnanosti), většinou pracují za velmi nízké a nepravidelné mzdy a na krátkodobé pracovní kontrakty.

Pracující v neformálním sektoru do té doby nebyli nijak organizováni, a při jednání o mzdách a pracovních podmínkách museli přijmout podmínky zaměstnavatelů, i když, pro mnoho z nich, byly na hranici přežití. SEWA se setkala s odporem ze strany zaměstnavatelů i úřadů, které ji z počátku nechtěly registrovat. V roce 1981 se také oddělila od své mateřské odborové organizace, která zastupovala zájmy pracovníků v organizovaném sektoru, kteří pocházeli z vyšších kast, zatímco členkami SEWA byly především nejchudší dělnice z vrstev dalitů. Přesto se postupně podařilo vybudovat odborovou organizaci, která poskytuje členkám základní zabezpečení v případě nemoci, úrazu nebo poškození pracovního náradí (Narayan 1999: 224). SEWA založila také vlastní úvěrové družstvo (resp. banku na principech banky Grameen), umožňující ženám financovat vlastní projekty, a poskytující úvěry pro překlenutí krizí (Shurmer-Smith 2000: 85). V roce 2008 měla SEWA téměř milion členek po celé Indii (z toho přes půl milionu v Gudžarátu, SEWA 2013). Svým úspěchem ve zlepšení podmínek těch nejvíce marginalizovaných skupin na trhu práce, jako jsou pouliční prodavačky, dělnice v zemědělství, domácí tkadleny nebo nosičky nákladů, si SEWA získala uznání na národní i mezinárodní úrovni, včetně finanční podpory od Světové banky (Narayan 1999: 224).

organizace nebo vzdělané aktivistky, která dokáže poradit, jak se vyhnout nástrahám ze strany lichvářů a jak jednat s úřady nebo bankami. Členky WSHGs však tvoří zpravidla ženy ze stejné džáti a stejné vesnice (Shurmer-Smith 2000: 85). Většina svépomocných skupin má méně než 20 členek, protože organizace s více než 20 členy musí být podle indického práva registrována; existují však i registrované WSHGs (Narang 2012).

Tradice ženské svépomoci v Indii je stará, ale rozmach současného hnutí WSHGs začal v roce 1992 z iniciativy *Národní banky pro zemědělství a rozvoj venkova* (National Bank for Agriculture and Rural Development, zkráceně NABARD), která v pilotním programu poskytla úvěry 255 svépomocným skupinám. Tento program, inspirovaný hnutím *grameen* bangladéšského ekonoma Muhammada Yunuse, zahrnoval v roce 2010 v Indii už 6,9 milionu svépomocných skupin (vč. těch, v nichž jsou i muži, ale viz níže; zdroj Narang 2012: 14).

Za úspěchem ženského svépomocného hnutí stojí odhodlání členek zlepšit životní podmínky svoje i své domácnosti, společné cíle malé a sociálně homogenní skupiny,

ale i vnější podpora ze strany neziskových organizací i vládních institucí. Ekonomická nezávislost a schopnost společně dosáhnout cíle, byť často drobného, je také důležitým zdrojem sebevědomí žen i jejich kolektivní identity v rámci skupiny. Vedle mikrokreditů se často věnují dalším aktivitám jako večerní školy nebo společné drobné výtěžné aktivity. Vznikly i mužské a smíšené svépomocné skupiny, ale jejich úspěšnost, ve srovnání s WSHGs, je menší; i proto WSHGs tvoří více než 80 % všech svépomocných skupin (Narang 2012: 13).

K rozporuplnosti genderových vztahů v indické společnosti, kde navzdory tradiční silně patriarchální společnosti vyrostla mnohá emancipační hnutí, přispívají další programy a hnutí. Jedním z nich je známá odborová *Asociace žen pracujících v neformálním sektoru* (viz Rámeček 3.4). Jinými jsou ženská hnutí proti alkoholismu (tzv. *anti-arrack movements*), coby časté příčiny zadluženosti a chudoby domácnosti, která jsou rozšířená zejména na jihu v Ándhrapradeši a Tamilnádu (viz Shurmer-Smith 2000: 86–87). Ženy hrály významnou roli také v environmentálních hnutích jako Čipko nebo Narmada bačáo andolan (více v Kapitole 9).

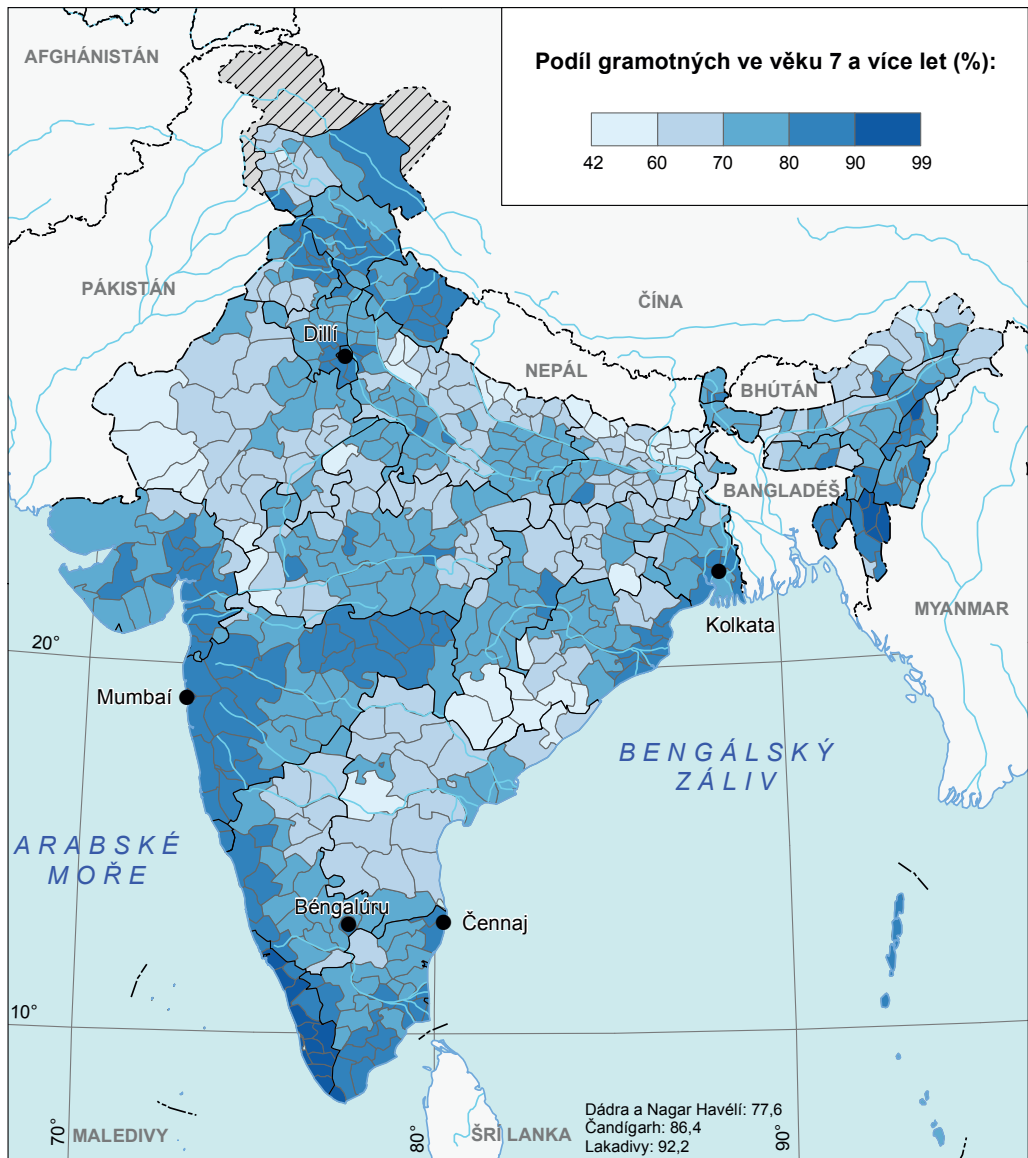
3.9 Vzdělání: částečný příběh úspěchu

V roce 1951 – první sčítání lidu v nezávislé Indii – umělo číst a psát jen 18 % obyvatel. V roce 1991, na začátku období ekonomického růstu, to byla už víc polovina obyvatel (52 %), a v roce 2011 už téměř tři čtvrtiny (74 %) populace starší sedmi let. 90. léta byla navíc obdobím rekordního růstu gramotnosti (Registrar General 2011: 102). Podíl dětí, navštěvujících základní školu (anglicky *net enrolment ratio*), dosáhl ve školním roce 2010–11 už 99,9 % (Ministry of Human Resource Development 2013: 24).

Pomocí uvedených faktů by bylo možné konstruovat příběh úspěšného boje s negramotností a nerovným přístupem ke vzdělání. Happyendem příběhu by mohl být srpen 2009, kdy indický parlament přijal ústavní zákon o právu na vzdělání (*Right to Education Act*). Bohužel, jiná fakta a jiné úhly pohledu optimismus mírní a ukazují, že dostupnost vzdělání zůstává v Indii vážným sociálním problémem a nadále přispívá k reprodukování sociálních nerovností. Výsledky indické politiky v oblasti vzdělání – podobně jako nové ekonomické politiky – nepochybně jsou příběhem úspěchu, ale jen pro některé Indy.

Méně optimistický pohled poskytují data UNESCO (2013). Podle dosud nejnovějších údajů této organizace, vztahujících se k roku 2006, žilo v Indii 287 milionů negramotných osob. To bylo 37 % všech negramotných světa (a jistě první místo na žebříčku států podle počtu negramotných). Gramotnost v Indii podle tohoto zdroje dosahovala jen 62,3 %, a mezi ženami byla gramotná jen polovina (50,8 %). Dokonce i mezi mladými lidmi ve věku 15–24 let – tedy v „počítačové“ generaci, která vyrůstala v období ekonomického růstu – bylo 19 % negramotných (UNESCO 2013). Jiné zdroje ukazují, že mnoho de facto negramotných zůstává i mezi těmi, kteří jsou formálně evidováni jako gramotní: rozsáhlý celoindický průzkum mezi mladými ve věku 7–14 let ukázal, že 35 % dotázaných nebylo schopno přečíst odstavec jednoduchého textu (Corbridge et al. 2013: 290).

Geografii gramotnosti a negramotnosti podmiňuje několik faktorů (viz obr. 3.9). Negramotnost je nejvíce rozšířena ve venkovských a periferních okresech, zvláště tam, kde je vysoký podíl kmenového obyvatelstva, jako je tomu ve vrchovinách Východního Ghátu a Čhótá Nágpur. Vysoký stupeň gramotnosti je ve velkých městech a na západě a jihu Indie.

Obr. 3.9 Podíl gramotných v okresech (2011)

Zdroj: Census of India 2011

Úroveň socioekonomického rozvoje ale není hlavní proměnnou, vysvětlující nerovnoměrné rozšíření gramotnosti. Klíčová je role vládních a nevládních programů a iniciativ boje s negramotností. Protože ty jsou často iniciovány a koordinovány na úrovni státu, oddělují státní hranice v kartogramu na obr. 3.9 často regiony s různou úrovní gramotnosti. Působením alfabetizačních programů je možné vysvětlit vysokou úroveň gramotnosti v oblastech, které nejsou centry ekonomického růstu ani nepatří k bohatým regionům: především v Kérale, v horských okresech Himáčalpraděše, Uttarákhandu a Kašmíru, v kmenových státech na severovýchodě nebo v regionu Vidarbha na východě státu Maháráštra.

Na úrovni států má nejvyšší gramotnost Kérala (94 % gramotných v roce 2011); více než 85 % gramotných je také v malých státech Mizórá, Tripura, Gó, a v Dillí. Naopak nejvíce negramotných žilo v Biháru (38 % obyvatel), Arunáčalpradéši, Rádžasthánu, Džhárkhandu, Ándhrapradéši, Džammú a Kašmíru, Uttarpradéši a Madhjapradéši (vždy víc než 30 % obyvatel státu). Uvedená data pochází ze sčítání lidu v roce 2011 (Census of India 2011), vyjadřují podíl gramotných v populaci starších sedmi let, a nezohledňují skutečnou znalost čtení a psaní (viz výše).

Jak je možné, že negramotnost zůstává tak rozšířena ve státě, který poskytuje bezplatné základní vzdělání všem, provozuje rozsáhlou síť škol a organizuje programy a kampaně na dosažení univerzální gramotnosti? Potřebnost vzdělání je všeobecně uznávána ze strany státu, zaměstnavatelů, občanské společnosti i rodin, pro všechny uvedené aktéry patří zajištění dostupnosti vzdělání k prioritám, přesto ve státě s jednou z nejdynamičtějších ekonomik zůstávají milióny negramotných nebo jen formálně gramotných. Čím je to možné vysvětlit? Odpověď na tuto otázku lze najít v kombinaci organizačních a finančních problémů na straně nabídky vzdělávání a sociálních problémů na straně poptávky po vzdělání.

Na straně nabídky vzdělávání je nutné zmínit ohromné úsilí indického státu, věnované zajištění dostupnosti vzdělání ve všech vesnicích a všech sociálních skupinách. Např. jen v dekadě mezi školními roky 2002–03 a 2012–13 bylo otevřeno 154,8 tis. nových základních škol (NUEPA 2013). Vzdělání bylo už v době boje za nezávislost považováno za klíčový nástroj osvobození ze závislosti na cizí vládě, a stalo se prioritou všech rozvojových strategií i po získání nezávislosti. V době nové ekonomické politiky zesílil význam vzdělané pracovní síly jako faktoru ekonomického růstu, zvláště s ohledem na jeho zaměření na služby a informační technologie. Přes prosazení ústavního práva na vzdělání však k zajištění uspokojivé nabídky i jen základního vzdělání chybí mnoho, a to i v oblasti základní infrastruktury, kterou v evropských školách považujeme za samozřejmou: 15 % základních škol nemá toalety ani pro dívky, jen 21 % má umyvadlo s tekoucí vodou a jen 22 % je vybaveno počítačem; překážkou k většímu rozšíření počítačů na školách přitom nejsou ani tak náklady na jejich nákup, jako skutečnost, že jen 32 % základních škol je napojeno na elektřinu (data se vztahují ke školnímu roku 2012–13, zdroj NUEPA 2013). Ve státě Bihár připadá na jednu třídu základní školy 65 žáků (ibid.). Ve venkovských školách na severu Indie zůstává problémem absentování učitelů, které nízký plat a špatné vybavení školy nemotivuje k tomu, aby do školy vůbec přišli, a obvykle mají ještě další zaměstnání (např. jako učitelé na soukromé škole): Corbridge et al. (2013: 289) uvádí výsledky rozsáhlého průzkumu standardu výuky z roku 2006, který ukázal, že 25 % učitelů nebylo přítomno ve školách, kde měli vyučovat. I proto jde většina státního rozpočtu, určeného na vzdělání, na platy učitelů, a nedostává se na vybavení škol nebo reformu kurikula (ibid.). I tam, kde učitelé jsou přítomni, je úroveň vzdělání často nízká; ve venkovských školách děti obvykle sedí na zemi a jediným vybavením třídy je tabule a křída. Vzdělávací kurikula jsou zastaralá a často obsahují memorování textů bez jejich kritického rozboru (někde jsou problémem kulturně či environmentálně podmíněné rozpory, viz Rámeček 3.5).

V tomto kontextu je pochopitelná zdrženlivost některých rodin a skupin obyvatelstva v poptávce po vzdělání tohoto typu. Především je potřeba uvést, že většina rodin, včetně těch chudých, považuje zajištění vzdělání svých dětí za prioritní cestu z chudoby nebo ke zlepšení sociálního statusu rodiny, a rodiče často obětují vzdělání svých dětí mnoho. Příklady úspěchu mladých vzdělaných Indů v globální ekonomice poskytují motivaci. Zůstává ale mnoho rodin mezi chudými a marginalizovanými skupinami, zejména dality a ádivásii, kteří úspěchy

Rámeček 3.5

Paradoxy vzdělávání v ladáckém Čangtangu

Sociální a kulturní konflikty, které vytváří rozšíření všeobecné školní docházky v periferním regionu, odkrývá etnografická studie Lenky Zahradkové (2013) z oblasti Čangtang (Chang Tang) ve státě Džammú a Kašmír. Krajinu Čangtangu tvoří vysokohorská poušť ve výškách nad 3 900 m n. m., členěná horskými hřbety, dosahujícími i více než 6 000 m n. m. Ladáčané, obyvatelé regionu, se dokázali neobyčejně adaptovat na život v tvrdých podmínkách suché vysokohorské krajiny s minimem vegetace. Hlavním zdrojem obživy je kočovné pastevectví. Přes představy o zaostalosti života kočovných pastevců, rozšířeně v částech evropské i indické společnosti, je jejich život poměrně bohatý, a to jak v nemateriálním smyslu (pestrost životního stylu, duchovní kultura apod., viz např. Norgerg-Hodge 1991), tak i ve smyslu ekonomickém, neboť kvalitní vlna pašmína, hlavní „exportní komodita“ regionu, je ceněná surovina a těm Ladáčanům, kteří jsou majiteli velkých stád, přináší dostatečné příjmy.

Zahradková (2013) ukazuje dilemata, která rozšíření formálního vzdělávání v Čangtangu vytvořilo. Rodiče si jsou dobře vědomí významu vzdělání pro budoucnost svých dětí, a vláda státu Džammú a Kašmír, zodpovědná za základní vzdělání v oblasti, věnuje značné zdroje i pozornost rozvoji potřebné infrastruktury. Přes úsilí a zájem na straně nabídky i poptávky po vzdělání však praktická realizace této snahy vytváří konfliktní situace, které nemají jednoduchá řešení. Přestože školy jsou budovány v místech nejčastějšího (zimního) pobytu nomádů, školní docházka znamená pro děti a rodiče odloučení po značnou část roku. (Byly zavedeny i putovní školy, ale experiment nebyl příliš úspěšný, zejména pro neochotu učitelů putovat s nomády.) Vzdělání je poskytováno v urdštině nebo hindštině, neboť pro výuku v ladáčtině, jazyce patřícím k čínsko-tibetské jazykové rodině, není dostatek učitelů, učebnice ani vzdělávací osnovy.

Hlavní problém však Zahradková vidí v obsahu výuky. Ladácké děti jsou vzdělávány podle osnov, vytvořených v indické „nížině“, tedy zcela jiném ekosystému. V jejich slabikářích jsou uváděna zvířata, která žáci nikdy neviděli (např. slon), zatímco ta, mezi kterými žijí (např. jaci), v učebnicích nemají místo. Děti jsou vzdělávány pro život v jiném prostředí, než ve kterém žijí (po stránce jazyka i obsahu výuky), a neučí se prakticky žádné znalosti, potřebné pro způsob života jejich kultury (Bainton 2007, Goodal 2004). Jejich nevzdělaní rodiče mají bohaté tradiční vědění, získávané a předávané generacemi života v horském ekosystému; společenské vědy pro něj používají označení *tradiční ekologické vědění* (anglicky *traditional ecological knowledge*). Moderní ladácké vzdělání vede ke ztrátě tradičního ekologického vědění, neboť učitelé ani učebnice ve školách je nenabízejí, a pobyt v internátních školách omezuje společný život rodičů a dětí a tím i možnost předávání tradičních znalostí mladé generaci (Zahradková 2013).

mladých a vzdělaných považují ze své společenské pozice za nedosažitelně vzdálené. Někteří negramotní a sociálně vyloučení rodiče se obávají – často oprávněně – že vzdělání je připraví o porozumění a blízkost jejich dětí: vzdělané děti jim možná budou z města posílat peníze na stáří, ale budou se na rodiče dívat jako za „zaostalé“, tak, jak se to učili ve škole, a zřídka je přijedou navštívit. Jinde naopak některé tradiční hinduistické rodiny dosud považují vzdělání dívek za zbytečné. V nejhudších domácnostech musí děti pomáhat se zajištěním obživy, a v době sezóny zemědělských prací, nebo vyskytne-li se příležitost přivýdělků, je to pro rodinu důležitější, než aby seděly ve škole (Shurmer-Smith 2000: 95–96).

V těchto souvislostech – nízká úroveň výuky a zdrženlivost některých, zvláště chudých, rodičů posílat děti do školy – lze pochopit význam rozsáhlého celonárodního programu poskytnutí školních obědů zdarma (anglicky *Mid-Day Meals*); pro mnoho rodičů je právě oběd pro jejich dítě rozhodujícím motivem při zvažování, zda dítě poslat do školy nebo ne. Už deset let jsou obědy zdarma denně poskytovány pro sto miliónům indických školáků (Khera 2013), ve školním roce 2012–13 byly poskytovány v 94,8 % státech řízených škol (NUEPA 2013). Realizace programu je spojena s řadou kontroverzí (např. učitelé často sami připravují obědy místo výuky, financování programu odčerpává prostředky z jiných kapitol rozpočtu na vzdělávání), přesto je považován za úspěšnou strategii dosažení univerzální gramotnosti (viz Garg a Mandal 2013, Khera 2013, Kubelková 2013).

3.10 Závěr: vzdělání jako zdroj sociálních bariér

Budování škol, alfabetizační kampaně, obědy zdarma a další podpůrné programy, prosazované státem, církvemi i dalšími nestátními organizacemi, pomalu přispívají k šíření dostupnosti vzdělání i poptávce po něm. Je to pokračování politiky boje proti nesvobodě a diskriminaci, započaté v době boje za nezávislost. To je však vzdělávací politika, ze které vyšší vrstvy nemají žádný prospěch. Jejich děti navštěvují prestižní soukromé školy a mají k dispozici soukromé učitele. V těchto vrstvách je standardem univerzitní vzdělání, a to pro hochy i pro dívky. Výuka v soukromých školách je často v angličtině už na základní nebo středoškolské úrovni; děti z bohatých rodin pokračují na univerzitě v USA nebo v Británii, děti ze středních vrstev soutěží o místa na dobrých domácích univerzitách. Děti z těchto rodin jsou motivovány dosažitelnými příležitostmi zapojit se do rostoucí ekonomiky, a rodiče je v tom úsilí podporují do té míry, že výdaje bohatých indických rodin na vzdělání přesahují obdobné výdaje v evropských rodinách (Shurmer-Smith 2000: 37). Největší poptávka je po oborech poskytujících možnosti praktického uplatnění, jako je informatika, lékařství, inženýrství nebo technologie.

Tato sféra indického vzdělávacího systému je téměř zcela separována od venkovských škol bez elektřiny, s absentujícími učiteli a hladovými žáky. Existence hlubokých rozdílů ve standardu vzdělávání v různorodém indickém vzdělávacím systému má dva závažné důsledky. Za prvé, vytváří hranice ve vnímání sociální identity studentů z obou typů škol. Studenti kvalitních soukromých škol se socializují do vzdělané vyšší společnosti a považují se za zásadně odlišné od „těch druhých“ Indů ze špatně fungujících veřejných škol, kteří v jejich vnímání sociálního prostoru mohou být vzdálenější než lidé v Evropě, přestože s nimi sdílí stejné město.

Za druhé, rozdílné vzdělávací systémy jsou příčinou malé ochoty bohatších vrstev podporovat rozsáhlý a špatně fungující vzdělávací systém, který pro jejich sociální skupinu nemá žádný přínos. V těchto vrstvách je rozšířená filantropie a ti bohatší podporují veřejné školy i univerzity, ale jejich prioritním cílem je hospodářský růst a investice do růstových odvětví. Veřejné vzdělávání je důležité, mj. jako nástroj zajištění sociálního smíru, ale nesmí odčerpávat příliš prostředků využitelných pro růst průmyslu a progresivních služeb. Proto bylo projevem nové ekonomické politiky i zvrácení trendu vývoje podílu *výdajů na vzdělávání* na celkových výdajích státního rozpočtu; tento podíl rostl od 50. let do konce 90. let, kdy dosáhl až 16 %; od té doby klesá (World Bank 2013).

Kapitola 4

Demografické okno příležitosti?

„Kéž se staneš matkou stovky synů!“

Svatební gratulace indickým novomanželkám.

Zdroj: Tehnunen a Säävälä 2012: 97

4.1 Úvod: největší populace

V Indii žije každý šestý obyvatel světa (17,2 % světové populace). Vzhledem k vyšší porodnosti ve srovnání s Čínou je jisté, že se Indie v dohledné době stane nejlidnatějším státem planety; podle nejnovější demografické prognózy OSN se to stane v roce 2028 (UN DESA 2013: 3). Počet obyvatel Indické republiky každý rok vzroste přibližně o 15,5 miliónů osob, tj. přibližně o počet obyvatel České republiky a Slovenska dohromady. Každoročně se v Indii narodí víc než 25 miliónů dětí, tj. téměř pětina všech dětí narozených na světě. Demografický vývoj v Indii proto významně ovlivňuje velikost a demografickou strukturu světové populace.

Demografické procesy jako porodnost nebo úmrtnost mají vlastní vnitřní dynamiku, odvíjející se především od věkové struktury populace, a nejsou bezprostředně ovlivnitelné změnami v politice, tak jako ekonomické procesy. Přesto se ekonomická a politická transformace, kterou indická společnost prochází v posledním čtvrtstoletí, musela odrazit i ve změnách demografického chování. V této kapitole je věnována pozornost důležitým projevům těchto změn. V první části kapitoly je přiblížen celkový populační vývoj, včetně jeho regionální diferenciaci, a vývoj úmrtnosti jako jeho významné komponenty. Změny porodnosti jako klíčového procesu ovlivňujícího celkový populační vývoj v současné i budoucí Indii jsou podrobněji diskutovány ve druhé části. Třetí část stručně přibližuje specifické peripetie indické populační politiky. Čtvrtá část ukazuje proměnu genderových vztahů jako klíčového faktoru populačního vývoje v Indii v diskusi kritického fenoménu potratů nenarozených dívek. Konečně pátá část poukáže na vztah mezi demografickou transformací a ekonomickým vývojem pomocí pro mnohé optimistického konceptu demografické dividendy.

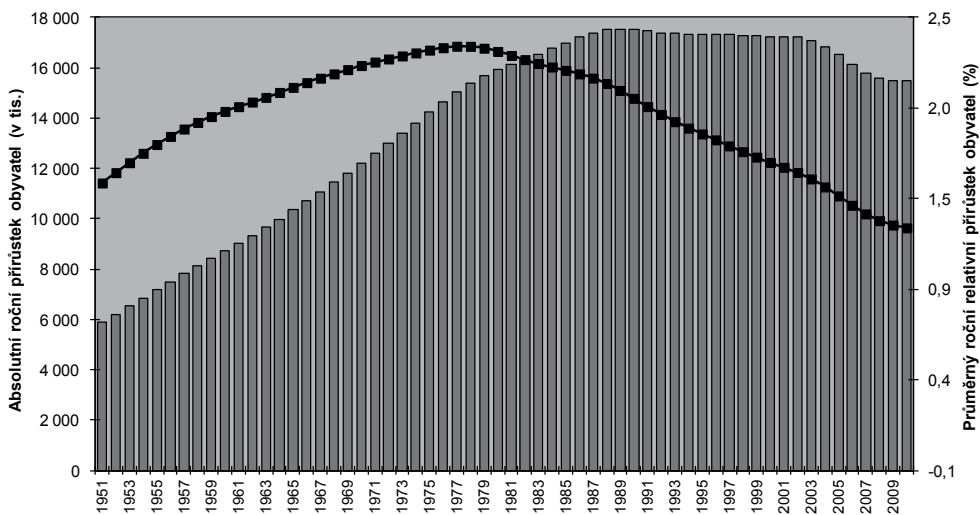
4.2 Zdroje populačního růstu

Podle tradiční teorie *demografického přechodu* označuje první fáze tohoto procesu období vysoké porodnosti i úmrtnosti, druhá fáze začíná systematickým poklesem hrubé míry úmrtnosti při zachování vysoké porodnosti, do třetí fáze vstupuje populace s počátkem systematického poklesu porodnosti a čtvrtá fáze představuje stabilizaci porodnosti i úmrtnosti na nízkých hodnotách (např. Pavlík et al. 1987). V Indii začalo docházet ke snižování *hrubé míry úmrtnosti* po první světové válce, tedy poměrně pozdě, alespoň ve srovnání s vý-

vojem v evropských zemích, na jehož základě Warren Thompson koncept demografického přechodu formuloval. Systematický pokles *hrubé míry porodnosti* začal přibližně o čtyři dekády později, tj. počátkem 60. let, a indická populace jako celek se v současnosti nachází ve třetí fázi demografického přechodu, i když mnohé indické regiony jsou už ve čtvrté fázi. (Koncept demografického přechodu je zde chápán jen jako rámcový model použitelný pro zjednodušující vysvětlení demografického vývoje, a to s vědomím jeho omezené vypovídací schopnosti pro srovnání evropských a mimoevropských populací.)

Vzhledem k mladé věkové struktuře současné indické populace (*mediánový věk* jen 26,7 let) je jisté, že počet obyvatel Indie významně poroste i v následujících dekádách, stejně jako to, že tempo tohoto přírůstku se bude postupně snižovat. Konkrétní průběh populačního vývoje však bude významně ovlivněn ekonomickými a sociálními podmínkami (zvláště postavením žen ve společnosti a rozšířením chudoby, více níže v této kapitole). Obr. 4.2 přibližuje tři varianty *demografické prognózy*, zpracované v roce 2012 *Divizí OSN pro obyvatelstvo, populační odhady a projekce* (UN DESA 2012). Podle nízké varianty prognózy naroste indická populace na 1,42 mld. osob v roce 2040 a poté se začne zmenšovat, podle střední varianty bude maximálního počtu 1,65 mld. osob dosaženo v roce 2063, zatímco málo pravděpodobná vysoká varianta předpokládá pokračování populačního růstu až do 22. století. Podle nejnižší prognózy tedy naroste indická populace ještě nejméně o 200 milionů osob, podle střední varianty ještě téměř o půl miliardy osob.

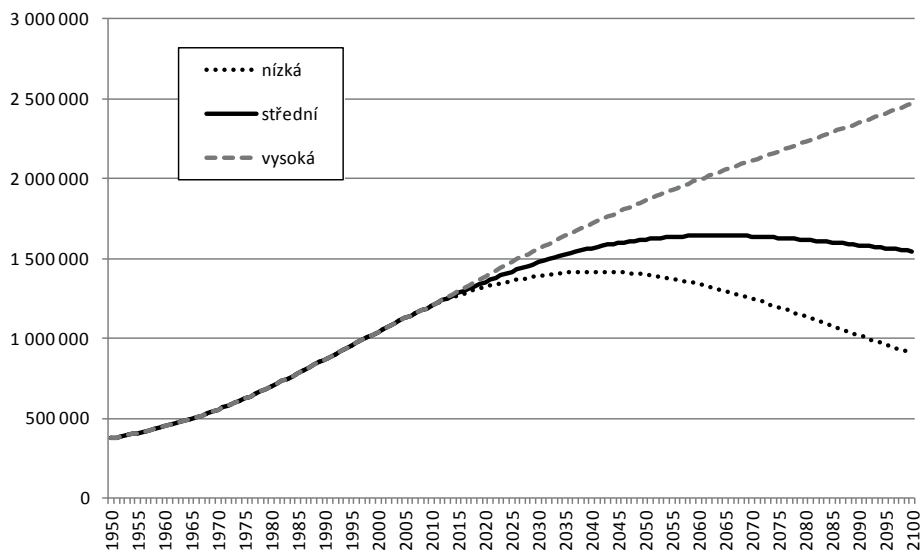
Populační růst má dvě hlavní příčiny: klesající, ale stále vysokou úroveň porodnosti, a zlepšování úmrtnostních poměrů (tj. prodlužování délky života); přispívá k němu také nízká intenzita emigrace z Indie. Hlavním faktorem, vysvětlujícím rychlý růst indické populace i přes významný pokles plodnosti, je její *mladá věková struktura*. I kdyby všechny indické ženy ode dneška měly jen dvě děti (tj. *hrubá míra reprodukce* by byla rovna jedné), populační růst by pokračoval ještě následující čtyři dekády. Pravin Visaria, nestor indické

Obr. 4.1 Vývoj přírůstku počtu obyvatel v období 1950–2010 v absolutním a relativním vyjádření

Poznámka: Sloupce a osa vlevo vyjadřují absolutní roční přírůstek počtu obyvatel, spojnice a osa vpravo průměrný roční relativní přírůstek.

Zdroj: UN DESA 2013

Obr. 4.2 Tři varianty projekce počtu obyvatel Indie

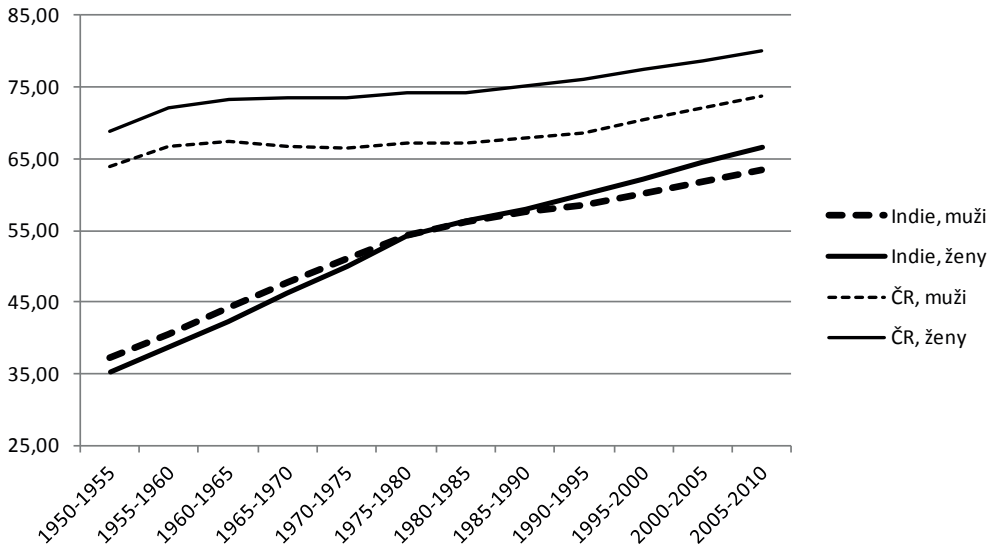
Zdroj: UN DESA 2012

demografie, uvádí, že pouze 20 % současného populačního růstu je vyvoláno přáním mít více než dvě děti; dalších 20 % je přičítáno nechtěným těhotenstvím, a zbývajících 60 % je dáno vysokým počtem žen v reprodukčním věku (Visaria 2002). Populační politika může působit jen na první pětinu žen, a snažit se je ovlivnit tak, aby snížily plánovaný počet dětí na dvě, a může poskytnout dostupnou antikoncepci druhé pětině, ale neovlivní efekt mladé věkové struktury. Proto je jisté, že indická populace nadále významně poroste, a to i v případě úspěšné populační politiky a příznivého ekonomického vývoje (byť v tomto případě tempem o 40 % nižším než v současnosti).

Úmrtnostní poměry se významně zlepšily a nadále zlepšují. V roce 2011 dosáhla naděje dožití mužů 63,8 let a naděje dožití žen 67,3 let (WHO 2013). Přesto Indie zůstává, v žebříčku států světa seřazených podle naděje dožití, až na 133. místě, za většinou asijských států. Nelze uvést, že zlepšování úmrtnostních poměrů bylo rychlejší v době státem plánované ekonomiky ve srovnání s obdobím neoliberálních reforem, jak by mohl naznačit vývoj naděje dožití na obr. 4.3: podmíněnost změn úmrtnostních poměrů je dlouhodobá a také zvýšení střední délky života např. ze 40 na 50 let je snazší než z 60 na 70 let. Avšak zrychlení tempa prodloužení délky lidského života, které v ČR začalo koncem 80. let a udrželo se v dekadách posttotalitní transformace, vývoj naděje dožití v Indii nekopíruje (obr. 4.3).

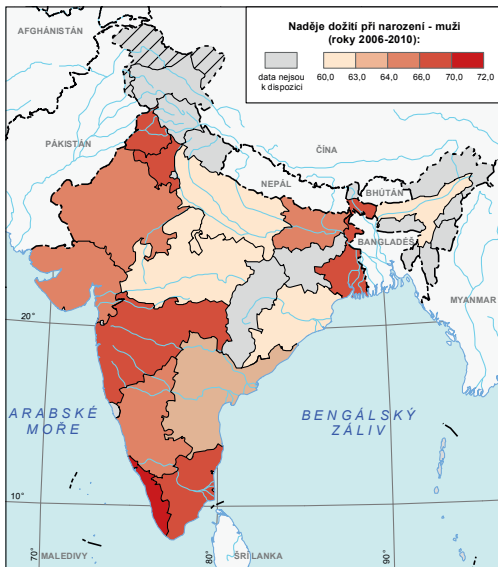
Klíčovou rolí v růstu naděje dožití mělo snižování kojenecké úmrtnosti. Ta klesla z hodnot přesahujících 100 zemřelých dětí do jednoho roku věku na 1000 narozených ještě počátkem 80. let na 44 v roce 2011 (WHO 2013). I přesto zůstává nepříjemně vysoká a je vyšší než ve většině sousedních států (Bangladéš, Nepál, Šrí Lanka). Vyšší kojenecká úmrtnost je v Asii jen v Afghánistánu, Pákistánu a Laosu, a jinde ve světě jen na Haiti a v zemích subsaharské Afriky.

Uvnitř Indie zůstávají významné regionální rozdíly v úrovni úmrtnosti (viz obr. 4.4, 4.5 a 4.6, viz též Ponnappalli et al 2013). Zvláště špatné jsou úmrtnostní poměry v lidnatých státech severu a východu Indie: v Uttarpradéši, Madhjapradéši, Ásámu, Odiši a Čhattísgarhu

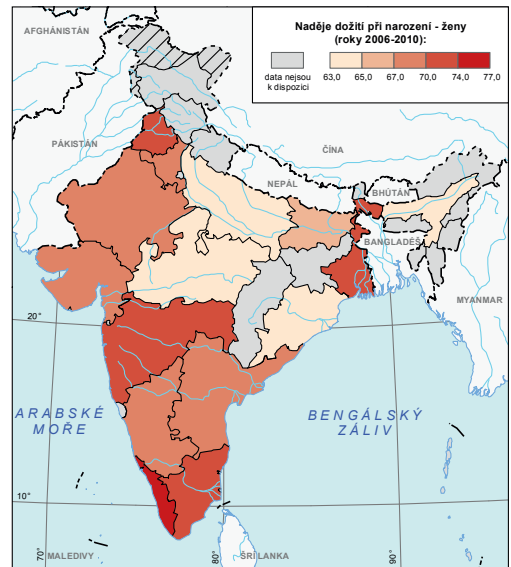
Obr. 4.3 Vývoj naděje dožití při narození: srovnání Indie a ČR

Zdroj: UN DESA 2013

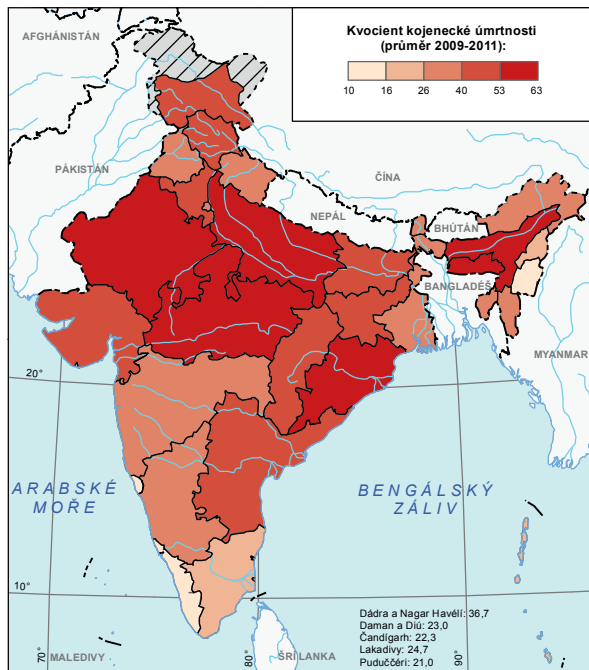
Obr. 4.4 Naděje dožití při narození – muži (průměr let 2006–2010, jen větší státy).

Zdroj: Planning Commission 2012

Obr. 4.5 Naděje dožití při narození – ženy (průměr let 2006–2010, jen větší státy).

Zdroj: Planning Commission 2012

Obr. 4.6 Kvocient kojenecké úmrtnosti (počet zemřelých do jednoho roku věku na 1000 narozených, průměr let 2009–2011).

Zdroj: Planning Commission 2012

je naděje dožití o 4 nebo více let nižší než v indické populaci jako celku. Dlouhodobě lepší úmrtnostní poměry jsou na indickém jihu a také v lidnaté Maháráštre, v Západním Bengálsku, ve státech severozápadu (Paňdžáb, Himáčalpraděš) a v některých malých kmenových státech na severovýchodě (Mizórám, Nágsko, Manípur) (Population Foundation 2007). Výjimečné postavení má jihoindická Kérala: díky dlouhodobé aplikaci politik zaměřených na odstranění diskriminace a důraz na sociální dimenzi rozvoje je zde naděje dožití o 8,1 let vyšší než indický průměr (průměr let 2006–2010) a je tak bližší evropským populacím než populacím jiných indických států. Kojenecká úmrtnost dosáhla v roce 2011 v Madhjadpraděši, Uttarpraděši a Odiši 57–59 zemřelých na 1000 narozených, zatímco v Kérole jen 12 (data Planning Commission 2012).

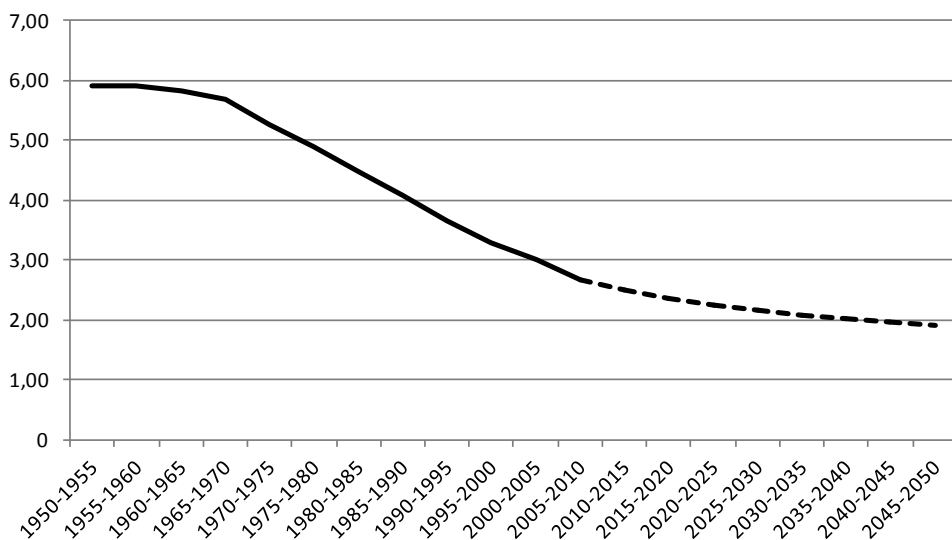
Zahraniční migrace je dalším faktorem, který ovlivňuje populační vývoj, ale jeho význam pro celkový populační vývoj je v případě Indie, ve srovnání s úmrtností a porodností, jen okrajový. Emigrace z Indie vedla ke vzniku indických diaspor v mnoha částech světa: emigrace námezdních dělníků v koloniální době založila indické komunity v Karibiku, jižní a východní Africe nebo na Mauriciu a Fidži, po získání nezávislosti se statisíce Indů přestěhovaly do Velké Británie nebo USA. Dnes jsou hlavními cíli migrace z Indie země Perského zálivu, východní Asie, USA nebo Velká Británie, kam se Indové stěhují za práci, za studiem nebo následují příbuzné, kteří se tam již dříve usadili. „Indové žijící mimo Indii“ (anglicky *Non-resident Indians*) udržují těsné vazby se zemí svého původu a mnoho z nich je významnými postavami ekonomického i politického života v Indii. Avšak z demografického hlediska tato migrace příliš významná není. Indická vláda odhaduje počet Indů žijících

mimo Indii na 25 milionů (Ministry of Overseas Indian Affairs 2012). To je jistě hodně ve srovnání s počtem obyvatel České republiky, ale již méně ve srovnání s každoročním přirozeným přírůstkem indické populace v důsledku vývoje porodnosti a úmrtnosti.

Migrační toky směřují také do Indie, zvláště z Nepálu a Bangladéše, ale jejich význam pro populační vývoj Indie je malý. Větší je jejich sociální a ekonomický dopad, a to nejvíce v případě „vnitrobengálské“ hranice mezi Bangladéši a indickými státy Západní Bengálsko a Ásám, přes kterou směřuje do Indie významný proud pracovních migrantů. Protože jde převážně o nelegální migraci, nejsou o jejím rozsahu spolehlivá data k dispozici; podle výsledků indického sčítání lidu však lidé s bangladéšskou státní příslušností tvoří nejvyšší podíl mezi osobami bez indické státní příslušnosti, žijícími v Indii (Office of the Registrar General 2011). Celkové saldo zahraniční migrace Indie je záporné a v letech 2001–2006 bylo odhadováno na průměrně 167 tis. osob ročně (Population Foundation 2007).

4.3 Vývoj plodnosti a reprodukční chování

Přání mít velký počet dětí je tradiční součástí indické kultury, zvláště na venkově (viz citát v úvodu kapitoly). Vysoká plodnost indických žen je vysvětlována vysokou dětskou úmrtností; v tradiční společnosti bylo potřeba mít hodně dětí, aby se aspoň některé z nich dožily dospělosti, zajistily pokračování rodu a postaraly se o rodiče ve stáří. Děti také tradičně pomáhají při domácích pracích, na poli, v rodinném obchodě nebo ve velmi chudých rodinách jsou i zdrojem peněžního příjmu z námezdní práce dětí mimo rodinu. Vysoký počet dětí, zvláště synů, je také zdrojem společenské prestiže jejich rodičů. Tyto důvody zcela neztratily svoji relevanci ani v dnešní indické společnosti. Přesto se demografické chování ve třech uplynulých dekadách významně proměnilo.

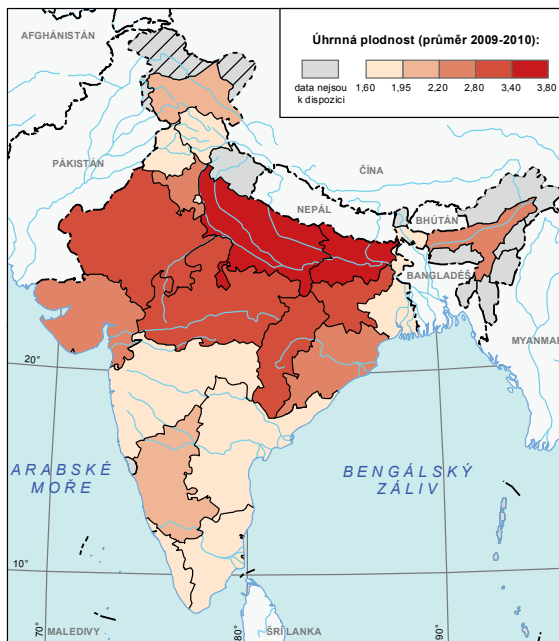

Obr. 4.7 Vývoj úhrnné plodnosti (v období 1950–2010) a střední varianta projekce úhrnné plodnosti (od období 2010–2015)

Zdroj: UN DESA 2013

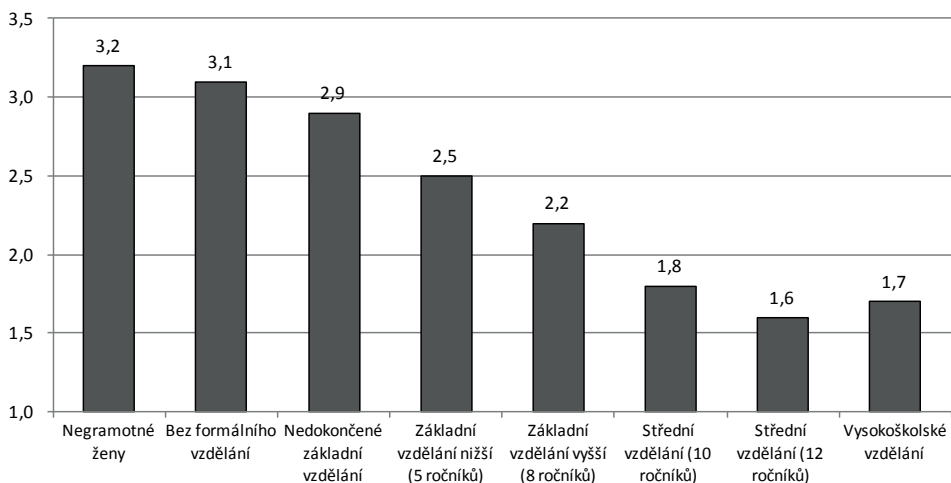
Plodnost indických žen se začala významně snižovat až od počátku 70. let, tedy téměř půl století po počátku poklesu úmrtnosti. *Úhrnná plodnost*, ukazatel, vyjadřující počet dětí, které se narodí jedné ženě, pokud zůstane zachována úroveň plodnosti v daném období, dosahovala ještě ve druhé polovině 60. let hodnoty 5,7 (UN DESA 2013). Od té doby byl její pokles setrvalý a poměrně rychlý. Nejdříve začala klesat plodnost vzdělaných žen a žen, žijících ve městech. Postupně se však proměnilo reprodukční chování všech vrstev obyvatelstva. Do roku 1990 klesla úhrnná plodnost na 3,5 děti, v roce 2012 dosahovala úhrnná plodnost indických žen už jen 2,4 děti. Demografické prognózy předpokládají další pokles plodnosti (viz obr. 4.7). Ale i když úhrnná plodnost klesne pod 2,1 děti, tedy úroveň, která zajistí reprodukci stejně velké populace v době, kdy dosáhnou reprodukčního věku dcery dnešních matek, vzhledem k mladé věkové struktuře indických žen poroste absolutní počet narozených dětí ještě po několik generací.

Uvnitř Indie existují velké regionální rozdíly v úrovni plodnosti (viz obr. 4.8). Ve všech státech jižní Indie je úhrnná plodnost již po dvě dekády pod úrovní 2,1. V roce 2012 byla úhrnná plodnost v Ándhrapradéši, v Tamilnádu i v Kérale v intervalu 1,7–1,8, tedy na stejné úrovni jako v zemích severní Evropy, ve Francii nebo v Nizozemí. Stejně nízká je dnes plodnost žen také v lidnatém Západním Bengálsku (1,7) a Maháráštre (1,8), ale i v Paňdžábu (1,7), Dillí (1,8), Himáčalpradéši (1,8) a dokonce i v muslimském Kašmíru (1,9) (data Sample Registration System 2013: 48). Naproti tomu v chudších státech hindské jazykové oblasti na severu Indie se dosud ženám rodí více než tři děti: v nejlidnatějším Uttarpradéši dosáhla v roce 2012 úhrnná plodnost 3,3 děti, v Biháru 3,5 děti; v Madhjapradéši a Rádžasthánu 2,9 děti (ibid.). I zde plodnost klesá, ale pomaleji než jinde. Vzhledem k tomu, že jde o lidnaté státy, vývoj v těchto státech významně ovlivňuje populační vývoj celé Indie.

Obr. 4.8 Úhrnná plodnost žen v indických státech (průměr let 2009–2010).

Zdroj: Planning Commission 2012

Obr. 4.9 Diferenciace úhrnné plodnosti žen podle nejvyššího dosaženého vzdělání

Zdroj: Sample Registration System 2013

Úhrnná plodnost žen žijících ve městech (1,8) je tradičně nižší ve srovnání s indickým venkovem (2,6). Ve městech Západního Bengálska, Ásámu, Odiši, Himáčalpradéše i Džammú a Kašmíru byla v roce 2012 úhrnná plodnost jen 1,5 nebo nižší, tedy podobná jako v ČR.

Co je příčinou tak velkých regionálních rozdílů v úrovni plodnosti? Obvyklé faktory, používané pro vysvětlení poklesu plodnosti, nejsou v řadě indických států dobře doložitelné. Často jsou uváděny ekonomické faktory, v souladu s tezí, že rozvoj je nejlepší antikoncepcí (Tehnunen a Säävälä 2012: 89). Ale i státy s podobnou výší HDP na obyvatele se významně liší z hlediska úhrnné plodnosti. I nejchudší vrstvy ve státech jižní Indie mají nižší plodnost než chudí v Biháru a Uttrapradéši. Regionální rozdíly tedy musí mít ještě jiné příčiny. Významnou roli hraje vzdělání, které vytváří mezi indickými ženami stejně velké rozdíly v úhrnné plodnosti jako region jejich bydliště (viz obr. 4.9). Plodnost vzdělaných indických žen s 12 lety školní docházky (1,6) je podobná jako plodnost českých žen. Naproti tomu plodnost žen bez vzdělání v roce 2012 dosahovala 3,2 děti (Sample Registration System 2013: 60).

Tyto rozdíly ukazují, že změny reprodukčního chování začaly ve vzdělanějších sociálních vrstvách dříve. Demografický přechod začal v jinou dobu jak v jednotlivých indických regionech, tak i v různých sociálních vrstvách. Dnes však klesá plodnost všech skupin žen, tedy s výjimkou těch nejvzdělanějších žen žijících ve městech, kde velmi nízká úhrnná plodnost (méně než 1,5) ukazuje, že přechod na nízkou úroveň plodnosti byl už dokončen a další snižování počtu dětí není pravděpodobné.

Zdá se, že snižování role státu a posílení tržních mechanismů v rámci nové ekonomické politiky od počátku 90. let pokles plodnosti urychlilo. Ekonomický úspěch mladých Indů ze středních vrstev vyzdvihl význam vzdělání coby nejlepší cesty ke zlepšení ekonomické situace domácnosti, a to jak mezi vzdělanými, tak i mezi negramotnými. A zajištění vzdělání pro větší počet dětí je pro většinu indických domácností příliš nákladné, i přesto, že vlastní výuka na státních školách je zdarma (viz Kapitola 3.9). Navíc, v důsledku neoliberálních reforem, vzrostly relativní výdaje na potraviny, oblečení i zdravotní péči o děti. Rodiče se častěji snaží investovat do vzdělání svého dítěte nebo dětí, aby jim vytvořili příležitost pro

lepší budoucnost, a nesnaží se, tak jako generace jejich rodičů, zajistit na stáří velkým počtem dětí. Mohanty a Ram (2011: 14), na základě výsledků rozsáhlého *Národního průzkumu zdraví rodiny* (National Family Health Survey) v letech 2005–06, uvádí, že optimální počet dětí, které si indiští rodiče přejí mít, je jen 2,3 děti, a pouze 16 % žen, kterým se narodily dvě žijící děti, si přeje mít další dítě. Tato změna v pohledu na budoucnost, kterou vytvořily příležitosti nové ekonomiky – ať už reálné nebo domnělé – se pro vývoj plodnosti ukázala významnější než státní populační politika.

Vedle ekonomické úrovně, stupně vzdělání a dalších vlivů však regionální i sociální rozdíly v úrovni plodnosti snad vůbec nejvíc vysvětluje jiný faktor, a to postavení žen ve společnosti. Většina indických žen upřednostňuje péči o jedno nebo dvě děti před rozením dalších dětí, avšak nakolik se jim toto přání daří naplnit, záleží na tom, do jaké míry jsou schopny samy rozhodovat o počtu vlastních dětí. V tradičních vrstvách indické společnosti mají v rodině starší generace a muži legitimní právo rozhodovat o chování mladých vdaných žen, a to i v otázkách plodení dětí (Tehunen a Säävälä 2012: 99). Po svatbě žije mladý pár obvykle několik let v domě ženichových rodičů, často společně s jeho širší rodinou. Tito starší příbuzní, a nejčastěji ženichova matka, rozhodují o důležitých otázkách rodiny, a to včetně otázek počtu dětí mladého páru. Od mladé nevěsty se očekává, že krátce po svatbě porodí syna, který zajistí budoucí pokračování rodu. Je i v zájmu mladé nevěsty, aby prokázala schopnost porodit syna, neboť tím se zvýší její prestiž v rodině. Naopak, pokud se jí to nepodaří, může být v rodině marginalizována nebo se jí rodina dokonce může pokusit zbavit (Shurmer-Smith 2000).

Dnešní život se však od tohoto tradičního modelu v mnohém odlišuje. Přes pokračující legitimitu rozhodování starších a mužů dnes mladé ženy s využitím *antikoncepce* často samy rozhodují o počtu svých dětí. Tehunen a Säävälä (2012: 100–101) ukazují na základě etnografických výzkumů na ándhrapradéšském venkově, že mladé ženy si přejí mít méně dětí než jejich tchýně a někdy i méně než jejich manželé, a tohoto cíle často dosahují podstoupením sterilizace, bez vědomí své rodiny. To často vede k vážným konfliktům v rodině, končícím i vyhnáním sterilizované ženy z rodiny, avšak rodina se s ženou téměř vždy udobří, neboť ona zůstává matkou dětí, které jsou součástí rodiny (ibid.: 101).

Ženská sterilizace, tedy operace, která je prakticky nevratná, je v Indii nejběžnější metodou antikoncepce. Národní průzkum zdraví rodiny, provedený v roce 2005–06, ukázal, že 37 % indických žen v reprodukčním věku (tj. 15–49 let) bylo sterilizováno (Singh et al. 2012); mezi ženami ve věku nad třicet let to bylo už 81 % žen (ibid.)! Přestože sterilizace je spojena s riziky, jak zdravotními, vyplývajícími z často nedostatečné hygienické úrovně klinik, na kterých je prováděna, tak sociálními, spojenými s rizikem úmrtí narozeného dítěte, většina žen v průzkumu Tehnuna a Säävälä (2012) ji chápe pozitivně jako prostředek ke svému osvobození z podřízeného postavení v rámci rodiny. Mladé ženy sterilizaci obvykle podstoupí bez vědomí tchýně i dalších členů rodiny, často s podporou své matky. Sterilizace se někde už stala běžnou součástí životního cyklu ženy, a na venkově většina obyvatel vesnice ví, která žena je sterilizovaná a která ne (ibid.).

Rozložení plodnosti podle věku je výrazně odlišné od situace v ČR: indické dívky se vdávají velmi mladé, první děti se jim narodí krátce po svatbě, brzy následuje další dítě či děti, a ještě velmi mladé ženy podstupují sterilizaci. Přestože legální věk pro uzavření manželství je 21 let pro muže a 18 let pro ženy (od roku 1978, kdy byl přijat zákon namířený proti dětským sňatkům), mnoho dívek vstupuje do manželství dříve. Mohanty a Ram (2012: 16) uvádí, že 68 % dívek z rodin žijících pod hranicí chudoby, a 41 % dívek z ostatních rodin, vstoupilo do manželství

před svými 18. narozeninami. O narození dítěte mladé páry usilují krátce po svatbě, takže třetina devatenáctiletých žen je již buď matkami, nebo jsou těhotné (Tehnumen a Säävälä 2012: 101). Po narození dalšího dítěte se obvykle rozhodují pro sterilizaci. Mediánový věk sterilizace indických žen je jen 25 let, a od průzkumu v letech 1992–93 se snížil o dva roky (Singh et al. 2010). Zvláště nízký je mediánový věk sterilizace žen v Ándhrapraděši (23,3 let) a Karnátace (23,8 let). Období efektivní reprodukce (rozdíl mezi středním věkem sňatku a sterilizace) je tak velmi krátké, v indickém průměru jen 6,4 let (Tehnumen a Säävälä 2012: 102).

4.4 Populační politika

Masové rozšíření ženské sterilizace, coby neobvyklejší metody plánování rodiny, má své kořeny v historii indické *populační politiky*. Vztah mezi ekonomickým růstem a porodností je oboustranný: zvýšení životní úrovně vede k nižší porodnosti, a současně snížení porodnosti vytváří předpoklad pro ekonomický růst. Indický stát usiloval o snížení porodnosti od doby prvních pětiletých plánů. Hlavním nástrojem státní populační politiky se stala síť *terénních pracovníků*, kteří od 60. let šířili na venkově informace o *antikoncepci* a přesvědčovali obyvatele k *plánování rodiny*. Populační politika měla také silný sociální a kastovní rozměr: indické elity tradičně kritizovaly vysokou porodnost a někteří příslušníci středních vrstev otevřeně schvalovali restriktivní populační politiku komunistické Číny (Tehnumen a Säävälä 2012).

Kritickým obdobím indické populační politiky byla léta výjimečného stavu, který vyhlásila premiérka Gándhiová v letech 1975–77 (viz Kapitola 6). V době omezení demokratických práv byla spuštěna rozsáhlá *sterilizační kampaň*, zaměřená na muže. Státní úředníci v jednotlivých okresech a paňčájatech dostali přiděleny kvóty, kolik mužů musí být sterilizováno. Mnoho mužů, zvláště z nízkých kast, bylo sterilizováno proti své vůli nebo za příslib drobné materiální odměny (např. rádio), aniž by jim bylo vysvětleno, jaký je účel zákroku (téma satiricky zpracoval Salman Rushdie (1997) v povídce *Rádio zdarma*). Kampaň byla brzy kritizována za porušování lidských práv, a po skončení výjimečného stavu byla odvolána. Krása et al. (1997: 333–334) uvádí, že protest proti násilné sterilizaci byl významným faktorem porážky Indického národního kongresu ve volbách, které Gándhiová vyhlásila v roce 1977 na potvrzení legitimacy své vlády. Dopad násilné sterilizační kampaně byl takový, že od té doby se žádný indický politik nepokusil propagovat mužskou sterilizaci jako metodu populační politiky, a ta zůstává dnes jen marginální metodou antikoncepce.

Politika snižování porodnosti zůstala prioritou i po odvolání výjimečného stavu, avšak v 80. letech se její hlavní metodou stala sterilizace žen a nástrojem přesvědčovací kampaně terénních pracovníků. Byly stanoveny nové kvóty, kolik žen má každý měsíc v jednotlivých okresech podstoupit sterilizaci, a ženy za podstoupení operace dostávaly malou finanční kompenzaci. Prostředí pro omezení této byrokratické formy státní populační politiky bylo vytvořeno počátkem 90. let spolu s omezením státních zásahů do ekonomiky, ale rozhodujícím impulzem byla *Konference OSN o obyvatelstvu a rozvoji* (UN Population and Development Conference) v Káhiře v roce 1994. Systém sterilizačních kvót a administrativního řízení populačního vývoje byl v evidentním rozporu s principy individuálních potřeb a svobody rozhodování, přijatými na konferenci, a v roce 1996 byl indickou vládou zrušen.

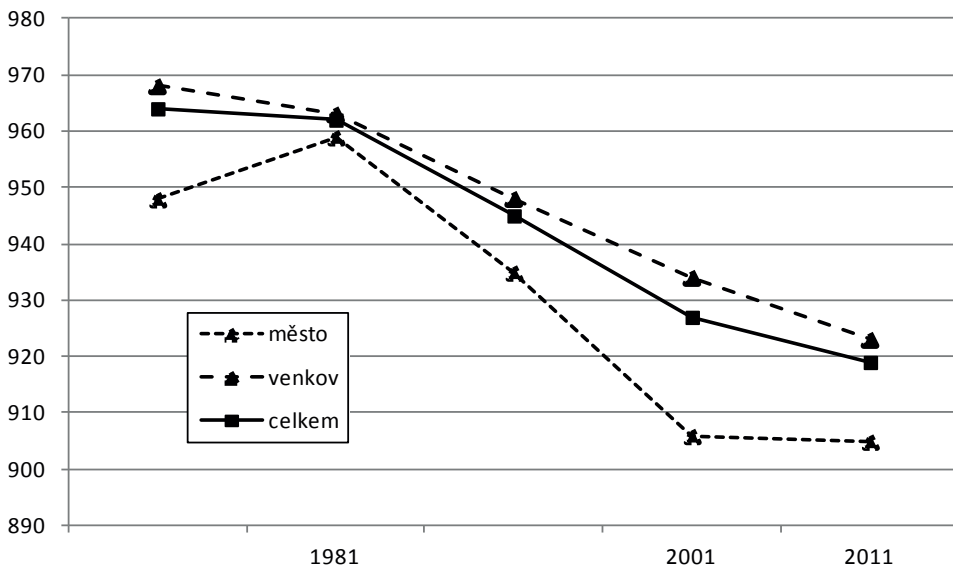
V roce 2000 přijala indická vláda novou *Národní populační politiku* (National Population Policy), která potvrzuje prioritu svobodné a informované volby jednotlivců, zřídá se stanovování kvót a zavazuje vládu k poskytování zdravotních služeb pro matky a děti. Populační

politika se snaží snižovat porodnost propagací rodin se dvěma dětmi, rodin, ve kterých se narodily jen dívky, odsouváním sňatků do vyššího věku a prodlužováním intervalů mezi narozením dětí. Jedním z cílů populační politiky bylo také zavedení úplné *evidence narozených dětí* do roku 2010, tento cíl se však splnit nepodařilo (v roce 2008 byly registrovány asi dvě třetiny porodů). Problematickým rysem populační politiky je spoléhání na ženskou sterilizaci jako dominantní metodu antikoncepce. Průzkum mezi ženami v Ándhrapradéši ukázal, že pouze 14 % sterilizovaných žen bylo terénními pracovníky informováno o jiných metodách antikoncepce (Tehnumen a Säävälä 2012: 104).

Vlády některých indických států však populační politiku centrální vlády plně nerespektují. Někde jsou dosud vypláceny odměny ženám, které se nechají sterilizovat. Vlády Madhja-pradéše a Rádžasthánu zavedly restriktivní zákony, které politicky penalizují rodiče, kterým se narodí třetí dítě: ti se nesmí ucházet o práci ve státním sektoru, nesmí kandidovat ve volbách, a pokud už jsou zvoleními členy paňčájatu, musí na své místo rezignovat (ibid.: 106).

4.5 Diskriminace nenarozených dívek

Tradiční nerovné postavení žen spolu s moderní technologií ultrazvuku vedly v indické společnosti k masové diskriminaci nenarozených dívek, někdy označované „*femicida*“ (Krása a kol. 1997: 336). Indie je spolu s Čínou nechvalně známá selektivními potraty plodů ženského pohlaví. Tato extrémní forma genderové diskriminace je snadno doložitelná statistickými daty. Ve všech světových populacích se rodí více chlapců než dívek. Například v ČR připadlo v roce 2012 na 1000 narozených chlapců 955 dívek (Český statistický úřad 2013: tab. 6-1a) a podobný *index feminity* (tj. počet dívek na 1000 narozených chlapců), s poměrně malou variabilitou, je i v jiných populacích, kde poměr pohlaví narozených dětí není záměrně ovlivňován. V Indii se však v úhrnu let 2010–12 narodilo jen 904 dívek na 1000 chlapců.

Obr. 4.10 Počet dívek na 1000 chlapců ve věkové skupině 0–6 let

Zdroj: Census of India 2011

Tento podíl navíc od 80. let trvale klesá, tedy *umělá přerušení těhotenství*, kdy je očekáváno narození dívky, se s dostupností technologie více rozšířila (obr. 4.10).

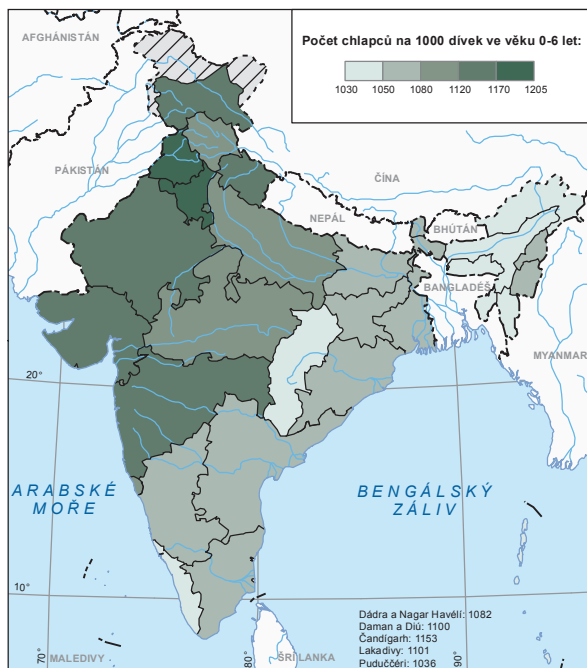
Tradiční hinduistická kultura preferuje syny před dcerami, ale teprve ve spojení s moderní technologií získala tato diskriminace obří demografické rozměry. Jha et al. (2006) odhadují, že každoročně je v Indii potraceno půl miliónu embryí ženského pohlaví. V 80. letech připadalo na 1000 umělých přerušení těhotenství jen pět embryí mužského pohlaví (Krása et al. 1997: 336). Zjištění pohlaví plodu ultrazvukem je všude v Indii snadno dostupné. V Indii je to sice nelegální a respektované kliniky vyšetření jen za účelem zjištění pohlaví odmítají, ale existuje spousta jiných klinik, které ho provedou, a nabídnou i další služby (Shurmer-Smith 2000: 91). Krása et al. (1997: 335) uvádí, že většina zájemkyň o vyšetření plodu ultrazvukem ani neví, že původním účelem tohoto vyšetření bylo něco jiného než určení pohlaví. Rozšíření této praxe od 80. let není přímo spojeno s neoliberálními reformami, má svou hlavní příčinu v rozšíření a dostupnosti zdravotnických technologií, avšak privatizace lékařské péče a omezení dohledu státu šíření selektivních potratů usnadnilo.

Vysoká potratovost plodů ženského pohlaví přitom není spojená s chudobou, obavou z neschopnosti děti uživit nebo nedostatkem vzdělání. Naopak, je více rozšířená v lépe situovaných rodinách a mezi matkami s nadprůměrnou délkou vzdělání. Například index feminity narozených dětí v Dillí je nižší v bohatších čtvrtích než ve slumech (Tehunen a Säävälä 2012: 109). Shurmer-Smith (2000: 40–41) to vysvětluje ekonomickou zátěží, kterou narození dcery rodině přináší. Finanční zajištění a péče o rodiče ve stáří spočívá na synech, zatímco pro dcery je třeba zajistit věno, což v lépe situovaných rodinách znamená vysoký výdaj. V severní Indii je snahou provdat dcery do prestižnější nebo bohatší rodiny, což je vždy obtížné i v případě zajištění velkého věna. V jižní Indii jsou obvyklé sňatky mezi partnery se stejným společenským statutem, a ženy jsou častěji ekonomicky aktivní a nejsou považovány za ekonomickou zátěž rodiny; snad i proto je zde index feminity narozených dětí vyšší. Stejná autorka však také uvádí, že toto patriarchální chování se nápodobou šíří z vyšších společenských vrstev do nižších (ibid.: 91–92).

Problém femicidy je v Indii rozšířen značně nerovnoměrně (viz obr. 4.11). Největší nedostatek narozených dívek byl v letech 2010–12 v relativně bohaté Harijaně a Paňdžábu, méně než 900 dívek na 1000 chlapců se dále narodilo v Uttarpraděši, Dillí, Rádžasthán, Maháráštre a Džammú a Kašmíru. Naopak v jihoindické Kérale a Karnátace nebo na východě v Bengálsku, Odiši i v severovýchodních státech s vysokým podílem kmenového obyvatelstva je poměr narozených obou pohlaví podobný jako v evropských zemích (Sample Registration System 2013: 34). Přestože jednoduché vysvětlení regionálních rozdílů neexistuje, tato mapa nejvíce odpovídá genderovým vztahům a postavení žen ve společnosti, které je více rovnoprávné na jihu, na východě a mezi kmenovým obyvatelstvem než ve více tradičních zemědělských hinduistických regionech na severu a severozápadě (viz též kapitola 3.8).

Selektivní potratovost v neprospěch dívek je dále zesílena vyšší mírou úmrtnosti narozených dívek ve srovnání s chlapci ve stejném věku. Například v roce 2012 byla mezi dětmi do čtyř let věku *hrubá míra úmrtnosti* chlapců 10,9, zatímco u dívek 12,1 (Sample Registration System 2013); možným vysvětlením může být menší péče v oblasti výživy a lékařské péče, věnovaná malým dívkám.

V obecné rovině je femicida či diskriminace nenarozených i narozených dívek v Indii, podobně jako v Číně, fenoménem provázejícím rychlý pokles plodnosti v patriarchální společnosti. Omezení příležitostí mít syna v důsledku snížení počtu narozených dětí vede některé vrstvy společnosti – zvláště ty, které víc lpí na tradičních hodnotách – k manipulacím

Obr. 4.11 Počet chlapců připadajících na 1000 dívek ve věku 0–6 let

Zdroj: Planning Commission 2012

s genderovým složením svých dětí. Pokles plodnosti v prostředí nezměněných sociálních norem a postojů tak může vést k prohloubení diskriminace dívek ve společnosti (Tehnumen a Säävälä 2012: 110).

4.6 Demografická dividenda

Rychlá proměna demografického chování, kterou indická společnost v posledních desetiletích prochází, může mít také pozitivní důsledky. Dřívější vysoká intenzita porodnosti a její rychlý pokles v uplynulých dekáдах vytvořily velmi mladou populaci, s vysokým podílem mladých v *produktivním věku*. V roce 2012 bylo ve věku 15–64 let 65,6 % obyvatel Indie, a polovina populace (49,7 %) byla ve věku 15–44 let (Sample Registration System 2013: 12); pro srovnání, v ČR to bylo ve stejném roce 42,1 %. Vysoký podíl dětí v indické populaci z ekonomického hlediska dlouhodobě vázal mnoho ekonomicky aktivních osob i prostředků věnovaných péči o děti. S poklesem podílu dětí se tito mladí dospělí mohou věnovat ekonomicky produktivním (místo reprodukčním) činnostem. *Index ekonomického zatížení*, tj. podíl dětí (0–14 let) a starých osob (60 a více let) k počtu osob v produktivním věku (15–59 let), byl v roce 2012 v Indii (59,7 %) nižší než v ČR (62,1 %). Indie má navíc před sebou asi dvě dekády, kdy se podíl mladých osob v produktivním věku (15–44 let) bude dále zvyšovat a index ekonomického zatížení bude klesat.

Vysoký podíl pracujících mladých dospělých povede k nárůstu příjmů. Růst HDP podpoří i nárůst osobních úspor těchto ekonomicky aktivních obyvatel. Současně stát může

věnovat vyšší podíl prostředků na ekonomický rozvoj. Prodlužování délky lidského života povede ekonomicky aktivní osoby k většímu zájmu investovat pro zajištění svého stáří, včetně investic do vzdělání svých dětí. Menší počet dětí v rodině podpoří i ochotu podporovat vzdělání dívek, což povede k vyšší ekonomické aktivitě žen. Toto jsou hlavní ekonomická pozitiva, která vyplývají z poklesu plodnosti a z něj vyplývající demografické vlny mladých dospělých v populační struktuře, podle konceptu, označovaného v ekonomické literatuře „*demografická dividenda*“ (např. Aiyar a Mody 2011). Využití demografické dividendy bylo podle proponentů tohoto konceptu významným faktorem ekonomického úspěchu států východní Asie v 80. a 90. letech (Corbridge et al. 2013: 286–7); nyní je na řadě Indie. Aiyar a Mody (2011) odhadují, že samotný efekt demografické dividendy povede ke zvýšení HDP Indie o 2 %, a to po dobu následujících dvou dekád.

Koncept demografické dividendy je mezi indickými ekonomy dobře známý a jsou s ním spojovány optimistické prognózy vývoje indické ekonomiky; současně se však ozývají i kritické hlasy poukazující na podmíněčné využití příležitosti, kterou demografický vývoj vytváří (viz diskuse v Corbridge et al. 2013: 286–301). Nikdo nezpochybňuje, že nastupující populační vlna mladých dospělých vytváří ekonomický potenciál. Avšak využití tohoto potenciálu závisí na tom, zda indický vzdělávací systém dokáže mladé generace vybavit využitelným vzděláním, jestli trh práce bude schopen nabídnout odpovídající pracovní místa, stát vytvořit potřebnou infrastrukturu a sociální a zdravotní služby. Pokud bude pokračovat ekonomický růst, nevytvářející dostatek pracovních míst („*jobless growth*“), může demografická dividenda vyústit v rozsáhlou nezaměstnanost vzdělaných mladých osob a proměnit se spíše v „*demografickou časovanou bombu*“ (Corbridge et al. 2013: 295–98). Protože v lidnatých státech indického severu, které dnes patří k nejhudším, bude efekt demografické dividendy po řadu následujících let odsunut pokračující vysokou porodností, může demografický vývoj ještě prohloubit existující regionální rozdíly v životní úrovni mezi indickými státy.

4.7 Závěr: proměna demografického chování

Indie se v příštích dvou dekádách stane nejlidnatější zemí planety, a to i přes pokračování poklesu porodnosti. Naděje dožití se dále prodlouží a přiblíží evropským zemím; lze očekávat, že k tomu významně přispěje snížení kojenecké úmrtnosti, která dosud patří k nejvyšším na světě. Očekávané zvýšení počtu obyvatel podle jednotlivých variant o 200 miliónů nebo až o 500 i více miliónů obyvatel, spolu s předpokládaným růstem životní úrovně a spotřeby, podstatně zvýší tlak na využití přírodních zdrojů a růst ekonomiky, rozvoj infrastruktury a sociálních služeb.

Dlouhý časový odstup mezi počátkem poklesu porodnosti a počátkem poklesu úmrtnosti vedl k tomu, že Indie už v roce 1951 překonala Evropu velikostí populace (v Indii tehdy žilo 382 milionů osob, stejně jako na území dnešní EU28; zdroj UN DESA 2012). V současnosti se však demografický přechod dostává do závěrečné fáze, a úhrnná plodnost v řadě indických států je nižší než v řadě států evropských. Většina manželských párů dnes v Indii, stejně jako v Evropě, plánuje počet svých dětí, ale na rozdíl od Evropy je dominantní metodou anti-koncepce sterilizace žen, a to do té míry, že tento operační zákrok se stal součástí životního cyklu žen. Vysoká míra spoléhání se na tuto metodu plánování rodiny je dědictvím vývoje indické populační politiky, zvláště v období od 70. do 90. let 20. století.

Přenesení zodpovědnosti za plánování rodiny téměř výhradně na ženy odráží silné patriarchální uspořádání vztahů i v moderní indické společnosti. Extrémním příkladem diskriminace žen je rozšíření praxe umělého přerušování těhotenství embryí ženského pohlaví, po předchozím zjištění pohlaví plodu ultrazvukem; tato praxe genderově selektivní potratovosti dosáhla obřích rozměrů po rozšíření technologie ultrazvuku v 80. letech, a přes legislativní bariéry se nadále rozšiřuje. Je rozšířená zvláště v lépe situovaných rodinách na indickém severu a severozápadě.

Rozdíly mezi indickými regiony v průběhu demografických procesů souvisí s ekonomickou úrovní, stupněm urbanizace, vzděláním, a především s postavením žen ve společnosti. To je relativně lepší na indickém jihu, kde je delší tradice nižšího počtu dětí v rodině, vyšší míra ekonomické aktivity žen, téměř přirozený index feminity narozených dětí a i další demografické ukazatele se víc blíží k evropským populacím. Nejvíce toto platí v Kérale. Z hlediska vývoje plodnosti se k jihu Indie v posledních letech přidaly také státy západu (Maharáštra, Gudžarát), severozápadu (Paňdžáb, Harijána, Himáčalpradéš), východu (Západní Bengálsko) i malé státy severovýchodu Indie. To prohloubilo demografickou odlišnost lidnatých států na severu, především Uttarpradéše, Biháru, Madhjapradéše a Rádžasthánu, kde je demografický přechod opožděný, plodnost i úmrtnost zůstává vysoká, a kde jsou silněji zakořeněny patriarchální genderové vztahy.

Přes rychlý pokles porodnosti nebude Indie, na rozdíl od Číny, ještě dlouho ohrožena demografickým stárnutím. Naopak, její populace se stává jednou z nejmladších na světě, a vysoký podíl mladých osob v produktivním věku se bude v příštích dvou dekádách ještě zvyšovat. Nakolik dokáže Indie tuto demografickou dividendu využít, však bude záležet na vývoji hospodářství, reformě vzdělávacího systému, zajištění sociálních služeb i hospodaření s přírodními zdroji.

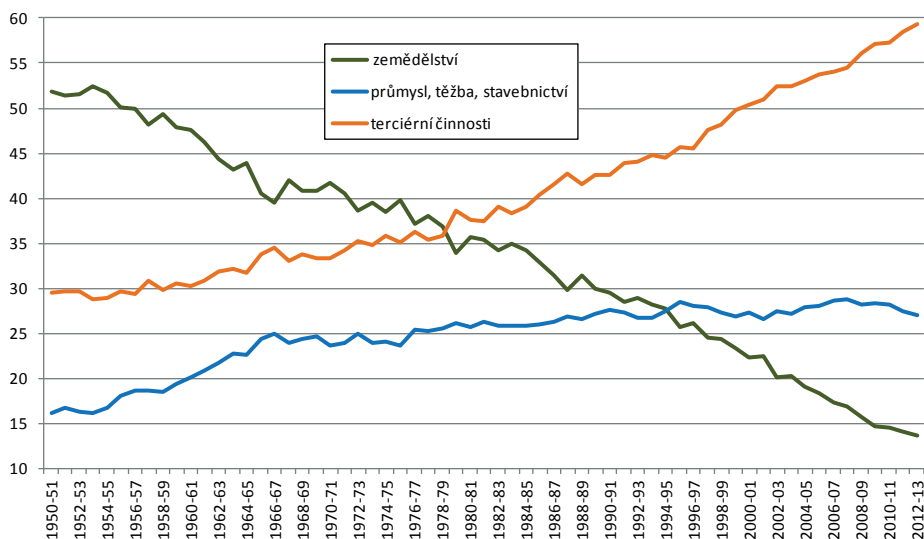
Kapitola 5

Hospodářství: strukturální změny a nová ekonomická geografie

5.1 Úvod: nová ekonomická politika a strukturální změny

Indická ekonomika je z hlediska *hrubého národního produktu* (1 890 miliard \$ v roce 2011) devátou největší ekonomikou světa, poněkud větší než ruská, ale menší než italská nebo brazilská (World Bank 2013). Velikost hrubého domácího produktu se od roku 1991 do roku 2011 zvětšila čtyřnásobně. Po přepočtu na paritu kupní síly je indická ekonomika třetí největší na světě, přičemž její podíl na globálním HDP v paritě kupní síly se zvýšil z 3,2 % v roce 1991 na 5,8 % v roce 2011 (IMF 2013). Po přepočtu na obyvatele (1 534 \$ v roce 2011) je však v žebříčku států až na 141. místě.

Na první pohled, z hlediska podílu hlavních sektorů na tvorbě HDP, je struktura indického hospodářství podobná vyspělým evropským ekonomikám: dominantní podíl mají *terciérní aktivity*, podíl *priméru* je méně než 15 %, a *sekundární aktivity* se podílí o něco více než čtvrtinou (viz obr. 5.1). Podobné jsou i trendy vývoje: podíl nezemědělské výroby zůstává dlouhodobě stabilní (podíl sekundéru od roku 1965 neklesl pod 23 % a nepřekročil 29 %), zatímco podíl zemědělské výroby na tvorbě HDP dlouhodobě klesá a podíl služeb roste.

Obr. 5.1 Vývoj podílu základních ekonomických sektorů na tvorbě HDP (v %).

Zdroj: Planning Commission (2013c)

V tomto hrubém pohledu na strukturu hospodářství nepředstavuje nová ekonomická politika žádný zásadní obrat: jen podpořila procesy probíhající dříve. Zemědělství v době získání nezávislosti vytvářelo více než polovinu HDP (52 % ve finančním roce 1950–51), do počátku hlavní fáze reforem v roce 1991 jeho podíl klesl na méně než třetinu a pokles pokračuje podobným tempem do současnosti. Odpovídajícím tempem roste podíl terciéru (zdroj dat: Planning Commission 2013c).

Podrobnější pohled dovnitř ekonomických sektorů ale odkryje významné rozdíly mezi indickou ekonomikou a ekonomikami evropskými, a to jak v současné struktuře ekonomiky, tak v jejich vývojových tendencích.

V prvním případě (struktura ekonomiky) je možné srovnat podíl hospodářských odvětví v podrobnějším členění na tvorbě HDP v Indii a ČR (viz tab. 5.1). Nejvýraznější rozdíl je ten intuitivně očekávaný: přes pokles ekonomického významu zemědělství a přes dekády řízené industrializace má indické zemědělství výrazně vyšší a zpracovatelský průmysl výrazně nižší zastoupení v národním hospodářství, než je tomu v ČR. Relativně vysoký podíl sekundárních činností v indické ekonomice je podpořen vysokým zastoupením stavebnictví a těžby nerostů, zatímco zpracovatelský průmysl vytváří jen o málo více než polovinu při-

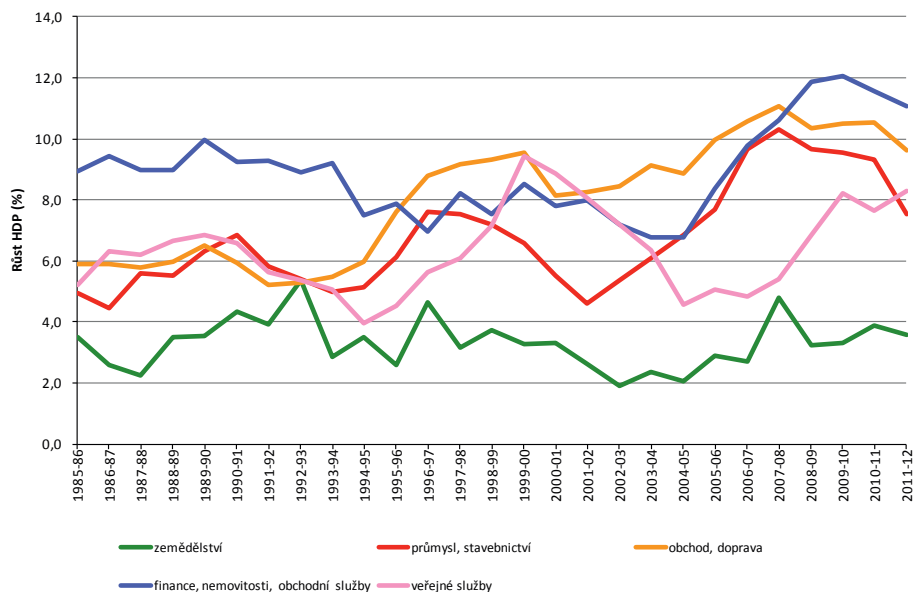
Tab. 5.1 Srovnání ekonomické struktury České republiky a Indie (podíl odvětví na tvorbě HDP v %)

Odvětví	ČR 2013	Indie 2012–13	Indie vs. ČR
Zemědělství, lesnictví, rybářství	1,4	13,9	++
Těžba nerostů	0,7	2,0	++
Zpracovatelský průmysl	31,9	15,8	--
Výroba a rozvod elektřiny, plynu, zásobování vodou	2,5	1,9	-
Stavebnictví	5,7	7,7	+
Obchod	12,4	14,8	+
Doprava	6,4	6,6	0
Ubytování a stravování	1,5	1,4	0
Informační a telekomunikační činnosti	5,0	4,1	-
Peněžnictví a pojišťovnictví	4,3	9,4	++
Činnosti v oblasti nemovitostí	7,2	9,8	+
Veřejná správa a obrana	6,6	5,5	-
Ostatní služby	14,4	7,1	--
Celkem	100,0	100,0	0

Poznámka: Struktura ekonomických odvětví podle klasifikace NACE. Data za ČR vyjadřují podíl odvětví na struktuře hrubé přidané hodnoty výrobní metodou v roce 2013, v cenách roku 2005. Data za Indii vyjadřují podíl odvětví na hrubém domácím produktu výrobní metodou ve finančním roce 2012–13, v cenách roku 2004–05. Kategorie „ostatní služby“ zahrnuje vzdělávání, zdravotnictví, sociální péči, vědu a výzkum, kulturu, osobní služby a ostatní služby.

Data samozřejmě vypovídají jen o statisticky evidovaných činnostech a ponechávají stranou např. samozásobitelství, a to v Indii i v ČR; rozsah samozásobitelských činností je však v Indii větší, zvláště v zemědělství.

Zdroj: ČSÚ 2014, Ministry of Finance 2014

Obr. 5.2 Vývoj průměrného tempa růstu reálného HDP hlavních ekonomických odvětví (klouzavé pětileté průměry).

Poznámka: vypočteno na základě stálých cen fiskálního roku 2004-05.

Zdroj: Ministry of Finance (2013)

dané hodnoty sekundárních aktivit. V sektoru služeb je nejvýraznější rozdíl v nižším podílu *veřejných služeb* (školství, zdravotnictví, sociální zabezpečení aj.), který odráží podstatně menší rozsah sociálního státu v Indii. Naopak více jsou v indické ekonomice zastoupeny terciérní aktivity s převahou soukromého vlastnictví, zvláště *finanční služby*, *činnosti v oblasti nemovitosti* i *obchod* (tab. 5.1).

Ve druhém případě (nerovnoměrný vývoj odvětví ekonomiky) se nabízí srovnání vybraných odvětví z hlediska tempa růstu jejich reálného HDP (viz obr. 5.2 a tab. 5.2). Hlavními tahouny ekonomického růstu byly už od 80. let *služby pro podnikání* (zvláště informační činnosti, finanční služby, činnosti v oblasti nemovitosti), po ekonomické liberalizaci počátkem 90. let se k nim přidal obchod a doprava a v menší míře též průmysl. Růst těchto skupin odvětví byl ve všech třech dekádách vzhledem k růstu celkového HDP vždy nadprůměrný (tab. 5.2).

Služby pro podnikání rostly velmi rychlým tempem už v 80. letech a novou ekonomickou politikou od roku 1991 příliš ovlivněny nebyly; naopak, jejich příspěvek k národnímu HDP se relativně poněkud snížil. K novému navýšení dochází až od roku 2004, a v posledních pěti letech se znovu staly nejrychleji rostoucím odvětvím. Ve finančním roce 2011–12 se podnikatelské služby podílely na tvorbě úhrnného HDP už 18 %, tj. více než tvořil celý primární sektor. Druhou nejrychleji rostoucí skupinou odvětví byl obchod, ubytování, doprava a telekomunikace. V tomto případě byl vliv liberalizace markantní: od počátku 90. let, kdy tato odvětví rostla jen průměrným tempem, se jejich růst do konce 90. let téměř zdvojnásobil, a v první dekádě našeho století se stala nejrychleji rostoucí skupinou, než byla znovu předstížena službami pro podnikání; v roce 2011–12 se obchod, doprava a telekomunikace podílely na tvorbě HDP 27 %. Naopak tempo růstu veřejných služeb (školství,

Tab. 5.2 Průměrné tempo růstu reálného HDP hlavních ekonomických odvětví (v %)

období	zemědělství	průmysl, stavebnictví	obchod, doprava, tele- komunikace	finance, nemovitosti, obchodní služby	veřejné služby	HDP celkem
1981–1990	3,9	5,9	5,9	9,1	5,9	5,4
1991–2000	3,0	5,8	7,9	7,8	6,7	5,7
2001–2012	3,4	8,1	10,0	10,1	6,3	7,6

Poznámka: vypočteno na základě stálých cen fiskálního roku 2004-05.

Zdroj: Ministry of Finance (2013)

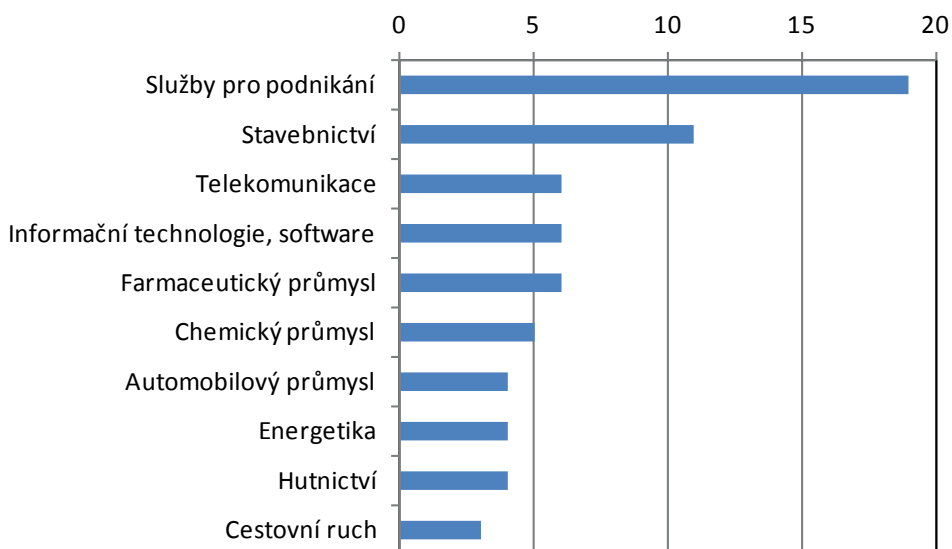
zdravotnictví, sociální a osobní služby, veřejná správa, obrana) bylo v 80. letech průměrné a s ekonomickou liberalizací se snížilo; koncem 90. let a v prvních třech letech nového století se opět zvýšilo na průměrnou až nadprůměrnou úroveň (to odpovídá 9. pětiletému plánu, kdy byly přijaty akční plány na rozvoj sociální infrastruktury), avšak poté se jejich růst ve srovnání s obchodem a podnikatelskými službami výrazně zpomalil; v roce 2011–12 vytvářely veřejné služby 13 % HDP.

Tempo růstu průmyslové a stavební výroby procházelo střednědobými cykly, které byly jen částečně ovlivněny novou ekonomickou politikou. Významná část těžkého průmyslu zůstává v majetku státu a pro jeho vývoj jsou významné státní investiční záměry v rámci pětiletých plánů. Jiným vlivem jsou globální ekonomické cykly, které ovlivňují aktivitu zahraničních investorů; k té však významně přispívají také vládní pobídky v rámci nové ekonomické politiky. Období významného zvyšování tempa růstu výroby trvalo od počátku století do roku 2008, kdy k němu vedle zpracovatelského průmyslu přispěl růst ve stavebnictví. Globální ekonomická krize v roce 2008 zpomalila růst indického průmyslu; ke zpomalení významně přispěl i pokles těžby nerostů.

Tempo růstu *zemědělské výroby* je dlouhodobě podprůměrné. Restrukturalizace vyvolaná novou ekonomickou politikou po roce 1991 vedla ke zhoršení situace v zemědělství, a na rozdíl od 80. let tempo růstu zemědělství v 90. letech i začátkem tisíciletí stagnovalo (viz obr. 5.2). Pokles ekonomického významu zemědělství vede k marginalizaci tohoto sektoru, který – přes jeho klíčový význam jako zdroje potravin i surovin pro některá navazující odvětví – je někdy vnímán jako součást staré, předreformní Indie. Zemědělství je však v Indii přímým zdrojem obživy pro přibližně polovinu obyvatel; proto jeho stagnace, spolu s nedostatkem pracovních příležitostí mimo zemědělství, je jedním z hlavních zdrojů chudoby (Novotný a Ramachandran 2010: 333).

5.2 Zahraniční investice

K diferencovanému tempu růstu ekonomických odvětví významně přispěly preference zahraničních investorů. Před rokem 1991 se Indie bránila vstupu zahraničního kapitálu systémem

Obr. 5.3 Podíl (v %) vybraných odvětví na úbrnu přímých zahraničních investic, které přišly do Indie od dubna 2000 do srpna 2013.

Zdroj: IBEF (2013)

licencí a kvót, a následné postupné omezení této regulace bylo jednou z klíčových součástí nové ekonomické politiky. Nejdříve byla pro zahraniční investory otevřena odvětví, která byla do té doby téměř výhradně státní, jako energetika a pojišťovnictví. Odvětví, v nichž převažoval soukromý kapitál, byla od počátku liberalizace před zahraniční konkurencí chráněna pomocí seznamu výrobků, na něž měli domácí výrobci dočasný monopol. Tento seznam se postupně zkracoval, ale ještě v roce 1997 na něm bylo více než 800 položek, a přes tlak velkých firem došlo k jeho další větší redukci až v polovině první dekády našeho století (Corbridge et al. 2013: 130).

Také otevření ekonomiky pro vstup *přímých zahraničních investic* bylo postupné, a zatímco některá odvětví byla otevřena již počátkem 90. let, v jiných zůstávají v platnosti omezující kritéria do současnosti. Indie se stala významnou destinací přímých zahraničních investic až v uplynulé dekádě. Přestože objem přílivu přímých zahraničních investic se od počátku 90. let přibližně každé čtyři roky zdvojnásobil, jeho počáteční hodnota byla tak nízká, že v úhrnném objemu přijatých přímých zahraničních investic Indie teprve v roce 2008 předběhla Českou republiku (UNCTAD 2013). Z hlediska objemu přijatých přímých zahraničních investic v uplynulých pěti letech (2008–2012) byla Indie už na 14. místě v žebříčku států světa a na 6. místě mezi tzv. rozvíjejícími se ekonomikami, za Brazílií a Ruskem, ale před Mexikem nebo Saúdskou Arábií (UNCTAD 2013).

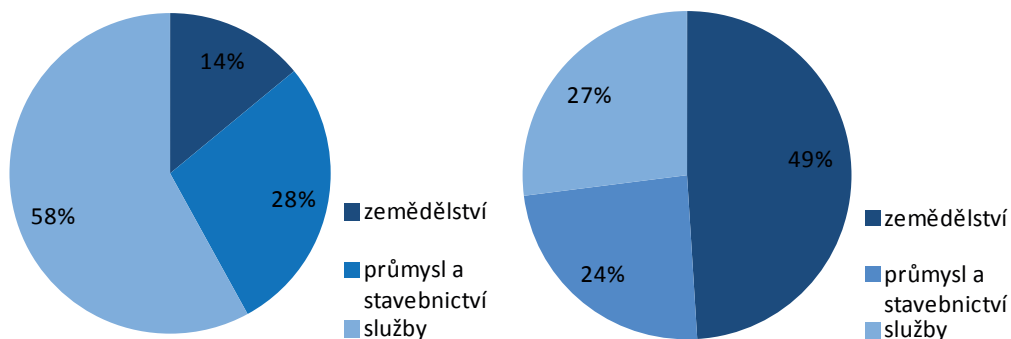
Nejvíce přímých zahraničních investic směřovalo do služeb pro podnikání, zvláště do informačních činností vč. podnikového outsourcingu, a do finančních služeb. V oblasti výroby to byl zejména farmaceutický a chemický průmysl, výroba automobilů, energetika a hutnictví, ale také stavebnictví (obr. 5.3). Regionální koncentrace přímých zahraničních investic do bohatších indických států a jejich příspěvek k prohloubení regionálních disparit už byly zmíněny v Kapitole 2.

5.3 Struktura zaměstnanosti

Radikálně odlišná, ve srovnání se sektorovou strukturou tvorby HDP, je struktura zaměstnanosti (viz obr. 5.4). Hlavními motory ekonomického růstu se stala odvětví služeb a vybraná odvětví průmyslu s vyššími nároky na kvalifikaci pracovníků, která vytvářejí relativně malý počet pracovních míst; indická ekonomika je často kritizována pro *růst bez vytváření pracovních míst* (anglicky *jobless growth*; Kannan a Raveendran 2009, Novotný a Ramachandran 2010). Kubelková (2013: 48) uvádí, že v dekadě 1999–2000 až 2009–10, kdy se HDP zvyšoval průměrně ročně o 7,5 %, se počet pracovních míst zvyšoval ročně jen o 1,5 %. Hlavním zdrojem obživy pro většinu indického obyvatelstva stále zůstává zemědělství (obr. 5.4).

V odlišném tempu vývoje základních ekonomických odvětví leží klíč k pochopení jedné z nejvýraznějších charakteristik současné indické ekonomiky i společnosti, totiž hlubokého rozporu mezi rychle rostoucími odvětvími progresivních služeb a průmyslu, a s nimi spojené vzdělané a sebevědomé střední třídy indické společnosti na jedné straně, a stagnujícího zemědělství a tradičních služeb, které zůstávají zdrojem obživy pro většinu indické populace, na straně druhé. „Zářící Indie“ („*India Shining*“ byl volební slogan pravicové Indické lidové strany (BJP) před parlamentními volbami v roce 2004) je Indií rostoucích ekonomických odvětví, která se „vynořují“ na mapě světového byznysu, zatímco větší část obyvatelstva je spojena s odvětvími, která na této mapě, a často i v pohledu příslušníků indických středních vrstev, nehrají významnou roli.

„Zářící Indie“ a „Indie temnoty“ (jak společnost venkovských agrárních komunit označuje spisovatel Arvind Adiga, 2010) mají i svou charakteristickou geografii. Ta je nepochybně komplexní a není možné ji zjednodušit na „zářící jih“ versus „temný sever“. Současně nepochybné je však to, že rostoucí progresivní odvětví služeb a průmyslu jsou výrazně koncentrována ve velkých městech a ve státech při západním a jižním pobřeží, zatímco na venkově, ve vnitrozemských státech a na severu a východě Indie výrazně převažují tradiční ekonomické činnosti, zejména zemědělství, a směřuje sem také málo soukromých investic. Ekonomické reformy a s nimi spojený hospodářský růst podpořily jak prohlubování sociálních nerovností, tak regionální diferenciaci (viz níže v této kapitole).

Obr. 5.4 Podíl základních ekonomických sektorů na hrubém domácím produktu (vlevo) a na zaměstnanosti (vpravo) ve finančním roce 2011–12

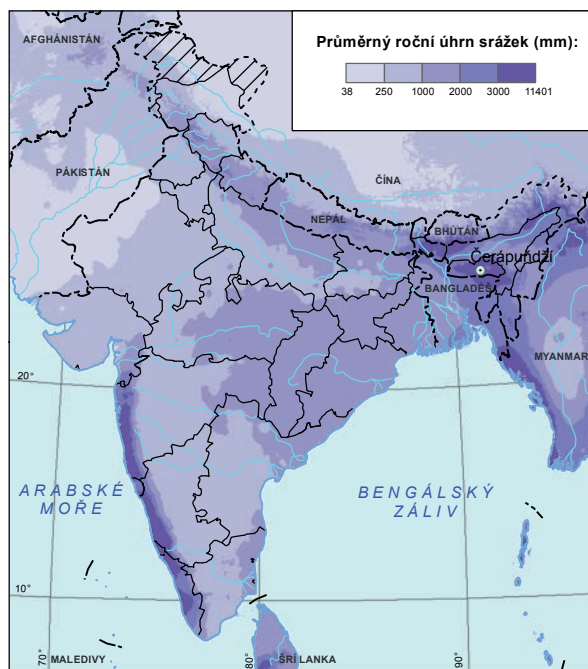
Zdroj: Struktura HDP: Ministry of Statistics (2013: table 3.4);
struktura zaměstnanosti: National Sample Survey Office 2013: 18).

5.4 Zemědělství: struktura a regionální specializace zemědělské produkce

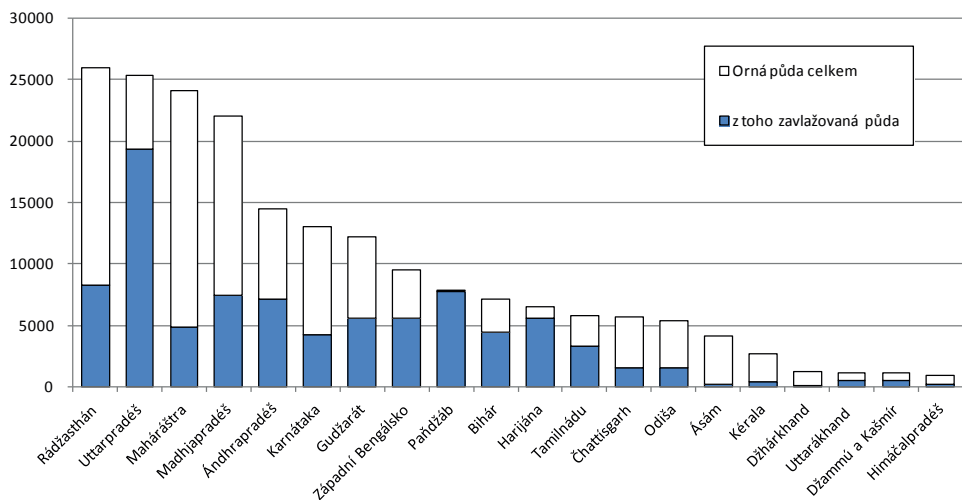
Přes rychlý ekonomický růst a strukturální transformaci ekonomiky zůstává zemědělství hlavním zdrojem obživy pro většinu indického obyvatelstva (podle výsledků sčítání lidu v roce 2011 pracovalo v zemědělství 54,6 % všech pracujících obyvatel; podle průzkumu NSSO ve fiskálním roce 2011–12 to bylo 48,9 % pracujících, viz Rangarajan et al. 2014; viz též obr. 5.4). V důsledku růstu nezemědělských odvětví se však jeho podíl na indickém HDP významně snížil (na 13,9 % ve finančním roce 2012–13). Skutečnost, že polovina ekonomicky aktivního obyvatelstva vytváří jen sedminu ekonomického výkonu státu, přispívá k ekonomické marginalizaci zemědělství a s ním i venkova.

Úrodné zemědělské půdy jsou hlavním přírodním zdrojem Indie (o jejich struktuře a rozmístění více v druhém díle publikace, dostupném na webové stránce). Výměra orné půdy a trvalých zemědělských kultur (169,6 mil. ha v roce 2011) je v Indii největší na světě. Indie má k dispozici o 50,3 mil. ha (tj. o 42 %) více orné půdy než státy Evropské unie, o 4 % více než USA a o 38 % více než Rusko (FAOSTAT 2013).

Vzhledem k nerovnoměrnému rozložení srážek (obr. 5.5) je velká část orné půdy (42,4 %) zavlažována. V regionech s více kontinentálním klimatem (např. v částech Rádžasthánu nebo Kašmíru) není rostlinná výroba bez zavlažování možná, jinde zavlažování umožňuje vyšší výnosy, druhou nebo třetí sklizeň nebo pěstování náročnějších plodin (podíl zavlažované

Obr. 5.5 Dlouhodobý průměrný roční úhrn srážek

Obr. 5.6 Celková výměra orné půdy a výměra zavlažované půdy v indických státech (s více než 1 mil. hektarů).

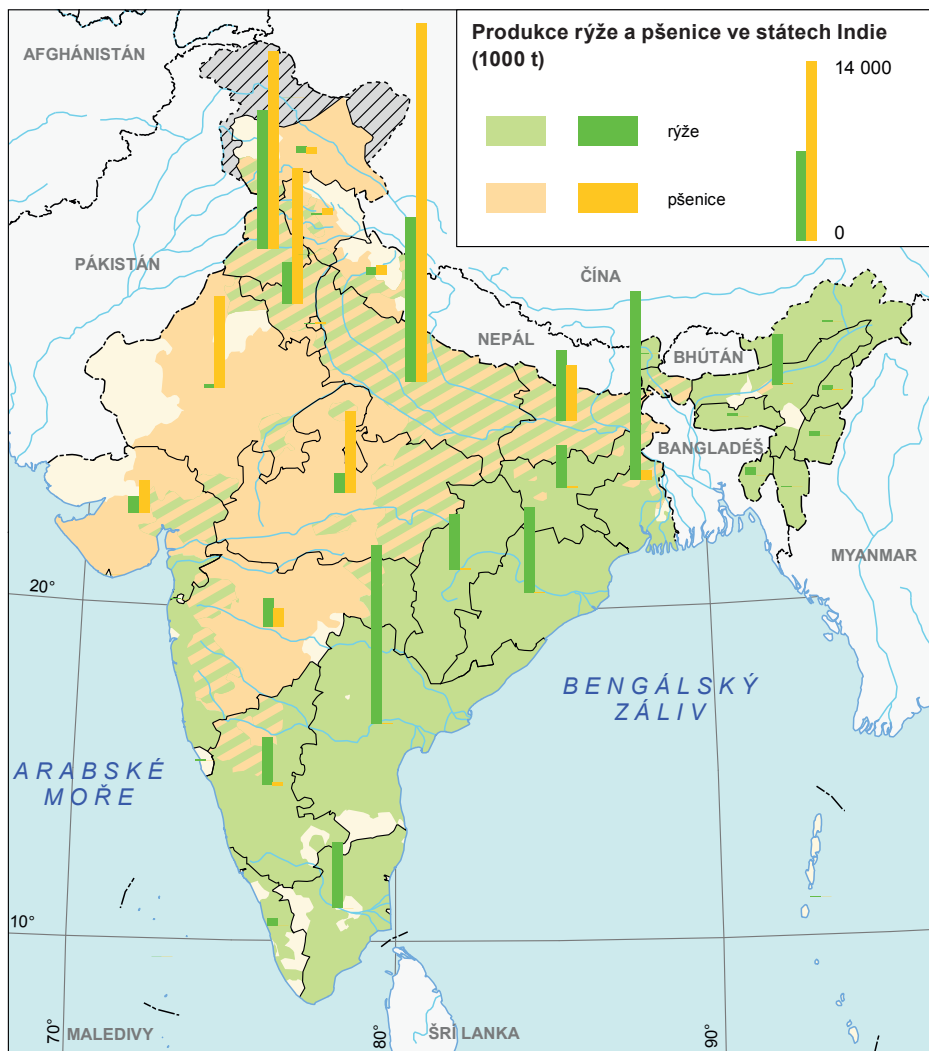
Poznámka: Data v tisících hektarů. Stav k zemědělskému roku 2010–11. Zemědělský rok v Indii začíná 1. července a končí 30. června.

Zdroj: Ministry of Statistics 2013, table 12.1 a 12.2

půdy v indických státech přibližuje graf na obr. 5.6). Rozdělení vody ze zavlažovacích kanálů, nádrží i studen je předmětem složitých smluvních vztahů a platba za vodu je významnou součástí výdajů zemědělců (Rogers et al. 2003). Fyzická, smluvní i finanční dostupnost vody na závlahy významně diferencuje výnosy jednotlivých zemědělců. Většina polí přesto zůstává závislá na dešťových srážkách a velikost zemědělských výnosů, která v mnoha zemědělských domácnostech současně určuje i rozsah chudoby a podvýživy, je stále silně závislá na vydatnosti a časovém rozložení monzunu.

Klima na většině indického území umožňuje dvě sklizně: *rabí* (anglicky rabi nebo rabbi) a *charíf* (kharif). Rabí (z arabského slova „jaro“) je sušší jarní sezóna, začínající obvykle po odeznění dešťů v říjnu nebo listopadu, se sklizní od února do května. Hlavními plodinami rabí jsou pšenice, některé druhy prosa, luštěniny, řepka. Vlhká podzimní sezóna charíf (z arabského „podzim“) začíná s příchodem monzunu v květnu nebo červnu, se sklizní nejčastěji v říjnu nebo listopadu. Diválí (*Diwali*), jedny z hlavních indických svátků, se tradičně slaví po žních sezóny charíf. Hlavními plodinami sezóny charíf jsou rýže, proso (bádžra, ragí a jiné druhy), čirok, bavlna, podzemnice, kukuřice. Dostatek srážek nebo zavlažování v některých oblastech umožňuje i třetí úrodu; tou je potom letní sezóna, trvající obvykle od února do května (Khullar 2006).

Nejobvyklejšími plodinami je rýže a pšenice, které se pěstují celkem na 37 % orné půdy. Rozmístění regionů s převahou pěstování rýže nebo pšenice závisí do velké míry na rozložení srážek: pšenice převažuje na sušším severu a západě, rýže na východě a na jihu (viz obr. 5.7). Pole, na nichž se pěstují obilniny – vedle rýže a pšenice také proso, čirok, kukuřice a další – pokrývají celkem 50 % výměry orné půdy. Následují luštěniny (12 %), olejiny (13 %), bavlna (6 %), cukrová třtina (3 %), ovoce a zelenina (3 %); (data o struktuře osevních ploch k zemědělskému roku 2011–12 viz Ministry of Statistics 2013 (tab. 8.2), viz též Dev 2012).

Obr. 5.7 Regiony pěstování a produkce pšenice a rýže v indických státech v zemědělském roce 2009–10.

Zdroj: USDA a Ministry of Statistics (2013: tab. 8.3)

Nejrozšířenějším typem zemědělské výrobní jednotky je drobné rodinné hospodářství, pěstující většinou potravinové plodiny pro vlastní obživu (*subsistenční zemědělství*) a jen malou část produkce pro trh. Čtyři pětiny indických zemědělců obhospodařují méně než 2 ha půdy (viz tab. 5.3). Tato hospodářství jsou závislá na pracovní síle členů rodiny, ta větší vlastní buvola nebo jiné tažné zvíře a jen výjimečně najímají pracovníky (např. bezzemky z dané vesnice) na sezónní práce. Z hlediska sociální struktury patří tito zemědělci nejčastěji do početné skupiny označované „ostatní zaostalé třídy“ (anglicky *other backward classes*) a z hlediska bráhmanské interpretace kastovní struktury do varny šúdrů (viz Kapitola 3). Přestože jsou majiteli pozemků, mnoho z nich žije v chudobě a snaží se zvýšit příjem námezdní prací na polích větších zemědělců nebo příležitostnou prací mimo zemědělství. Chand et al. (2011: 9)

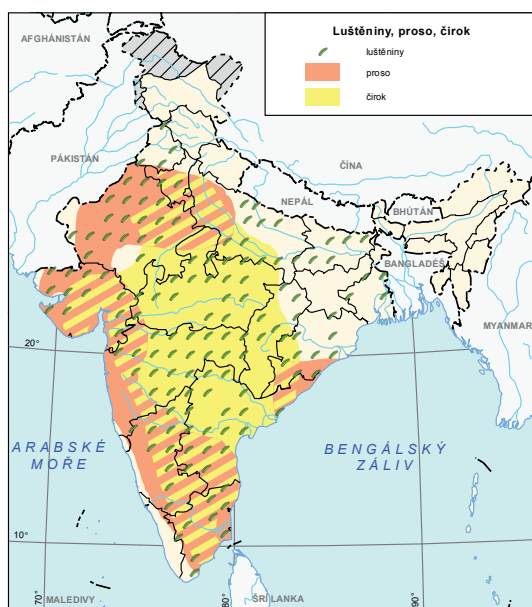
v analýze nákladů a výnosů zemědělských domácností na základě dat z průzkumu NSSO v roce 2004–05 docházejí ke zjištění, že nejmenší výměra, potřebná pro zajištění příjmu na úrovni hranice chudoby (dle metodiky Tendulkarovy komise), je 0,81 ha. Přibližně polovina indických zemědělců hospodaří na výměře menší než tato hodnota.

Naopak střední a větší hospodářství se více specializují na tržní produkci a vedle potravinových plodin častěji pěstují také technické plodiny. Jestliže malí zemědělci (s výměrou 1,01–2,0 ha) pěstují obilniny na 70,5 % výměry, střední farmáři osívají obilninami 59,4 % výměry a velcí farmáři jen 44,5 % (Dev 2012). Na polích větších farmářů se častěji pěstují olejninny (14 % výměry velkých zemědělců), luštěniny (15 %) nebo bavlna (15 %).

Tab. 5.3 Velikostní struktura zemědělských farem a její vývoj

Velikostní kategorie	Výměra půdy (ha)	Podíl na počtu farem (%)		Podíl na zemědělské půdě (%)	
		1981–82	2002–03	1981–82	2002–03
okrajové	méně než 1,00	45,8	62,8	11,5	22,6
malé	1,01–2,00	22,4	17,8	16,6	20,9
malé a okrajové	méně než 2,00	68,2	80,6	28,1	43,5
menší-střední	2,01–4,00	17,7	12,0	23,6	22,5
střední	4,01–10,00	11,1	6,1	30,1	22,2
velké	10,01 a více	3,1	1,3	18,2	11,8
Celkem	–	100,0	100,0	100,0	100,0

Zdroj: Dev (2012)

Obr. 5.8 Regiony pěstování prosa (jáhly), čiroku (sorghum) a luštěnin

Zdroj: USDA a Ministry of Statistics (2013: tab. 8.3)

Indie se významně podílí na celosvětové produkci některých hlavních zemědělských plodin (viz tab. 5.4). Je druhým světovým producentem základních obilnin rýže a pšenice (po Číně, která má menší výměru orné půdy, ale její hektarové výnosy jsou významně vyšší), největším producentem různých druhů prosa a čiroku, a také luštěnin. Tyto plodiny, které tvoří základ výživy obyvatel, se tradičně pěstují téměř na celém území Indie, s výjimkou suchého severu a vlhkého pobřeží Arabského moře a severovýchodu (viz obr. 5.8).

Podíl Indie na světové produkci vybraných zemědělských plodin je uveden v tab. 5.4. Vedle plodin, uvedených v tab. 5.4, byla v roce 2011 Indie největším světovým producentem ricinových semínek (84 % světové produkce), kokosového vlákna (49 % světové produkce), manga (39 %), papáji (36 %), arekových oříšků (44 %), zázvoru (35 %), čili papriček, kardamomu, anýzu, fenyklu a koriandru, druhým největším producentem cibule (18 %), rajčat (11 %), květáku a brokolice (32 %), lilku (25 %), zelí, česneku a dalších druhů zeleniny a ovoce (FAOSTAT 2013).

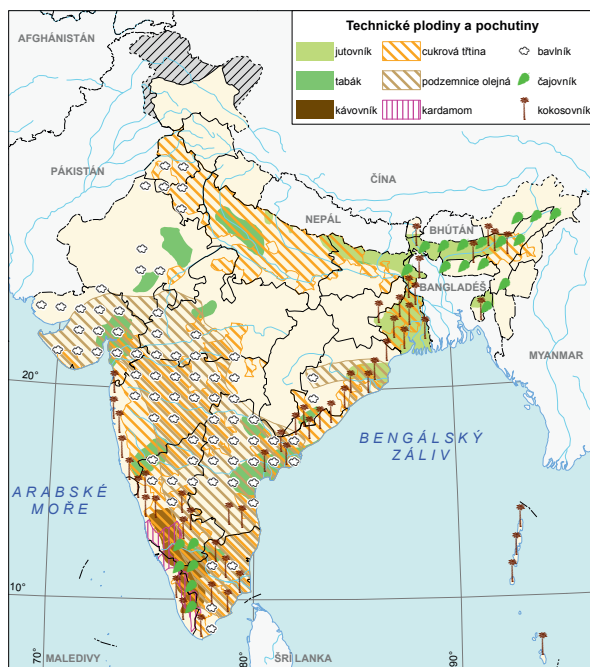
Tab. 5.4 Produkce vybraných plodin v roce 2011

Plodina	Pořadí na světě	Produkce v tis. t (2011)	Podíl na světové produkci (%)
Rýže	2.	157 900	21,9
Pšenice	2.	86 874	12,4
Proso a čirok	1.	12 660	46,5
Hrách	1.	15 244	35,3
Čočka	2.	1 643	20,6
Fazole	1.	4 333	18,8
Brambory	2.	42 339	11,3
Kokos	3.	10 280	17,6
Podzemnice olejná	2.	6 964	17,4
Řepka olejná (semeno)	3.	8 179	13,1
Cukrová třtina	2.	342 282	19,0
Bavlna	2.	12 466	25,6
Juta	1.	1 960	54,7
Čaj	2.	967	20,7
Káva	7.	302	3,6
Tabák	3.	830	11,2
Banány	1.	29 667	27,7

Poznámka: Podíl Indie na globální výměře orné půdy (vč. trvalých kultur) je 10,9 %, podíl na obyvatelstvu 17,2 %.

Zdroj: FAOSTAT (2013)

Rostlinná výroba výrazně převažuje, podílí se na hodnotě zemědělské výroby 85 % (FAO 2013). Živočišná výroba se zaměřuje zejména na chov skotu a buvolů na mléko a koz, ovcí a drůbeže na maso. V roce 2011 bylo v Indii chováno 210,8 mil. kusů skotu (nejvíce na světě po Brazílii), 112,9 mil. kusů buvolů (nejvíce na světě, 52 % světového stavu), 157 mil. koz (nejvíce na světě) a 74,5 mil. ovcí (FAOSTAT 2013). Indie je největším světovým producentem mléka, s podílem 17 % na celosvětové produkci.

Obr. 5.9 Regiony pěstování plantážních plodin a dalších tržních plodin

Zdroj: USDA a Ministry of Statistics (2013)

Specifickým typem zemědělství je *plantážní produkce* trvalých kultur jako je čaj, káva, kaučuk, tabák, různé druhy koření nebo ořechů. Její podíl na celkové výměře zemědělské půdy je nízký (2,8 %), ale její podíl na zemědělském exportu i zaměstnanosti tuto hodnotu významně překračuje. Zpravidla jde o velké pozemky, velkostatky (anglicky *estate*), založené v době britské správy, které jsou dnes často v majetku velkých indických nebo nadnárodních korporací. Z geografického hlediska je tato produkce výrazně koncentrována, zvláště do vlhkých horských a podhorských oblastí východního Himálaje na severu (čaj) a Západního Ghátu na jihu (čaj, káva, kardamom a další koření) – viz obr. 5.9. V těchto regionech plantážní zemědělství vytvořilo specifické typy krajiny a současně i specifickou sociální strukturu obyvatel (s vysokým podílem zemědělských dělníků bez vlastní půdy). Plantáže poskytují velké množství pracovních příležitostí, které, přestože jsou málo placené, jsou cílem sezónních migrací, jako například ásámské čajové plantáže pro tisíce drobných zemědělců a bezzemků z nížin Ásámu a Bengálska (Tirkey 2013); viz též Rámeček 5.1.

Přes poměrně nízkou produktivitu zemědělské výroby (v mezinárodním srovnání) a velký počet obyvatel je Indie čistým exportérem zemědělské produkce, a to včetně obilnin (zvláště rýže). Na hodnotě exportu se však významně podílejí především technické plodiny a produkty plantážního zemědělství (jako čaj, koření, káva, ricinová a sezamová semínka, tabák, tropické a subtropické ovoce, kešu ořechy aj.), jejichž podíl na osevních plochách i hodnotě indické zemědělské produkce je jinak velmi malý. Tradičně nejvýznamnější komoditou zemědělského exportu je bavlna (viz obr. 5.10); přesto jde na export jen pětina indické produkce bavlny (18 % v roce 2011 – FAOSTAT 2013), zatímco většinu zpracovává domácí průmysl nebo řemeslná výroba.

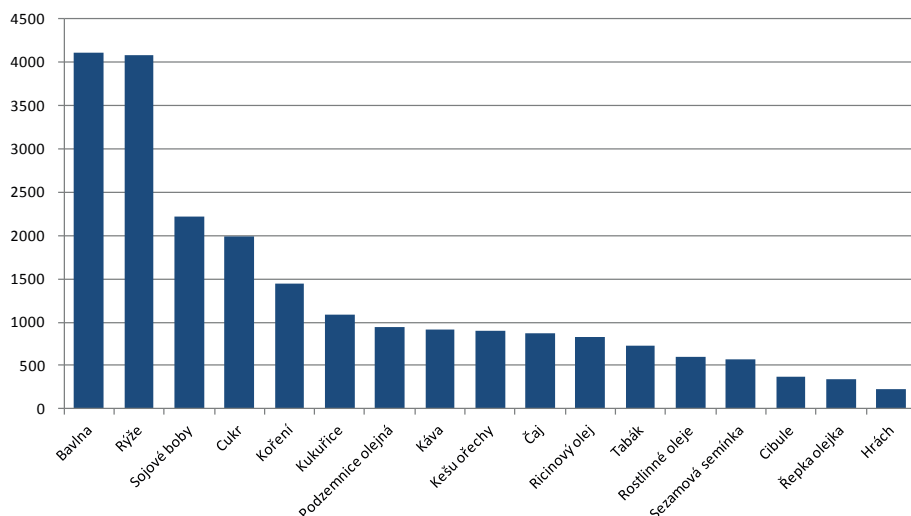
Rámeček 5.1

Indický čaj a obchod s čajem

První *čajové plantáže* v Indii zakládali Britové v Ásámu od 40. let 19. století. Jejich cílem bylo rozbití tehdejšího čínského monopolu na obchod s čajem. Zatímco ásámské plantáže jsou na jílovitých půdách v nížině ásámského údolí, další byly založeny na vlhkých horských svazích Himálají (např. v okolí Dárdžilingu – anglicky Darjeeling – v Západním Bengálsku) a Západního Ghátu (např. Kunnúr – Koonoor – v Tamilnádu a Munnár – Munnar – v Kéraly). Indie se stala největším světovým producentem čaje a zůstala jím po většinu 20. století, až do roku 2005, kdy byla předstihována Čínou (Segeďová 2013). Z celkové indické produkce čaje 1 126 tis. t v roce 2012 pocházelo 52 % z Ásámu, 25 % ze Západního Bengálska, 15 % z Tamilnádu a 6 % z Kéraly (Tea Board 2013).

Pítí čaje bylo v Indii dlouho jen zvykem Britů. K jeho masovému rozšíření přispěla až kampaň státní *Indické čajové rady* (Tea Board of India) v 50. letech 20. století, která stála před problémem přebytku čaje v důsledku zavedení cel a ztráty trhů po vzniku nezávislého státu. Dnes je pítí slazeného černého čaje s mlékem a kořením běžnou součástí života téměř všech vrstev indické společnosti. Proto také většina produkce čaje končí na domácím trhu a jen asi pětina jde na export; ve finančním roce 2011-12 bylo exportováno jen 19,6 % (Tea Board 2013). Hlavními importéry indického čaje je Rusko, Pákistán, Spojené arabské emiráty, Írán, USA a Kazachstán. Indie, vzhledem k velikosti svého exportu, je významným hráčem na globálním trhu s čajem a aukce na kolkatské čajové burze ovlivňují světové ceny čaje.

Obchod s čajem i významnou část plantážní produkce kontrolují velké nadnárodní společnosti. Jednou z největších je původně indická nadnárodní společnost *Tata Global Beverages* se sídlem v Kolkatě (dříve Kalkata, anglicky Calcutta), která kontroluje asi čtvrtinu indického trhu s čajem (Segeďová 2013: 43). Přestože jde zejména o obchodní společnost, vlastní v Indii také 54 čajových plantáží, na kterých zaměstnává 59 tis. zaměstnanců (Tata Global Beverages 2013). V Evropě prodává společnost Tata Global Beverages čaj pod značkou firmy Tetley, kterou koupila v roce 2000. Od roku 2006 je její součástí také česká firma Jemča (Segeďová, 2013).

Obr. 5.10 Export nejvýznamnějších zemědělských komodit podle hodnoty (rok 2011, data v mil. US \$)

Zdroj: FAOSTAT (2013)

5.5 Zemědělství a nová ekonomická politika

Přestože zpráva indické vlády o stavu hospodářství ve finančním roce 2012–13 začíná kapitolu zemědělství větou „Indické zemědělství je všeobecně příběhem úspěchu“ (Ministry of Finance 2013: 173), existuje mnoho příznaků, které optimismus tohoto tvrzení zpochybňují. Tragickým a mediálně známým symptomem hlubokých problémů jsou *sebevraždy* indických zemědělců (Rámeček 5.4), přestože jsou jen špičkou ledovce tvořeného kombinací majetkových vztahů k půdě, chudoby, nedostatku kapitálu, nedostatku pracovních míst mimo zemědělství, poklesu hladiny spodní vody, degradace půdy, působení dravých nadnárodních korporací a pocitu bezvýchodnosti, vyplývajícího ze situací, do kterých miliony zemědělců převedla nová ekonomická politika.

V dekadách po získání nezávislosti, zvláště od poloviny 60. let, procházelo indické zemědělství změnami, které vedly ke zvýšení produktivity a objemu produkce. Např. průměrné *hektarové výnosy* rýže se zvýšily z 1,1 t v zemědělském roce 1970–71 na 2,2 t v roce 2010–11; odpovídající hodnoty pro pšenici jsou 1,3 t v roce 1970–71 a 3,0 t v roce 2010–11 (Ministry of Finance 2013). Zvýšení produktivity bylo silně podpořeno investicemi státu, zvláště ve formě budování infrastruktury (zavlažovací kanály a zařízení, továrny na výrobu umělých hnojiv a mechanizace), podporou zemědělského výzkumu, dotacemi na hnojiva, vodu z veřejných zavlažovacích zařízení a elektřinu, i garancí výkupních cen. Komplex změn, kterými zemědělství prošlo, je označován *zelená revoluce* (Rámeček 5.2). Stát také usnadňoval zemědělcům dostupnost půjček, neboť legislativně zavazoval největší banky provozovat pobočky na venkově a poskytnout stanovený podíl úvěrů zemědělským klientům (Corbridge et al. 2013: 90).

V důsledku zelené revoluce a prioritní pozornosti věnované zemědělství ze strany státního plánování ekonomického rozvoje se zemědělství stalo závislé na státních investicích a dotacích. Nová ekonomická politika od počátku 90. let vedla k omezení těchto investic (podíl investic do zemědělství vzhledem k HDP se snížil z 1,92 % v roce 1990 na 1,31 % v roce 2003 – Corbridge et al. 2013: 90) a ke snížení nebo odbourání podpůrných programů pro zemědělce. Současně bylo indické zemědělství více vystaveno zahraniční konkurenci a zemědělci, produkující na export, byli vystaveni výkyvům cen na světových trzích.

Liberalizace bankovního sektoru vedla k uzavření mnoha nerentabilních venkovských poboček komerčních bank, stát také omezil garance úvěrů poskytované malým zemědělcům. Zhoršení dostupnosti bankovních půjček se projevilo nárůstem nebankovních půjček, poskytovaných často s vysokými úroky (lichva); právě zadluženost zemědělských domácností je hlavní příčinou jejich pádu do chudoby (Shurmer-Smith 2000: 73–74). Závislost zemědělců na nákupu osiva vyšlechtěných nebo geneticky modifikovaných odrůd (na rozdíl od tradičního uchování osiva z předešlé sklizně), resp. na nákupu hnojiv, pesticidů a dalších vstupů, je dělá zranitelnými vůči lichvářům a prodejům, a více závislými na výkyvech počasí. Ti nejchudší si na hnojivo, osivo a další vstupy musí půjčit, přičemž půjčku obvykle splatí podílem z úrody. Pokud je úroda malá, ať už z klimatických důvodů nebo např. nesprávným použitím pesticidů nebo technologie pěstování nových odrůd, rodina musí významně omezit spotřebu nebo prodat část pozemku. Zadluženost a nedostatek skladovacích prostor nutí zemědělce prodat úrodu v době sklizně, tedy v době, kdy jsou nejnižší výkupní ceny. Vláda sice stále garantuje minimální výkupní ceny zemědělských plodin, ty jsou však stanoveny tak nízko, že „pro většinu plodin ve většině států nekompenzují ani skutečné produkční náklady“ (Ramachandran a Rawal in Corbridge et al. 2013: 90).

Rámeček 5.2

Zelená revoluce

Prioritou prvních třech pětiletých plánů (1951–1966) bylo budování průmyslu. Zemědělství, přes jeho dominantní roli v tehdejší ekonomice, bylo investičně opomíjeno (Corbridge 1993). Indie byla závislá na dovozu obilnin ze zahraničí. V letech 1964 a 1965 postihla Indii sucha, země se ocitla na pokraji hladomoru a byla nucena importovat velké množství pšenice z USA. To byl rozhodující okamžik, který vedl ke změně politické priority ve prospěch zemědělství. Jádrem souboru inovací, označovaných zelená revoluce, byl nejdříve import *šlechtěných odrůd* pšenice, poskytujících vyšší výnosy, a následně jejich další šlechtění a výzkum. Po pšenici následovala rýže, bavlna a některé další plodiny. Vyšlechtěné odrůdy poskytovaly vyšší výnosy, ale ve srovnání s tradičními byly méně odolné vůči škůdcům a vyžadovaly použití *pesticidů* a *insekticidů*. Byly také náročnější na vodu a půdní živiny. Proto další státní investice směřovaly do výroby *umělých hnojiv*, budování zavlažovacích zařízení i továren na výrobu zemědělské mechanizace. Tato opatření vedla poměrně rychle k výraznému zvýšení produkce. V polovině 70. let se Indie stala soběstačná ve spotřebě obilnin a v 80. letech se stala jejich čistým exportérem (Ministry of Finance 2013), a to přesto, že v těchto dekádách docházelo k nejrychlejšímu růstu populace.

Inovace zelené revoluce byly výrazně regionálně koncentrovány do nížin s úrodnými půdami a relativním dostatkem srážek, tedy tam, kde bylo možné nejrychleji předpokládat zvýšení produkce. Hlavním regionem zelené revoluce se stal Paňdžáb, Harijána a západní část Uttarpradéše. Inovace v pěstování rýže směřovaly také do nížin Ándhrapradéše a Tamilnádu (Khullar 2006). Protože tyto úrodné nížiny patřily už před zelenou revolucí k bohatším regionům, přispěla koncentrace investic do těchto regionů k prohloubení regionálních rozdílů. Důsledkem zelené revoluce tak bylo nejen celkové zvýšení výnosů, ale také marginalizace vysočin a sušších oblastí, kterým se inovace vyhnuly.

Úspěch zelené revoluce v oblasti zajištění potravinové bezpečnosti je nepopiratelný a je považován, v Indii i v zahraničí, za příklad úspěchu rozvojové politiky indického státu. Tyto inovace však vedly také k negativním sociálním a environmentálním důsledkům. Nákup vyšlechtěného osiva, hnojiva, pesticidů, strojů a dalších vstupů si mohli dovolit spíše větší, bohatší zemědělci. Ti malí si na nákup vstupů často vzali úvěr, a v případě neúrody, způsobené např. nedostatkem srážek nebo neznalostí užití nových technologií, byli nuceni prodat část svého pozemku na splacení půjčky. Zelená revoluce tím přispěla ke koncentraci vlastnictví půdy. Například v Paňdžábu, jehož zemědělství se v důsledku zelené revoluce nejvíc proměnilo a kde je dosahováno největších hektarových výnosů, se malí a marginální zemědělci podíleli v roce 2003 na hodnotě zemědělské produkce jen 19 %, zatímco indický průměr byl 51 % (Dev 2012: 29). Důsledkem byl také nárůst podílu bezzemků a nucená migrace z venkova do měst.

Celková spotřeba hnojiv vzrostla v Indii z 2,2 mil. t v roce 1970-71 na 27,6 mil. t v roce 2011-12 (Ministry of Finance 2013). To v mnoha oblastech zhoršilo kvalitu pitné vody, stejně jako používání pesticidů vedlo ke snížení biodiverzity. Zvýšení intenzity produkce vedlo také k poklesu hladiny spodní vody (Corbridge 1993, Dev 2012).

Ekonomická liberalizace zvýšila zranitelnost zemědělců také tím, že je více vystavila fluktuaci cen zemědělských produktů. Současně s poklesem státních investic do zemědělství a omezením regulace to vedlo k prohlubování nerovností ve výměře pozemků i k vytváření nových rozdílů. Zajištění nebo nezajištění obživy domácnosti závisí na volbě pěstované plodiny, přičemž bez znalosti vývoje cen je z pohledu zemědělce tato volba často náhodná.

Rámeček 5.3

Navdánja – semenná banka

Rozšíření pěstování vyšlechtěných osiv s vysokými výnosy vedlo k tomu, že některé tradiční odrůdy potravinových plodin přestaly být pěstovány a jejich osivo se svými genetickými vlastnostmi bylo postupně ztraceno. To vedlo ke snížení biodiverzity. Paradoxním důsledkem zelené revoluce bylo také ochuzení jídelníčku, ze kterého zmizela řada tradičních potravinových odrůd, jejichž pěstování v konkurenci vyšlechtěných odrůd přestalo být ekonomicky výnosné. O záchranu tradičních odrůd usiluje několik indických nevládních organizací. Jednou z nich je *Navdánja* (Navdanya), kterou v roce 1984 založila environmentalistka a aktivistka Vandana Shiva. Tvrdí, že tradiční odrůdy jsou výživnější a méně náročné na hnojiva i vodu ve srovnání s vyšlechtěným osivem, zvláště ve srovnání s geneticky modifikovanými odrůdami. U Déhradúnu v Uttarákhandu vytvořila středisko *ekologického zemědělství*, které uchovává semena tradičních odrůd a ve spolupráci se zemědělci z okolí usiluje o obnovu jejich pěstování. Navdánja postupně vytvořila 54 podobných center v šestnácti indických státech, která uchovávají semena tradičních místních plodin (Navdanya 2013, Prokopová 2013, Shrivastava a Kothari 2012).

Riziky vyplývajícími z fluktuace trhu jsou nejvíce ohrožení malí a okrajoví zemědělci, neboť ti větší zpravidla mají rezervy a nejsou tolik závislí na půjčce před každou sezónou. To je mechanismus, který přispívá k fragmentaci držby zemědělské půdy: podíl zemědělců obhospodařujících méně než 2 hektary se od roku 1981–82 do roku 2002–03 zvýšil z 68 % na 81 %, a podíl jimi obhospodařované půdy z 28 % na 43 % (viz tab. 5.3). Někteří o půdu přišli úplně: podíl bezzemků mezi obyvateli venkova se podle šetření NSSO zvýšil od roku 1992 do roku 2003–04 o 6 % (Corbridge et al. 2013: 83). K fragmentaci držby půdy docházelo v důsledku demografického vývoje a dědických vztahů i dříve, avšak liberalizace zemědělství tento proces urychlila.

Vztah velikostní struktury pozemků a produktivity je častým tématem diskusí o problémech indického zemědělství. Rozdrobenost držby půdy (průměrná velikost zemědělské výrobní jednotky byla v roce 2005 jen 1,21 ha; viz též tab. 5.3) je často považována za jednu z hlavních příčin nízké produktivity; tento názor zastávají např. Corbridge et al. (2013: 85). Naopak Chand et al. (2011) v empirické analýze tento názor vyvrací, a to pomocí dvou argumentů. Za prvé, v mezinárodní komparaci poukazují na to, že produktivita čínského zemědělství je podstatně vyšší (hektarové výnosy rýže i pšenice jsou v Číně téměř dvojnásobné), přestože vlastnická struktura je ještě více rozdrobená než v Indii (průměrná velikost výrobní jednotky v Číně je jen 0,6 ha). Za druhé, srovnání produktivity malých a středních zemědělců v Indii ukazuje, že malí zemědělci dosahují průměrně vyšších hektarových výnosů a s velikostí výrobních jednotek se produktivita snižuje (Chand et al. 2011: 9).

Zdá se tedy, že samotná majetková struktura zemědělských pozemků není hlavní příčinou nízké produktivity zemědělství a chudoby obyvatel venkova. Vleklá *agrární krize* je spíše projevem transformace indického zemědělství od převážně subsistenčního, zaměřeného na obživu zemědělců, k více tržnímu, kde je struktura pěstovaných plodin určována poptávkou na domácím a stále více i světovém trhu, s cílem dosažení zisku. Hlavními hybateli této transformace jsou velcí majitelé půdy, domácí investoři a nadnárodní společnosti působící v oblasti agrobyznysu. Ti disponují know-how, finančním zajištěním, přístupem na trhy

Rámeček 5.4

Liberalizace, bavlna a sebevraždy indických rolníků

Od roku 1997, kdy začal indický *Národní úřad pro evidenci kriminality* (National Crime Records Bureau) vést statistiku socioekonomické struktury pachatelů sebevražd, do roku 2012, spáchalo sebevraždu 260,2 tisíc indických zemědělců (National Crime Records Bureau 2013). Míra sebevraždnosti mezi zemědělci je vyšší než v populaci jako celku, v některých státech i trojnásobně (Sanhati 2012). Vysoká intenzita sebevraždnosti a její nárůst probíhající současně s ekonomickým růstem přitáhla k problému rolnických sebevražd značnou pozornost akademiků i médií. Diskuse a analýzy odhalily komplexní řetězec možných příčin, propojující společenské postavení rolnických rodin, zadluženost, klimatické změny i ekonomickou liberalizaci (Lysáková 2010).

Ukázalo se, že výskyt sebevražd zemědělců je výrazně geograficky koncentrovaný do vnitrozemí Dekánské plošiny a zasáhl zejména státy Karnátaka, Madhjadpradéš, západní Ándhrapradéš a region Vidarbha na východě Maháráštry. Lysáková (2010: 16–20) zjistila, že na uvedené čtyři státy připadlo 62 % všech sebevražd rolníků v Indii v období 1997–2008, přestože v nich žije méně než třetina obyvatel Indie. Tato oblast je poměrně suchá, přitom zemědělství je zde z větší části závislé na srážkách (nedostatek zavlažovaných ploch).

Suri (2006: 1524) i Vaidyanathan (2006: 4009) dochází k zjištění, že domácnosti, ve kterých došlo k sebevraždě, byly výrazně více zadlužené než jiné rolnické domácnosti, že byly silně závislé na prodeji své produkce, a také že velká část úvěru byla určena na nevýrobní účely, nejčastěji sňatek dcery nebo léčení nemoci. Lysáková (2010) argumentuje, že zprostředkujícím faktorem komplexu dalších příčin je téměř vždy *zadlužení* zemědělské domácnosti.

Mohankumar a Sharma (2006) zjistili, že výskyt sebevražd roste s podílem pěstování exportních plodin. Nejčastěji je nárůst počtu sebevražd spojován s pěstováním bavlny, zvláště s pěstováním její geneticky modifikované odrůdy, známé v Indii pod označením *Bt Cotton*, které je v Indii povoleno od roku 2002 (Shiva 2009, Gruére a Sengupta 2010). Farmáři, kteří přešli na novou odrůdu s očekáváním vyššího zisku, nebyli schopni se vypořádat s poklesem výkupních cen nebo výpadkem sklizně v důsledku nedostatku srážek, a upadli do dluhové pasti. Vaidyanathan (2006: 4010) obviňuje z nepřímého podílu na vzrůstu zadlužení rolníků indickou vládu, která v rámci ekonomické liberalizace snížila vládní investice do zemědělství, včetně zavlažovacích projektů, vzdělávání rolníků i garance úvěrů, a současně umožnila dravým nadnárodním korporacím prodej šlechtěných odrůd, a to i v regionech, kde pro ně nejsou vhodné přírodní podmínky. Tím vysvětluje i koncentraci výskytu sebevražd do některých regionů, jako je Vidarbha.

a často i polickou podporou. To jsou zdroje, které jsou v zemědělské výrobě, charakterizované složitějšími technologiemi a celkovým nadbytkem produkce, klíčové. Malí zemědělci, bez specializovaného (či jakéhokoliv) vzdělání, bez úspor, vázání na zděděný kus půdy a se závazkem nakrmit rodinu, nedokáží s neoliberálními podnikateli v zemědělství držet krok. I agrární krize má výrazný sociální a kastovní aspekt. Proto je součástí života na indickém venkově jak produkce potravinových plodin na export nebo pěstování luxusních komodit jako jsou květiny či jahody, určené pro evropský trh nebo bohatou klientelu v indických metropolích, tak i chudoba a podvýživa samotných zemědělců a bezzemků, pracujících v zemědělství.

Stát svou politikou se i nadále snaží tyto rozdíly vyrovnávat, nejen proto, že zemědělci tvoří většinu voličů. Nová ekonomická politika však vede, jak bylo výše uvedeno, k oslabo-

vání podpůrných programů a omezování role státu. Východisko z krize je nejčastěji viděno v růstu pracovních příležitostí mimo zemědělství. Pracovní příležitosti, které nová ekonomika vytváří, jsou však obsazovány především mladými, vzdělanými, příslušníky vyšších kast, a to v prostředí vysoké konkurence na trhu práce. Projevem agrární krize a transformace indického zemědělského je proto také *feminizace* a „*dalitizace*“ práce v zemědělství (tj. práci v zemědělství, která je špatně placená, vykonávají nejčastěji ženy a příslušníci nejnižších sociálních vrstev, zatímco muži a lidé z vyšších kast mají větší šanci najít zaměstnání mimo zemědělství). Jiným projevem krize je migrace za prací, směřující z venkova do oblastí s nabídkou příležitostné práce. Velikost této „*rezervní armády*“ periodických migrantů, která přispívá k udržování nízkých mezd, je odhadována na 30 až 100 milionů osob (Corbridge et al. 2013: 89). Jen ze států Uttarpraděš a Bihár, tvořících jádro tradičního a dosud převážně zemědělského „severu“, se v letech 2001–2006 každoročně vystěhovalo více než půl milionu osob (průměrná roční hodnota *migračního salda*, zdroj Population Foundation 2007).

5.6 Těžba neobnovitelných zdrojů

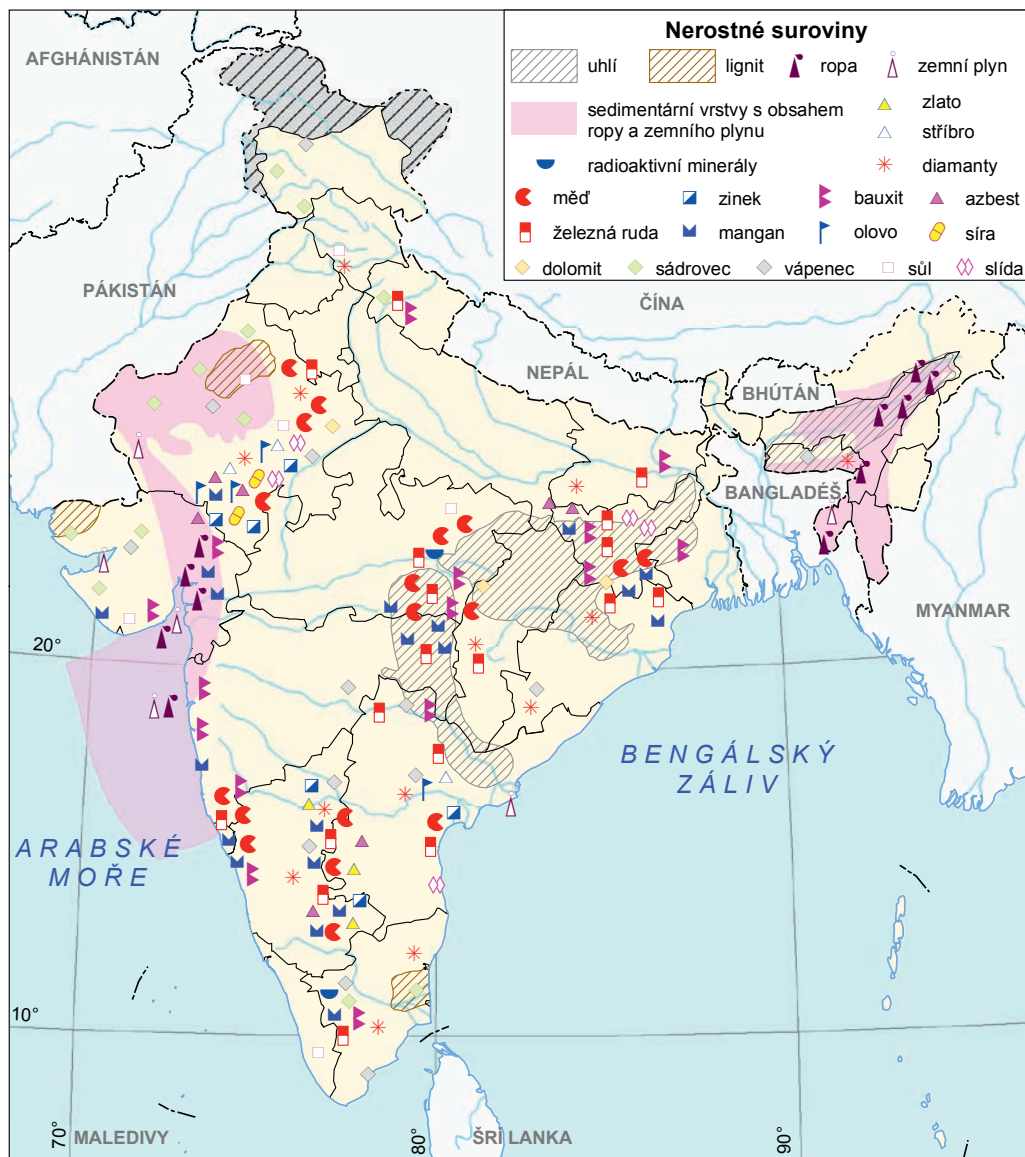
Indické území je poměrně bohaté na nerostné suroviny. Ve srovnání s Evropou je přitom historie jejich průmyslového využívání relativně krátká a proto i stupeň vyčerpání známých ložisek je menší. *Geologický průzkum* byl do začátku 90. let prováděn státem, avšak s ekonomickou liberalizací byl otevřen soukromým prospektorům a Indie se stala významnou destinací pro nadnárodní těžbařské firmy, s významným dopadem jak na indickou ekonomiku a mezinárodní obchod s nerostnými surovinami, tak na životní prostředí a krajinu i životní osudy obyvatel regionů bohatých na suroviny. Těžebními projekty je nejvíce ohroženo kmenové obyvatelstvo, které obývá vrchoviny a lesy oblastí bohatých na nerostné zdroje (viz Kapitola 9).

Naleziště nerostných surovin jsou výrazně geograficky koncentrována. Nejvýznamnější oblastí je náhorní plošina Čhótá Nágpur (Chota Nagpur) a její okolí ve východním regionu (ve státech Džhárkhand, Odiša, Čhattísgarh a Západní Bengálsko), kterou Khullar (2006: 632) označuje „nerostným srdcem Indie“. Zde se těží většina indického uhlí, železné rudy, chromu a slídy.

Mimo tento hlavní region je většina ložisek koncentrována do některé ze čtyř zón:

- oblast pohoří Satpura a Maikal v Madhjadpraděši, Čhattísgarhu a Máháráštře s ložisky manganu, bauxitu, uhlí, uranu, drahokamů aj.
- pás podél pohoří Arávalí v Rádžasthánu s nalezišti ropy a zemního plynu, mědi, olova, zinku, aj.
- oblast Západního ghátu v Góa a západní Karnátace s ložisky železné rudy
- jih Dekánské plošiny ve východní Karnátace, západním Ándhrapraděši a západním Tamilnádu s ložisky železné rudy a bauxitu (Khullar 2006, viz mapa na obr. 5.11).

Těžba nerostů se ve finančním roce 2012–13 podílela na tvorbě HDP 2,0 % (Ministry of Mines 2013). V mezinárodním srovnání je Indie významným světovým producentem uhlí, železné rudy, chromu, manganu, bauxitu, slídy. Z hlediska celkového objemu těžby (830 mil. t) byla Indie v roce 2011 na pátém místě světových tabulek, ale až na desátém z hlediska její finanční hodnoty (Reichl et al. 2013: 41). Rozhodující část těžby provádějí státní společnosti; největší z nich, státní společnost Coal India, v roce 2013 zaměstnávala 258 tis. pracovníků (Forbes 2014).

Obr. 5.11 Ložiska nerostných surovin

Poznámka: mapa byla sestavena na základě starších indických pramenů a znázorňuje i některá netěžená nebo vyčerpaná ložiska. Aktuálnější je popis v textu.

Zdroj: Khullar (2006)

Přestože nerostné zdroje jsou pestré, je handicapem indické ekonomiky nedostatek energetických zdrojů. Indie, podobně jako většina evropských států, musí velkou část své rostoucí energetické spotřeby zajišťovat importem ze zahraničí. Hlavní energetickou surovinou je *černé uhlí*. Jeho těžba (558 mil. t v roce 2012–13) je po Číně a USA třetí největší na světě; Indie se podílí 5,6 % na celosvětové těžbě černého uhlí. Hlavní oblastí těžby je oblast Čhótá Nágpur v severní Odiše, Džhárkhandu a Čhattísgarhu, mimo to jsou těžena

ložiska v okrese Khamman v Ándhrapradéši, okrese Nágpur v Madhjaradéši, Kuddulúr (Cuddalore) v Tamilnádu a u Rániganže (Raniganj) v Západním Bengálsku (viz tab. 5.5 a obr. 5.11). Přes velký objem těžby její produkce nepokrývá domácí spotřebu a Indie v roce 2012–13 importovala dalších 141 mil. t uhlí, tj. asi pětinu domácí spotřeby (Ministry of Coal 2013). Poptávka po palivech je motivem pokračující těžby méně kvalitního *lignitu*, i když její objem nedosahuje ani desetiny těžby uhlí (42,3 mil. t v roce 2011–12); lignit se těží v Tamilnádu (24,6 mil. t), Gudžarátu a Rádžasthánu. Růst domácí energetické spotřeby, který provází ekonomický růst posledních dekad, je proto z velké části saturován importem ropy a zemního plynu.

Tab. 5.5 Podíl států na těžbě černého uhlí (hospodářský rok 2011–12)

Pořadí	Stát	Těžba v mil. t	Podíl na indické těžbě (%)
1.	Čhattísgarh	114,0	21,1
2.	Džhárkhand	109,6	20,3
3.	Odiša	105,5	19,5
4.	Madhjaradéš	71,1	13,2
5.	Ándhrapradéš	52,2	9,7
6.	Maháráštra	39,2	7,3
	ostatní státy a teritoria	48,4	8,9
	Indie celkem	540,0	100,0

Zdroj: Ministry of Coal (2013)

Domácí těžba ropy pokrývá jen necelou pětinu indické spotřeby. Indická těžba ropy (38,1 mil. t. v roce 2011–12) tvoří jen 1 % celosvětové produkce. Více než polovina indické těžby (20,1 mil. t v roce 2011–12) pochází ze šelfu v Arabském moři; na pevnině se ropa těží ve čtyřech státech: Rádžasthán (6,6 mil. t), Gudžarát (5,8 mil. t), Ásám (5,0 mil. t) a Ándhrapradéš (0,3 mil. t); data za hospodářský rok 2011–12, zdroj Ministry of Petroleum (2012). Indie je po USA, Číně a Japonsku čtvrtým největším světovým importérem ropy (v roce 2011–12 dovezla celkem 221,4 mil. t). I přesto je současně významným exportérem zpracovaných ropných produktů (viz níže chemický průmysl). Ropa tvoří 31,5 % hodnoty veškerého indického importu (Ministry of Finance 2013). Indická vláda se proto různými pobídkami snaží podpořit domácí produkci. Výrazem této snahy bylo přijetí *nové licenční politiky v geologickém průzkumu (New Exploration Licence Policy)* v roce 2000, která uděluje úspěšným prospektorským společnostem 100% vlastnické právo k novým projektům (Ministry of Petroleum 2012).

Srovnatelně významným energetickým zdrojem jako ropa, z hlediska objemu domácí těžby, je *zemní plyn*. Většina indické těžby (38,5 mld m³ z celkových 47,6 mld m³ v roce 2011–12) pochází ze šelfu u pobřeží Maháráštry a Gudžarátu (Ministry of Petroleum 2012).

Na rozdíl od energetických surovin je Indie významným producentem i exportérem některých rud, z nichž hospodářsky nejvýznamnější je *železná ruda*. V Indii se po Číně, Austrálii a Brazílii těží nejvíce železné rudy. V roce 2012 to bylo 155 mil. t, což bylo 8,4 % světové těžby (World Steel Association 2013). Objem těžby však od roku 2008 klesá (v roce 2008 bylo na indickém území vytěženo 223 mil. t železné rudy). Objem těžby je větší než kapacita domácích oceláren a přibližně čtvrtina vytěžené rudy jde na export; to dělá z Indie pátého největšího exportéra železné rudy na světě (v roce 2012 exportovala 46,2 mil. t, z toho 43,8 mil. t směřovalo do Číny; World Steel Association (2013).

Tab. 5.6 Státy s největším objemem těžby železné rudy (2011–12)

Stát	Těžba v mil. t	Podíl na indické těžbě (%)	Podíl kumulovaně (%)
Odiša	67,0	40,0	40,0
Góa	33,0	19,7	59,8
Čhattísgarh	30,5	18,2	78,0
Džhárkhand	18,9	11,3	89,3
Karnátaka	13,2	7,9	97,2
Ándhrapradéš	1,7	1,0	98,2
ostatní státy	3,0	1,8	100,0

Zdroj: Ministry of Mines 2013

Těžba železné rudy je výrazně koncentrována do dvou regionů: 1. oblast Čhotá Nágpur (státy Odiša, Čhattísgarh a Džhárkhand se podílí na úhrnné produkci 70 %) a 2. Góa a Karnátaka (podíl 28 %) – viz tab. 5.6 a obr. 5.11. Nová licenční politika vedla k tomu, že dnes většina těžby železné rudy (67 % v roce 2011–12) pochází ze soukromých dolů a lomů (Ministry of Mines 2013). Důsledkem oslabení státní kontroly je obtížnější vymáhání dodržování environmentálních předpisů i oslabení pozice místních obyvatel vůči projektům nových dolů; tyto projekty jsou často prosazovány soukromými investory za podpory vlády daného státu (a někdy v rozporu s federální legislativou, zvláště v oblasti vyvlastňování pozemků a odškodnění přesídlených osob). Desítky menších dolů jsou provozovány nelegálně, zvláště v Karnátace a Ándhrapradéši (Johnson et al. 2011).

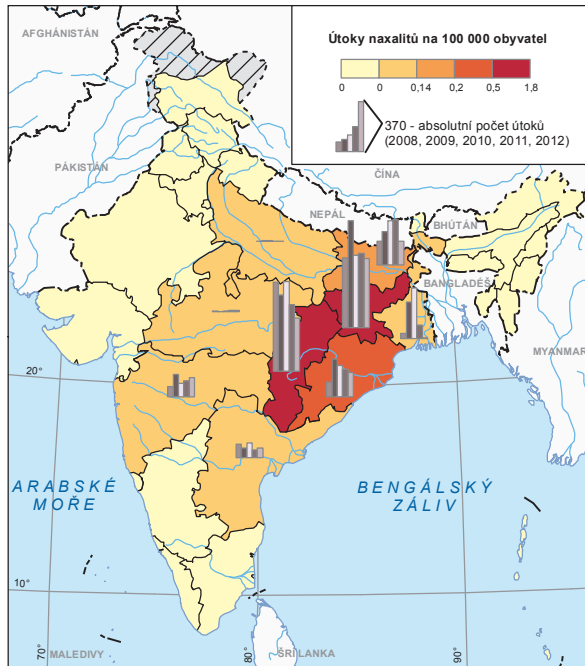
Atraktivním nerostem pro podnikání soukromých těžebních společností je také *bauxit*, a to přesto, že Indie nemá dostatek energetických zdrojů ani vody potřebných k výrobě hliníku. Indie těží pátý největší objem bauxitu na světě (12,9 mil. t. v roce 2011) a podílí se 6,3 % na světové produkci (Reichl et al. 2013). Hlavní oblastí těžby je opět pohoří Čhotá Nágpur: státy Odiša (5,0 mil. t), Čhattísgarh (2,4 mil. t) a Džhárkhand (1,8 mil. t) se podílí na indické produkci bauxitu 71 %. Zbytek se těží v Maharáštre, Gudžarátu a Madhjadpradéši.

Indie je třetím největším producentem chromových rud na světě, přičemž na globální produkci se podílí plnými 18 %. Veškerá indická těžba je soustředěna v pěti dolech v okresech Džádžpur (Jajpur) a Kendudžhar (Kendujhar) na severovýchodě státu Odiša. Na světové produkci zinku se Indie podílí 6,5 % (4. místo na světě) a na produkci olova 2,5 %; většina těžby je soustředěna v okrese Bhílvara (Bhilwara) v Rádžasthán. Více geograficky rozptýlená je těžba rud manganu (4,7 % světové produkce v roce 2011, 7. místo na světě), nejvíce v Odiši, Madhjpradéši a Maharáštre (Ministry of Mines 2013).

V těžbě měděné rudy Indie není soběstačná, na světové produkci se podílí jen 0,2 %. Domácí těžba (Balaghát v Madhjpradéši, Khétrí (Khetri) v Rádžasthán a okres Východní Singhbhúm (Singhbhum East) v Džhárkhandu) je zpracovávána v hutích v místě těžby.

Dříve významná naleziště zlata, diamantů a drahých kamenů byla z velké části vytěžena a dnešní těžba představuje jen zlomek dřívější produkce. Diamanty se dnes těží jen v okrese Panna v Madhjpradéši, avšak v roce 2011 se vytěžilo jen 5 tis. karátů (tj. méně než tisícina světové produkce) (Reichl et al. 2013).

Jednou z největších soukromých společností, působících v oblasti těžby a zpracování rud barevných kovů v Indii, je *Vedanta Resources International*. Společnost je příkladem mladé, dravé a ekonomicky úspěšné firmy, které se staly symbolem nové, rostoucí Indie. Nadnárodní společnost, založená v roce 1986 v Mumbaí, má dnes sídlo v Londýně, působí mimo Indii v dalších sedmi státech, a patří mezi padesát největších těžařských společností světa (Vedanta 2013). Anil Agarwal, majitel společnosti, patří podle časopisu Forbes mezi dvacítku nejbohatších Indů (Forbes 2013). Od roku 2009 jsou aktivity společnosti v Indii

Obr. 5.12 Útoky naxalitů v letech 2008–2012

Zdroj: Ministry of Home Affairs (2014)

terčem kritiky mezinárodních lidskoprávních a environmentálních organizací i vlády Velké Británie za porušování práv původních obyvatel a poškozování životního prostředí, nejvíce v souvislosti s těžbou bauxitu v pohoří Nájamgiri (Niyamgiri) v Odiši (viz Kapitola 9).

Nerespektování práv kmenového obyvatelstva při těžbě nerostných zdrojů, a preference ekonomického růstu před sociálními a environmentálními otázkami, jsou také zdrojem podpory ozbrojeného maoistického hnutí *naxalitů* (Naxalites), které je nejsilnější právě ve státech s největšími zásobami nerostných surovin na východě země (viz obr. 5.12). Geografie podpory maoistického hnutí odporu je komplexní a není možné ji jednoduše spojit jen s těžbou, ale koncentrace ozbrojené revolty naxalitů právě do oblastí bohatých na suroviny nepřímo ukazuje na sociální napětí, které v tomto regionu existuje (Corbridge et al. 2013: 197–217; Keclíková 2010, viz též Singh 2010 a Roy 2011).

5.7 Vývoj, organizace a odvětvová struktura zpracovatelského průmyslu

V čase koloniální správy byla struktura indické hospodářské produkce politicky ovlivňována tak, aby poskytovala suroviny pro zpracovatelský průmysl lokalizovaný ve Velké Británii, a současně aby Indie vytvářela trh pro výrobky britského průmyslu. Rozvoj průmyslu v Indii proto nebyl, z pohledu britské správy, žádoucí. Corbridge (1993: 175) popisuje, jak britská obchodní a celní politika vedla v 19. století v Bengálsku k zániku rozvinuté *proto-industriální textilní výroby*, která nebyla schopna konkurovat dovozu kvalitních a módních výrobků z Británie. Také například všechny kolejnice i mosty pro indické železnice byly až do první světové války vyráběny v severní Anglii a dováženy po moři (Krása et al. 1997).

Průmysl byl v pohledu představitelů indického hnutí za nezávislost považován za klíčový nástroj, který pomáhá Velké Británii udržovat kontrolu nad Indií. Budování domácího průmyslu se proto stalo významným cílem nacionalistického hnutí, a k předním členům Indického národního kongresu patřili vedle aktivistů a intelektuálů i podnikatelé. Industrializace byla chápána jako cesta k osvobození od cizí nadvlády i od domácí zaostalosti a chudoby.

Po dosažení nezávislosti se industrializace stala hlavní prioritou néhrúovské politiky budování rozvojového státu. Zvoleným ekonomickým modelem, podobně jako v zemích Latinské Ameriky, byla *industrializace nahrazující dovoz*, tedy budování průmyslu zaměřeného na domácí poptávku. Ta vyžadovala zavedení celních bariér, chránících domácí výrobu před zahraniční konkurencí, a složitý systém státního plánování a předpisů, popsany v úvodní kapitole jako *systém licencí, povolenek a kvót* (Licence-Permit-Quota Raj). Hlavním aktérem budování průmyslu byl stát, silný byl však i soukromý sektor (tj. smíšená ekonomika, viz Kapitola 1), a řada podniků vznikla spojením státního a soukromého kapitálu. Významnou roli v industrializaci Indie sehrála technologická i investiční pomoc zahraničních zemí, a to jak ze západního, tak i z východního bloku, vč. Československa. Tímto způsobem byla od 50. do 80. let 20. století vybudována základní průmyslová infrastruktura, zejména v odvětvích těžkého průmyslu jako je energetika, hutnictví, strojírenství nebo chemický průmysl, která byla pro většinu domácích podnikatelů v soukromém sektoru příliš investičně náročná.

Ekonomické reformy od počátku 90. let vedly k otevření ekonomiky (snížení cel a odstranění dovozních kvót) a postupnému odstraňování vnitřních regulací a omezení. Průmyslové podniky, vybudované v předchozích čtyřech dekadách státními investicemi, většinou nebyly privatizovány, zůstaly ve vlastnictví státu a nadále byly spravovány státními korporacemi.

Uvolnění zahraničního obchodu a omezení bariér pro investice však vedlo k růstu soukromých investic do průmyslové výroby (indických i zahraničních), a v některých průmyslových odvětvích, např. ve výrobě oceli, podíl soukromého sektoru převyšil podíl státního sektoru. Z hlediska vlastnické struktury tedy nedošlo k výrazné privatizaci průmyslových podniků jako v postsocialistických zemích východní Evropy, ale ve smíšené ekonomice se od 80. let, díky reformám, postupně zvyšoval podíl soukromého sektoru.

Na rozdíl od jiných rychle rostoucích asijských ekonomik, jako je např. Čína nebo Jižní Korea, zůstává indická průmyslová výroba orientována především na domácí spotřebu. Indie se nestala dílnou, zásobující světový trh průmyslovým zbožím, podobně jako „asijská tygři“ v čele s Čínou. Podíl Indie na celosvětovém objemu exportu zboží se sice zvýšil z 0,5 % v roce 1990 na 1,7 % v roce 2011, ale podíl na objemu importu zboží se ve stejné době zvýšil ještě více (z 0,7 % v roce 1990 na 2,5 % v roce 2011). Objem indického exportu zboží dosahuje jen 16 % exportu čínského (data k roku 2011, zdroj Mazumdar 2014: 24).

Přes dekády státem podporované industrializace zůstává Indie čistým importérem průmyslových výrobků a průmysl přispívá k prohlubování negativní bilance indického zahraničního obchodu. Současné však nelze opomíjet to, že indická průmyslová výroba je z hlediska objemu desátá největší na světě (UN Statistics Division 2013), že podpořila zvýšení produktivity zemědělství a podporuje růst služeb, zejména informačních technologií, že zaměstnává bezmála čtvrtinu indických pracujících (vč. těžby a stavebnictví), a že v některých specializovaných odvětvích patří k významným světovým producentům i exportérům. Podle analýzy mezi-sektorových toků, provedené indickým *Centrálním statistickým úřadem* (Central Statistical Office, CSO), přispíval průmysl k celkovým výstupům ekonomiky plnými 59,6 %, zatímco sektor služeb 28,6 %, a zemědělství jen 11,8 % (Ministry of Finance 2014: 7).

Politika industrializace nahrazující dovoz představovala nejen ochranu domácího průmyslu před zahraniční konkurencí, ale v důsledku recipročního zavedení cel byla také překážkou pro export. Proto indická vláda už době vrcholící státem řízené industrializace přijala také samostatnou proexportní politiku. Jejím hlavním nástrojem se stalo budování *zvláštních ekonomických zón* (*Special Economic Zones*, zkráceně SEZs), na jejichž území byly domácím i zahraničním firmám poskytovány výjimky z nařízení platných jinde na území státu. Zvláštní ekonomická zóna v přístavu Kandla, v periferní poloze Kaččského zálivu ve státě Gudžarát, byla zřízena už v roce 1965 jako vůbec první zvláštní ekonomická zóna v Asii. Následovala zvláštní ekonomická zóna Santa Cruz v Mumbáji v roce 1974, specializovaná na výrobu elektroniky. V letech 1984 až 1989 bylo zřízeno dalších pět SEZs, a to Čennaj (Chennai) v Tamilnádu, Falta v Západním Bengálsku, Noida v blízkosti Dillí, Kóčín (Kochi) v Kérale a Višákapatnam (Vishakhapatnam) v Ándhrapradéši (Aggarwal 2004: 5).

Vlna zřizování dalších zvláštních ekonomických zón začala v roce 2000, kdy indická vláda přijala novou *exportní politiku*, a zejména v roce 2005, kdy byl přijat *zákon o zvláštních ekonomických zónách*, který zásadně zjednodušil podmínky jejich vytvoření. Zřizovatelem zvláštní ekonomické zóny může být centrální vláda, vlády indických států, soukromý investor, nebo může být zřízena v partnerství veřejného a soukromého sektoru. Jde vždy o velké investice: minimální výměra SEZ je tisíc hektarů. Zboží exportované z těchto zón je zcela osvobozeno od cla a dalších poplatků. K sedmi tradičním SEZs, které byly v provozu před rokem 2000, rychle přibýly desítky dalších: v polovině roku 2013 už exportovalo zboží celkem 173 zvláštních ekonomických zón a vytvoření dalších 576 zón získalo formální souhlas (Ministry of Commerce and Industry 2013).

Jejich geografické rozložení je značně nerovnoměrné: nejvíce jich je v jižní Indii (Ándhrapradéš, Tamilnádu, Karnátaka) a západní Indii (Maharáštra, Gudžarát), a to zejména

v blízkosti pobřeží. Na uvedených pět států připadá celkem 132 již provozovaných SEZs, což je více než tři čtvrtiny z jejich celkového počtu (viz tab. 5.7). Vnitrozemí, sever a východ Indie jsou pro investory orientované na export málo atraktivní.

Tab. 5.7 Počet zvláštních ekonomických zón (SEZs) v indických státech (stav k 17. 7. 2013)

Stát	Provozované SEZs		Další formálně schválené SEZs	
	Počet	Podíl kumulovaně (%)	Počet	Podíl kumulovaně (%)
Ándhrapradéš	39	22,5	109	18,9
Tamilnádu	33	41,6	67	30,6
Karnátaka	22	54,3	61	41,1
Maháráštra	20	65,9	102	58,9
Gudžarát	18	76,3	43	66,3
Uttarpradéš	9	81,5	31	71,7
Kérala	8	86,1	29	76,7
ostatní státy	24	100,0	134	100,0
Indie celkem	173	–	576	–

Zdroj: Ministry of Commerce and Industry (2013)

Základním zdrojem informací o struktuře průmyslové výroby v Indii je od roku 1953 *Roční průzkum průmyslu* (Annual Survey of Industries, zkráceně ASI). Jde o rozsáhlý průzkum, zahrnující „všechny průmyslové provozy s 10 a více zaměstnanci, které využívají elektřinu, a s 20 a více zaměstnanci, pokud nepoužívají elektřinu“ (MOSPI 2013b: 2). Jde o tzv. „registrovaný sektor“ výroby, tedy provozy registrované podle *zákona o továrnách* (Factories Act). Ten tvoří velké a střední podniky státního i soukromého sektoru (nad uvedený počet zaměstnanců) a dále všechny provozy vyrábějící elektřinu. V takových provozech ve finančním roce 2011–12 pracovalo 13,4 mil. osob.

Odvětvovou strukturu registrovaného sektoru průmyslové výroby přibližuje tab. 5.8. Kapitálově náročná odvětví těžkého průmyslu – hutnictví, chemie a dopravní a další strojírenství – vytváří přes polovinu hodnoty průmyslové produkce registrovaného sektoru. V zaměstnanosti převažuje výroba spotřebního zboží: jen výroba potravin, nápojů, tabákových výrobků, textilu a oděvů zaměstnává 34 % pracujících v registrovaném sektoru. Počet pracujících v malých podnicích (do 10 zaměstnanců) neorganizovaného sektoru, které v těchto odvětvích převažují, lze jen odhadovat. Na rozdíl od exportně orientovaných ekonomik východní Asie má elektronika a elektrotechnika na indické průmyslové výrobě jen malý podíl. Naopak významným exportně orientovaným odvětvím je farmaceutický průmysl.

Tab. 5.8 Podíl hlavních odvětví zpracovatelského průmyslu na přidané hodnotě a zaměstnanosti registrovaného sektoru průmyslové výroby (finanční rok 2011–12).

Kód NIC-08	Odvětví	Podíl na fixním kapitálu (%)	Podíl na počtu zaměstnanců (%)	Podíl na hrubé přidané hodnotě (%)
24+25	Zpracování kovů	26,9	13,1	20,3
19+20	Chemie a petrochemie	16,2	5,8	16,9
10	Výroba potravin	6,3	12,1	7,0
21	Výroba léčiv	3,7	4,1	7,0
28	Výroba strojů a nástrojů	2,8	5,1	6,7
29	Výroba motorových vozidel	5,4	5,9	6,2
23	Zpracování nekovových minerálů	6,5	7,0	5,1
27	Výroba elektrických zařízení	2,1	3,9	4,1
30+32	Ostatní dopravní zařízení a další strojírenství	1,9	4,1	3,8
13	Výroba textilu	6,1	10,9	3,7
22	Zpracování kaučuku a plastů	3,1	4,2	3,1
11+12	Výroba nápojů a tabáku	1,3	4,4	2,6
26	Výroba elektroniky a optiky	1,2	1,8	2,1
14	Výroba oděvů	0,9	6,9	1,8
17	Výroba a zpracování papíru	1,9	1,9	1,0
15	Zpracování kůže	0,4	2,3	0,7
–	Ostatní odvětví	13,3	6,5	7,9
–	Indie celkem	100,0	100,0	100,0

Poznámka: NIC-08 je označení pro národní průmyslovou klasifikaci (*National Industrial Classification*) ve znění revize z roku 2008.

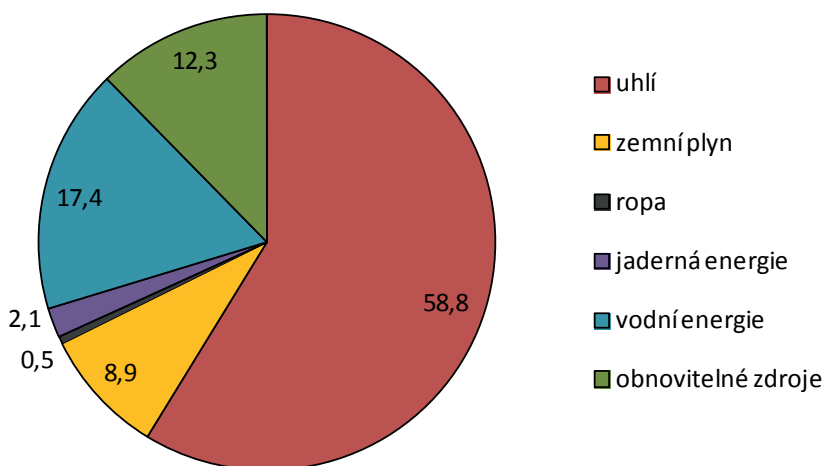
Zdroj: MOSPI 2013b

Důsledkem dlouhodobého působení ochranných opatření a orientace na domácí trh je nízká technologická úroveň mnoha provozů. Hlavní konkurenční výhodou indického průmyslu je levná pracovní síla. Postupně však roste podíl kapitálově náročných odvětví na přidané hodnotě, zvláště v případě hutnictví, energetiky, výrobě dopravních prostředků a dalšího strojírenství, a podíl odvětví náročných na pracovní sílu odpovídajícím tempem klesá (Ministry of Finance 2013).

5.8 Hlavní průmyslová odvětví: energetika

Zvýšení *produkce elektřiny* bylo dlouhodobou ekonomickou i politickou prioritou už od prvního pětiletého plánu. Ekonomický růst i růst životní úrovně středních vrstev v uplynulých dvou dekadách tempo růstu poptávky po energii ještě zvýšil. Zatížení energetické sítě je vysoké, plánované odstávky i výpadky proudu v měřítku celých měst i aglomerací zůstávají součástí denního života v současné Indii, stejně jako diesellové agregáty, kterými firmy, obchodníci i bohatí obyvatelé výpadkům čelí. Jeden z největších výpadků postihl severní Indii vč. Dillí v červenci 2012; trval dva dny a zasáhl území, na které žije 600 milionů obyvatel (IEA 2014). Indie je sice třetím největším producentem elektřiny na světě, s podílem 4,8 % na celosvětové produkci, ale její produkce dosahuje jen 22 % výroby čínské a 24 % výroby USA (data za rok 2011, IEA 2014). Limitujícím faktorem je jednak nedostatek energetických zdrojů (Indie je předním světovým importérem fosilních paliv), jednak nedostatečná kapacita elektráren.

Hlavním zdrojem pro výrobu elektřiny je uhlí: *tepelné elektrárny* spalující uhlí tvoří dvě třetiny celkové instalované kapacity (viz obr. 5.13). V elektrárnách je spálena většina domácí těžby uhlí (69 % v roce 2011, zdroj EIA 2014); navíc je Indie třetím největším importérem uhlí na světě (viz subkapitola 5.6). Přestože většina těžby uhlí probíhá ve státech východního regionu, tepelné elektrárny jsou koncentrovány do států s významnou průmyslovou výrobou, nejvíce do Maháráštry a Gudžarátu. Část tepelných elektráren spaluje zemní plyn; v jeho produkci byla Indie soběstačná do roku 2004, kdy začala dovážet zkapalněný zemní plyn z Bahrajnu; ten nyní pokrývá asi čtvrtinu domácí spotřeby (EIA 2014). Indie dlouhodobě usiluje o vybudování plynovodu pro import plynu pozemní cestou, avšak dosavadní jednání selhala kvůli politické situaci v tranzitních státech. V roce 2013 byla podepsána dohoda o vybudování tzv. trans-afghánského plynovodu z Turkmenistánu (ibid.).

Obr. 5.13 Podíl energetických zdrojů na instalované kapacitě elektráren (stav k 30. 6. 2013).

Zdroj: MOSPI 2013c

Neschopnost uspokojit domácí poptávku a nedostatek fosilních paliv je zdrojem úsilí využívat všechny dostupné energetické zdroje. V Indii je v provozu sedm jaderných elektráren, které se podílí 2,1 % na instalované kapacitě a v roce 2013 dodaly 3,6 % vyrobené elektřiny (MOSPI 2013c); jejich rozmístění viz mapy indických regionů v mapové příloze. Budování *hydroelektráren* se stalo symbolem industrializace hned v prvních dekádách po získání nezávislosti, a postupně rostl jak počet realizovaných projektů, tak velikost těch největších z nich. Energetické využití vodních toků je v rozporu jednak s jejich využitím pro zemědělské závlahy, jednak se zájmy místního obyvatelstva, které se brání nucenému vysídlení z míst určených k zaplavení (viz příklad přehrad v údolí řeky Narmady v Kapitole 9). Byly realizovány také velké projekty na využití energie větru a slunce; i ty vyvolávají podobné konflikty a jednání s majiteli pozemků a místní samosprávou jako v Evropě. Přestože podíl vodní energie a dalších obnovitelných zdrojů na instalované kapacitě je velký (téměř 30 %, viz obr. 5.13), na výrobě elektřiny se v roce 2013 podílely jen 10,8 % (MOSPI 2013c). Plných 85,5 % vyrobené elektřiny připadalo na tepelné elektrárny spalující fosilní paliva.

Spotřeba elektřiny na osobu dosáhla v roce 2011 v Indii 684 kWh, zatímco v ČR to bylo ve stejné době 6 289 kWh (World Bank 2013c), tj. devětkrát více. Podle výsledků sčítání lidu v roce 2011 plných 45 % venkovských domácností nebylo připojeno na elektřinu (MOSPI 2013c). V některých okresech i státech zůstávají bez připojení celé vesnice: nejvíce v regionu severovýchod, kde je to ve státech Arunáčalpraděš, Nágsko a Tripura víc než čtvrtina všech vesnic. Ale i v lidnatém Uttarpraděši je to 12 % vesnic a v Odiši dokonce 21 % vesnic (ibid.). Tato data, podobně jako ta o nerovnoměrném rozšíření chudoby, nebo o demografickém vývoji, poukazují na existenci hlubokých regionálních rozdílů: jestliže jedním ze symbolů nové Indie jsou moderní IT centra, jiným jsou domácnosti, školy a úřady bez zásuvky, do které by bylo možné počítač zapojit.

5.9 Hlavní průmyslová odvětví: hutnictví

Indie byla s produkcí 77,6 mil. t oceli v roce 2012 (5,0 % světové produkce) po Číně, Japonsku a USA čtvrtým největším světovým producentem oceli (World Steel Association 2013). Objem indické produkce oceli dosahuje asi poloviny úhrnné produkce států EU, ale jen o málo víc než desetiny produkce čínské. Velké ocelárny, postavené v 60. letech se zahraniční pomocí v rámci státem řízené industrializace (především v Bhílái v Čhattís-garhu a v Bókáro v Džhárkhandu, postavené se sovětskou pomocí, v Rúrkélá v Odiši, vybudované s německou asistencí, a v bengálském Durgápuru s britskou asistencí), zůstávají v majetku státu a jsou řízeny státní společností *Steel Authority of India Limited* (zkráceně SAIL), která se tím řadí k významným světovým producentům oceli. Většina investic v období nové ekonomické politiky však byla soukromých, a díky tomu podíl státního sektoru klesl; v roce 2011–12 se soukromý sektor podílel na indické výrobě oceli už 77,7 % (Ministry of Steel 2013). K největším privátním korporacím, působícím v hutnictví, patří společnosti *Tata Steel*, která zahájila výrobu v „ocelovém městě“ Džamšédpuru (Jamshedpur) v dnešním státě Džhárkhand už v době britské správy před první světovou válkou, a *Jindal Group*, s tradicí výroby oceli od roku 1963. Lokalizaci největších hutnických podniků přibližuje tab. 5.9.

Výroba oceli zůstává prioritou pětiletých plánů rozvoje (vč. posledního dvanáctého plánu), je jí věnována značná pozornost ze strany ekonomů i médií, která často srovnávají růst indické

Tab. 5.9 Největší indické ocelárny

Pořadí	Lokalizace	Provozovatel	Produkce (mil. t), 2011–12	stát
1.	Vidžajnagar, okres Balláry	JSW Steel (Jindal Group)	7,4	Karnátaka
2.	Džamšédpur	Tata Steel	7,1	Džhárkhand
3.	Hazíra, okres Surat	Essar Steel	4,3	Gudžarát
4.	Bhílái	SAIL (státní)	3,3	Čhattísgarh
5.	Bókáro	SAIL (státní)	3,1	Džhárkhand
6.	Višákhatnam	SAIL (státní)	2,8	Ándhrapradéš
7.	Ráigarh	Jindal Steel	2,7	Čhattísgarh
8.	Tárápúr, Vásind	JSW Steel (Jindal Group)	2,5	Maháráštra
9.	Rúrkélá	SAIL (státní)	2,0	Odiša
10.	Durgápur	SAIL (státní)	1,9	Záp. Bengálsko
11.	Sélam	JSW Steel (Jindal Group)	1,2	Tamilnádu

Poznámka: SAIL je zkratka pro státní společnost *Steel Authority of India Limited*

Zdroj: Ministry of Steel (2013)

produkce s Čínou. V roce 2005 přijala indická vláda *Národní politiku oceli* (National Steel Policy), která stanovila plán dosáhnout ve finančním roce 2019–20 výroby 110 mil. t oceli (Ministry of Steel 2005). Vláda se snaží využít existující potenciál, zejména relativní dostatek domácích surovin (železná ruda, uhlí, mangan, chrom), a levnou pracovní sílu, k posílení pozice předního světového producenta a exportéra oceli (Ministry of Steel 2013).

Hutnictví železa a s ním spojená těžba železné rudy a uhlí patří k odvětvím, která kladou největší požadavky na *zábor pozemků* – pro výstavbu nových závodů, zřizování zvláštních ekonomických zón, v nichž mají být nové závody podřízeny výhodnějším ekonomickým podmínkám, nebo pro lomy a doly. Vláda státu Odiša, ve kterém se nachází nejvíce zásob

Tab. 5.10 Největší korporace působící v hutnictví oceli

Název společnosti	Sídlo	Účetní hodnota (aktiva), v mld. US \$	Tržní hodnota (v mld. US \$)	Počet zaměstnanců
Tata Steel	Mumbaí	27,2	6,5	80 500
Steel Authority of India (SAIL)	Dillí	15,9	4,9	101 900
Jindal Steel & Power	Dillí	10,4	4,6	15 000
JWS Steel	Mumbaí	12,1	4,1	9 600

Zdroj: Forbes 2014

železné rudy, uzavřela jen do roku 2006 s privátními korporacemi 43 smluv o budoucí spolupráci při vybudování nových hutí oceli (Corbridge at al. 2013: 209). Tato sdílená politika indické centrální vlády, vlád indických států s ložisky nerostných surovin (nejvíce Odiša, Džhárkhand a Čhattísgarh), a privátních ocelářských korporací, je jednou z největších současných příčin *vyšídlování obyvatel* z těchto území bohatých na zdroje. Nadproporčně je mezi nimi zastoupeno kmenové obyvatelstvo. Tato politika ekonomického růstu založeného na extenzivním využívání přírodních zdrojů a zabírání občin se stala předmětem hořkého odporu místních obyvatel.

Mezi desítkami lokálních hnutí proti výstavbě a přesídlování se stal mediálně známý odpor proti výstavbě komplexu oceláren v lokalitě *Kalinganagar* (Kalinganagar) v odišském okrese Džádžpur (Jajpur), kde v lednu 2006 policie střelila do shromáždění protestujících ádivasiů, přičemž dvanáct protestujících zastřelila a 37 zranila (PUCL 2006: 11). Protest v Kalinganagaru pokračuje dodnes, stejně jako výstavba ocelářského komplexu (Corbridge at al. 2013: 209). Od roku 2005 do současnosti pokračuje také odpor obyvatel proti výstavbě obřího hutnického komplexu korejské nadnárodní společnosti *POSCO*, s plánovanou kapacitou 12 mil. t oceli ročně, poblíž přístavu Parádíp (Paradeep), také ve státě Odiša (Manecksha 2013; Mandavilli 2010; Kohli 2013).

5.10 Hlavní průmyslová odvětví: chemický průmysl

Indický chemický průmysl je příkladem dopadů, které má změna ekonomické politiky na strukturu průmyslové produkce, i její geografické rozmístění. V 60. a 70. letech 20. století bylo prioritou zaměření na produkci *agrochemických výrobků*, jako jsou umělá hnojiva a pesticidy, a budování chemického průmyslu bylo významnou součástí zelené revoluce. Většina větších podniků byla zakládána státem nebo jako společná investice státu a soukromého investora, a byla lokalizována v oblastech spotřeby, zvláště v zemědělských oblastech na severu a ve vnitrozemí. I *petrochemická výroba*, zpracovávající importovanou ropu, byla lokalizována v místech potřeby ve vnitrozemských státech na severu: nejstarší rafinérie – mimo Ásám, kde zpracovávaly domácí těžbu ropy – byly vybudovány v Barauní (Barauni) v Biháru a Mathuře (Mathura) v Uttarpradéši. Rafinérie budované na pobřeží byly lokalizovány v blízkosti hlavních ekonomických center a tak, aby pokryly poměrně rovnoměrné území státu: Kojali (Koyali) v Gudžarátu, Manali na předměstí Čennaje a Haldijá (Haldia) v Západním Bengálsku.

Podniky byly často budovány se zahraniční asistencí, v případě rafinérií nejčastěji Sovětského svazu nebo Íránu. I z hlediska vlastnické struktury někdy zůstávaly ve společném vlastnictví státu a soukromého investora. To je i případ továrny na pesticidy v Bhópálu, provozované pobočkou americké firmy *Union Carbide Corporation*, která se v prosinci 1984 stala místem *průmyslové havárie*, považované za nejtragičtější ve světové historii (viz Rámeček 5.5).

Agrochemikálie zůstávají významným produktem (Indie je např. čtvrtý největší výrobce umělých hnojiv), ale od konce 80. let začal rychleji růst petrochemický průmysl. Tato strukturální změna časově odpovídala otevření indické ekonomiky a vedla k masivnímu přílivu soukromých investic (domácích i zahraničních) a budování petrochemických komplexů a rafinérií orientovaných na export i domácí trh. *Reliance Industries* je příkladem společnosti, která dokázala využít změny ekonomické politiky, změnila výrobní program, využila zahraničních investic a vyrostla v jednu z největších světových firem (viz Rámeček 5.6).

Rámeček 5.5

Havárie v Bhópálu

Továrna na výrobu pesticidů v Bhópálu, hlavním městě státu Madhjadpradéš, byla postavena v roce 1969 jako odezva na poptávku vyvolanou zelenou revolucí. Většinovým vlastníkem chemičky byla americká společnost Union Carbide Corporation (UCC), která v Indii provozovala třináct dalších továren s celkem 9 tis. zaměstnanci; menšinovými vlastníky byla indická vláda a drobní akcionáři (Izarali 2013). Většinový vlastník, ve snaze snížit výrobní náklady, nedodržel bezpečnostní normy a zaměstnával pracovníky bez potřebného proškolení. V důsledku nedostatečných bezpečnostních opatření a selhání několika zaměstnanců uniklo z výroby v noci z 2. na 3. prosince 1984 na 30 t prudce jedovatého *methylyisokyanátu* a toxický oblak se šířil městem s 800 tis. obyvateli. Na otravu jedovatým plynem zemřely bezprostředně po havárii tisíce lidí, desetitisíce dalších zemřely později na následky zranění nebo trpí doživotním poškozením. Následky havárie se projevují dodnes vyšším výskytem vážných chorob nebo vysokým podílem mrtvě narozených dětí, které v Bhópálu trojnásobně přesahuje indický průměr (ibid.). Zpráva Amnesty International z roku 2004 uvádí, že v prvních dvou dnech po havárii zemřelo 7 tis. lidí a v následujících dvaceti letech, na choroby vyvolané otravou, dalších 15 tisíc (ibid.).

Bhópálská havárie není věcí minulosti nejen proto, že se v Bhópálu i po třech dekáдах rodí víc dětí se zdravotním poškozením než jinde v Indii, a že spodní voda v okolí chemičky zůstává kontaminovaná, ale také proto, že oběti havárie dosud nebyly dostatečně odškodněny. Společnost UCC odmítla uznat svou právní zodpovědnost a teprve po letech soudních sporů vyplatila indické vládě odškodné, které však nebylo dostatečné vzhledem k rozsahu následků havárie. Od roku 2001 je společnost UCC i bhópálská chemička součástí koncernu Dow Chemical, který odmítl převzít právní zodpovědnost za havárii (Izarali 2013).

Rámeček 5.6

Reliance Industries

Společnost Reliance byla založena v roce 1966 a zaměřovala se na výrobu polyesterových vláken pro textilní průmysl. V 80. letech se zaměřila na petrochemii a v roce 1992 s technologickou a investiční asistencí nadnárodní společnosti DuPont uvedla do provozu závod na výrobu PVC a polyetylénu, vč. PET lahví, v přístavu Hazira u Surat v Gudžarátu. Zisk z této produkce umožnil v roce 1999 uvést do provozu obří rafinérii a navazující petrochemický komplex u Džamnágaru (Jamnagar) na poloostrově Káthijávar. Zpracovatelskou kapacitou jde o největší rafinérii na světě. V roce 2008 uvedla společnost Reliance Industries v blízké zvláštní ekonomické zóně (SEZ) Džamnagar do provozu další velkou rafinérii, čímž z Kaččského zálivu vytvořila největší světový rafinérský hub; spolu s rafinérií společnosti Essar je v okrese Džamnagar soustředěno 38 % indické rafinérské kapacity (viz tab. 5.11). Společnost současně rozšiřovala portfolio svých aktivit vedle petrochemie i do oblasti těžby ropy a zemního plynu, telekomunikací, maloobchodu aj. Reliance Industries je dnes podle většiny ekonomických indikátorů největší indickou korporací, a její majitel, Mukesh Ambani, nejbohatším obyvatelem Indie (Forbes 2014).

Tab. 5.11 Největší indické ropné rafinerie (2013)

Lokalita	Stát	Majitel	Kapacita (v tis. barelů/den)	Podíl na ind. kapacitě (%)
Džámnagar (Jamnagar)	Gudžarát	Reliance Industries	660	15,2
Džámnagar SEZ	Gudžarát	Reliance Industries	580	13,3
Vadinar (okres Džámnagar)	Gudžarát	Essar Oil	405	9,3
Mangalúru (Mangalore)	Karnátaka	Mangalore Refinery Ltd.	302	6,9
Panípat (Panipat)	Harijána	Indian Oil (státní)	301	6,9
Kojali (Koyali) (okres Vadódara)	Gudžarát	Indian Oil (státní)	275	6,3
Mumbaí	Maharáštra	Bharat Petroleum (státní)	241	5,5
Manali	Tamilnádu	Chennai Petroleum (státní)	211	4,8
Kóčin (Kochi)	Kérala	Bharat Petroleum (státní)	191	4,4
Bhatinda	Harijána	Hindustan Petroleum (státní)	180	4,1
Višákhatnam	Ándhrapraděš	Hindustan Petroleum (státní)	166	3,8
Mathura	Uttarpraděš	Indian Oil (státní)	160	3,7
Haldijá (Haldia)	Západní Bengálsko	Indian Oil (státní)	151	3,5
Indie celkem	–	–	4 351	100,0

Zdroj: Ministry of Petroleum & Natural Gas (2013), EIA (2014)

Chemický průmysl je v Indii dlouhodobě jedním z nejrychleji rostoucích ekonomických odvětví; ve finančním roce 2011–12 se na přidané hodnotě průmyslové výroby podílel už 17 %, a vzhledem k vysoké exportní orientaci tvoří chemické produkty přibližně třetinu hodnoty indického průmyslového exportu. Avšak protože jde o kapitálově náročné odvětví, je přínos tohoto růstu pro vytváření pracovních míst jen malý (chemický průmysl vč. petrochemie se na průmyslové zaměstnanosti registrovaného sektoru podílel jen 6 %; MOSPI 2013b).

Indická vláda se snaží další růst tohoto exportně úspěšného odvětví všemožně podpořit. V roce 2009 spustila politiku vytváření zvláštních regionů pro integrované investice do chemického průmyslu, tzv. *Ropných, chemických a petrochemických investičních regionů* (Petroleum, Chemicals and Petrochemicals Investment Regions, PCPIRs). Jde o velké zóny se zvláštním ekonomickým režimem, soustředěné kolem vybraného přístavu nebo přístavů, ve kterých centrální vláda vždy ve spolupráci s vybraným klíčovým investorem (anglicky „*anchor tenant*“) zajistí a finančně podpoří vybudování dopravní infrastruktury (přístav, letiště, napojení na silniční a železniční síť) a prostřednictvím rozvojových agentur, zřízených pro

každý region, bude koordinovat jejich rozvoj (Department of Chemicals and Petrochemicals 2014). Od roku 2010 byly vytvořeny čtyři tyto regiony, přičemž gudžarátský PCPIR byl počátkem roku 2014 už z velké části funkční (viz tab. 5.12).

Tab. 5.12 Ropné, chemické a petrochemické investiční regiony (PCPIR)

Název PCPIR (poloha)	Stát	Rozloha (km ²)	Plánovaný počet zaměstnanců
Dahédž – Bharuč (Dahej – Bharuch)	Gudžarát	453	800 000
Višákhapatnam – Kákinád (Vishakhapatnam – Kakinada)	Ándhrapraděš	604	1 198 000
Paradíp (Paradeep)	Odiša	284	648 000
Kudulúr – Nágpattanam (Cuddalore – Nagapattinam)	Tamilnádu	257	750 000

Zdroj: Department of Chemicals and Petrochemicals (2014)

5.11 Ekonomická globalizace a proměna terciérního sektoru

Jedním z nejvýraznějších projevů transformace indické ekonomiky od počátků reform byl nárůst výkonu terciérního sektoru, i zaměstnanosti v něm. Terciérní sektor vytváří 57 % indického HDP, přičemž jeho podíl na zaměstnanosti je jen poloviční (28 %). Významně se podílí na indickém exportu (33 %, tj. srovnatelně s evropskými ekonomikami a více než podíl služeb na exportu z USA; Ministry of Finance 2014: 174). Nejvíce se to projevilo v růstu progresivních služeb, spojených s využitím informačních a komunikačních technologií, které se staly symbolem hospodářského růstu „zářící Indie“.

Neoliberální ekonomické reformy probíhaly v době rychlého pokroku ve vývoji informačních a komunikačních technologií a globalizace ekonomické výroby a služeb, a Indie dokázala vzniklých příležitostí využít. Souběžný efekt ekonomické liberalizace a využití informačních a komunikačních technologií umožnil a podpořil vedle vlastních IT služeb růst dalších terciérních odvětví, zejména obchodu, finančních služeb a služeb v oblasti nemovitostí (viz obr. 5.2 výše). Efektem tohoto růstu byl zprostředkovaně i růst veřejných služeb včetně školství a zdravotnictví, ať už financovaných státem z daní nebo firemní filantropií; ten byl však míň dynamický a víc podléhal časovým výkyvům ve srovnání s terciérními odvětvími s převahou soukromého kapitálu; podíl veřejných služeb na HDP tak celkově vzrostl, ale jejich podíl v rámci služeb se snížil (Ministry of Finance 2013).

Informační služby, které byly hlavním tahounem růstu terciérního sektoru, zahrnují čtyři hlavní obory: outsourcing (přesněji outsourcing výrobního procesu, anglicky *business process outsourcing*, BPO), softwarové produkty, inženýrské služby a výzkum a vývoj (Mukherjee 2012). Masivní rozšíření outsourcingu, v celosvětovém měřítku, umožnily nové informační technologie a v oblasti organizace výroby přechod od *fordismu* k *flexibilní akumulaci*;

Rámeček 5.7

Teleradiology Solutions a outsourcing v radiologii

Službami, outsourcovanými do Indie díky využití informačních a komunikačních technologií, jsou často např. call-centra, zpracování dat nebo účetnictví. Outsourcovány jsou však i vysoce odborné činnosti. Příkladem je outsourcing v radiologii.

Pokrok v medicínské technologii umožnil digitalizaci postupů v lékařské radiologii, a současně nové komunikační technologie umožnily prakticky bezplatný přenos velkých datových souborů, jako jsou rentgenové nebo tomografické snímky. Nemocnice v USA využily příležitosti ke snížení nákladů na interpretaci radiologických snímků jejím outsourcováním na dodavatele, kteří využívají nízkou cenu práce odborných pracovníků v rozvojových zemích, podobně jako dříve výrobní společnosti outsourcovaly např. účetnictví, nebo energetické společnosti call-centra. Rentgenový snímek, pořízený v americké nemocnici, dnes může být interpretován radiologem v Indii, a jeho zprávu obdrží odborný lékař v USA do svého PC dřív, než pacient přejde od rentgenu do jeho ordinace.

Radiologické služby jsou však vysoce odborné a pracují s citlivými osobními daty, a proto je působení v oblasti radiologických služeb v USA chráněno systémem licencí a certifikací (Stack et al. 2007: 47). *Teleradiology Solutions* je indická firma, která získala potřebná oprávnění a poskytuje radiologické služby pro stovku nemocnic v USA. Založil ji v roce 2002 indický lékař Arjun Kalyanpur, absolvent univerzity v Yale v USA (ibid.). Firma, sídlící v Běngalúru, zaměstnává indické radiology, absolventy indických univerzit, kteří prošli výcvikem v USA. Úspěšný ekonomický model společnosti je založený na výrazně nižších platech radiologů v Indii než v USA. Jak však uvádí Stack et al. (2007: 48) na základě rozhovorů s indickými radiology, pracujícími pro *Teleradiology Solutions*, jejich životní úroveň v Indii může být vyšší než životní úroveň radiologů pracujících v USA, a to i při výrazně nižším platu.

ten souvisel s nástupem neoliberálních politik v USA a Evropě. Neoliberální ekonomická politika vedla firmy ke specializaci na určité výrobky nebo služby a rozsáhlému poptávání ostatních služeb od dodavatelů mimo vlastní firmu (tj. *outsourcing výrobního procesu*). Informační technologie umožnily geografickou separaci firmy zadávající zakázku a dodavatelů poptávaných služeb, a to i mezi kontinenty (tzv. *offshoring*).

To vedlo k rozsáhlému přesunu řady terciérních činností z bohatých států do rozvojových zemí s levnou pracovní silou. Indie dokázala z této formy ekonomické globalizace významně profitovat, a to více než většina zemí Asie, Latinské Ameriky nebo střední a východní Evropy, které v nové globální ekonomické geografii navzájem soutěží o zakázky velkých korporací. Tato, v Indii nejrozšířenější, forma outsourcingu, tj. *outsourcing založený na informačních technologiích* („IT enabled services – business proces outsourcing“, zkráceně ITES BPO), se v některých indických aglomeracích začala prosazovat už od 80. let. Nejdříve šlo o jednodušší služby administrativní povahy, hlasové operátory nebo vývoj software, později příležitosti ekonomických úspor využily i vysoce odborné služby, a to i takové, které jsou vázány na kontakt se zákazníkem (či pacientem) (viz Rámeček 5.7; viz též Pricewaterhouse Coopers 2005).

Úspěch Indie v soutěži o tento typ zakázek by nebyl možný bez předchozího vytvoření podmínek. Klíčovou podmínkou byl především dostatek mladých, dobře vzdělaných absolventů univerzit, především technického zaměření, s dobrou znalostí angličtiny, a ochotných vykonávat kvalifikovanou práci za zlomek platu obvyklého v Evropě či USA. Vyplatila se

tak podpora, věnovaná indickým státem v předchozích desetiletích špičkovým univerzitám a výzkumným centřům, třebaže původně byla zamýšlena na vzdělání odborníků pro domácí průmysl. Přesun řady informačních služeb do Indie nebyl také jen spontánním procesem, vedeným logikou trhu, ale přispěla k němu politika indické vlády, která v roce 1984 přijala novou politiku zaměřenou na podporu šíření informačních technologií, a v roce 1986 na software (Lysáková 2008: 28).

Lokalizace vědeckých center, založených v době silné role státu v ekonomice nebo ještě v koloniálním období, ovlivnila rozmístění středisek nových informačních služeb. Ta jsou výrazně koncentrována do několika velkých městských aglomerací. Největším z nich zůstává jihoindické Běngalúru (Bangalore).

Hlavním lokalizačním faktorem informačních služeb do Běngalúru byla přítomnost prvořadého výzkumného centra, *Indického vědeckého institutu* (Indian Institute of Science); viz Rámeček 5.8, *Indické organizace pro vesmírný výzkum* (Indian Space Research Organization), a několika dalších výzkumných a řídicích institucí. První nadnárodní korporací, která do města outsourcovala vývoj software, byla společnost Texas Instruments v roce 1985 (Lysáková 2008: 30). Následovaly další zahraniční korporace. Příležitosti využili i indiští podnikatelé, kteří vysoké poptávky po službách, založených na informačních technologiích, využili k vlastnímu podnikání (v Běngalúru mají sídlo nadnárodní společnosti Infosys i Wipro). Indická i karnátačská vláda přispěly k podnikání v informačních službách podporou budování *technologických parků*. Aglomeraci Běngalúru se od 90. let přezdívá „*indické Silicon Valley*“ (Lysáková 2008: 33). Boom informačních služeb přilákal do Běngalúru další služby i výrobu a projevil se v rychlém populačním růstu: v roce 1991 bylo Běngalúru s 2,7 mil. obyvatel sedmé největší město v Indii, v roce 2011 s 8,4 mil. obyvateli už třetí největší.

Úspěch Běngalúru ve využití ekonomických příležitostí podnikového outsourcingu, založeného na informačních technologiích, následovala některá další velká indická města.

Rámeček 5.8

Indický vědecký institut v Běngalúru

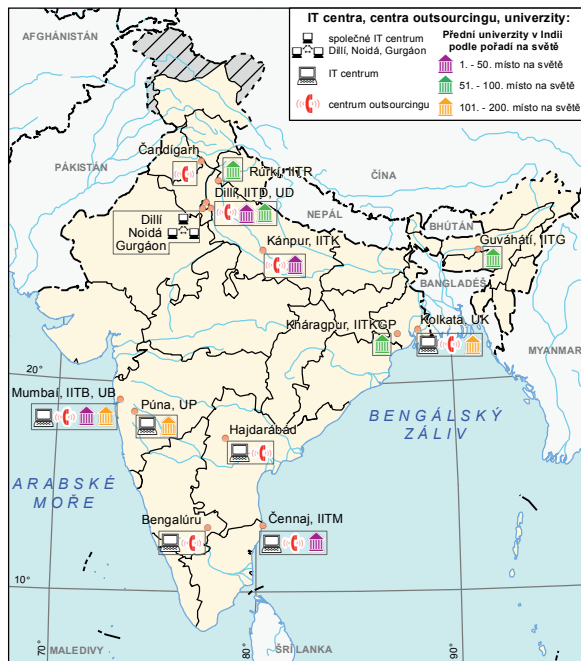
Indický vědecký institut v Běngalúru byl založený v roce 1907 z iniciativy podnikatele Džamšédšího N. Taty. Vznik institutu byl silně motivován snahou indických elit o nezávislost na britské správě i britských výzkumných a vzdělávacích institucích (nacionalistické hnutí). Na jeho založení, připravovaném od konce 19. století, se podílely i osobnosti duchovního a kulturního života (vč. svámího Vivékánandy) a indická aristokracie; právě podpora majsúrského maharádži, který věnoval pozemky, vedla k umístění institutu do Běngalúru. Prvními dvěma fakultami byly chemická a elektrotechnická. Po získání nezávislosti se bengalúrský institut stal vzorem, podle kterého byly vytvářeny technologické instituty v dalších indických městech (zákon o technologických institutech z roku 1961 jich vyjmenovává šestnáct). Prestiž institutu a množství erudovaných absolventů se v době počínajícího outsourcingu v 80. letech 20. století staly jedním z hlavních lokalizačních faktorů, které vedly k umístění outsourcingových společností právě do tohoto města, a k jeho následnému růstu v přední centrum outsourcingu v globálním měřítku (viz tab. 5.13).

Zdroj: Indian Institute of Science (2014), Lysáková (2008).

Tab. 5.13 Hlavní centra outsourcingu v Indii

Pořadí ve světovém žebříčku	Stát (svazové teritorium)	Město	Počet obyvatel v tis. (2011)
1.	Karnátačka	Béngalúru (Bangalore)	8 426
2.	Maháráštra	Mumbaí (Mumbai, dř. Bombay)	12 478
4.	(Dillí)	Dillí (Delhi)	11 008
5.	Tamilnádu	Čennaj (Chennai, dř. Madras)	4 681
6.	Ándhrapraděš	Haidarábád (Hyderabad)	6 810
7.	Maháráštra	Púna (Poone)	3 115
25.	(Čandígarh)	Čandígarh (Chandigarh)	961
26.	Západní Bengálsko	Kolkata (Kolkata, dř. Calcutta)	4 487
29.	Tamilnádu	Kójamputtúr (Coimbatore)	1 061
39.	Rádžasthán	Džajpur (Jaipur)	3 073
54.	Odiša	Bhuvaněšvar (Bhubaneswar)	838
66.	Kérala	Thiruvananthapuram (Trivandrum)	752
69.	Gudžaráť	Ahmadábád (Ahmedabad)	5 571

Zdroj: Tholons (2013), Registrar General (2013)

Obr. 5.14 Rozmístění center informačních služeb a vybraných univerzit

Nejdříve to byly blízké metropole Haidarábád a Čennaj, a následně další města jižní a západní Indie (viz tab. 5.13). Atraktivita měst na severu a východě pro investice do informačních služeb – mimo Dillí – zůstává významně nižší. Rozmístění center informačních služeb přibližuje také obr. 5.14.

Firemní korporace v oblasti informačních služeb jsou převážně ve vlastnictví soukromého kapitálu (na rozdíl od řady průmyslových odvětví). Ty největší z nich patří k vůbec největším korporacím se sídlem v Indii (Tab. 5.14). Většina je z hlediska geografického rozmístění svých aktivit nadnárodními firmami. Vůbec největší indická korporace, Tata Consultancy Services, je součástí rodinného holdingu Tata Group (Rámeček 5.9).

Informační služby se staly klíčovým odvětvím ekonomiky, jsou významným exportním odvětvím a také cílem velkých zahraničních investic. Jejich podíl na zaměstnanosti je však velmi nízký. Ve finančním roce 2012–13 pracovalo v informačních službách 3,0 mil. pra-

Rámeček 5.9

Firemní konglomerát Tata Group

Nadnárodní korporaci *Tata Group* založil v roce 1868 Džamšédší Tátá (Jamsetji Nusserwanji Tata) z bohaté gudžarátské rodiny, hlásící se k náboženské menšině pársů. Džamšédší byl stoupenec indického hnutí za nezávislost a byl přesvědčený, že skutečná nezávislost není možná bez rozsáhlé industrializace a výzkumu. Jeho životním cílem se proto stalo založení první indické ocelárny, elektrárny a vědeckého institutu. Firmu založil v Bombaji jako obchodní společnost a jeho první akvizicí byla přádelna bavlny. Založení ocelárny dokončil až jeho syn v roce 1907. Ocelárna v nově založeném městě, nazvaném Džamšédpur (Jamshedpur), se ve 30. letech stala největší ocelárnou britského impéria. Její dnešní majitel, společnost Tata Steel, je 11. největší ocelářskou společností na světě (Tata Steel 2014). První vodní elektrárna byla uvedena do provozu v Khopoli v Maháráštre v roce 1915 a stala se prvním článkem dnešní elektrárenské a rozvodné společnosti Tata Power. Prestižní *Indický vědecký institut* (Indian Institute of Science) byl z iniciativy Džamšédšího založen v Běngalúru (viz rámeček 5.8 výše).

Rodinná korporace postupně začala podnikat i v dalších oborech. Společnost Tata Motors je dnes třetím největším výrobcem osobních aut v Indii s výrobními závody v šesti městech. Společnost Tata Chemicals vlastní čtyři chemičky v Indii a další v USA, Velké Británii a Keni. Dalšími obory podnikání celkem jedenácti společností, které jsou součástí konglomerátu Tata Group, jsou telekomunikace, výroba nápojů nebo hodin. Součástí je i hotelový řetězec *Taj Hotels Resorts and Palaces* (Sen 2009).

Proměna struktury indické ekonomiky ve prospěch služeb, a zvláště těch založených na informačních technologiích, se projevila i uvnitř firemního konglomerátu Tata Group. Zatímco jeho tradiční doménou byl těžký průmysl vč. hutnictví, strojírenství, energetiky a chemie, dnes je největší z firem konglomerátu společnost *Tata Consultancy Services*. Z hlediska tržní hodnoty je Tata Consultancy Services největší indickou veřejně obchodovanou společností. Zaměstnává 276 tis. pracovníků, zatímco průmyslová společnost Tata Motors zaměstnává 60 tis. pracovníků a Tata Steel 80 tis. pracovníků (Tata Steel 2014, Tata Motors 2014).

Konglomerát Tata Group zůstává rodinným majetkem. Je známý svou filantropií: skupina založila a kofinancuje několik výzkumných institucí a vysokých škol i školicí střediska v oblasti kultury, zdravotnictví a sportu. *Tátova nadace* (Tata Trust) poskytuje granty institucím i jednotlivcům v celé řadě oblastí, nejvíce ve vzdělávání a rozvoji venkova (Singh 2011, Sen 2009).

Tab. 5.14 Největší korporace působící v oblasti počítačových služeb, software a programování

Název společnosti	Sídlo	Účetní hodnota (aktiva), v mld. US \$	Tržní hodnota (v mld. US \$)	Počet zaměstnanců
Tata Consultancy Services	Mumbaí	9,2	71,2	276 200
Infosys	Béngalúru	8,7	31,7	126 400
Wipro	Béngalúru	7,8	23,1	145 800
HCL Technologies	Noida	4,2	16,6	85 500

Zdroj: Forbes 2014

Rámeček 5.10 Ekonomika Bollywoodu

Bollywood je označení pro rozsáhlý komplex filmových studií a produkčních společností, umístěný na severovýchodním předměstí Mumbaí v lokalitě *Filmové město* (Film City), a současně pro filmy, které tento komplex produkuje. První studia zde vznikla v roce 1912 a ve 20. a 30. letech 20. století patřil Bollywood k největším centrům filmové tvorby na světě, přičemž filmy, které zde vznikaly, byly atraktivní pro zahraniční stejně jako pro domácí diváky.

Zlatá éra Bollywoodu přišla po získání nezávislosti. V polovině 20. století Bollywood produkoval ca 150 celovečerních filmů ročně (Lorenzen a Mudambi 2013: 514). Produkce se však zaměřila na rostoucí indické obecnost a začaly dominovat filmy označované *masála*, tj. žánrově smíšené filmy s písněmi a tanci, často melodramatické, založené na hereckých výkonech a taneční choreografii, spíše než na scénáři. Toto zaměření vedlo k neobyčejné oblibě bollywoodských filmů u indického publika, ale současně vedlo k tomu, že tyto filmy nenacházely publikum – ani zákazníky – mimo Indii. Přestože Indie byla (a zůstává) největším producentem celovečerních filmů na světě, ekonomický efekt z exportu filmové tvorby byl velmi malý, ve srovnání s producenty zaměřenými na globální publikum (jako je např. Hollywood).

V 90. letech, s otevřením indické ekonomiky, začali indiští producenti usilovat o využití exportních příležitostí. Styl *masála* začal být modifikován: zkrátila se délka filmů, začaly být používány promyšlenější scénáře, častěji se natáčí v zahraničních exteriérech. Také v oblasti postprodukce, marketingu a distribuce začaly být využívány postupy dříve zavedené v USA nebo v Evropě. Bollywoodské filmy začaly být atraktivní jak pro indické střední třídy, které dříve dávaly přednost zahraničním filmům, tak pro „globální“ publikum v zahraničí. Vzrostl počet filmů i zisk z jejich prodeje a exportu. V první dekádě našeho století vzniklo v Bollywoodu průměrně 230 celovečerních filmů ročně. Přestože to tvoří jen 15 % indické filmové produkce, na ziscích indického filmového průmyslu se Bollywood podílí 40 %. Finanční obrat Bollywoodu v roce 2011 dosáhl 1,8 mld. US\$ a zisk z exportu 135 mil. US\$, přičemž od roku 2004 jeho hodnota vzrostla o 40 % (Lorenzen a Mudambi 2013: 515-6).

covníků, tj. přibližně jen 0,7 % indické pracovní síly (Ministry of Finance 2014: 184). Tito lidé tvoří jádro nové indické střední třídy mladých a vzdělaných odborníků. Informační služby vytváří nepřímou dalších přibližně 10 mil. pracovních míst v navazujících službách jako je stravování, osobní doprava, ostraha, domácí služby apod. (ibid.: 185). I to je však jen malý příspěvek k zaměstnanosti, nepřesahující asi 3 % celkového počtu pracujících v Indii.

Největšími odvětvími služeb, z hlediska zaměstnanosti, jsou obchod, finanční služby, činnosti v oblasti nemovitostí a veřejné služby (viz tab. 5.1 výše). Specifickým odvětvím, které má jen marginální podíl na zaměstnanosti, ale značný kulturní a symbolický význam, a také nezanedbatelný ekonomický přínos, je filmový průmysl. Vzhledem k jazykové pestrosti obyvatelstva je soustředěn do několika center, produkuje filmy v několika nejrozšířenějších jazycích. Největší z nich je Bollywood, označení pro filmové ateliéry v Mumbáí, které produkují filmy především v hindštině a podílejí se na celkové produkci indické kinematografie přibližně 15 % (z hlediska počtu filmů). Proměnu tohoto odvětví v důsledek ekonomické liberalizaci přibližuje Rámeček 5.10.

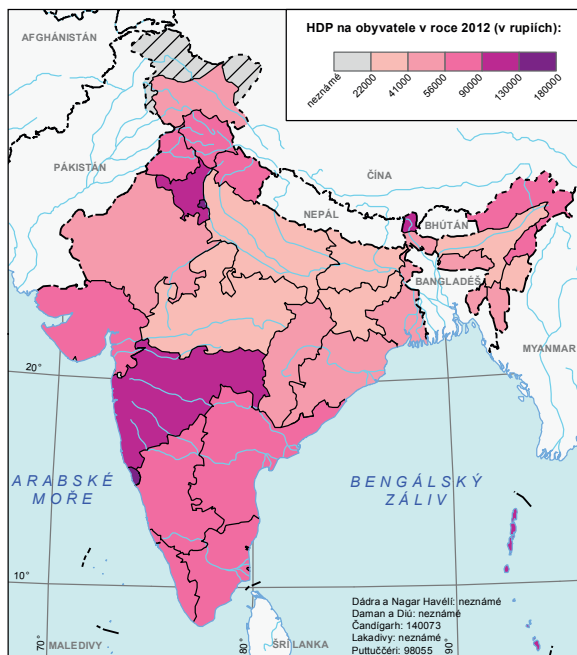
5.12 Nová ekonomická politika a regionální disparity

Jaký vliv měla ekonomická liberalizace na územní rozložení ekonomických činností? Vedla k vyšší koncentraci úspěšných odvětví ekonomiky do již dříve rozvinutých center, nebo příležitostí, vytvořených reformami, dokázaly využít i další regiony? Které regiony ze změn výtěžily více a které naopak ztratily? Tyto otázky byly v uplynulých dvou dekadách předmětem řady studií (podobně jako nerovnosti v rozšíření chudoby, viz Kapitola 2).

Bhattacharya a Sakthivel (2004), na základě hodnocení vývoje přidané hodnoty na úrovni indických států v období 1980–81 až 1999–2000, dochází k závěru, že mezistátní disparity od počátku 90. let výrazně narostly. Státy, jejichž ekonomika rostla rychleji v 80. letech, pokračovaly v 90. letech v ještě rychlejším růstu. Autoři si všímají také souvislosti mezi růstem ekonomiky a populačním vývojem, tedy že vysoký populační přírůstek je soustředěn do ekonomicky zaostávajících států, a důsledků, které to má pro pracovní migraci, nezaměstnanost a sociální konflikty.

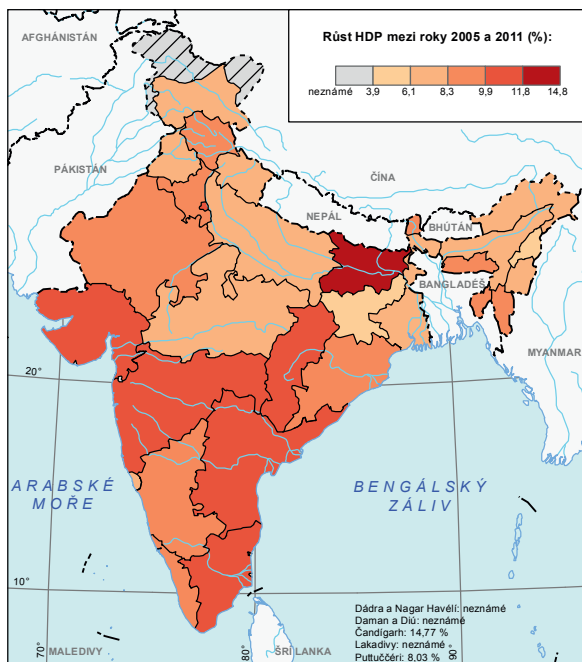
Tezi o koncentraci ekonomického růstu do bohatších států podpoří i prostá data o růstu regionálního HDP. Srovnání kartogramů vyjadřujících úroveň HDP na obyvatele v roce 2012 (obr. 5.15) a růst HDP v letech 2005–06 až 2010–11 (obr. 5.16) indikuje vyšší přírůstek HDP v bohatších státech, zvláště v Ándhrapraděši a Tamilnádu na jihu a Maháráštre, Gudžarátu a v Góa na západě Indie; mimo tento region se nadprůměrně zvýšil HDP na obyvatele také v Dillí, Harijáně, Rádžasthánu, Uttarákhandu i Sikkimu. V rozporu s uvedenou tezí je však vysoký přírůstek HDP v Biháru, jednom z nejchudších států. Růst ekonomiky tohoto státu nebyl založen na růstu průmyslu ani služeb, ale především na neobyčejně vysokém růstu stavebnictví. To bylo podmíněno úspěšností vlády prvního ministra Biháru, Nitiše Kumára, v získávání dotací z centrálního rozpočtu na velké infrastrukturní projekty, na obnovu po povodních, a na program výstavby bydlení pro chudé (*Indira Awaas Yojana*). (Je však otázkou, zda tato forma ekonomického růstu může být dlouhodobě udržitelná.)

Sharma a Khosla (2013) zkoumali rozdíly mezi indickými státy ve výkonu průmyslové výroby v období 1980–2010. Pomocí diskriminační analýzy, založené na patnácti indikátorech průmyslové výroby, identifikovali skupinu „průmyslově vyspělých“ států

Obr. 5.15 Hrubý domácí produkt na obyvatele ve finančním roce 2011-12

Zdroj: Ministry of Finance (2013)

Obr. 5.16 Průměrný roční růst HDP na obyvatele v letech 2005-06 až 2010-11

Zdroj: Ministry of Finance (2013)

a sledovali změnu jejího složení v jednotlivých dekadách. Výsledky ukázaly koncentraci průmyslové výroby do států s delší tradicí industrializace: pět států se ve skupině „průmyslově vyspělých“ objevilo ve všech čtyřech sledovaných časových horizontech: Maháráštra, Gudžarát, Tamilnádu, Paňdžáb a Harijána. Západní Bengálsko z této skupiny po roce 1990–91 vypadlo, a naopak po roce 2001–02 se do ní zařadila Karnátaka, Himáčalpraděš a Uttarákhand (ibid.: 699).

Data za státy však skrývají významné rozdíly, ke kterým docházelo na nižší měřítkové úrovni. Chakravorty (2003) studoval změny v lokalizaci průmyslových investic v první dekádě po začátku hlavní vlny ekonomických reforem (data za období 1992–1998) na úrovni okresů. Na základě dat z *Ročního průzkumu průmyslu* (ASI) zjišťuje vysoký stupeň územní koncentrace investic do průmyslu: do deseti nejprůmyslovějších okresů (z celkového počtu 470) v uvedeném období směřovalo 29,6 % všech investic do průmyslu, v případě těžkého průmyslu to bylo 32 % a v případě chemického průmyslu dokonce 58 % investic (v tom 12 % do okresu Džámnaagar) (Chakravorty 2003: 127–128). Hlavními rysy nové geografie průmyslu byl:

1. pokles významu metropolitních okresů (zvláště Mumbaí, Běngalúru, Čennaj, Haidarábád), které přitahovaly investice do služeb spíše než do průmyslu,
2. vysoká atraktivita okresů v širším okolí metropolitních okresů, a to hlavně těch, které leží na pobřeží, např. Ráigad (Raigad) a Tháné (Thane) u Mumbaí nebo Kánčipuram (Kanchipuram) u Čennaje,
3. atraktivita několika pobřežních okresů mimo metropolitní oblasti, zvláště Bharuč (Bharuch) a Džámnaagar v Gudžarátu a Dakšina Kannada (Dakshina Kannada) v Karnátace, a
4. prohlubující se pokles vnitrozemských nemetropolitních okresů a severu a východu Indie (všech deset nejprůmyslovějších okresů leží jižně od Vindhijského pohoří).

Chakravorty (2003: 135) uvádí, že centry lokalizace nového průmyslu se stávají pobřežní okresy v relativní blízkosti hlavních aglomerací, a zejména pak dva dominantní regiony. První tvoří koridor mezi Púnou (Pune) v Maháráštre a Ahmadábádem (Ahmadabad) v Gudžarátu, tvořený okresy Ratnágiri (Ratnagiri), Ráigad (Raigad), Púna a Tháné v Maháráštre a Surat, Bharuč a Vádódara v Gudžarátu. Tento region je atraktivní zejména pro strojírenství, hutnictví a petrochemický průmysl. Druhý hlavní region se vytvořil kolem Čennaj v Tamilnádu.

V důsledku zaostávání zemědělství ve srovnání s růstem průmyslu a některých odvětví služeb došlo k prohloubení rozdílů mezi městy a venkovem, a to i uvnitř ekonomicky úspěšných států jako je Maháráštra nebo Gudžarát (Naranpanawa a Arora 2014: 341). Zdá se zřejmé, že převládajícím trendem geografického rozmístění ekonomiky v období nové ekonomické politiky bylo prohlubování regionálních disparit, a to na více měřítkových úrovních.

Naranpanawa a Arora (2014: 341), na základě analýzy časových řad, v níž sledovali souvislost mezi postupnými kroky ekonomické liberalizace a výší rozdílů mezi indickými státy, dochází k přesvědčivému potvrzení diferenciatního efektu ekonomické liberalizace. Liberalizace probíhala v postupných krocích, a Naranpanawa a Arora (2014: 342–5) dokládají selektivní dopad jednotlivých kroků na konkrétní indické státy, a to v závislosti na jejich předchozí ekonomické specializaci, kvalitě sociálního kapitálu, a kvalitě technické infrastruktury. Liberalizace měla pozitivní efekt nejčastěji na vyspělejší státy, zvláště ty s vyšším podílem průmyslu, zatímco ekonomická úroveň těch méně vyspělých se relativně

zhoršila v důsledku oslabení ochrany jejich nekonkurenceschopných odvětví, otevření trhu zahraniční konkurenci, nebo ukončení státní podpory. Liberalizace obchodu měla „pozitivní dopad na bohaté a rychle rostoucí státy a okrajový nebo negativní dopad na chudé státy“ a „prohlubuje propast mezi bohatými a chudými státy v Indii“ (ibid.: 347).

Naranpanawa a Arora (2014: 347) uzavírají doporučením, že namísto opuštění regionální politiky, coby nežádoucí netržní intervence, je pro udržení růstu indické ekonomiky naopak podstatné posilovat opatření směřující ke snižování regionálních rozdílů. Za klíčový sektor ekonomiky považují především zpracovatelský průmysl, který má největší efekt pro stimulaci růstu i dalších ekonomických sektorů.

5.13 Závěr: nová ekonomická geografie

Ekonomická liberalizace měla na indické hospodářství selektivní dopad. V generalizovaném pohledu je možné efekt reform na ekonomiku přirovnat k transformaci postsocialistických zemí střední a východní Evropy. Tento efekt však v Indii působil na ekonomiku smíšenou (silný podíl státního i soukromého sektoru) a svou strukturou odlišnou od evropských ekonomik. Zeslabení státní kontroly a otevření ekonomiky vytvořilo příležitosti, kterých dokázala využít určitá odvětví, určití jednotlivci nebo skupiny, a určité regiony. Byly to zvláště ty části ekonomiky, které byly už dříve bohatší, vyspělejší, nebo měly počáteční výhodu: odvětví, rozvinutá dříve díky státním nebo soukromým investicím, jednotlivci a skupiny s přístupem ke kapitálu a ke vzdělání, regiony ve výhodné poloze blízko přístavů, aglomerací nebo výzkumných center. Jestliže impulzem reform byla revolta vyšších vrstev proti neefektivnímu a byrokratickému indickému státu, a jeho zásahům do ekonomiky, jak bylo naznačeno v první kapitole, byly to tyto vrstvy, kdo dokázal z nových příležitostí profitovat více než většina indického obyvatelstva.

Regionální rozdíly, vytvářené v důsledku nerovného působení reform, byly dále prohloubeny zahraničními investicemi. Ty byly přitahovány hlavně nízkou cenou práce indických pracujících, která z pohledu zahraničních investorů byla velmi nízká všude v Indii. Proto na jejich mapě Indie, „vynořující se“ do světa globální ekonomiky, byla nejatraktivnější ta místa, která byla nejsnáze dosažitelná a pro ně nejvíce známá, tedy blízko pobřeží, blízko letišť obsluhujících velké aglomerace, nebo blízko dřívějších investic podobného typu.

Vystavení ekonomiky zahraniční konkurenci, a zeslabení zásahů státu, současně znevýhodnilo jiná odvětví, sociální skupiny a regiony. Hospodářským sektorem, jehož relativní pozici ekonomické reformy zhoršily, je zemědělství; to je přitom hlavním zdrojem obživy po polovinu obyvatel Indie. Zvýšená závislost zemědělců na nákupu vstupů (vč. šlechtěného osiva), a jejich rostoucí ceny, zvýšily rizikovost zemědělské výroby. Důsledkem byla další fragmentace držby zemědělské půdy, nárůst počtu bezzemků – zemědělských dělníků, feminizace a dalitizace špatně placené práce v zemědělství, migrace z venkova do měst, vynucená ztráta půdy, a v krajním případě i nárůst sebevraždnosti mezi zemědělci. Regiony s vysokým podílem zemědělství v regionální ekonomice, včetně těch s úrodnými půdami a dobrými předpoklady pro zemědělskou výrobu, dnes patří k nejhudším indickým regionům. Totéž platí i pro oblasti bohaté na nerostné zdroje, zvláště pro největší indickou oblast těžby fosilních paliv a kovů na východě Indie. Ta se stala zdrojem zisku pro velké indické i nadnárodní korporace a současně i centrem hořkého ozbrojeného boje vyloučených skupin místní populace proti extraktivní politice těchto firem.

Význam průmyslu v ekonomice je větší, než odpovídá jeho podílu na HDP nebo zaměstnanosti, protože zpracovává i část zemědělských produktů a vytváří výrobky, které jsou předmětem obchodu a jsou využité v dalších terciérních činnostech. Otevření ekonomiky oslabilo některá průmyslová odvětví v důsledku nárůstu zahraniční konkurence (například textilní, oděvní a kožedělný průmysl) a posílilo jiná, exportně orientovaná odvětví, ať už založená na zpracování místních zdrojů jako je hutnictví, nebo zpracovávající dovážené suroviny na export (např. petrochemie). Vzestup indických středních vrstev, provázející novou ekonomickou politiku, zvýšil domácí poptávku, a přispěl k růstu odvětví jako automobilový nebo elektrotechnický průmysl. Poloha v blízkosti přístavů, v blízkosti velkých aglomerací (ale ne v jejich jádrových městech), a ve zvláštních ekonomických zónách, vybudovaných s podporou indické vlády, a to zejména na západě a jihu Indie, je pro novou ekonomickou geografii významnější než ložiska surovin.

Indie dokázala využít příležitosti, vytvořených realizací ekonomických reforem v době rychlého pokroku v informačních technologiích a offshoringu. Symbolem ekonomického růstu se staly služby pro podnikání, zvláště informační služby a outsourcing vnitropodnikových činností. Ty jsou výrazně koncentrovány do několika velkých aglomerací, opět především ve státech západní a jižní Indie. Hlavním lokalizačním faktorem pro tyto služby byly výzkumné instituce a univerzity, vybudované v dekadách před liberalizací. Podíl informačních služeb na zaměstnanosti je výrazně menší než jejich podíl na HDP, a to i při započtení podpůrných obslužných činností, které růst informačních služeb umožnil. To přispělo k disproporční koncentraci pozitivních efektů ekonomického růstu ve vrstvě vzdělaných příslušníků středních vrstev, a zprostředkovaně i v regionech (aglomeracích), kde jsou tyto služby zastoupeny.

Kapitola 6

Největší demokracie světa? Politický systém a lidská práva

6.1 Úvod: největší demokracie?

Indie je často označována „největší demokracie světa“: v žádném jiném státě se výběru volebných zastupitelů neúčastní víc voličů než v Indii (Guha 2007; Raghavan a Balachandran 1990; Manisha a Deb 2009). V období studené války, kdy ve většině zemí tzv. třetího světa panovaly autoritářské režimy, to bylo považováno za výjimečnou skutečnost. Pro politické komentátory, kteří tvrdili, že *demokracie* se může udržet jen v „dostatečně bohatých“ společnostech, to byla výjimka, kterou nedokázali uspokojivě vysvětlit. Nejobvyklejší vysvětlení odkazovalo na pozitivní efekt koloniálního dědictví. V tomto vysvětlení nezávislý stát, vzniklý v roce 1947, převzal a dokázal udržet politické instituce, zaváděné Brity v rámci koloniální správy v 19. a 20. století (Corbridge 1993). Předpokladem pro převzetí politického systému od nenáviděného koloniálního režimu bylo podle Corbridge (1993) to, že vzdělaným Indům bylo v době britské správy umožněno zastávat funkce na nižších a středních pozicích *politického systému*, včetně volených míst, a díky tomu se indické elity s tímto systémem identifikovaly. Zatímco v řadě jiných postkoloniálních zemí vedlo dosažení nezávislosti k zavržení politického systému, zavedeného Evropany, spolu s jejich koloniální mocí, v Indii byly britské elity na nejvyšších postech nahrazeny indickými, ale Brity vybudovaný politický systém byl v zásadě přijat.

Pro mnoho obyvatel současné Indie však označení „největší demokracie světa“ může znít problematičtěji. Poukazují na korupční skandály, politický klientelismus, komunální násilí či uplácení voličů před volbami. Důvody, proč je v názvu kapitoly uveden otazník, diskutuje tato kapitola. Nejdříve budou přiblíženy formální základy politického systému Indie, tedy systém institucí, jak je definován ústavou. Druhá část se zaměřuje na reálné fungování politického systému, zejména na stav lidských práv a občanských svobod a problém korupce, v obecnější rovině tedy na kvalitu indické demokracie. Volbám a systému politických stran je věnována pozornost v Kapitole 8.

6.2 Ústava

Díky převzetí principů a institucí britské koloniální správy navázal postkoloniální – a tím i současný – politický systém Indie na systém britský (tzv. *Westminsterský model*) (viz Lijphart 1977). Jedním z významných rozdílů je ústava, která má v Indii, na rozdíl od ústavy Spo-

jeného království, psanou formou. Příprava a přijetí ústavy představovaly významný mezník v historii indického hnutí za nezávislost.

Indickou ústavu připravovalo *Ústavodárné shromáždění* (Constituent Assembly) poměrně dlouho, od prosince 1946 do prosince 1949. Tvůrci indické ústavy se explicitně nehlásili k žádné konkrétní ústavě jako vzoru ústavy indické. Ústava kombinuje prvky řady světových ústav, a reflektuje také specifické indické podmínky. Za jejího hlavního tvůrce je považován Bhímráo Rámadží Ambédkar (viz Rámeček 6.1). V platnost ústava vstoupila 26. ledna 1950, symbolicky v den výročí vyhlášení nezávislosti v roce 1930, klíčový den v indickém boji za nezávislost, který Néhrú označil „*schůzka s osudem*“ (Néhrú 1957, Guha 2007).

V hodnotách, na něž ústava odkazuje, se odráží politický a sociální kontext doby, ve které vznikala, včetně náboženského rozkolu ve společnosti po rozdělení britské Indie na Indii a Pákistán, kastovních konfliktů, problematické integrace knížecích států, i začínající studené války.

Podle preambule ústavy je Indie suverénní, socialistickou, sekulární, demokratickou republikou, která zajišťuje všem občanům sociální, ekonomickou a politickou spravedlnost, svobodu myšlení, projevu, vyznání a víry a rovnost statutu a příležitostí. Slova *spravedlnost*, *svoboda* a *rovnost* jsou zdůrazněna. Indická republika podle ústavy podporuje bratrství mezi občany, zajišťuje důstojnost jedince a jednotu a integritu národa (The Constitution Of India:

Rámeček 6.1

Bábásáhab Ambédkar: Vzdělávej, agituj, organizuj!

Bhímráo Rámadží Ambédkar byl jedním ze zakladatelů nezávislého indického státu, vůdce hnutí proti diskriminaci nedotknutelných, a propagátor konverze dalitů (za jeho života dosud označovaných nedotknutelní) k buddhismu. Narodil se v roce 1891 jako 14. dítě v chudé maráthské rodině nedotknutelných. Ve svých pamětech píše o diskriminaci, kterou zažil v dětství: např. ve škole musel sedět odděleně a trpěl žízní, protože spolužáci i učitelé s ním odmítali sdílet nádobu na vodu, v obavě z rituálního znečištění.

Díky stipendiu vlády knížecího státu Baróda vystudoval ekonomii na Kolumbijské univerzitě v USA a na Vysoké škole ekonomické v Londýně (London School of Economics). Po návratu do Indie působil jako učitel, ekonom a právník. Současně bojoval za práva nedotknutelných: u soudu obhajoval nedotknutelné, psal knihy kritizující hinduistický kastovní systém, vydával časopisy a vedl kampaně občanské neposlušnosti proti diskriminačním opatřením. V roce 1932 se názorově střetl s Gándhím, který se postavil proti Ambédkarově návrhu prosadit oddělené volební kúrie pro nedotknutelné.

Po získání nezávislosti v roce 1947 byl Ambédkar pozván do první kongresové vlády jako ministr spravedlnosti, a pověřen sepsáním indické ústavy. Do jejího textu zakomponoval garanci mnoha občanských práv a zrušení všech typů sociální diskriminace, včetně *nedotknutelnosti*. Podařilo se mu také získat politickou podporu pro prosazení rezervačního systému, jako formy pozitivní diskriminace dalitů a kmenového obyvatelstva (viz Kapitola 3).

Celý život studoval buddhismus a usiloval o obnovu buddhismu v Indii, založil *Indickou buddhistickou společnost* a napsal knihu *Buddha a jeho dhamma*. V roce 1956, na výraz skepse z možnosti zásadní reformy hinduismu, konvertoval k buddhismu, následován statisíci dalitů. Jeho životní krédo bylo: „Vzdělávej, agituj, organizuj!“

Zdroj: Jaffrelot (2005), Ambedkar (2013)

Preamble). Slova „socialistická“ a „sekulární“ byla do preambule přidána až dodatkem v roce 1976 (Forty-Second Amendment to the Constitution). Z explicitního odkazu k *socialismu* a důrazu na hodnoty jako je rovnost a bratrství je zjevný odklon od hodnot britského impéria (The Centre for Citizenship).

Indická ústava je v mezinárodním srovnání v několika ohledech výjimečná. Za prvé je to její mimořádná délka: tvoří ji 395 článků rozdělených do 22 částí a 8 příloh (pro srovnání: Ústava ČR se skládá ze 113 článků v 8 částech). Je považována za nejdelsí ústavu na světě (Pylee 1997). Za druhé je to kombinace rigidity a flexibility, kdy některé články mohou být měněny prostou většinou hlasů v obou komorách parlamentu, jiné kvalifikovanou dvoutřetinovou většinou všech zastupitelů v obou komorách, pro změnu jiných článků je navíc nutný souhlas nadpoloviční většiny státních legislativ, některé články nemohou být měněny vůbec (čl. 368). Za třetí je unikátní způsobem kombinace federace a unitárního státu. Organizační filozofie státu je zdůrazněna v části upravující řídicí principy státní politiky. Součástí ústavy je rovněž listina základních práv a svobod (viz níže).

Unikátní součástí indické ústavy jsou tzv. *řídicí principy* (Directive Principles) státní politiky, které nepřímou rozšiřují práva indických občanů. Navazují na tzv. *irský model*, přijatý už v roce 1937. Přestože jde pouze o principy, které nejsou právně vymahatelné, poskytují obecnou oporu pro parlament a vládu při tvorbě zákonů (Abeyratne 2014, Laxmikanth 2010).

Principy lze rozdělit do tří skupin (viz Laxmikanth 2010). První skupinou jsou ekonomické a sociální standardy, které by měl dle ústavního pořádku stát zajišťovat. Mezi tyto standardy patří právo na přiměřené prostředky obživy, právo na odpovídající mzdu, právo obou pohlaví na stejnou odměnu za stejnou práci, ochrana proti ekonomickému vykořisťování, právo na práci, právo na veřejnou podporu v případě nezaměstnanosti, stáří a nemoci, či právo dětí na bezplatné základní vzdělání.

Druhá skupina principů stanovuje, jak by měly vlády na různých úrovních vykonávat své pravomoci. Vláda má usilovat o zajištění dobrých životních podmínek lidí zabezpečením společenského řádu, prostoupeného sociální, ekonomickou a politickou spravedlností, o zvýšení úrovně výživy, životní úrovně, standardů bydlení a veřejného zdraví, o podporu bezpečnosti a mezinárodního míru, a o jednotné občanské právo.

Třetí skupina principů je označována jako gándhiovská. Podle těchto zásad má být zakázána konzumace alkoholu a drog, rozvíjena domácí výroba a zemědělství v moderních podmínkách, podporováno vzdělávání a ekonomické zájmy znevýhodněných kast, kmenů a slabých, mají být organizovány pančájaty jako jednotky samosprávy, a bráněno porážkám krav. Stát se má snažit chránit a zlepšovat životní prostředí a pečovat o lesy a přirozený život v nich. Stejně tak mají být chráněny historické památky národního významu.

6.3 Federalismus

V unitárních státech, jakým je např. Česká republika, je zákonodárná moc soustředěna v jednom centru. Ve federativních státech, jakým bylo např. Československo, je dělena mezi dvě nebo více úrovně. Indie je federativním státem, ve kterém je legislativní moc dělena mezi instituce *federace*, které mají působnost na celém území Indie, a mezi instituce jednotlivých států, jejichž moc je geograficky ohraničena jejich hranicemi, a funkčně omezena mocí centra.

Také indický federalismus je nástupcem koloniální správy britské Indie, kde byla moc rozdělena mezi centrální úroveň, z centra spravované provincie s omezenou autonomií,

a několik stovek *knížecích států* s různou mírou samosprávy. Indická ústava nahradila provincie a knížecí státy autonomními státy (a několika centrálně spravovanými teritorii), významně změnila hranice samosprávných celků (viz rámeček 6.3), ale systém dělby moci mezi centrum a regiony v zásadě převzala. Poměrně rozsáhlá autonomie, kterou indické státy mají, usnadnila vyjednávání mezi centrem a regiony, požadujícími nezávislost, a umožnila zachování indického státu v hranicích, ve kterých vznikl v roce 1947 (resp. hranicích po skončení první indicko-pákistánské války v roce 1948, odhlédneme-li od méně významných změn vymezení hranice s Pákistánem, Čínou a Bangladéšem v pozdější době).

Ústava definuje rozdělení zákonodárné, výkonné i administrativní moci mezi federální, resp. centrální úroveň, a státy. V dokumentech je federální úroveň označována jako centrum (anglicky „the Centre“) nebo jako stát (*state* s malým s), a Stát (*State* s velkým s) označuje jednotlivé státy, tvořící součást indické federace (Shurmer-Smith 2000: 17).

Zákonodárná moc je rozdělena na základě tří seznamů: jeden definuje *pravomoci federace* (anglicky Union list), druhý *pravomoci států* (State list), a třetí kompetence příslušné oběma úrovním (Concurrent list) – viz Rámeček 6.2. Položky, které nejsou v seznamu zahrnuty, automaticky přísluší centrální úrovni (část 11 ústavy). Klíčové kompetence, jako zahraniční politika, obrana a měna, jsou výhradně v pravomoci centra. Státy mají vysokou autonomii ve vnitřních záležitostech. Mezi státy je volný pohyb osob i zboží, ale vliv hranice se projevuje např. v telekomunikačních službách, kde platí různý tarif pro volání uvnitř státu a mezi indickými státy.

Ve srovnání s federativními státy, jako je např. USA nebo Švýcarsko, se indický federalismus vyznačuje silnou koncentrací moci na centrální úrovni. Wheare (1980) nebo Namboothirya (2011) dokonce píšou o Indii jako o unitárním státu s prvky federace. Je to projev silné společné indické identity, vytvořené v době boje za nezávislost (nacionalistické hnutí), která je zakořeněna ve všech vrstvách společnosti a je posilována například vzdělávacími osnovami (Kakar 1978, Jaffrelot 1999). Silná role centra je podpořena jednotným indickým občanstvím, společnou měnou, dominantní rolí federální vlády při přípravě zákonů, působností některých významných federálních institucí (např. Plánovací komise, Volební komise), silnou pozicí indického premiéra i prezidenta, i jednotným občanským a trestním zákoníkem (Pylee 1997). K typickým rysům indického federalismu, které posilují roli centra, patří nestejná reprezentace jednotlivých indických států v horní komoře federálního parlamentu (související s jejich různou velikostí), pravomoc federálního parlamentu měnit hranice států bez jejich souhlasu, nebo absence práva států na vystoupení z federace (Constitution.org). Roli centra posilují také periodické změny počtu a územního vymezení států (Rámeček 6.3).

Podobně jako v jiných federálních systémech je dělba kompetencí mezi centrum a členy federace předmětem vyjednávání a změn. V Indii tato jednání vedou spíše k silnější koncentraci moci na federální úrovni (Diaz-Cayeros 2006).

Na druhou stranu ve většině indických států existuje poměrně silná národní identita (např. tamilská, maráthská, bengálská aj.). Hranice států byly opakovaně měněny tam, kde této identitě neodpovídaly (viz rámeček 6.3). O moci členských států indické federace vypovídá také existence řady *separatistických hnutí* v dnešní Indii, usilujících o vznik nového státu, ale ne o odtržení od Indie. Nejúspěšnější z těchto hnutí je télenganské hnutí ve státě Ándhrapraděš, jemuž se jeho cíle podařilo dosáhnout, a v roce 2014 byl vyhlášen stát *Télangána* se správním střediskem Haidarábád. Jiná hnutí usilují o vznik asi desítky nových států v různých částech Indie, např. *Bodoland* v Ásámu, *Vidarbha* v Máháráštre, *Púrvančal* (Purvanchal) v Uttarparděši, *Bundélkhand* (Bundelkhand) v Uttarparděši a Madhjadpraděši, nebo *Górkhaland* v Západním Bengálsku.

Rámeček 6.2

Rozdělení pravomocí mezi federaci a státy

Seznam federálních kompetencí („Union list“) zahrnuje celkem 97 položek. K těm hlavním patří:

- obrana, zahraniční věci
- zahraniční a mezistátní obchod
- vzdušný prostor, pobřežní vody a řeky
- železnice a národní dálnice, vodní cesty, hlavní přístavy a majáky, letiště
- občanství, mezistátní migrace
- některá průmyslová odvětví, pošta, telegraf, telefon, rozhlasové a TV vysílání, loterie
- korporace, bankovníctví, pojišťovnictví, důchody státních zaměstnanců
- kontrola těžby
- národní kulturní instituce a univerzity, vědecké průzkumy, sčítání lidu, parlamentní volby
- daň z příjmu (mimo zemědělství), korporátní daň, kapitálová daň, daň z přepravy osob a zboží, daň z prodeje zboží a ze služeb
- soudnictví.

Na seznamu kompetencí států („State list“) je 61 položek, mezi nimi:

- policie, vězeňství
- místní samospráva
- sociální práce, zdravotnictví, náboženské otázky, pohřebnictví
- komunikace, které nepatří do správy federace
- kulturní instituce a památníky
- zemědělství, rybářství, správa zavlažovacích zařízení, veterinární kontrola
- jiná průmyslová odvětví, trhy, pronájem půdy, hazardní hry, kontrola lihovin
- zemědělské daně, daň z nemovitostí, spotřební daň, přepravní daně, daně z vozidel, lodí, zvířat, ze zaměstnání, z luxusu a kapitační daně.

Ve sdílené kompetenci federace a států („Concurrent list“) zůstává:

- trestní právo, občanské právo
- ochrana životního prostředí
- ekonomické a sociální plánování
- pracovně právní vztahy (včetně bezpečnosti práce a sdružování)
- vzdělávání
- továrny, teplárny a elektrárny, část dopravních cest
- charita, evidování demografických událostí
- tisk.

Zdroj: Ústava (Constitution.org)

Nová ekonomická politika posílila rozhodovací moc indických států v ekonomické sféře. Vlády indických států spolu soupeří o nové zahraniční i domácí soukromé investice, a ekonomická politika jednotlivých států, a nabízené pobídky pro investory, hrají v této soutěži významnou roli.

Indikátorem relativní moci centra a států může být srovnání velikosti jejich rozpočtů (viz Rámeček 6.4). Rozdělování výnosů daní mezi federální úroveň a státy (tj. vertikální dělení), i dělení výnosů mezi jednotlivé státy (horizontální dělení) se stává předmětem sporů. Jejich řešení je úkolem tzv. *Finanční komise*, podřízené prezidentovi.

Rámeček 6.3

Změny ve vymezení států

Základem současného státoprávního uspořádání Indie se stal *zákon o reorganizaci států* (State Reorganization Act) z roku 1956. Ukončil přechodné období, trvající od získání nezávislosti, kdy nový nezávislý stát přebíral komplikovaný administrativní systém britské správy (Krása et al. 1980). Hranice států, vytvořených na základě zákona o reorganizaci, v zásadě sledovaly lingvistické hranice. V roce 1956 tak vzniklo 14 států (mimo to bylo šest menších území ponecháno pod správou centra jako federální území).

Od té doby se počet států, i vymezení jejich hranic, ještě několikrát změnil:

1960: Stát Bombaj (Bombay) byl rozdělen na dnešní Maháráštru a Gudžarát;

1963: vytvořen stát Nágsko (z území Ásámu);

1966: tehdejší stát Paňdžáb byl rozdělen na Paňdžáb, Harijánu, Himáčalpradéš a federálně spravované území Čandígarh;

1970: vytvořen stát Mégháláj (z území Ásámu);

1972: federální území Manípur a Tripura se staly státy;

1975: Sikkim (dříve protektorát) se stal indickým státem;

1986: vznik státu Mizórám (dříve federální území);

1987: statut státu získal Arunáčalpradéš a Góa (dříve federální území, Góa do roku 1961 portugalská kolonie);

2000: vytvoření tří nových států: Čhattisgarh (dříve součást státu Madhjadpradéš), Džhárkhand (dříve součást Biháru) a Uttarákhand (dříve součást Uttarpradéše);

2014: vznik státu Tělangána (dříve součást státu Ándhrapradéš).

Zdroj: Krása et al. (1980), Chandramouli et al. (2011), statoids.com

Rámeček 6.4

Rozpočet centra a indických států

Rozpočet unie (centra) ve fiskálním roce 2012-13 činil 13 187 miliard rupií. Úhrn rozpočtů všech indických států dosáhl celkové výše 11 414 miliard rupií. Federální rozpočet byl tedy objemnější.

Přibližně polovinu příjmů federálního rozpočtu i státních rozpočtů tvoří vlastní *daňové příjmy*. Do rozpočtu států je přesunuto 30 % z výnosu daní vybraných na centrální úrovni (což je přibližně čtvrtina z celkových příjmů státních rozpočtů). Nedaňové a kapitálové příjmy tvoří přibližně polovinu federálního rozpočtu a přibližně čtvrtinu státních rozpočtů.

Největší část *nedaňových příjmů* států představují *federální granty*. Podobně jako v případě podílu výnosu daní je také podíl federálních grantů v rozpočtech jednotlivých států velmi různý. Zatímco některé bohatší státy jako např. Góa nebo Tamilnádu dostávají ve formě federálních grantů částky, které jsou vzhledem k velikosti jejich rozpočtu nízké, rozpočty řady chudších států jsou na federálních grantech závislé více než z poloviny (to byl v uvedeném roce případ Arunáčalpradéše, Džammú a Kašmíru, Manípuru, Méghálaje, Mizórámu, Sikkimu a Tripury). Finanční přerozdělování ve formě federálních dotací tak přispívá k vyrovnávání regionálních rozdílů, a současně připoutává periferní regiony k centru jejich závislosti na těchto dotacích.

Zdroj: Reserve Bank of India (2013)

6.4 Federální politické instituce

V indickém politickém systému, stejně jako v systému britském, je výkonná moc podřízená moci zákonodárné; vláda se tedy zodpovídá parlamentu. *Federální parlament* je dvoukomorový: dolní komora je označována *Lók sabha* (Lok Sabha, tj. *Sněmovna lidu*), horní komora je *Rádžja sabha* (anglicky Rajya Sabha, tj. *Rada států*). Ústava dává rozhodující zákonodárnou pravomoc přímo volené Sněmovně lidu, nepřímo volená Rada států slouží především k reprezentaci svazových států (Granátová 2009: 11–12, Constitution.org); viz rámečky 6.5 a 6.6.

Oficiální hlavou státu je podle ústavy *prezident*. Jeho funkce jsou do velké míry reprezentativní, přesto má v indickém systému dělby kompetencí poměrně významnou roli. Podle ústavy (článek 53) je hlavní složkou výkonné moci, má některé pravomoci v zákonodárném procesu, i vzhledem k justici. Formálně jmenuje premiéra, a na jeho doporučení ministry federální vlády, guvernéry států, generálního prokurátora, předsedu a soudce Nejvyššího soudu a Vyšších soudů, velvyslance, předsedu a členy Plánovací a Volební komise, a další vysoké státní úředníky. Reprezentuje Indii v zahraničí, a podepisuje mezinárodní smlouvy. Je také vrchním velitelem armády, což vzhledem ke vztahům s Pákistánem rozhodně není jen formální funkce.

Prezident je volen nepřímo oběma komorami federálního parlamentu a legislativními shromážděními indických států (o nich níže). V samotné proceduře volby prezidenta se používá systém jednoho přenosného hlasu, což napomáhá zvolení nejvíce konsenzuálního kandidáta (Chytilík a Šedo 2004). Volební období je pět let s možností znovuzvolení, což

Rámeček 6.5

Lók sabha

Sněmovna lidu (Lók sabha) tvoří 545 poslanců, z nichž všichni, kromě dvou, jsou voleni přímo voliči v jednomandátových volebních obvodech na pětileté období. *Volební systém* je většinový britského typu, tedy poslancem se stává kandidát, který v daném obvodu získá nejvíce hlasů. Volby do Lók sabha jsou největšími volbami na světě: v roce 2009 se k nim registrovalo 714 milionů voličů. Dva poslance může jmenovat prezident z nestraničských reprezentantů *anglo-indické komunity*, pokud si myslí, že tato komunita není v parlamentu dostatečně reprezentována.

Také uspořádání Lók sabha kopíruje britský model. Hlavní postavou je tzv. *mluvčí* (Speaker), který je faktickým předsedou komory. Neformálně je zodpovědný za dodržení parlamentní disciplíny. Ve formální rovině podepisuje schválené zákony a posílá je prezidentovi ke schválení či posouzení. Mluvčí také nominuje předsedy parlamentních výborů, určuje, kdo a jak dlouho může vystupovat a řídí diskuzi. Jeho silná role je vyvážena omezeními v jeho politické aktivitě: mluvčí se neúčastní hlasování a o hlas je žádán jen v případě nerozhodných hlasování. Lók Sabha zvolená v roce 2009 poprvé v historii zvolila do funkce mluvčí ženu, Meiru Kumár (Times of India 2009).

Lók Sabha může vyjádřit nedůvěru vládě, podílí se na volbě prezidenta a viceprezidenta, v rozvrhu daném vládou projednává vládní návrhy zákonů, a disponuje vlastní zákonodárnou iniciativou. Společně s druhou komorou parlamentu může měnit ústavu.

Zdroj: Strnad et al. (2003), Constitution.org

Rámeček 6.6

Rádžja sabha

V *Radě států* (Rádžja sabha) zasedá 233 volených zástupců jednotlivých států. Počet reprezentantů každého státu přibližně odpovídá počtu obyvatel státu (viz tab. 6.1). Jsou voleni nepřímo členy státních parlamentů podle pravidel *systemu jednoho přenosného hlasu* (Chytilík a Šedo 2004). Dalších dvanáct členů komory nominuje prezident z významných osob vědy, kultury či sociální sféry (článek 80 ústavy).

Horní komora nemůže být nikdy rozpuštěna a má trvalou usnášeniškopnost. Funkční období kandidáta je 6 let. Podobně jako v případě Senátu ČR je každé dva roky znovu obsazována třetina mandátů.

Rádžja Sabha má vlastní zákonodárnou iniciativu, schvaluje zákony přijaté dolní sněmovnou nebo jí je vrací k projednání, a společně s Lók sabha hlasuje o změně ústavy. Ve výlučné pravomoci Rádžja sabha je případná úprava dělby kompetencí mezi federaci a státy (přesun položek na seznamu pravomocí, viz rámeček 6.2).

Význam horní komory je nižší ve srovnání s Lók Sabha, někdy je tento sbor dokonce považován za nevýznamný (Rakshit 2002). Na druhou stranu Rádžja sabha představuje jedinečné místo vyjednávání zájmů států a centra: jednotliví zastupitelé prosazují především zájmy států, za které byli zvoleni, což v praxi vede k vytváření regionálních i politických koalic, a nepřímo tak posiluje význam federální úrovně (Singh, Verney 2003).

Zdroj: Zdroj: Strnad et al. (2003), Constitution.org

Tab. 6.1. Počet zástupců jednotlivých států v Rádžja sabha (v roce 2013).

Stát	Počet zástupců
Uttarpradéš	31
Maháráštra	19
Ándhrapradéš, Tamilnádu	18
Bihár, Západní Bengálsko	16
Karnátaka	12
Gudžarát, Madhja-pradéš	11
Odiša, Rádžasthán	10
Kerala	9
Ásám, Paňdžáb	7
Džhárkhand	6
Harijána, Čhattisgarh	5
Džammú a Kašmír	4
Himáčalpradéš, Dillí, Uttarákhand	3
Arunáčalpradéš, Góa, Manípur, Méghálaj, Mizóram, Nágsko, Puduččerrí, Sikkim, Tripura	1

Zdroj: Rajya Sabha 2013.

se však od zvolení prvního indického prezidenta Rádžéndry Prasáda v roce 1950 dosud nestalo (The President Of India). Prezidenta může odvolat jen kvalifikovaná většina v Lók sabha, a to pouze v případě, že prezident porušil ústavu.

Prezident zahajuje první zasedání Lók sabha po volbách i v každém kalendářním roce, má pravomoc rozpustit dolní sněmovnu nebo svolat společné zasedání obou komor federálního parlamentu v případě patové situace. Finanční zákony, zákony o vzniku nových států nebo o změně jejich hranic, nebo jazykové zákony, nemohou být schváleny bez souhlasu prezidenta. Ostatní zákony, pokud je prezident odmítne podepsat, se vrací do parlamentu k novému projednání. Teprve pokud je poslanci znovu schválí, musí je prezident podepsat (článek 123 ústavy).

Prezident vyhláší stav nouze. Ústava rozlišuje tři druhy takového stavu:

- *Národní ohrožení* (článek 352 ústavy) může prezident vyhlásit v případě ohrožení země válkou nebo jinou vnější agresí. V případě národního ohrožení dochází k omezení pravomocí parlamentu a je pozastavena platnost některých článků ústavy, včetně některých práv a svobod (viz Rámeček 6.7).
- *Stav ohrožení státu* (články 355–6) se vztahuje k některému z indických států. V tomto případě je pozastavena činnost státního legislativního shromáždění i vlády, a jejich pravomoci přecházejí na federální parlament a prezidenta (Rámeček 6.8).
- *Finanční nouze* (článek 360) může být vyhlášena prezidentem v případě ohrožení finanční stability federace nebo některého státu. V tom případě federální vláda může kontrolovat hospodaření států, prezident může snížit platy státních zaměstnanců nebo pozdržet platnost finančních zákonů. K vyhlášení finanční nouze v praxi dosud nedošlo, ačkoli blízko k němu bylo v Máháráštre počátkem 90. let a v Biháru v roce 2000 (Godbole 2002, Editorial 2003).

Rámeček 6.7

Stav národního ohrožení a vláda Indiry Gándhiové

Stav národního ohrožení byl vyhlášen dosud třikrát. V prvních dvou případech bylo důvodem vnější ohrožení země, tj. války se sousedními státy o vymezení státního území na severu Indie. Poprvé v roce 1962 během *války s Čínou*, podruhé v roce 1971 v době *třetí války s Pákistánem* (vyústila ve vznik Bangladéše).

Potřetí vyhlásila stav národního ohrožení premiérka Indira Gándhiová v roce 1975 a trval do roku 1977 (21 měsíců). Nebyl vyhlášen kvůli vnějšímu ohrožení, ale kvůli „vnitřním pnutím“ v Indii, především kvůli separatismu ve státě Paňdžáb, a s ním spojeným násilím. Třetí případ vyhlášení výjimečného stavu byl značně kontroverzní, a v Indii je dodnes tématem politických debat (Ram 1975, Munsí et al. 1977, Banerjee 2007). Podle kritiků premiérka vyhlásila stav národního ohrožení ve snaze oslabit opozici. Byly vězněny desetitisíce představitelů opozice, neboť výjimečný stav umožnil vládě kohokoli bezdůvodně uvěznit (Echeverri-Gent 1995).

Toto období výjimečného stavu bylo dodnes nejhlubší krizí demokracie v Indii. Později se okolnosti vyhlášení a průběh stavu ohrožení staly předmětem vyšetřování (Editorial 1978, Noorani 1980). Vláda, která se dostala k moci po skončení výjimečného stavu, změnila ústavu, aby vyhlášení národního ohrožení nebylo možné zneužívat.

Rámeček 6.8

Stav ohrožení státu

K vyhlášení stavu ohrožení v některém indickém státě dochází podstatně častěji. Do roku 1994, kdy na základě interpretace *Nejvyššího soudu* byly změněny podmínky (Pandian 1994), byl stav ohrožení státu vyhlášen celkem stokrát. Dvě pětiny těchto případů se udály během funkčního období Indiry Gándhiové. Od roku 1995 byla vláda prezidenta zavedena 18 krát, nejvíce – třikrát – v Džhárkhandu (Hindustan Times 2013).

Nejvíce zkušeností s vyhlášením stavu ohrožení má stát Manípur, kde byl výjimečný stav vyhlášen od roku 1947 už desetkrát. Ovšem nejdéle byla omezena autonomie v důsledku vyhlášení stavu ohrožení v Paňdžábu (přibližně deset let), a v Džammú a Kašmíru (sedm let) (DUA 1979, Singh 2012).

Vláda je podle ústavy jen orgánem poskytujícím podporu a poradenství prezidentovi při výkonu jeho povinností. V reálné každodenní politice je však vláda tím, kdo přijímá důležitá rozhodnutí a určuje samotný obsah realizovaných politik: prezident se jejími „radami“ v praxi musí řídit. Vláda má rozhodující moc ve významných otázkách vnitřní i vnější politiky, a to včetně finančních otázek. Významným úkolem vlády je sestavování federálního rozpočtu. Hlavními nositeli výkonné moci jsou proto ministři zodpovědní za jednotlivé resorty, ačkoli ústava formálně říká, že veškerá výkonná moc je vtělena do prezidenta (Pylee 1997).

Vládu sestavuje na výzvu prezidenta představitel politické strany nebo koalice, disponující většinou v Lók sabha. Ten se obvykle stává jejím *premiérem*. Při výběru členů vlády dbá na zastoupení významných stranických lídrů a představitelů různých názorových proudů, snaží se o zastoupení různých států a teritorií, komunit a náboženských a jazykových skupin. Například ve vládě premiéra Manmóhana Singha, jmenované v roce 2009, byli zastoupení politici ze všech indických států, s výjimkou státu Bihár. Vláda může být kdykoli odvolána, pokud jí nadpoloviční většina dolní komory parlamentu vysloví nedůvěru (čl. 75 ústavy). Tento princip bývá označován jako tzv. *negativní parlamentarismus* (Brunclík 2009).

Vláda je podle britského vzoru složena z premiéra a ministrů několika kategorií – *kabinetních ministrů* (anglicky Union Cabinet Minister), *státních ministrů* (Minister of State – Independent Charges) a *náměstků* (Minister of State). Kabinetní ministři jsou vysoce postavení politici vládnoucí strany, kteří mají zodpovědnost za důležité resorty, jako finance, vnitro, zahraniční věci, obrana, zemědělství, těžba, záležitosti menšin aj. (National Portal Of India). Většina činností vlády se děje právě v kabinetu. Kabinet vlády Manmóhana Singha tvořilo včetně premiéra 32 osob (pro srovnání: vládu ČR tvoří 17 osob). Státní ministři mají v samostatné kompetenci další ministerstva, jako například životní prostředí a lesy, pitnou vodu, mládež a sport, malé a střední podnikání aj. Náměstci nemají samostatnou zodpovědnost za žádné ministerstvo, ale jsou podřízeni některému z kabinetních ministrů. Vládu Manmóhana Sinha tvořil početný sbor celkem 79 politiků (National Portal Of India).

Silná role vlády je zřejmá i v zahraniční politice, kde jsou mezistátní jednání vedena premiérem nebo ministrem zahraničních věcí, a mezistátní smlouvy podepisovány prezi-

Tab. 6.2 Premiéři Indie a jejich stranická příslušnost

Jméno	Funkční období	Politická strana
Nárendra Módí	od roku 2014	BJP
Manmóhan Sinh	2004–2014	INC
Atal Biháří Vádžpejí	1996, 1998–2004	BJP
Inder Kumár Gudžrál	1997–1998	Džanta dal (Janata Dal)
H. D. Deve Govda	1996–1997	Džanta dal (Janata Dal)
P. V. Narasinha Ráo	1991–1996	INC (I)
Čandrašékhar	1990–1991	Džanta dal (Janata Dal) (S)
Višvanáth Pratáp Sinh	1989–1990	Džanta dal (Janata Dal)
Rádživ Gándhí	1984–1989	INC (I)
Indira Gándhiová	1966–1977, 1980–1984	INC (I)
Čaran Sinh	1979–1980	Džanta pártí (Janata Party)
Mórárdží Désái	1977–1979	Džanta pártí (Janata party)
Gulzarilál Nanda	1964–1966	INC
Lálbahádur Šástrí	1964–1966	INC
Džaváharlál Néhrú	1947–1964	INC

Zdroj: Prime Minister Of India

INC – Indický Národní kongres, BJP – Bháratij džanta pártí, tj. Indická lidová strana (viz dále)

dentem, k čemuž nepotřebují souhlas parlamentu. Díky možnosti navrhovat zákony má vláda důležitou roli i v legislativě. Premiér představuje pojitko mezi vládou a prezidentem, a vládou a parlamentem. Silná pozice premiéra je umocněna v případě stavu národního ohrožení, kdy se premiér dokonce i v mezích ústavy stává de facto diktátorem, jako se to stalo za vlády Indiry Gándhiové v letech 1975–77.

Indira Gándhiová byla po prvním indickém premiérovi, svém otci Džaváharlálovi Néhrúovi, druhým nejdéle sloužícím politikem v této funkci, když v ní strávila více než 15 let. V 90. letech, po fiskální krizi a v době následujících ekonomických reforem, docházelo k častému střídání vlád a funkce premiéra byla poměrně nestabilní, a to až do nástupu druhé vlády Atala Bihářího Vádžpejího v roce 1998 (viz tab. 6.2).

Rámeček 6.9

Premiér Manmóhan Sinh

V roce 2013 zastával funkci premiéra již druhým volebním obdobím známý ekonom Manmóhan Sinh. Narodil se v roce 1932 v sikhské rodině ve vesnici v západním Paňdžábu, který se stal v roce 1947 součástí Pákistánu. V 50. letech studoval ekonomii na univerzitách v Cambridge a Oxfordu ve Velké Británii. Poté působil na Paňdžábské univerzitě v Amritsaru, Vysoké škole ekonomické v Dillí, a v indické kanceláři *Konference OSN o obchodu a rozvoji* (UNCTAD). Jeho politická kariéra začala počátkem 70. let rolí poradce na ministerstvu obchodu, a pokračovala pozicemi na ministerstvu financí, v Plánovací komisi, rolí guvernéra *Rezervní banky Indie* a poradce premiéra. Mezi lety 1991-1996 zastával funkci ministra financí, a v Indii je považován za klíčového autora ekonomických reforem, kterými Indie v té době procházela. Premiérem byl poprvé jmenován v roce 2004, jeho druhá vláda složila slib v roce 2009. Manmóhan Sinh se stal po Néhrúovi a Gándhíové teprve třetím indickým premiérem, který byl jmenován do funkce podruhé bezprostředně po skončení prvního mandátu.

Zdroj: Premier of India

6.5 Politické instituce indických států

Členské státy federace mají v otázkách vnitřní správy autonomii, a role jednotlivých politických institucí může být v každém státě odlišná. Klíčovými institucemi jsou však v každém státě guvernér, vláda a parlament.

Guvernér hraje na úrovni státu roli, kterou má na federální úrovni prezident. Je formální hlavou státu, a to v oblasti legislativy i exekutivy; přesto je i jeho role spíše reprezentativní (Chatterjee 1992). Svolává schůze státního parlamentu, podepisuje zákony státu nebo je vrací sněmovně k opakovanému projednání, může rozpustit dolní komoru státního parlamentu. Je důležitým pojítkem mezi státní a federální úrovní. Funkční období guvernéra je maximálně pět let, ale skutečná doba závisí spíše na vůli prezidenta, který guvernéry jmenuje do funkce. Prezident musí výběr guvernéra konzultovat s předsedajícím ministrem vlády daného státu. Guvernér může revidovat soudní rozhodnutí udělením milosti nebo zmírněním trestu. Je také kancléřem státních univerzit: rektor státních univerzit má proto v Indii titul vicekancléř (anglicky Vice Chancellor).

Vláda státu je podobně jako na federální úrovni ústavou definována jako poradní a pomocný sbor guvernéra, ale v praxi je hlavní složkou výkonné moci. Jejím sestavením je guvernérem jmenován *předsedající ministr* (de facto premiér) na základě výsledků voleb do dolní komory státního parlamentu. Ministry jmenuje guvernér na základě doporučení předsedajícího ministra. Vláda je kolektivně politicky odpovědná dolní komoře státního parlamentu.

Státní parlament je ve většině států pouze jednokomorový. Jen v šesti velkých státech – Ándhrapradéši, Biháru, Madhjadpradéši, Maháráštre, Karnátace a Uttarpradéši – má dvě komory. V případě dvoukomorového parlamentu je horní komora označována *Vidhan parišad* (Vidhan Parishad), tj. *Legislativní rada*, a dolní komora *Vidhan sabha* (Vidhan Sabha), tj. *Legislativní shromáždění*; Vidhan sabha jsou označovány také jednokomorové parlamenty. Počet zastupitelů Vidhan sabha závisí na velikosti státu a rozhodují o něm státní instituce, ne federální. Největší Legislativní shromáždění je v populačně největším

Uttarpradéši, kde zasedá 404 poslanců, zatímco v Sikkimu je to jen 32 poslanců (viz Legislative Bodies in India). Poslanci dolní komory jsou voleni přímo ve všeobecných volbách, které mají stejná pravidla jako volby do federální Lók sabha (vč. míst rezervovaných pro dality a ádivásie). Politická agenda Legislativního shromáždění je určená položkami na státním seznamu (viz Rámeček 6.2).

Pokud ve státě existuje druhá komora (Vidhan parišad v šestici velkých států), je obsazována komplikovaným způsobem, kombinujícím nepřímou volbu a nominační proces. Třetina zastupitelů je volena Legislativním shromážděním, třetina členy obecních a okresních paňčajatů (samospráv), šestina je volena učiteli s praxí ve školách poskytujících sekundární nebo vyšší vzdělání, a šestina je jmenována gubernérem (viz články 170 a 171 ústavy).

6.6 Lidská práva a svobody

Listina základních práv a svobod je integrací součástí indické ústavy. Rozděluje základní práva do šesti oblastí: právo na rovnost, právo na svobodu, právo nebýt vykořisťován, právo na svobodu vyznání, kulturní a vzdělávací práva, a právo na ústavní nápravu. Rozsah v ústavě zakotvených lidských práv je srovnatelný s právy, vymezenými listinou základních práv a svobod, která je součástí ústavního pořádku ČR. Důležitým rozdílem, odrážejícím dobu vzniku indické ústavy, je důraz na univerzalitu těchto práv, tj. časté zdůrazňování, že tato práva platí také pro všechny kasty a kmeny. Některé z nich se navíc těší zvláštním právům, která jim může nad rámec ústavy přiznat stát (pozitivní diskriminace znevýhodněných skupin, viz *rezervační systém* v Kapitole 3). Ústava zaručuje také právo na zachování vlastního jazyka, písma a kultury, a chrání kulturní rozmanitost Indie. Základní práva jsou z principu nezcizitelná. Výjimkou jsou práva politická, kdy v případě ohrožení státu může být pozastaveno např. právo na shromažďování a volný pohyb (viz výše v této kapitole).

Naplňování lidských práv v reálném životě je předmětem monitorování řady národních a mezinárodních organizací, vč. *Pracovní skupiny pro lidská práva v Indii* při OSN (viz WGHW 2012), nevládní mezinárodní organizace *Freedomhouse* (Freedomhouse 2014) nebo indické *Národní komise pro lidská práva* (anglicky National Human Rights Commission, NHRC).

Organizace Freedomhouse, na základě dlouhodobého monitoringu, klasifikuje státy do tří skupin: svobodné, částečně svobodné a nesvobodné. Indie je podle metodiky této organizace „svobodnou“ zemí; v roce 2013 byla jedním z pouze pěti svobodných států v Asii (dalšími byly Japonsko, Jižní Korea, Tchajwan a Mongolsko, viz Freedomhouse 2014). Na škále 1 až 7 (kde 1 znamená nejvíce svobody) je dodržování politických práv v Indii hodnoceno stupněm 2 a dodržování občanských práv stupněm 3. Indie byla, v pohledu Freedomhouse, považována za svobodnou zemi od počátku monitoringu v roce 1972, s výjimkou období výjimečného stavu v letech 1975–1976, a také s výjimkou období 1991–1997 (Freedomhouse 2014). Úroveň dodržování jednotlivých lidských práv v roce 2013 přibližuje tab. 6.3.

Politická práva jsou v Indii omezována jen minimálně: volby jsou obecně svobodné a férové (ale viz níže), svoboda shromažďování a projevu není omezována, svoboda vyznání je respektována, akademická svoboda je silná a přístup k internetu ani jeho obsah není nijak zásadně limitován (Freedomhouse 2014).

Lidskoprávní organizace mohou fungovat svobodně a také jich tak celá řada činí. Vláda může omezovat jejich zahraniční příjmy, někteří autoři tvrdí, že tohoto nástroje vláda zneužívá vůči svým politickým protivníkům (Freedomhouse 2013, WGHHR 2012).

Tab. 6.3 Úroveň naplňování politických práv a občanských svobod v Indii podle zprávy organizace Freedomhouse (2014)

Politická práva a občanské svobody	Dosažená hodnota	Nejlepší možná hodnota
A. Politická práva	34	40
1. volební proces	11	12
2. politický pluralismus a participace	14	16
3. fungování vlády	9	12
B. Občanské svobody	43	60
1. svoboda projevu	13	16
2. právo na shromažďování a sdružování	11	12
3. vláda zákona	9	16
4. osobní autonomie a individuální práva	10	16

Zdroj: Freedomhouse (2014)

Média jsou většinou nezávislá, ale některá mají úzké vztahy s politiky, lobbisty a zástupci podniků. Práce novinářů je komplikována bezpečnostními zákony a předpisy proti pomluvám a hanobení veřejných činitelů (Freedomhouse 2013). V roce 2012 byl např. odsouzen karikaturista za publikování obrázků, upozorňujících na vládní korupci (Singh a Samerve 2012).

Odpor obyvatel proti velkým investičním projektům, jako jsou zvláštní ekonomické zóny, továrny, doly nebo přehrady (viz Kapitola 9), vedl ke snaze zamlčovat informace o sociálních a environmentálních důsledcích projektů. Zákon o *právu na informace* byl po dlouhé kampani přijat až v roce 2006, tj. o sedm let později, než byl podobný zákon přijatý v ČR. Po přijetí zákona došlo v Indii k několika vraždám aktivistů, která média spojovala právě s jejich žádostmi o informace o kontroverzních projektech (viz Rámeček 6.10).

Rámeček 6.10

Útoky na aktivisty spojené s žádostmi o informace

Zákon o právu na informace byl přijat v roce 2006. Po jeho přijetí se zvýšila četnost útoků na aktivisty, požadující citlivé informace. Od roku 2008 do roku 2012 došlo ke třiceti vraždám a stovkám případů obtěžování a nátlaku, které prokazatelně souvisely s využíváním práva na informace. Jedním z případů byla nájemná vražda aktivisty Raméše Agravala, který bojoval pomocí práva na informace proti rozšíření továrny ocelářské společnosti Jindal Steel Power v Čhattísgarhu, dokud do jeho kanceláře nepřišla skupina mužů a nepostřelila ho. Vyšší soud v Karnátace v roce 2012 doporučil urychleně přijmout nástroje na ochranu aktivistů; tato opatření však dosud nebyla přijata (Kazmi 2011, Mallikarjunan 2013).

Občanská práva jsou omezována podstatnějším způsobem než ta politická. Kritika, kterou uvádí mezinárodní organizace, zahrnuje především *korupci*, překračování pravomocí policie, včetně mučení a vymáhání úplatků, zákazy demonstrací a stávek, existenci obchodu s lidmi, existenci dětské práce, sporné verdikty soudů vůči aktivistům a novinářům, dlouhou dobu trvání soudních procesů, selhávání soudů v rovném přístupu k marginalizovaným skupinám, či nedostatečné kompenzace pro osoby nuceně vysídlené z míst rozvojových projektů. Řada bodů této kritiky je platná i pro evropské státy, hlavním rozdílem v Indii je rozšíření případů porušování občanských práv lidí patřících k sociálně hendikepovaným skupinám, jako jsou dalité, OBCs nebo kmenové obyvatelstvo, a také míra násilí spojeného s touto diskriminací.

Rozšířeným problémem zůstává nedobrovolná, de facto *otrocká práce*. Podle odhadu Freedomhouse (2013) se nucená práce týká v Indii 20 až 50 miliónů osob. Nejčastější příčinou je chudoba a dluh, někdy jen ve výši malé částky, kdy dlužník nemá jinou možnost jeho splácení než prodejem své budoucí schopnosti pracovat. Pracující mimo organizovaný sektor, kteří tvoří 80 až 85 % pracujících, nemají žádné sociální zabezpečení. Součástí splátek se tak – ilegálně – stávají i dotované potraviny, které je dlužník oprávněný nakoupit v obchodech veřejného distribučního systému, nebo jiná zvýhodnění, poskytovaná státem marginalizovaným skupinám (WGHR 2012).

Soudnictví je nezávislé a rozhodnutí soudů jsou respektována i vládami a korporacemi (viz případ Nájamgiri v Kapitole 9). Problémem je však *přetíženost soudů* a neúměrně dlouhá doba soudních případů. Zpráva Freedomhouse (2014) uvádí, že z celkového počtu přibližně 385 tisíc indických vězňů jich 66 % čeká na vynesení rozsudku; mnoho vězňů čeká na soudní líčení déle, než je nejvyšší možný trest za zločin, který spáchali (ibid.). Podle téže zprávy je rozšířené násilí vůči zadrženým ze strany *policie*. Pracovní skupina pro lidská práva v Indii při OSN uvádí, že v letech 2001 až 2010 zemřelo v policejní vazbě 14 231 osob, a přibližně 1,8 miliónu osob se každoročně stává obětmi fyzického násilí ze strany policie (WGHR 2012). Freedomhouse (2014) dodává, že skutečný rozsah *policejního násilí* je pravděpodobně větší, neboť uvedená čísla zahrnují pouze dokumentované případy. Dokladem rozsahu policejního násilí je také to, že přibližně třetina z celkového počtu ca 8000 stížností, které každoročně obdrží Národní komise pro lidská práva, se týká policie; druhou nejrozšířenější oblastí je postup státních úředníků.

Specificky závažným problémem je násilí vůči obyvatelstvu ze strany *armády a speciálních bezpečnostních jednotek* v regionech, kde probíhá povstání proti vládě, tj. zejména v Kašmíru na severozápadě, Mizórámu na severovýchodě, a v oblastech povstání naxalitů na východě Indie. Bezpečnostní složky zde působí na základě *zákona o zvláštním zmocnění ozbrojených sil* (anglicky Armed Forces Special Powers Act, AFSPA), který jim dává rozsáhlé pravomoci k použití síly vůči podezřelým. Lidskoprávní organizace dokumentují řadu případů zneužití tohoto zákona a použití násilí proti lidem, kteří nejsou do povstání zapojeni, včetně jejich zabití, znásilnění, mučení, neodůvodněného zatčení, únosů a zničení jejich domů (Freedomhouse 2014). Aktivistka Irom Čánú Šarmíla (Irom Chanu Sharmila) z Manípuru drží na podporu boje za odvolání tohoto zákona nepřetržitou hladovku od listopadu 2000; reakcí úřadů bylo její uvěznění a násilné vyživování (ibid.).

Deklarace *ekonomických a sociálních práv* je spíše formální, podobně jako v řadě jiných států. Federální vláda i vlády indických států podporují mnoho programů, jejichž cílem je odstranění chudoby, podvýživy, zajištění dostupnosti lékařské péče nebo přístřeší, přesto zajištění ani základních lidských potřeb, jako je jídlo nebo zdravotní péče, není pro mnoho chudých obyvatel „zájící Indie“ samozřejmostí. Program *integrovaných služeb pro rozvoj*

dítěte (Integrated Child Development Services), zaměřený na boj proti dětské podvýživě, nebyl příliš úspěšný, protože většina jeho rozpočtu byla převedena jinam. *Národní program zajištění zaměstnanosti na venkově* (Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Act, MGNREGA), který má garantovat možnost 100 dní placené práce ročně pro venkovské domácnosti, které nemají jiné zaměstnání, nebyl v mnoha okresech schopen vyplatit pracujícím garantovaný výdělek (100 rupií za den) (viz též Kubelková 2013). Pro zajištění zdravotní péče byla zřízena *Národní mise pro zdravý venkov* (National Rural Health Mission), ale vzhledem k jejímu nízkému rozpočtu nemá vysoký počet obyvatel venkova zajištěný přístup k lékařské péči.

K rozsáhlejším hladomorům po řadu let nedošlo, ale k lokálním případům úmrtí z nedostatku jídla dochází (viz Rámeček 6.11), a podvýživa je široce rozšířená. V hodnocení „*globálního indexu hladu*“ (Global Hunger Index), publikovaném *Mezinárodním výzkumným institutem pro potravinovou politiku* (International Food Policy Research Institute), se Indie v roce 2013 umístila na 105. místě v žebříčku 120 hodnocených států (tj. jen v 15 zemích byla situace horší než v Indii; viz IFPRI 2013). V roce 2013 byl po mnohaleté kampani přijatý *zákon o potravinové bezpečnosti* (National Food Security Act). Zákon zaručuje oprávněným osobám, kterými jsou asi dvě třetiny obyvatel Indie, právo na nákup 5 kg obilnin měsíčně za zvýhodněnou cenu (Dréze 2013). Nelze však očekávat, že zákon povede k zásadnímu snížení podvýživy, a kritici ho považují spíše za snahu vládnoucí strany naklonit si chudé voliče před parlamentními volbami v roce 2014.

Rámeček 6.11

Úmrtí v důsledku podvýživy mezi dělníky na čajových plantážích v Ásámu

Na čajové plantáži Bhuvan Valley Tea Estate v okrese Káčár (Cachar) v jižním Ásámu je zaměstnáno přibližně 3000 pracovníků. Mzda stálých zaměstnanců se pohybuje kolem 50 rupií (asi 18 Kč) denně, zatímco námezdní dělníci dostávají 41 rupií (15 Kč) denně. V říjnu 2011 majitel plantáž náhle uzavřel a dělníci po devět týdnů nedostali žádnou mzdu ani možnost jiného výdělku. V důsledku výpadku příjmů tisíce dělníků hladověly a čtrnáct z nich v důsledku podvýživy postupně zemřelo. Následné vyšetřování výboru na ochranu lidských práv ukázalo, že v oblasti sice byla zřízena centra zdravotní péče, centra integrovaných služeb pro rozvoj dítěte (Integrated Child Development Services), obchody veřejného distribučního systému, i národní program zajištění zaměstnanosti na venkově (National Rural Employment Guarantee Act), všechny tyto sociální programy však fungovaly jen formálně a nedokázaly poskytnout hladovějícím lidem reálnou úlevu (WGHR 2012).

6.7 Korupce ve společnosti a politice

Závažným problémem v indické společnosti, podobně jako v mnoha jiných státech, je korupce. Rozsah korupce lze pouze odhadovat na základě výpovědí aktivistů, ekonomů či manažerů, nebo s využitím dílčích průzkumů. Organizace Transparency International každoročně sestavuje žebříček států podle *indexu vnímání korupce* (Corruption Perception Index). V roce 2013 bylo státem s nejnižším vnímáním korupce Dánsko (hodnota indexu 91) a nejzkorumpovanějším státem Somálsko (hodnota indexu 8). V Indii dosáhl index vnímání korupce hodnotu 36, což ji zařadilo na 94. místo mezi 177 států světa (pro srovnání: ČR byla ve stejném roce na 57. místě s hodnotou indexu 48) (Amnesty International 2014).

Indická nevládní organizace *Centrum pro mediální výzkum* (Centre for Media Studies, CMS) provádí „*indické korupční studie*“ každé dva až tři roky (CMS 2011). Zkoumá rozsah korupce v různých segmentech společnosti a různých částech Indie, a to v oblastech jako je školství, zdravotnictví, dodávky vody nebo veřejný distribuční systém. Podle zpráv Centra pro mediální výzkum mělo přímou zkušenost s předáváním úplatků přibližně 30 % obyvatelstva. Lidé na venkově vynaložili podle odhadů CMS na úplatky za rok v úhrnu asi 5 miliard rupií, což ve sledovaných státech přesáhlo rozpočet ministerstva pro místní rozvoj (CMS 2011).

Rigidní systém povolenek a kvót v době před uvolněním státního plánování, spolu s nízkými platy úředníků, vytvořil korupční prostředí. Úplatky se staly akceptovanou součástí některých běžných úředních úkonů, formálně poskytovaných bezplatně (WGHR 2012). Korupce je rozšířena při žádostech o zaměstnání ve veřejném sektoru, žádostech o umístění v nemocnici, žádostech o řidičské průkazy nebo silničních kontrolách nákladních vozidel. Korupce je spojena také se státními programy boje proti chudobě, poskytujícími určitá zvýhodnění oprávněným osobám, jako je veřejný distribuční systém, národní program zajištění zaměstnanosti na venkově, nebo národní mise zdraví na venkově (National Rural Health Mission), poskytující zdarma vybrané léky (Amnesty International 2008).

V rozsáhlém průzkumu, provedeném v roce 2005, uvedlo 80 % dotázaných osobní zkušenost s korupcí při jednání s policií, 48 % při jednání s katastrálními úřady, 47 % ve styku se soudy první instance, 27 % ve veřejných nemocnicích, 19 % při jednání s místními finančními institucemi, 18 % ve školství, a 16 % při vydávání průkazů opravňujících využívat veřejný distribuční systém (tzv. *ration cards*) (Charron 2010: 184).

Charron (2010) sledoval geografické rozšíření korupce ve veřejném sektoru na základě rozsáhlého průzkumu, který provedlo Centrum pro mediální výzkum v říjnu 2005, a kterého se zúčastnilo 14 400 respondentů ve 20 indických státech. Nejvíce rozšířená byla korupce v Biháru, Džammú a Kašmíru, Madhjadpradéši, Karnátace a Rádžasthánu, naopak nejméně zkušeností s korupcí měli obyvatelé Kéraly a Himáčalpradéše (Charron 2010: 185). V analýze faktorů podmiňujících geografii korupce v Indii zjistil, že míra korupce negativně souvisí se vzdělaností, bohatstvím států (HDP), a fiskální decentralizací (čím vzdělanější obyvatelstvo, vyšší HDP a více finanční nezávislosti, tím nižší výskyt korupce ve státě, viz Charron 2010).

Tolerance obyvatelstva vůči korupci se v uplynulých letech snižovala, podobně jako v řadě evropských států. V roce 2011 k tomu významně přispěl občanský aktivista Anná Hazaré, jehož hladovka spustila masové občanské hnutí proti korupci (viz rámeček 6.12).

Rámeček 6.12

Anná Hazaré

Anná Hazaré (vlastním jménem Kisan Bábúrao) je občanský aktivista, který vedl lokální sociální hnutí na podporu rozvoje venkova, proti alkoholismu, nebo za transparentnost úředních rozhodnutí. Za svůj přínos k aktivizaci obyvatel a rozvoji své rodné vesnice Rálegan Siddhi (Ralegan Siddhi) v Maháráštre, která se stala modelem rozvoje pro jiné vesnice, byl oceněn vysokým státním vyznamenáním. Pro dosažení svých cílů používá gándhíovské metody jako je aktivizace místních obyvatel nebo hladovka.

V dubnu 2011 zahájil v Dillí hladovku s cílem přimět vládu k přípravě dlouho odkládaného *protikorupčního zákona* a vytvoření instituce *veřejného ochránce práv* (v Indii označovaného *lókpál*). Jeho hladovka odstartovala vlnu masových demonstrací, které přiměly vládu uznat oprávněnost požadavků a přijmout harmonogram rychlé přípravy protikorupčního zákona a vytvoření instituce lókpála na federální i státní úrovni (The Hindu 2011).

Kapitola 7

Demokratizace zdola? Budování místní samosprávy

7.1 Úvod: paňčájatí rádž

Moderní indická identita se vytvářela v boji za nezávislost, a idea *samosprávy* byla její klíčovou součástí. Samosprávou – *svarádž* (z hindských slov *sva* – vlastní a *rádž* – vláda, vládnutí; anglicky Swaraj) – nebylo myšleno jen osvobození Indie od koloniální vlády, ale i osvobození od různých forem útlaku uvnitř Indie, a svěření rozhodovací moci těm, kterých se rozhodnutí týkají (Krása et al. 1997, Gandhi 2011). Zvláště Gándhí zdůrazňoval potřebu samosprávy na místní úrovni – samosprávné a ekonomicky soběstačné vesnice (Gandhi 2011).

Současný indický *systém institucí místní samosprávy* představuje ve světovém měřítku unikátní projekt dělby moci mezi měřítkovými úrovněmi (vesnice – obvod – okres – stát), regiony i sociálními skupinami. Začal být budován po dosažení nezávislosti. Jeho předobrazem se stal tradiční indický systém *paňčájatů* (ze sanskrtských slov *ájat* – shromáždění a *paňč* – pět, doslova shromáždění či rada pěti; anglicky panchayat). Vesnické paňčájaty existovaly ve starověké i středověké Indii, kde představovaly místní shromáždění „starších“, která rozhodovala o důležitých otázkách vesnice a řešila spory mezi občany. Feudální centralizace mughalské říše a později modernizační centralizace britského impéria tento systém narušila a ve většině indických regionů prakticky zničila. V době získání nezávislosti tak paňčájaty představovaly spíše ideu, kterou se tvůrci nového systému místní správy inspirovali, než fungující systém (Krása et al. 1980).

Navíc v otázce místní samosprávy existoval mezi lídry osvobozenického hnutí spor: zatímco Gándhí prosazoval co největší nezávislost vesnic – politickou i ekonomickou, Ambédkar se obával, že by tím došlo k posílení vesnického konzervatismu, moci místních elit, a s tím spojeného kastovního útlaku (Pinto 2012). Ústava z roku 1950 v článku 40 tak sice říkala, že indické státy by měly podniknout kroky ke zřízení vesnických paňčájatů jako místních samosprávných institucí, ale jejich zřízení nebylo závazné a nebyla vytvořena potřebná legislativa. Myšlenka zavedení místních samosprávných institucí – systému či vlády paňčájatů (hindsky *paňčájatí rádž*, anglicky Panchayati Raj) – se tak postupně materializovala od 50. do 90. let 20. století, a tento proces není ukončený ani dnes (Corbridge et al. 2013: 168, Mishra et al. 1996, Pinto 2012).

Proces vytváření systému paňčájatů probíhal formou pro tento účel ad hoc ustavených komisí, jejichž doporučení následně byla či nebyla schválena zastupitelskými sbory. V tomto procesu byly klíčové zvláště dva kroky: utvoření trojúrovňového systému místní správy koncem 50. let, a demokratizace tohoto systému počátkem 90. let (Mishra et al. 1996).

7.2 Vytváření systému místní samosprávy

Klíčovým cílem budování státu v dekadách po získání nezávislosti bylo dosažení ekonomického růstu. Během prvních dvou pětiletých plánů rozvoje se zjistilo, že rozvojové plány, připravené experty, se zadržávají či selhávají, pokud nemají podporu místních institucí. Vládní komise vedená Gándhího spolupracovníkem v boji za nezávislost, Balvantrájem Méhtou, která studovala úspěšnost místních rozvojových projektů, ve své zprávě v roce 1957 uvedla, že rozvojové projekty budou úspěšné pouze tehdy, pokud místní komunita bude součástí jejich plánování, rozhodování i realizace (Mishra et al. 1996). *Méhtova komise* doporučila třístupňový systém místní samosprávy, a za klíčovou úroveň pro aktivizaci místních komunit, a propojení s rozvojovými cíli centrální vlády, označila prostřední úroveň *tehsíl/bloků/taluků* (viz rámeček 7.1). Nejnižší úroveň – vesnice (*grám*) – byla považována za příliš malou a ekonomicky slabou, zatímco okresy (*zilá*) příliš velké na to, aby v nich bylo možné vytvořit pocit společné identity. Vytvoření třístupňového systému bylo prvním klíčovým krokem v procesu vytváření systému indické místní samosprávy (Mishra et al. 1996).

Prvním státem, který třístupňový systém paňčajatů zavedl, byl v roce 1959 Rádžasthán, a krátce po něm následovaly téměř všechny ostatní státy. Premiér Néhrú označil zavedení systému paňčajatů za „nejrevolučnější krok nezávislé Indie“ (Kaushik 2005: 80). Do poloviny 60. let vzniklo v Indii 217 300 *grám paňčajatů* (tj. vesnických paňčajatů). Typický grám paňčajat zahrnoval dvě až tři vesnice a měl průměrně 2 400 obyvatel (Kaushik 2005).

Přestože instituce místní samosprávy na úrovni vesnic, bloků/taluků i okresů byly vytvořeny, jejich reálný politický vliv byl malý, protože státy ani tradiční, neformální místní instituce nebyly ochotné se vzdát moci ve prospěch nově zavedených paňčajatů. Prakticky veškerá rozhodovací moc byla soustředěna v rukou místních úředníků, kteří dokázali využít svého vzdělání a vlivu k prosazení řešení, která sami považovali za nejvhodnější,

Rámeček 7.1

Úrovně místní správy

Tradiční úrovně místní správy jsou *okresy (zilá, anglicky district)*. Přestože jde o tradiční úroveň, zavedenou v době britské správy, počet a územní vymezení okresů je poměrně proměnlivé: v roce 1971 existovalo v Indii 356 okresů, v době sčítání v roce 2011 už 640 okresů (Kumar a Somanathan 2009, Chandramouli et al. 2011). Svou velikostí se blíží více českým krajům (průměrná populační velikost okresu se blíží 2 mil. obyvatel).

Správní jednotky střední úrovně se v hinské jazykové oblasti nazývají nejčastěji *tehsíl* (Tehsil), v jižní Indii a v Gudžarátu *taluk*, v Ándhrapradéši *mandal*, v Západním Bengálsku a Biháru *blok* (C. D. Block) – viz tab. 7.1. Při sčítání v roce 2011 bylo těchto jednotek 5 564, do roku 2013 jejich počet vzrostl na 6,3 tis.

Nejnižší jednotkou správy jsou *místní paňčajaty*. Těch bylo v roce 2013 vytvořeno celkem 237,5 tis. (Ministry of Panchayati Raj 2013), a sdružovaly celkem 597,6 tis. obydených sídel v Indii (Census of India 2011).

bez reálné demokratické konzultace. Paňčajaty byly na mnoha místech ovládnuty místními elitami, které si svým ekonomickým vlivem dokázaly získat hlasy voličů nebo tam, kde se bály ztráty moci, dokázaly zabránit konání voleb (Mishra et al. 1996); srovnej též Ambédkarovo varování výše.

Druhá vlna reformy místní samosprávy začala ve druhé polovině 70. let, v době politických změn po skončení období výjimečného stavu za vlády Indiry Gándhiové. Návrhem změn byla pověřena komise vedená Ašókem Méhtou, která zveřejnila svůj 132bodový plán reformem paňčajatů v roce 1978. Doporučila nahradit tříúrovňový plán dvouúrovňovým s okresy (zilá) coby hlavní úrovní samosprávy, a taluky/tehsíly s 15 až 20 tisíci obyvateli jako nejnižší úrovní. To byl krok směrem k centralizaci místní samosprávy, její profesionalizaci a politizaci. Zastupitelé do obou úrovní měli být voleni z kandidátek navržených politickými stranami, a rozhodnutí okresních paňčajatů v ekonomických a sociálních otázkách měla být nadřazena rozhodnutím na úrovni státu. Na základě těchto doporučení byla přijata nová legislativa v Karnátace, Ándhrapradéši a Západním Bengálsku (Kaushik 2005). Později ale byla na federální úrovni tato doporučení odmítnuta a nadále byl preferován tříúrovňový systém.

Ve druhé polovině 80. let bylo pro reformu vytvořeno několik dalších komisí, ale jejich doporučení nikdy nezískala dostatečnou politickou podporu. V roce 1989 byl nový zákon o místní samosprávě přijat ve Sněmovně lidu (Lók sabha), ale neprošel přes Radu států (Rádžja sabha). Některé státy považovaly jednotný systém místní samosprávy za obcházení jejich kompetencí, a odmítaly zásahy centra do oblasti, kterou považovaly za vlastní záležitost (Mishra et al. 1996).

Pro další vývoj místní samosprávy byly nakonec podstatné politické a ekonomické reformy, probíhající v 80. letech za vlády Rádžíva Gándhího, i období fiskální krize a nových reform na počátku 90. let. Je však zřejmé, že nová, a podle některých revoluční reforma systému místní samosprávy, přijatá v roce 1992, nebyla jen jednou ze součástí reform následujících po fiskální krizi v roce 1991, ale byla výsledkem diskuse dlouho předcházející této krizi. V té době bylo totiž zřejmé, že centrální plánování ekonomického rozvoje v dekáдах po získání nezávislosti sice vedlo k určitým úspěchům, jako byl ekonomický růst, industrializace, nebo omezení extrémní chudoby, ale nedokázalo zapojit většinu obyvatel venkova ani chudé vrstvy ve městech. Chudá většina obyvatel považovala rozvojové projekty za záležitost vzdělaných elit, protože nedostala možnost o nich spolurozhodovat. Snaha o zapojení místních obyvatel, která provázela budování systému místní samosprávy od počátku, byla prvním motivem pro reformu systému paňčajatů.

Druhým motivem pro reformu byly změny ve struktuře vládnutí, zaváděné v 80. letech v liberálně demokratických státech, které také směřovaly k decentralizaci moci a zdůrazňovaly význam participace občanů na rozhodování (Kaushik 2005). Třetím motivem pro změnu byl sílící vliv indických sociálních a environmentálních hnutí, která nejméně od 70. let upozorňovala na negativní dopady rozvojových projektů na chudé obyvatele a životní prostředí, a navrhovala řešení ve vyšší participaci a lokálním vlastnictví projektů (Shrivastava a Kothari 2012).

Tyto procesy vyústily v přijetí zásadní reformy systému místní samosprávy, která je známá jako 73. *dotatek* ústavy, a jehož cílem byla demokratizace systému místní správy. Tento dotatek, přijatý v roce 1992, vytvořil základ současného systému paňčajatů. Jeho základní principy přibližuje rámeček 7.2.

Rámeček 7.2:

Hlavní prvky reformovaného systému paňčajatů (73. dodatek ústavy)

- Vytvoření tříúrovňového systému demokratických volených institucí místní samosprávy.
- Všichni členové paňčajatu (zastupitelé), na všech třech úrovních, jsou voleni v přímých volbách.
- Vytvoření volených paňčajatů v každém státě na lokální úrovni (*grám paňčajat*), na střední úrovni (*taluk, tehsíl, mandal, blok*), a na úrovni okresu (*zilá*).
- Vznik demokratické instituce vesnického valného shromáždění (*grám sabha*) s pravomocí odvolat volené zastupitele a rozhodovat o závažných otázkách.
- Ve všech paňčajatech jsou rezervována místa pro evidované kasty a evidované kmeny, odpovídající jejich podílu na obyvatelstva daného území.
- Nejméně třetina křesel je rezervována pro ženy.
- Volební období paňčajatu je pět let.
- Na regulérnost voleb do paňčajatů dohlíží státní volební komise.
- Zdrojem příjmu paňčajatů jsou místní daně a granty udělované státem.

Zdroj: Kaushik(2005)

Na základě 73. dodatku byl vytvořen systém volených místních zastupitelstev ve všech státech (s výjimkou Nágalandu, Méghalaje a Mizórámu, ve kterých působí kmenové rady). Na základě údajů *Ministerstva pro místní samosprávu* (Ministry of Panchayati Raj) působilo v roce 2011 v Indii celkem 237,5 tis. vesnických paňčajatů (*grám paňčajat*), 6,3 tis. paňčajatů střední úrovně a 589 okresních paňčajatů (viz tab. 7.1). V nich zasedaly 3 milióny zastupitelů, z toho přibližně milión žen a 650 tisíc příslušníků evidovaných kast a kmenů (Ministry of Panchayati Raj 2013). Tento projekt robustního systému místních samospráv dal nový význam frázi „největší demokracie světa“. To i přesto, že reálné uplatňování demokratických principů je v tomto systému podobně kontroverzní jako v případě indických parlamentních voleb.

7.3 Systém místní samosprávy na venkově

Grám paňčajat (vesnický paňčajat) představuje nejnižší úroveň místní samosprávy na venkově. Jeho volebním obvodem a územím podléhajícím jeho rozhodnutí je typicky území jedné vesnice. Pouze tam, kde je venkovské osídlení roztráštěné, jsou vytvářeny skupinové paňčajaty pro více obcí: nejmenší velikost grám paňčajatu je zákonem stanovena na 500 osob. Volení zastupitelé se označují *paňčové* (panch). Počet zastupitelů na místní úrovni je nejméně pět a nejvýše 31. Zvolení zastupitelé si mezi sebou zvolí předsedu; tato osoba je označovaná *sarpaňč* (anglicky sarpanch). Jeho/její role je podobná českým starostům, ale moc sarpaňčů je relativně menší díky autoritě vesnických shromáždění, která v systému místní samosprávy představují prvek přímé demokracie.

Systém *paňčajatí řádž* na nejnižší úrovni vesnic kombinuje zastupitelskou demokracii (volení paňčové) s přímou demokracií. Prvkem přímé demokracie je *grám sabha*, vesnické shromáždění. Je to hromáždění všech dospělých obyvatel, na kterém se diskutují důležité otázky života vesnice, zejména rozpočet a rozvojové projekty, týkající se vesnice. Významné

projekty by neměly být – aspoň *de jure* – realizovány bez souhlasu grám sabha v dotčených vesnicích. Tato shromáždění jsou často místem, kde se střetávají argumenty zástupců korporací či státu, usilujících o realizaci projektu jako např. vybudování průmyslové zóny, dolu či silnice, s argumenty odpůrců těchto projektů. Grám sabha, která se obvykle koná pod širým nebem, dává také prostor pro veřejné dotazy určené zastupitelům. Grám sabha musí být dle 73. dodatku svolána nejméně dvakrát ročně, přičemž jednotlivé státy mohou ve své kompetenci frekvenci shromáždění zvýšit. Ve většině států se tak vesnické shromáždění schází nejméně čtyřikrát ročně, v Maháráštre nejmíň šestkrát (Nambiar 2001, Government of Gujarat: Panchayat, Rural Housing and Rural Development Department).

Systém místní samosprávy tvoří hierarchický tříúrovňový systém (viz tab. 7.1). Pouze ve státech s méně než 2 milióny obyvatel není zavedena střední úroveň. Zastupitelé střední úrovně (tj. taluků, tehsilů, mandalů či bloků, viz rámeček 7.1) jsou z části voleni přímo, s uplatněním rezervačního systému (viz níže). Druhou část těchto zastupitelských sborů tvoří všichni sarpaňčové, a také zákonodárci státních (Vidhán sabha) a federálních (Lók sabha, Rádžja sabha) zastupitelských sborů, pokud byli zvoleni na daném území. Na střední úrovni existuje největší variabilita mezi státy v označování i kompetencích těchto paňčajatů: například v Mháráštre jsou označovány *paňčajat samiti* (slovo *samiti* v maráthštině i hindštině znamená výbor či rada), v Gudžarátu *taluka paňčajat* a v Ándhrapraděši *mandal pradžá parišad* (občanský výbor mandalu), viz Ministry of Panchayati Raj (2013).

Paňčajaty třetí (tj. okresní) úrovně jsou označovány *zilá parišad* (okresní výbory či shromáždění). I ty jsou utvářeny, podobně jako na střední úrovni, částečně v přímých volbách, zajišťujících reprezentaci znevýhodněných skupin, a částečně je tvoří zastupitelé střední úrovně z různých částí území okresu. Přestože pro hindské slovo *zilá* (a anglické *district*) zde používáme český ekvivalent „okres“, *zilá parišad* více odpovídají českým krajským zastupitelstvům, s poměrně rozsáhlými kompetencemi v oblasti realizace rozvojových projektů, zemědělství, vzdělávání, zdravotní péče i infrastruktury. Zároveň slouží jako kontrolní orgán paňčajatů nižších úrovní (Ministry of Panchayati Raj 2013).

Volba místních zastupitelstev (tj. grám paňčajatů, části paňčajatů střední úrovně, a části *zilá parišad*) je přímá, ale uplatňuje se rezervační systém, tj. stanovený počet míst v zastupitelstvu je rezervován pro evidované kasty, kmeny, a také pro ženy. Reforma, která do systému místní správy povinně zavedla vyhrazená místa, vytvořila ve světovém měřítku bezprecedentní program pozitivní diskriminace. V paňčajatech všech úrovní je vyhrazen počet křesel pro příslušníky evidovaných kast a kmenů, který odpovídá jejich podílu na obyvatelstvu dané obce, obvodu nebo okresu. Současně nejméně třetina všech míst musí být obsazena ženami. Ženy musí tvořit také nejméně třetinu všech sarpaňčů v okrese. I místa rezervovaná pro kasty a kmeny musí být alespoň z třetiny obsazena ženami. Indie se v roce 1992 stala první zemí na světě, která pozitivní diskriminaci žen v procesu přijímání politických rozhodnutí začlenila do ústavy (Shurmer-Smith 2000: 13).

Vliv demokratizace systému místní samosprávy na kastovní diskriminaci však není jednoznačný. Na jednu stranu, v paňčajatech všech úrovní dnes zasedá 660 000 příslušníků znevýhodněných kast a kmenů, tj. 22,5% celkového počtu volených zastupitelů (Mathew 2013), a jejich podíl na rozhodování je ústavně zaručen. Na druhou stranu, očekávání, že reforma systému povede k radikálnímu snížení korupce, klientelismu a neefektivity, často nebyla naplněna. I samotný systém paňčajatů se stal předmětem útlaku znevýhodněných skupin ze strany vyšších kast a indická média často píše o násilí vůči dalitům v průběhu volební kampaně do paňčajatů i při jednání paňčajatů. Od začátku zavádění reformy místní správy

Tab. 7.1 Počet paňčajatů jednotlivých úrovní

Stát	Zilá parišad (okresní paňčajat)	Paňčajat samiti (střední úroveň)	Označení střední úrovně	Grám paňčajat (vesnický paňčajat)
Ándhrapraděš	22	1 098	mandal	21 673
Arunáčalpraděš	16	155	okruh	1 734
Ásám	21	191	okruh	2 206
Bihár	38	534	blok	8 474
Čhattísgarh	18	146	tehsíl	9 771
Džammú a Kašmír	22	143	tehsíl	4 098
Džhárkhand	24	259	blok	4 423
Góa	2	není	taluk	190
Gudžarát	26	223	taluk	13 883
Harijána	21	122	tehsíl	6 081
Himáčalpraděš	12	77	tehsíl	3 243
Karnátaka	30	176	taluk	5 631
Kérala	14	152	taluk	977
Madhjapraděš	50	313	tehsíl	23 024
Maháráštra	33	352	tehsíl	27 921
Manípur	4	není	-	160
Odiša	30	314	policejní okruh	6 236
Paňdžáb	20	139	tehsíl	12 432
Rádžasthán	33	248	tehsíl	9 192
Sikkim	4	není	-	176
Tamilnádu	31	385	taluk	12 524
Tripura	8	26	blok	511
Uttarákhand	13	95	tehsíl	7 555
Uttarpraděš	72	821	tehsíl	51 970
Západní Bengálsko	18	333	blok	3 239
federální teritorium				
Andamany a Nikobary	3	9	tehsíl	69
Čandígarh	1	1	tehsíl	17
Dádra a Nagar Havéli	1	není	-	11
Daman a Diú	1	není	-	14
Lakadivy	1	není	-	10
Puttuččéri	není	10	paňčajat	98
celkem	589	6 322	-	237 543

Zdroj: Ministry of Panchayati Raj (2013)

v roce 1993 došlo k výraznému zvýšení kastovního násilí souvisejícího s volbami a výkonem moci paňčajatů (Mathew 2013). Dominantní kasty považují paňčájaty za prostředek, kterým se nižší kasty snaží zvýšit své sociální postavení, a různými prostředky se tomu snaží zabránit.

Nejčastějším prostředkem je ovlivňování voleb do paňčajatů (viz Rámeček 7.3). V mnoha paňčájatech s rezervovanými místy se nepodařilo uspořádat volby, protože v důsledku zastrahování ze strany vyšších kast se na místa rezervovaná pro dality nepřihlásil žádný kandidát. Rozhodnutí kandidovat v místních volbách pro mnoho dalitů znamená začátek jejich šikanování. Jinde se vyšším kastám daří najít způsoby, jak dalitům zabránit v účasti na volbách. Byly také uváděny případy, kdy se vyšším kastám podařilo dalitské kandidáty korumpovat, a ti pak v zastupitelstvu hlasovali s vyššími kastami (Mathew 2013). I tam, kde se dalité dostanou do zastupitelstva, je jim často upírán status a kompetence, vyplývající z jejich pozice. Někde jsou nuceni sedět venku nebo na zemi, zatímco zastupitelé z vyšších kast sedí na židlích, nebo dalitští sarpaňčové jsou nuceni se vzdát některých kompetencí ve prospěch zastupitelů z vyšších kast (Mathew 2013).

Současné však nový systém demokratické místní samosprávy vytvořil prostor, ve kterém jsou diskutovány a řešeny sociální problémy, které byly dříve zakrývány a obcházeny. Zvláště vesnická shromáždění (*grám sabha*) a grám paňčájaty vytvářejí demokratické fórum pro otevřenou diskusi sociálních a politických problémů. Významná je role nezávislých soudů, ke kterým je možné podat stížnost proti diskriminaci v průběhu voleb nebo výkonu mandátu. Média a sociální sítě umožňují připoutat pozornost indické veřejnosti k různým incidentům a konfliktům, ke kterým dochází i v odlehlých vesnicích, a které bylo dříve možné skrýt. V regionech se silnými sociálními hnutími jsou paňčájaty využívány k dosažení cílů těchto hnutí, a vyšší kasty postupně jejich vliv akceptují. Demokratizace místní samosprávy tak přispívá k proměně sociálních vztahů a politické moci na indickém venkově, i když tato proměna není přímočará, a ani její výsledek jednoznačný (viz též Corbridge et al 2013: 168–176).

Rámeček 7.3

Místní volby a komunální násilí v Mélaalávu

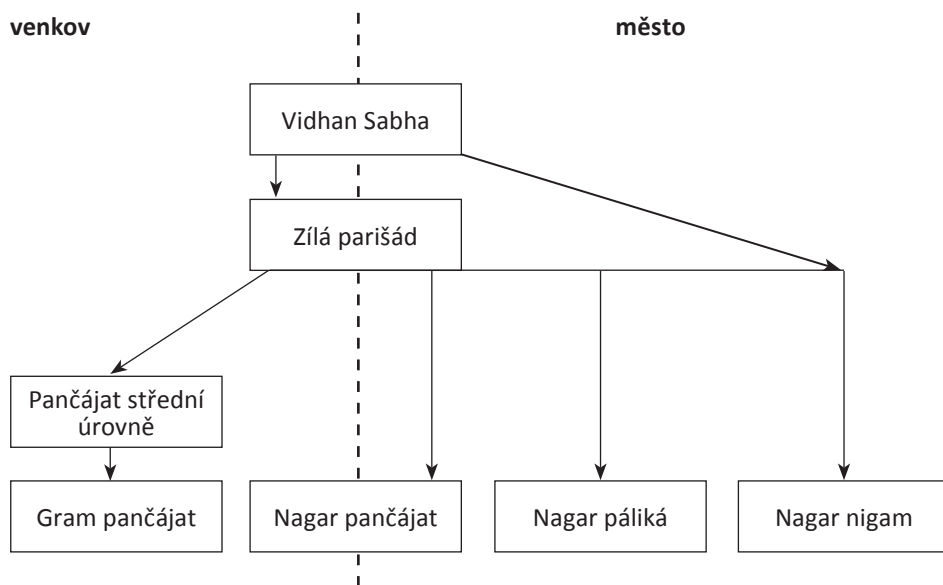
Vesnice Mélaalávu (Melavalavu) poblíž města Madurai v jižním Tamilnádu je tradičně rozdělena mezi kasty *thévarů*, kterým patří většina zemědělských pozemků, a dality, kteří pracují na jejich polích. Místní paňčajat byl dříve kontrolován thévary. Na základě 73. dodatku ústavy byl paňčajat Mélaalávu vybrán mezi ty, ve kterých je místo sarpaňče rezervováno pro dality. Thévarové se proniknutí dalitů do místního zastupitelstva všemožně bránili. Nejprve zabránili konání voleb, které byly vyhlášeny na říjen 1996. Když volby konečně proběhly 30. prosince 1996, vyšší kasty je bojkotovaly a na místo sarpaňče, jeho zástupce i dalších členů zastupitelstva byli zvoleni dalité. Vyšší kasty však výsledek voleb neuznaly a odmítly zvolené dality vpustit do budovy zastupitelstva. Případ vyústil v násilný útok 30. června 1997, ve kterém příslušníci kasty thévarů zabil šest dalitských členů mélaalávského zastupitelstva, včetně sarpaňče Murugesana a jeho zástupce (Mathew 2013).

Později bylo Mélaalávu vyřazeno ze seznamu paňčajatů s rezervací místa sarpaňče pro dality, komunální napětí však v obci přetrvává. V roce 2012 došlo k brutálnímu útoku na sarpaňče, který byl z kasty thévarů, a policejní vyšetřování ukázalo na souvislost s vraždami v roce 1997 (Times of India 2012a).

7.4 Místní samospráva ve městech a suburbánním prostoru

System paňčájatí rádž, přibližný v předchozích odstavcích, se vztahuje na venkov. Ve městech je místní samospráva organizována odlišně. System městské samosprávy vychází z anglického vzoru; jeho základem je *městská korporace* (anglicky Municipal Corporation). Městské korporace jsou samosprávné a nezávislé na rozhodnutích samosprávy okresu (*zílá parišád*), na jehož území leží. Podléhají tedy přímo jen státním (*Vidhán sabha*) a federálním legislativním orgánům.

Městské korporace jsou ustaveny ve městech s více než miliónem obyvatel, a v dalších velkých městech. Zde se označují *nagar nigam* (z hinských slov *nagar* – město a *nigam* – rada, korporace). V Indii v roce 2013 působilo celkem 186 městských korporací (včetně čtyř, které spravují Dillí). V čele menších měst, se 100 000 a více obyvateli, ale i některých dalších měst, je *nagar páliká* (Nagar Palika, tj. *městská rada*). Třetím typem městské samosprávy je *nagar paňčájat* (Nagar Panchayat), který je ustavený v příměstských oblastech, které nemají charakter venkova, ale nejsou ani městy. Nagar paňčájaty vyhláshuje guvernér příslušného státu s ohledem na počet obyvatel území, hustotu zalidnění a podíl zaměstnaných v nezemědělských činnostech. Městské korporace (*nagar nigam*) jsou fiskálně i politicky více nezávislé a jsou podřízeny přímo vládě státu. *Nagar páliká* a *nagar paňčájaty* jsou menší, méně nezávislé, a jejich vztah k vládě je zprostředkován úřadem pro záležitosti obcí, v některých státech i institucemi okresu (*zílá*). Všechny tři typy městské samosprávy tvoří jedinou úroveň, podléhající přímo či nepřímě vládě daného státu (viz obr. 7.1).

Obr. 7.1: Schéma systému místní samosprávy

Zdroj: vlastní schéma

Zastupitelé všech tří typů městských samospráv jsou voleni přímo, opět s uplatněním rezervačního systému. Starostové i jejich zástupci jsou voleni přímo, tj. voliči, i když i v tomto bodě existují mezi státy a mezi městy rozdíly (viz Rámeček 7.4).

K základním kompetencím paňčajatů patří příprava plánů ekonomického rozvoje, územní plánování, zajištění veřejného zdraví, zajištění bezpečnosti nebo zajištění realizace federálních a státních sociálních programů. Paňčajat plní také roli mediátora místních konfliktů. Paňčajat střední úrovně a zilá parišad má na starosti sociální služby a komunitní rozvoj. K naplnění těchto funkcí mají paňčajaty k dispozici daňové příjmy určené legislativou jednotlivých států (obvykle jde o výnos daně z nemovitostí, daň z motorových vozidel, daň z profese, spotřební daně ze zboží a daň z reklamy mimo noviny), nedaňové příjmy, které tvoří především poplatky za služby, vydávání povolení a obchodní aktivity. Rozpočet místní samosprávy naplňují také granty a půjčky či úvěry, přičemž existuje jasně vymezený a poměrně úzký výčet aktivit, na které si obec může půjčit. Největší podíl příjmů samospráv obvykle pochází z vlastnických daní a výnosu spotřební daně (UN ESCAP).

Rámeček 7.4 Kolkatský systém

V obvyklém uspořádání vedení městských korporací je starosta volen nezávisle na zastupitelstvu, což může vést k nejednotnosti reprezentace. V *kolkatském systému* je starosta zároveň členem rady města. Tato forma vládnutí vzešla z idealistického pohledu, že je potřeba učinit místní správu skutečně samosprávnou a plně odpovědnou voličům. Tento systém lze přirovnat k systému kabinetní vlády na federální úrovni. Starosta, který je vybrán korporací či radou, podporuje jednotu politické reprezentace a činí ji odpovědnější. Systém tak poskytuje silnější politické vedení, koordinaci politik a administrativy, a jasnější zaměření na zodpovědnost.

Zdroj: UN ESCAP

7.5 Závěr: paradoxy decentralizace

Přestože legislativa zavádějící demokratický systém místní samosprávy byla přijata už počátkem 90. let, naplňování tohoto cíle je dosud pokračující a geograficky nerovnoměrný proces. Během prvních deseti let od planosti 73. dodatku systém demokratických místních institucí zavedla méně než polovina velkých států (Corbridge et al. 2013: 169). Postupně sice byly instituce požadované zákonem vytvořeny ve všech státech, ale s převodem kompetencí na ně nebyly v dostatečné míře převedeny zdroje finančních příjmů, a ani potřební pracovníci.

Postup zavádění samosprávných institucí a jejich kompetencí v jednotlivých státech monitoruje Ministerstvo pro místní samosprávu, a to v oblasti „tří F“: funkce, fondy a funkcionáři. Ministerstvo sleduje implementaci reformy pomocí *indexu přenesení kompetencí* (devolution index), založeného na 34 dílčích indikátorech (Ministry of Panchayati Raj a). Nejlépe z hlediska stupně demokratizace samosprávy z tohoto srovnání vychází státy Západní Bengálsko a Karnátaka, kde systém paňčajatů fungoval už před tokem 1993, Kérala s dlouhou tradicí občanské angažovanosti a participace, a Maháráštra. Poměrně úspěšné je zavádění systému paňčajatí rádz také v Madhjadpradéši, Tamilnádu, Rádžasthánu a Sikkimu (Ministry of Panchayati Raj).

Paradoxem demokratické decentralizace je to, že přenesení moci na místní úroveň mohou využít místní elity k posílení svého vlivu a k působení v neprospěch chudých a znevýhodněných. Proto je v ústavním dodatku věnována velká pozornost reprezentaci znevýhodněných sociálních skupin a žen. V závislosti na místní konfiguraci moci však tyto pojistky někde nejsou dostatečné a demokratizace může vést k posílení diskriminace. To vede k paradoxu potřeby větší intervence ze strany státu než před zavedením reformy. Corbridge et al. (2013: 171–2) popisují politické důsledky zavádění demokratizačních reforem na místní úrovni ve státě a Madhjadpradéš. Místní vláda, vedená Indickým národním kongresem, usilovala o zlepšení situace v základním školství pomocí programu, přenášejícího kompetence i fondy na výstavbu škol a platy učitelů na místní paňčajaty, kde o nich spolurozhodovali i nízké kasty a dalité. Tato politika, narušující rozložení moci v místních komunitách, byla příčinou odvolání podpory vládě státu ze strany místních elit, což vedlo k pádu vlády a ukončení programu.

Decentralizace samosprávy může vést k prohloubení demokratické participace, sociálně spravedlivému vládnutí, zvýšení zodpovědnosti vlád na různých úrovních i k více efektivnímu zajištění sociálních služeb, ale praktické využití těchto příležitostí bylo dosud ve většině indických států jen omezené. Hlavní překážkou jsou existující konfigurace moci na lokální a regionální úrovni, kde se místní elity dokázaly adaptovat na nové institucionální uspořádání a udržet závislost nižších kast a dalitů na vlivných, nevolených prostřednících z vyšších kast a bohatších vrstev (Corbridge et al. 2013: 176).

Kapitola 8

Stranický systém, politické strany a geografie volební podpory

„Tak je to vždycky,“ řekl mi otec tu noc. „Zažil jsem dvanáct voleb – pět všeobecných, pět státních, dvoje místní – a dvanáctkrát za mě hlasoval někdo jiný. Slyšel jsem, že lidé v té druhé Indii chodí hlasovat sami za sebe – není to úžasné?“

Áravind Ádiga: Bílý tygr (Adiga 2009: 87)

8.1 Úvod: proměna systému politických stran

Volební právo bylo v Indii zavedeno ve 30. letech 20. století jako součást reform, kterými chtěli Britové oslabit indické hnutí za nezávislost. První volby, ve kterých mohla hlasovat velká část obyvatel Indie, proběhly v roce 1937, kdy byli voleni zastupitelé do tehdejších *provinčních rad* (Néhrú 1957, Krása et al. 1997).

Všeobecné volební právo však bylo zavedeno až ústavou z roku 1950, a první volby do Sněmovny lidu (Lók sabha) se uskutečnily v roce 1952. Od té doby se volby opakují pravidelně, což řadí Indii k menšině postkoloniálních států s nepřerušenu existencí demokratických voleb. Největší krizí prošla demokracie v Indii za 21 měsíců trvajícího výjimečného stavu v letech 1975–77 (viz Kapitola 6). V následujících volbách v roce 1977 však voliči politickou stranu, která výjimečný stav zavedla (Indický národní kongres), jednoznačně odmítli a ukázali, že autoritářský způsob vlády nebude tolerován. I to je argument pro označení Indie „největší demokracie světa“.

Hospodářské a politické reformy, probíhající od 80. let a urychlené po fiskální krizi počátkem 90. let, se výrazně odrazily v podobě stranického systému. A to do té míry, že ve vývoji indického stranického systému (v postkoloniálním období) lze odlišit dvě odlišná období: od nezávislosti do počátku 90. let, a od té doby do současnosti.

Hlavní politickou silou, která dokázala integrovat různé proudy hnutí za nezávislost v době koloniální správy, byl *Indický národní kongres* (Indian National Congress, zkráceně INC; v angličtině označován také jako Congress Party nebo jen Congress). Po dosažení nezávislosti se INC stal dominantní státoprvnou stranou, formulující politiku nezávislého státu. Hlavní politickou stranou zůstal po celé první období – do počátku 90. let – kdy politici INC vždy vyhrávali parlamentní volby, jen se dvěma výjimkami: v roce 1977 v reakci na autoritářskou politiku premiérky Gándhíové za výjimečného stavu, a v roce 1989 v reakci na korupční skandál za vlády premiéra Rádžíva Gándhího.

Stranický systém prošel zásadní proměnou počátkem 90. let. V souvislosti s ekonomickou liberalizací a otevřením nových příležitostí vzniklo také mnoho nových politických stran a hnutí. Chhibber (2001: 1) tvrdí, že stranický systém, kterému dosud dominoval INC, integrující zájmy různých skupin voličů, se ve volbách v roce 1996 rozpadl podle štěpících linií, vyjadřujících regionální, kastovní a náboženskou příslušnost. Získání parlamentní většiny jen jednou politickou stranou nadále nebylo možné. Stranický systém se transformoval a hlavní roli v něm postupně získaly dva politické bloky (Strmiska 2001).

První blok tvoří *Spojená pokroková aliance* (anglicky United Progressive Alliance, UPA), seskupení asi desítky středových a levicových politických stran, v níž je hlavní silou Indický národní kongres. Druhý blok, *Národní demokratická aliance* (anglicky National Democratic Alliance, NDA), je uspořádán okolo pravicové Indické lidové strany, *Bhárátij džanta pártí* (anglicky Bharatiya Janata Party, BJP). Významnou politickou silou, i když více z hlediska voličské podpory než z hlediska podílu na moci, zůstává také tzv. *třetí fronta*, tj. blok tvořený řadou krajně levicových, komunistických a socialistických stran. Za čtvrtý blok jsou někdy označovány strany reprezentující zájmy znevýhodněných kast, avšak obvykle tyto strany působí i kandidují jako součást prvního nebo třetího bloku (Sadanandan 2009). V 90. letech došlo také k nárůstu volební podpory regionálních politických stran.

Vytvoření a fungování stranického systému je výrazně ovlivněno používaným volebním systémem. Tím je „britský“ jednokolový *většinový systém* (označovaný také jako *systém prvního v cíli*, anglicky first-past-the-post). Ten v Indii zavedla britská koloniální správa ve 30. letech 20. století, kdy bylo volební právo omezené, a ústava nezávislého státu ho adaptovala pro podmínky všeobecného volebního práva (Sadanandan 2009).

8.2 Hlavní politické strany

V Indii působí více než tři stovky politických stran. Reprezentují různé zájmy a postoje. Některé se profilují jako komplexní strany působící ve všech či v mnoha aspektech politiky, jiné vznikly kolem jediného zájmu či požadavku. V indické společnosti se projevuje celá řada politických štěpících linií, které politické strany využívají ke své ideové profilaci (Chhibber a Petrocik 1989; Mishra et al. 2006). Indické politické strany lze rozdělit podle dvou hlavních *linií štěpení*: národní vs. regionální strany, a sekulární vs. náboženské strany. V rámci jednotlivých skupin pak dochází k obvyklé diferenciaci stran na pravicové, levicové, populistické, nacionalistické aj. (Strmiska 2001).

Podle indické volební komise je za *národní politickou stranu* označována taková, která kandiduje alespoň ve čtyřech indických státech. Ve volbách do *Lók sabha* v roce 2009 bylo takových stran jen šest (jejich přehled viz tabulka 8.1). Většinou jde o etablované politické strany s delší historií, které si dokázaly vytvořit strukturu vládnutí alespoň v několika státech. Díky tomu mají také velkou podporu voličů: ve volbách v roce 2009 těchto šest národních stran obsadilo 386 z celkových 545 křesel v *Lók sabha*, tj. 71 %. Naproti tomu regionálních stran jsou desítky a obvykle kandidují jen v jediném státě. Díky indickému systému dělby moci (viz Kapitola 6) se však i tyto strany dokáží úspěšně prosadit v národní politice. K vlivným regionálním stranám patří např. tamilská strana *Drávida munnétra kalagam* (Dravida Munnetra Kazhagam, DMK), tj. *Drávidská pokroková federace*, nebo maráthská nacionalistická strana *Šiv Séna* (anglicky Shiv Sena), viz Election commission of India (a), Chandra et al.(2008).

Indie je dle ústavy sekulární stát, a také většina politických stran se hlásí k sekularismu a oslovuje voliče všech vyznání. Příkladem je Indický národní kongres, komunistické strany i řada populistických stran. Vedle toho existují politické strany s programem oslovujícím především voliče jednotlivých denominací. Indická lidová strana (BJP) nebo Šiv Séna prosazují zájmy pravicového hinduismu, strana *Širomani Akáli Dal* (Shiromani Akali Dal) je především stranou sikhských voličů, s výraznou podporou v Paňdžábu. V indickém politickém systému se nevyprofilovala žádná národní strana, reprezentující zájmy muslimů, největší indické náboženské menšiny. Regionální muslimské strany působí především v Kašmíru, Kérale a ándhrapradéšském regionu Tělangána, jejich vliv v celoindické politice však není velký (Chhibber 2001).

Indický národní kongres (INC) je nejstarší politickou stranou v Asii. V 80. letech 19. století byly v britské Indii už statisíce vzdělaných Indů, kteří si uvědomovali, že evropské hodnoty jako je demokracie a rovnoprávnost jsou v Indii uplatňovány selektivně, resp. že britská správa Indie je v rozporu s těmito hodnotami. Pomocí odkazů na evropské hodnoty bojovali proti

Tab. 8.1 Národní politické strany

Symbol	Název česky	Název anglicky	Zkratka ang.	Rok založení	Počet křesel v Lók sabha (2009)
	Indický národní kongres	Indian National Congress	INC	1885	206
	Indická lidová strana (Bhárátíj džanta pártí)	Bharytiya Janata Party	BJP	1980	116
	Samádžvádí	Samajwadi Party	SP	1992	23
	Bahudžan samádž	Bahujan Samaj Party	BSP	1984	21
	Indická komunistická strana (marxistická)	Communist Party of India (Marxist)	CPI(M)	1964	16
	Indická komunistická strana	Communist Party of India	CPI	1925	4

Zdroj: Election Commission of India (b)

nerovnému postavení Indů v britské kolonii. Indický národní kongres byl založený z iniciativy skotského humanisty a koloniálního úředníka Allana Octaviana Huma v roce 1885 jako platforma pro diskusi požadavků indických intelektuálů. Jeho členy byli jak Indové, tak Britové, kteří byli naklonění reformám, a INC krátce po svém vzniku vytvořil také pobočku v Londýně, která lobovala za indické zájmy v britském parlamentu (Krása et al. 1997).

K radikalizaci politiky INC došlo v reakci na rozdělení Bengálska v roce 1905, které indiští politici odmítali. INC se transformoval z organizace sdružující vzdělané, politicky angažované elity, na masové politické hnutí. Jeho cílem se stala *svarádž*, tedy politická nezávislost Indie, chápaná zprvu většinou stoupců jako autonomie v rámci Britského impéria, později, od Láhaurského sjezdu v roce 1929, byla za oficiální cíl strany deklarována *púrna svarádž*, tedy úplná nezávislost Indie (Krása et al. 1997: 248). INC se stal hlavní politickou silou indického nacionalismu, tedy boje za nezávislost Indie. Organizační strukturu strany, která zůstala bez velkých změn zachována dodnes, vytvořil Móhandás (Mahátma) Gándhí v letech 1918–1920. Vedle nezávislosti INC usilovat také o reformy uvnitř indické společnosti, např. boj proti diskriminaci nedotknutelných, proti diskriminaci žen, proti negramotnosti, chudobě aj. V době první Gándhím vedené kampaně za nezávislost ve 20. letech měl INC již 15 miliónů členů a na 70 miliónů stoupců (Bevir 2003). Boj INC za nezávislost Indie měl velký symbolický i politický význam také mimo Indii (Krása et al. 1997, Strnad et al. 2003).

Po získání nezávislosti v roce 1947 se INC stal hlavním budovatelem státu a tvůrcem politiky nového státu. Tuto pozici si s dvěma přetržkami udržel až do reform na počátku 90. let. Do roku 1989, s výjimkou období 1977–1980, byli všichni indiští premiéři členy INC. Poprvé INC nezískal většinu ve volbách v roce 1977, probíhajících krátce po skončení široce kritizovaného období výjimečného stavu. Podruhé INC utrpěl porážku ve volbách v roce 1989 v důsledku korupčního skandálu, spojeného s nákupem zbraní od švédské firmy Bofors pro indickou armádu. Po transformaci indického politického systému na soupeření dvou hlavních politických bloků zůstává INC vedoucí stranou Spojené pokrokové aliance (viz též Rámeček 8.1). Ve volbách do Lók sabha v roce 2009 získal INC 206 hlasů, tj. 38% (Indian National Congress a, Strmiska 1998).

Rámeček 8.1

Ideový profil Indického národního kongresu

Ideologickým zdrojem politiky INC je indický nacionalismus a boj za zrovnoprávnění znevýhodněných skupin společnosti. Hlavními cíli strany je ekonomický rozvoj, boj s chudobou, zlepšení přístupu ke vzdělání, zdravotní péči a sociálním službám (Indian National Congress b). Výrazným prvkem je také sekulární orientace strany. Politika INC prosazuje zájmy skupin, jako jsou drobní zemědělci, státní zaměstnanci, dělníci, kmenové obyvatelstvo (ádivásiové). V minulosti, od získání nezávislosti nejméně do 70. let, měla strana výraznou socialistickou orientaci a prosazovala ekonomický růst a sociální rozvoj prostřednictvím zásahů státu do ekonomiky, pětiletých plánů rozvoje národního hospodářství, vyššího zdanění a programů podpory pro chudé. Avšak od počátku ekonomických reform patřily vlády vedené INC k hlavním hybatelům neoliberálních reform. Na základě volebního programu lze dnešní INC označit za sociálně demokratickou stranu (Mallick 2013).

Výsledkem dlouhé historie INC, a jeho dřívějšího charakteru masového hnutí, je několik ke straně přidružených politických organizací, sdružujících ženy, mládež, studenty nebo pracující. Místní organizace INC se nachází ve všech indických státech, což je oproti jiným stranám výhodou (Indian National Congress a).

Druhou hlavní stranou v politickém systému je *Bháratij džanta pártí*, Indická lidová strana (anglicky Bharatiya Janata Party, zkráceně BJP). Jejím předchůdcem bylo Indické lidové shromáždění, *Bháratij džanasangh* (anglicky Bharatiya Jana Sangh), pravicová hinduistická strana, založená v roce 1951. V kampani před volbami v roce 1977, v době nízké obliby INC, Indické lidové shromáždění vytvořilo koalici s dalšími stranami napříč politickým spektrem, podařilo se mu vyhrát volby a sestavit historicky první nekongresovou vládu. Dnešní BJP, založená v roce 1980, je nástupcem této strany.

BJP je hlavní politickou silou na pravici. Její program vychází z humanismu a hinduistického nacionalismu, v oblasti sociální politiky strana zastává konzervativní postoje. Ve stranických stanovách je sice napsáno, že strana podporuje spravedlnost a rovné příležitosti pro všechny občany Indie bez ohledu na jejich kastu, původ nebo pohlaví, avšak v každodenní politice BJP často podporuje zájmy politického hinduismu (viz její podpora výstavby hinduistické svatyně na místě zbořeného Báburovy mešity v Ajódhjá, Kapitola 3). Někteří členové strany v minulosti navrhovali nahradit v indické ústavě slovo sekulární slovem hinduistický (Malik a Singh 1992, Chhibber 1997, Kaul 2013).

BJP je těsně propojena s vlivnou hinduistickou organizací, *Národním svazem dobrovolníků*, *Ráštrij svajamsévak sangh* (anglicky Rashtriya Swayamsevak Sangh, RSS). Ústředním konceptem RSS je *hindutva*, pojem, který může znamenat příslušnost k Indii v širokém slova smyslu, ale také upřednostňování hinduismu ve společenském životě i v politice (náboženský nacionalismus) (Granátová 2009: 20). S růstem politické moci BJP od 90. let v Indii vzrostly obavy z nerespektování principu sekularismu v indické politice, upřednostňováním zájmů politického hinduismu, a protimuslimského směřování politiky. Tyto obavy posílilo komunální násilí proti muslimům v roce 2002 v Gudžarátu, kde byla BJP u moci. Samotná BJP se však dokázala vyhnout rizikům náboženského nacionalismu a udržet sekulární charakter indické politiky. Důležitým potvrzením sekulární povahy politického systému může být zvolení muslima A. B. Z. A. Kaláma prezidentem Indie v roce 2002, tedy v době vlády BJP (Granátová 2009: 21).

„Třetí frontu“ indického politického systému představují komunistické strany. Komunismus má v Indii dlouhou tradici: Komunistická strana Indie byla založena v Kánpuru už v roce 1925. Pro komunismus v Indii bylo typické štěpení do několika samostatných politických stran na základě ideologických východisek, a v Indii dnes existuje několik komunistických stran, odlišujících se přídomky marxistická, marxisticko-leninská nebo maoistická. V době reformů od počátku 90. let ztratily komunistické strany velkou část dřívější podpory. V současném systému se větší voličskou podporu daří získat dvěma z nich, a to nejstarší *Komunistické straně Indie* (anglicky Communist Party of India, zkráceně CPI) a dnes vlivnější *Marxistické komunistické straně Indie* (anglicky Communist Party of India (Marxist), zkráceně CPI(M)). Tato strana má vedle vlivu na národní politiku silnou podporu v několika státech, zejména v Kérale a Západním Bengálsku, kde se jí opakovaně podařilo vyhrát volby do Vidhán sabha a sestavit místní vládu. Kerala a Západní Bengálsko jsou i v mezinárodním srovnání výjimečnými příklady států, kde se komunistická strana dostává k moci v demokratických volbách, a to opakovaně.

Socialistická strana *Samádžvádí* (anglicky Samajwadi Party) vyrostla jako součást protikongresové koalice v 70. a 80. letech, ale nestala se součástí Indické lidové strany (BJP).

Linií oddělující Samádžvádí od BJP jsou především kastovní a náboženské otázky. Voliči Samádžvádí jsou příslušníci nižších kast, zejména kasty *jádavů* (Yadava) ze severu Indie, a také muslimové. Její podpora je výrazně koncentrována v Uttarpradéši (Verma 2004).

Strana *Bahudžan samádž* reprezentuje zájmy dalitů a „ostatních zaostalých tříd“ (OBCs). Také její podpora je výrazně koncentrována v Uttarpradéši. Předsedkyní strany je charismatická politička Májávati (Mayawati), která se jako první dalitská žena stala premiérkou vlády indického státu (Tehelka 2008).

8.3 Volby do Lók sabha

Volby do Sněmovny lidu (Lók sabha) jsou z hlediska počtu voličů největšími demokratickými volbami v globálním měřítku. Z praktických důvodů probíhají v několika etapách v rozmezí 1–2 měsíců. Konají se v pětiletých intervalech. Volební systém vychází z britského, země je rozdělena na jednomandátové volební obvody, ve kterých mandát získá kandidát s nejvyšším počtem hlasů. Vymezení jednomandátových volebních obvodů dodává volbám silný teritoriální aspekt.

Každá politická strana se reprezentuje vedle svého názvu a barev také volebním symbolem, který se objevuje na všech materiálech strany a především na volebních lístcích vedle jména kandidáta (vybrané volební symboly viz tabulka 8.1). Symboly byly vytvořeny pro usnadnění orientace negramotných voličů. V době kampaně se v indických městech a vesnicích lze často setkat s tradičními formami mobilizace voličů, jako jsou předvolební shromáždění nebo pochody. Noviny, televize a internet se však i v Indii staly hlavními médii předvolebních kampaní (Plasser 2002, Spray, Wyatt 2005).

Indické volby jsou výjimečné nejen svým měřítkem, ale také rozsahem volebních podvodů. Pro řadu jejich přímých účastníků zůstává označení „největší demokracie světa“ spíše hořkou ironií (viz úvodní citát z novely Áravinda Ádigy). Kandidáti dokázali v průběhu času najít různé cesty, jak ve volebním procesu získat výhodu. Základní metodou je přímé uplácení, které nejčastěji míří na nejhudší vrstvy společnosti. Vzhledem k poměrně důkladnému monitoringu ze strany státních orgánů (zejména policie a volební komise) probíhá uplácení zpravidla v noci. Jde o obchod v pravém slova smyslu: spolu s penězi straničtí aktivisté roznášejí již připravené volební lístky. Inovativní metodou se pak stalo uplácení skrze novinovou inzerci, která umožnila přidat úplatek za denního světla, neboť bankovky a volební lístek byly vloženy do novinových výtisků. Častá je korupce skrze příslib financování určitých staveb a projektů, zvláště v městských slumech a venkovských obcích. Voliči ve slumu se pak nerozhodují podle stranické příslušnosti kandidáta nebo jeho volebního programu, ale podle toho, která strana ve slumu vybuduje studnu, toalety, vydláždí chodník nebo zajistí na městské korporaci odložení ohlášeného zrušení slumu. Někteří kandidáti využívají také financování událostí, na kterých je přítomno mnoho potenciálních voličů, jako jsou například svatby (Hiddleston 2011).

Ve volbách v roce 2009 byla zvolena patnáctá Sněmovna lidu (Lók sabha). Přestože parlamentní volby probíhaly v kontextu světové ekonomické krize, dokázala vláda Spojené pokrokové aliance, vedené INC, obhájit volební vítězství z roku 2004. INC vyhrál volby s výrazným předstihem před BJP (viz obr. 8.2). K vítězství přispělo vysoké tempo ekonomického růstu, zavedení rozsáhlého programu garantované zaměstnanosti na venkově (National Rural Employment Guarantee Act) i programu na umoření dluhů malých zemědělců. Při-

Rámeček 8.2

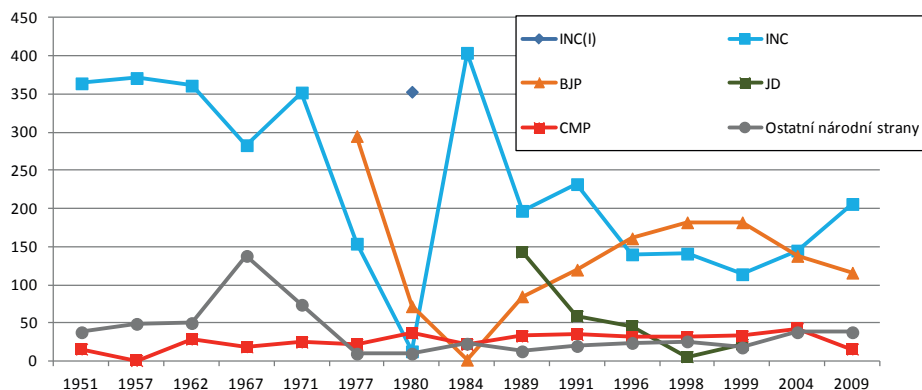
Historie voleb do Lók sabha

Prvních voleb do Lók sabha v roce 1951 se účastnilo 14 národních a 39 státních stran a mimo to také 533 nezávislých kandidátů (Election Commission of India). Nejvíce mandátů získal Indický národní kongres, vedle něj získala více než 10 křesel už jen Komunistická strana Indie a Samádhvadí (viz obr. 8.1). Ostatní národní strany získaly dohromady jen 26 křesel, státní strany obsadily 34 mandátů a do zbylých 37 křesel usedli nezávislí. Toto rozdělení zůstalo s malými rozdíly stabilní. K první významné změně volebních výsledků došlo ve 4. volbách v roce 1967, kdy INC uhájil většinu jen o 23 mandátů, když se rozdělovalo celkem 520 křesel. Nejsilnější opoziční stranou se stala Swatantra se 44 mandáty, následovaná BJS (předchůdce současné BJP) a dvěma komunistickými stranami, z nichž každá získala přibližně 20 křesel. V následujících volbách (v roce 1971) se vše zdánlivě vrátilo do starých pořádků a INC přesvědčivě zvítězil.

Skutečnou změnu s důsledky pro další vývoj stranického systému znamenaly až volby v roce 1977. V nich zvítězila aliance opozičních stran, sjednocená v odporu proti autoritativnímu stylu vlády Indiry Gándhíové, a kandidující pod názvem Indická lidová strana (Bharatiya Lok Dal). Bylo to první vítězství jiné strany než INC. Nesourodá vláda Lidové strany však nebyla příliš populární, což se projevilo ve volbách v roce 1980, ve kterých zvítězila Indirou Gándhíovou vedená frakce, odštěpená od Indického národního kongresu. Po zavraždění Indiry Gándhíové ovládl volby v roce 1985 znovu sjednocený Indický národní kongres, ovšem bylo to naposledy, kdy získal nadpoloviční většinu křesel (Fiala, Strmiska 2013).

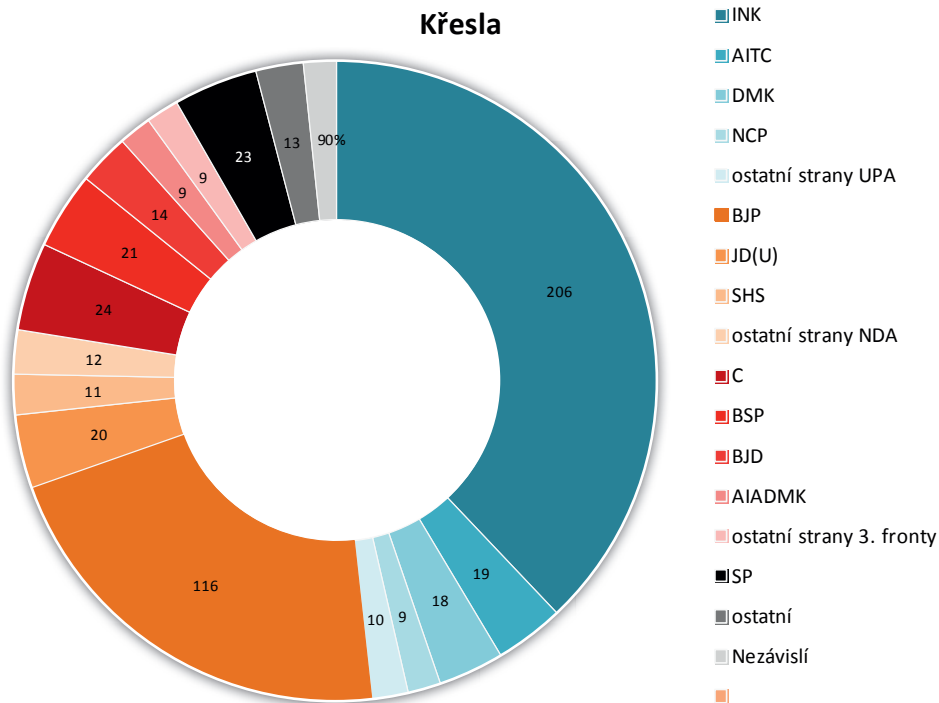
Ve volbách konaných v roce 1989 uspěla nová pravcová strana *Džánta dal* (Janata Dal, JD), ale žádná strana nezískala většinu, a po volbách musela vzniknout koaliční vláda, tvořená zástupci JD a BJP. S působením ve vládě však začala popularita Džánta dal klesat a stranický systém se v období ekonomických reforem zformoval do podoby, ve které spolu soupeří blok Spojené pokrokové aliance, vedený INC, a blok Národní demokratické aliance, vedený BJP. Zároveň vzrostl význam několika regionálních stran, které se opírají o podporu voličů zpravidla jen v jednom státě nebo etnicky podobném regionu. Poslanci těchto stran získali v každých volbách od roku 1996 dohromady vždy nejméně 100 mandátů, což z nich dělá žádané koaliční partnery pro oba hlavní politické bloky.

Zdroj: Election Commission of India (a), (b)

Obr. 8.1: Počet mandátů získaných ve volbách do Lók Sabha mezi lety 1951 a 2009

Zdroj: Election Commission of India (a)

Obr. 8.2: Složení Lók sabha ve volebním období 2009–2014.

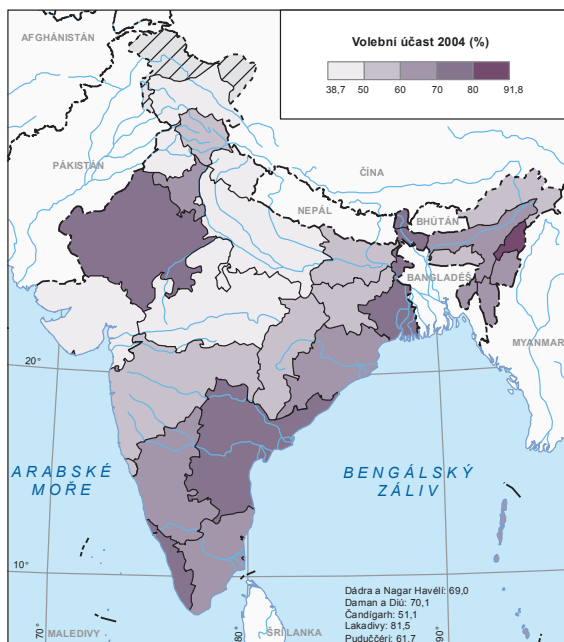
Zdroj: Sadanandan (2009).

Poznámka: AITC: Celoindický Trinamoolský kongres (All India Trinamool Congress), DMK: Dravida Munnetra Kazhagam, NCP: Nationalist Congress Party, JD: Džánta dal (Janata Dal), SHS: Šív Séna (Shiv Sena), BSP: Bahudžan samádž pártí (Bahujan Samaj Party), BJD: Bidžu džántá dal (Biju Janata Dal), AIADMK: All India Anna Dravida Munnetra Kazhagam, SP: Samadžvádí pártí (Samajwadi Party); viz Election Commission of India (a).

spěl k tomu i fakt, že předchozí vláda, vedená premiérem Manmóhanem Sinhem, zůstala u moci celé funkční období a přispěla ke stabilizaci indické politické scény (Sadanandan 2009, Yadav 2009, Times of India 2009).

8.4 Geografie volební podpory

Počet oprávněných voličů vzrostl ze 173 milionů v roce 1952 na 717 milionů v roce 2009, ale *volební účast* (tj. podíl těch, kteří se voleb skutečně zúčastnili), se vždy pohybovala v rozmezí od 55 % do 64 % oprávněných voličů (International IDEA). Vyšší účast obvykle indikovala volby, jejichž témata více mobilizovala indickou společnost, jako byly volby v letech 1977, 1984 nebo 1998. Také v geografickém pohledu je volební účast vyšší tam, kde politické strany dokáží více mobilizovat voliče, popř. kde jsou mobilizováni určitým tématem voleb, nebo tam, kde je ukotvena politická kultura vysoké volební účasti. Vy-

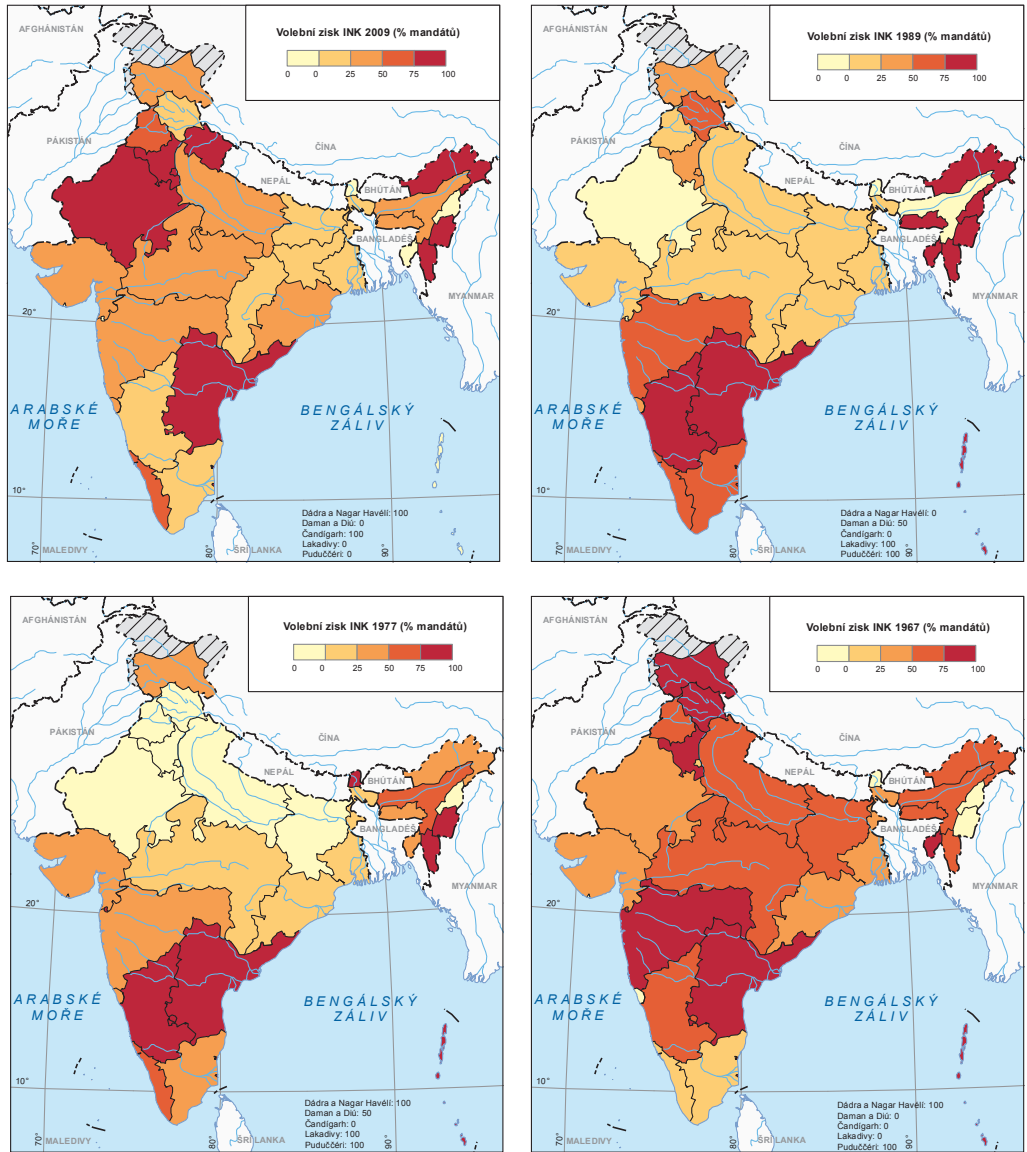
Obr. 8.3 Volební účast ve volbách do Lók sabha v roce 2004

Zdroj: Election Commission of India (a)

soký stupeň politické mobilizace (a volební účasti) je typický zvláště pro státy s vysokou podporou komunistické strany (Západní Bengálsko, Kérala), státy drávidského jihu, a pro státy severovýchodu Indie (viz obr. 8.3). Vyšší účast je také zpravidla ve státech s vyšší podporou Indického národního kongresu. Nízká volební účast je ve velkých městech, na severozápadě (Kašmír, Paňdžáb) a v chudých státech severní a centrální Indie (Uttarpradéš, Madhja-pradéš).

Volební podpora politických stran je geograficky výrazně diferencovaná. Indický národní kongres měl původně silnou volební podporu ve všech regionech a ještě ve volbách v roce 1967 dokázal získat většinu mandátů ve všech větších státech s výjimkou Kéraly, Tamilnádu a Dillí. Následně prošla jeho volební podpora vývojem, který lze charakterizovat jako pozvolný pokles (viz Fiala a Strmiska 2013). Ve volbách 1977, po období výjimečného stavu, ztratil většinu podpory v severních státech, s výjimkou Kašmíru. Naopak jižní státy Karnátaka a Kérala se staly jeho novou oporou. Ve volbách v roce 1989 dokázal INC částečně obnovit svoji podporu na severu, ale podíly získaných mandátů zůstaly nižší než v roce 1967. V 90. letech ale dokázal dále posílit důvěru voličů i na severu a Dillí, Harijána, Rádžasthán a Uttarákhand patřily v roce 2009 ke státům, kde dokázal získat nejvíce hlasů. Mimoto Ándhrapradéš na jihu a kmenové státy na severovýchodě tvoří oblast stabilní volební podpory INC ve většině voleb (obr. 8.4).

Hlavní konkurent Indického národního kongresu – Indická lidová strana – se tradičně opírá především o podporu voličů v bohatších státech na západě a na jihu, především v Gudžarátu, Máháráštre a Karnátace. V Máháráštre je jejím konkurentem na pravé straně spektra maráthská nacionalistická strana Šiv Séna. Avšak s tím, jak celková pod-

Obr. 8.4: Podíl Indického národního kongresu na počtu mandátů ve volbách do Lók sabha v letech a) 2009 b) 1989 c) 1977 a d) 1967

Zdroj: Election Commission of India (a)

pora strany rostla a BJP se proměnila ze strany soustřeďující protestní hlasy proti politice INC na akceptovanou součást politického systému a jednu ze dvou hlavních politických stran, dokázala získat vysoký počet hlasů i mimo tuto tradiční oblast a její podpora se stala geograficky více rovnoměrná. K oblastem vysoké podpory BJP v roce 2009 patřil i Džhárkhand a Čhattisgarh.

8.5 Závěr: demokracie a kastovní struktura

Předpokladem fungování demokracie je představa formální rovnosti členů politické komunity. To je v rozporu s vysoce hierarchickou strukturou indické společnosti, se zakořeněnou představou nerovnosti příslušníků jednotlivých kast. Mnozí považovali hierarchický systém kast zaneslučitelný s principy demokracie (viz Chhibber 2001). Indická ústava zavedla princip rovnosti a zakázala jakékoliv formy kastovní diskriminace. Tento základní demokratický princip se podařilo udržet, alespoň v rovině formálního působení politických institucí.

Indická ústava převrátila historický trend, když z osob vyloučených a diskriminovaných na základě jejich postavení v kastovní hierarchii učinila osoby svům způsobem privilegované, resp. pozitivně diskriminované. Přes řadu problémů, které praktická aplikace rezervačního systému přináší (viz Kapitola 3), však žádná politická strana neprosahuje jeho zrušení. To může být považováno za doklad celospolečenského přijetí nadřazenosti demokratického principu rovnosti nad štěpení společnosti na základě kastovní příslušnosti. Stejně tak se dosud dařilo, přes dílčí excesy, vyhnout náboženskému nacionalismu a udržet sekulární charakter politiky.

Demokracie měla podle očekávání vést k postupnému vykořenění primordiálních skupinových identit, včetně identity kastovní. K tomu však nedošlo. Demokratický systém vedl naopak k určitému posílení kastovní identity a její transformaci z oblasti sociální do oblasti politické. Kasta se stala významným zdrojem mobilizace voličů. Politické strany i jednotliví politici využívají existence skupinové identity kast (džátí), které se, alespoň ve více tradičních regionech, stávají zásobárnou hlasů určitých politických stran (viz též úvodní citát). Místo toho, aby demokratický princip rovnosti omezil kastovní identifikaci, došlo k jejímu posílení, a rovnost se netýká jednotlivců, ale džátí a jejich skupin (Granátová 2009: 18–19). Ekonomický růst v posledních dekadách vztah politiky a kastovní identity sice rozvolňuje, ale to platí více pro městské aglomerace a regiony s vyšším podílem nové ekonomiky na jihu a západě Indie; důsledkem je prohlubování rozdílů mezi oblastí tradičního politického systému s převahou kastovní politické mobilizace na severu Indie, a oblastí s vyšším podílem individuální mobilizace na jihu a západě (viz zmínka o „té druhé“ Indii v úvodním citátu Āravindy Ādigy).

Kapitola 9

Životní prostředí, rozvoj a environmentální hnutí

„Nikde na světě pravděpodobně není bráz tak vysoká jako tato... Dnes je největším chrámem, mešitou či gurudvárou místo, kde člověk pracuje pro dobro lidstva. Které místo může být větší než toto – Bhákrá-Nangal?“

Premiér Džaváharlál Néhrú, v roce 1963 při uvedení do provozu přehrady Bhákrá (Bhakra) v Himáčalpradéši (Khilnani 2004)

9.1 Spor o obecní pastviny v Karnátace

14. listopadu 1984 uzavřela vláda státu Karnátaka smlouvu s firmou *Haribar Polyfibres*, která u města Harihar (Harihar) ve střední Karnátace vyrábí umělá vlákna. Tato firma je součástí průmyslového holdingu, vlastněného rodinou Birla. Na základě smlouvy vznikla akciová společnost *Karnataka Pulpwoods Limited* (KPL), v níž vláda vlastnila 51% podíl a Harihar Polyfibres 49% podíl. Cílem společnosti KPL bylo pěstování eukalyptů (blahovičníků) a jiných rychle rostoucích dřevin pro výrobu umělých vláken firmou Harihar Polyfibres.

Projekt měl přispět k řešení problému chronického nedostatku suroviny (dřeva), se kterým se v Indii potýká průmyslová výroba umělých vláken, papíru i nábytku. Vláda pro pěstování eukalyptů vyčlenila 30 000 hektarů nezemědělské půdy ve čtyřech okresech severní Karnátaky, a firmě KPL tuto půdu pronajala za symbolickou cenu 1 rupie za akr. Smlouva současně garantovala, že 87,5 % produkce dřeva půjde přímo společnosti Harihar Polyfibres, s přednostním právem nákupu zbývajících 12,5 %. Tato forma spolupráce státu a silné soukromé korporace se stala inspirací i pro jiná odvětví a jiné indické státy, kde podnikatelé začali požadovat od vlády založení podobných joint-venture, se státem jako partnerem působícím v jejich prospěch (Guha a Martinez-Alier 1997).

Indické *Ministerstvo lesů* od 60. let propagovalo pěstování blahovičnicku na státní půdě, a v mnoha indických regionech byly původní, druhově bohaté lesy postupně nahrazovány plantážemi těchto rychle rostoucích stromů, původem z Austrálie. Motivem pro proměnu druhové skladby lesa bylo vyhovět zájmům zpracovatelského průmyslu, zvláště textilek a papíren. Blahovičnick nejen že rychle roste, ale mladé stromky navíc neokusuje dobytek, což usnadňuje obnovu lesa. Právě to z něj ale dělá, z pohledu uživatelů obecní pastviny, plevel. Je to surovina pro průmysl, ale prakticky nevyužitelná pastevci, řemeslníky a obyvateli v místě jeho pěstování. Navíc má jeho pěstování negativní environmentální vliv, neboť snižuje schopnost půdy zadržovat vodu, snižuje její úrodnost a celkově snižuje biodiverzitu (Shiva 1992: 79–82).

Činnost společnosti KPL se z těchto důvodů stala od počátku předmětem kritiky. Protestovali místní malí farmáři, pastevci a řemeslníci, pro které byla „nevyužitá“ půda, kterou se firma chystala zabrat, často nenahraditelným zdrojem píce, paliva nebo dřeva

pro řemeslnou výrobu (Rámeček 9.1). Jejich protest podpořili i místní politici a intelektuálové; stůl prvního ministra Karnátsky byl krátce po uzavření smlouvy zaplavený peticemi. Protesty zesílily v červenci 1986, kdy vláda převedla do nájmu společnosti KPL prvních 3 590 hektarů a společnost začala půdu připravovat k výsadbě eukalyptů (Guha a Martinez-Alier 1997).

Do čela hnutí proti KPL se postavilo sdružení *Asociace pro společenskou změnu* (Samádž Parivartan Samudaja, SPS), nezisková organizace působící v oblasti vzdělávání a lidských práv v karnátském okrese Dhárvád (Dharwad). SPS již dříve organizovala kampaň proti vypouštění nečistých odpadních vod z továrny společnosti Harihar Polyfibres do řeky Tungabhadra.

SPS podala proti zabírání půdy společností KPL formální protest u indického Nejvyššího soudu v Dillí. Protest byl podán jménem 500 000 obyvatel, žijících v obcích dotčených operacemi společnosti KPL. Petice uváděla, že půda, která má být převedena do nájmu KPL a přeměněna na plantáže, je obecní půdou, využívanou vesnickými komunitami na základě staleté tradice a má být určena k uspokojení základních potřeb komunity. Petice protestovala proti „přenesení kontroly materiálních zdrojů z rukou obyčejných lidí do rukou kapitalistů“, což je „jasným zneužitím moci“ státu a je v rozporu s dvěma články indické ústavy (Guha a Martinez-Alier 1997).

Nejvyšší soud reagoval 24. března 1987 příkazem k dočasnému zastavení operací firmy KPL a vyzval vládu Karnátsky, aby zastavila převod dalších pozemků, až do doby konečného rozhodnutí soudu. SPS, povzbuzena úspěchem, mezitím začala mobilizovat místní obyvatele. Ve vesnici Kusnúr (Kusnoor), kde už KPL stačila na 400 hektarech pronajaté půdy založit plantáž, zorganizovala SPS občanskou školu nenásilného protestu. Spolu s jinou místní neziskovou organizací, *Guddanadu Abhivruddi Samiti* (Výbor pro rozvoj oblasti), SPS připravila protestní akci na 14. listopadu 1987. V tento den na 2 000 mužů, žen a dětí složilo v kusnúrské škole slib nenásilí a poté odešlo, za doprovodu bubnů a vyvolávání hesel, na čerstvou plantáž, kde vytrhli mladé eukalypty a na jejich místo zasadili místní druhy ovocných a dalších stromů. Pro tento typ protestu se vžilo označení *kithiko–hačiko* (tj. vytrhni a zasad) *satjágraha* (Kithiko-Hachiko Satyagraha).

Rámeček 9.1

Nevyužitá půda

Půda, která není zemědělsky obdělávána, je v Indii nominálně ve vlastnictví státu. Je to pozůstatek koloniální legislativy z konce 19. století, kdy britská správa neobdělávanou půdu zestátnila. Správa nezávislé Indie tento precedens přejala, protože usnadňoval realizaci státních rozvojových projektů. Dnes tvoří neobdělávaná půda přibližně pětinu indického území, a přestože je označována anglickým slovem *wasteland*, je venkovany běžně využívána jako *obecní pastvina*, jako zdroj paliva, píce, bylin apod., může být i příležitostně obdělávána. Uživatelé této obcí jsou na jejích zdrojích závislí, nemají k ní ale žádný majetkový vztah. „Nevyužitá půda“ je v majetku indických států, které mohou rozhodnout o změně jejího využití nebo o jejím prodeji, např. pro realizaci „rozvojového“ projektu, bez souhlasu jejích uživatelů.

Zdroj: Shiva et al. (1991), viz též Johanisová a kol. (2013)

Nejvyšší soud přesto v dubnu 1988 dovolil vládě Karnátačky převést dalších 3 000 hektarů společnosti KPL. SPS na to začala připravovat další vlnu přímé akce, a novináři, sympatizující s hnutím, zintenzivnili kampaň proti KPL. Vláda, čelící negativní mediální kampani a hrozbě dalších protestů, se pokusila o kompromis, a navrhla vytvoření komise, pokud SPS odvolá připravované protesty. Vytvoření komisí je typickou taktikou k získání času na odeznění lidového protestu. Vláda ve skutečnosti nechtěla komisi oficiálně pověřit, což bylo zřejmé z toho, že jejím předsedou měl být známý ekolog Madhav Gadgil a jeho stanovisko bylo předem známé; šlo jí jen o získání času k tomu, aby hnutí ztratilo sílu (Guha a Martinez-Alier 1997). Při další kithiko-hačiko satjágraze 8. srpna 1988 vláda zasáhla a policie zatkla účastníky před tím, než se přiblížili k plantáži.

V následujícím roce SPS zorganizovala ve městech Hangal a Ráníbennúr (Ranebennur) veřejné pálení látek, vyrobených firmou Harihar Polyfibres. Pálení průmyslově vyrobených látek evokovalo pálení britských oděvů během kampaně *svadéší* (Swadeshi) v době indického boje za nezávislost (Krása a kol. 1997). Jestliže *svadéší* počátkem 20. století symbolizovalo indickou soběstačnost ve výrobě oděvů a nepotřebnost britských látek, ohně v roce 1989 symbolizovaly soběstačnost karnátačských vesnic a nepotřebnost látek z umělých vláken (Guha a Martinez-Alier 1997). Poté se hnutí vrátilo k metodě protestu, kterou samo vyvinulo, a 15. srpna 1990, v den výročí vyhlášení nezávislosti Indie, zorganizovalo v obci Nagvand v okrese Dhárvád další *kithiko-hačiko satjágrahu*. K jejímu zahájení byl pozván uznávaný vůdce hnutí *Čipko* z himálajského Garhválu, Čandi Prasad Bhatt (viz níže v této kapitole).

Vláda Karnátačky mezitím tajně převedla na KPL dalších 14 000 hektarů. Únik informací o těchto převodech, které byly porušením rozhodnutí Nejvyššího soudu, podpořil lobování SPS u federální vlády, jímž se SPS snažila dosáhnout toho, aby vláda v Dillí dala v tomto sporu najevo své stanovisko. Výsledkem bylo vyhlášení nové státní *politiky lesního hospodaření*, která explicitně zakázala zřizování monokulturních plantáží.

Vláda Karnátačky se ve sporu s SPS dostala pod tlak z více stran: požadavky na zrušení společnosti KPL od místních paňčajatů i od samosprávy (zilá parišad) okresu Dhárvád následoval stejný požadavek, podepsaný 54 poslanci karnátačského parlamentu. Karnátačská vláda, čelící veřejnému mínění i nesouhlasu federální vlády, a zřejmě očekávající negativní stanovisko Nejvyššího soudu, se nakonec rozhodla ustoupit, a v září 1990 formálně oznámila ukončení činnosti společnosti KPL (Guha a Martinez-Alier 1997). Po šesti letech konfliktu tak skončilo zabírání venkovské obcí pro plantážní produkci průmyslové suroviny.

9.2 Kořeny občanského aktivismu

Příběh boje proti KPL v Karnátace je příkladem činnosti jednoho z mnoha indických *environmentálních hnutí*. Řada z nich vzniká pro ochranu přírody, lesa, pastviny nebo vodního zdroje. Na rozdíl od environmentálních hnutí na Západě však není jejich cílem konzervace „přírodní“ krajiny a minimalizace vlivů člověka, ale naopak využívání těchto zdrojů, avšak způsobem, který zajistí jejich dlouhodobou *udržitelnost*. Obvykle začínají jako lokální protest proti „rozvojovému“ projektu, který ohrožuje *ekosystém*, na němž je místní komunita existenčně závislá, nebo ohrožuje existenci komunity samotné. Příkladem jsou hnutí proti stavbě velkých přehrad (např. Bunyard 1997, Routledge 2003), proti velkým průmyslovým projektům (např. Mishra 2006) nebo velkoobjemové těžbě nerostných surovin (Sahu 2008),

proti zabírání půdy pro volné ekonomické zóny (Patnaik 2007, Bhattacharya 2007) nebo zřízení vojenského testovacího polygonu (Routledge 2000).

Na jedné straně konfliktu stojí nejčastěji venkovská komunita, na druhé straně obchodní korporace, stát, nebo – jako v předchozím případě – koalice státu a soukromého kapitálu. Je to konflikt Davida a Goliáše, neboli malé skupiny lidí, často rolníků, zemědělských dělníků, negramotných, ádivasiů, proti politicky a/nebo ekonomicky silné instituci a zájmům. V těchto konfliktech, podobně jako v Karnátace, stojí proti sobě chudí a bohatí, venkov proti městským zájmům, stát proti svým obyvatelům nebo představa přírody jako zdroje zisku versus přírody jako součásti udržitelného života.

Má-li mít slabší v tomto nerovném konfliktu šanci na úspěch, musí se snažit vtáhnout do něj další aktéry a posunout konflikt z lokální úrovně na úroveň regionální (např. karnátacký parlament), národní (např. indický Nejvyšší soud) i globální (např. Světová banka nebo mezinárodní ekologické hnutí). Z lokálního odporu proti těžbě, přehradě nebo plantážím eukalyptů tak může vzniknout hnutí, které ve snaze o zvětšení měřítka konfliktu (získání spojenců v boji proti silnému soupeři) zpochybňuje legitimitu projektu, ukazuje jeho skryté negativní důsledky, a obvykle navrhuje alternativy. Součástí hnutí může být snaha o zakonzervování tradiční komunity, ale častěji si většina místní komunity také přeje rozvoj ve smyslu změny k lepšímu, jen jejich představa změny k lepšímu je radikálně odlišná od představ autorů a investorů velkých rozvojových projektů. Lépe než odpor proti „rozvoji“ lze vzniklý spor interpretovat jako konflikt dvou odlišných vizí rozvoje (Rangan 1996, Daněk 2012).

Tento konflikt se odehrává v materiálním prostoru a jeho součástí jsou blokády, demonstrace, policejní násilí i akce jako *kithiko–hačiko* (o metodách boje viz níže), ale důležitou součástí je jeho ideová a symbolická rovina. „Soupeření o zdroje, i když má konkrétní materiální původ, je vždy také soupeřením významů a interpretací.“ (Guha a Martinez-Alier 1997: 13). Guha toto soupeření významů nazývá „*slovníkem protestu*“ (Guha a Martinez-Alier 1997: 13); viz též Routledge (2003).

Environmentální hnutí – na rozdíl od environmentálních hnutí v Evropě – tvoří nejčastěji malí zemědělci, pastevci, často kmenové obyvatelstvo, tedy lidé přímo zasažení projektem průmyslového využití území (plantáží na místě pastviny, lomem, zatopením údolí apod.). Klíčovým aktérem hnutí je ale obvykle malá skupinka aktivistů, kteří většinou také pochází z regionu zasaženého projektem, ale jejich živobytí není na ohrožených ekosystémech přímo závislé. Jádrem sdružení SPS v Karnátace tvořily čtyři osoby: bývalý univerzitní učitel biologie, sociální pracovník, odborový pracovník a inženýr, který předtím pracoval v USA (Guha a Martinez-Alier 1997). Důležitá byla podpora intelektuálů, žijících mimo region, jako byl známý kannadský spisovatel Šivram Karanth nebo uznávaná výzkumná organizace *Centre for Science and Technology*, sídlící v Dillí. Podobnou roli v hnutí *Čipko* (Chipko) sehráli aktivisté Čandi Prasad Bhatt a Sunderlál Baháguna, nebo v hnutí za záchranu řeky Narmady aktivistka Médha Patkar (více níže v této kapitole).

Ideovou inspirací pro tato hnutí je filozofie Gándhího, zatímco jím vedené kampaně proti britské správě nebo proti kastovnímu útlaku jsou inspirací v oblasti strategie a metod. Současně jsou tato hnutí v boji za své cíle inovativní (viz akce *kithiko–hačiko*) a staly se inspirací pro hnutí mimo Indii, vč. Evropy i České republiky (například kampaň za záchranu lesa připoutáním aktivistů ke stromům převzaly západní environmentální organizace jako Greenpeace od indického hnutí *Čipko*).

Původ *občanského aktivismu*, vč. nenásilného odporu, je však starší než Gándhím vedené kampaně proti britské koloniální správě. Lze jej vystopovat v nenásilných protestech proti

zneužití moci mughalskými úředníky, v rolnických protestech, protestech proti kácení lesů nebo v hnutích proti kastovnímu útlaku v době britské správy v 19. a 20. století (Hardiman 2013). Gándhí navázal na tuto tradici, propojil ji s vlastní filozofií nenásilí a zkušenostmi právníka z boje proti rasové segregaci v Jižní Africe, a dokázal ji mobilizovat v celonárodní hnutí. Gándhí nazval vlastní metodu nenásilného odporu *satjágraha* (satyagraha), tedy „uchopení pravdy“ či „setrvání v pravdě“ (Gándhí 2003, Krása a kol. 1997, Bušovská 2008).

K hlavním formám Gándhího *satjágrahy* patřilo masové odmítání spolupráce s koloniálními úřady, které posléze přerůstalo v *občanskou neposlušnost*, spočívající v porušování „nemorálních“ zákonů – např. zákona o solné dani (Gándhí 2003: 98). Gándhí považoval *satjágrahu* nejen za taktiku politického boje, ale také za univerzální způsob řešení nespravedlnosti. Domníval se, že tento princip lze použít v měřítku masového hnutí stejně jako ve sporu dvou osob (Gándhí 1988: 77). Gándhím vedené kampaně napomohly nejen k získání nezávislosti Indie, a staly se inspirací pro antikoloniální hnutí v Asii i Africe, ale zkušenost účasti v celonárodním hnutí přispěla k vytvoření společné moderní indické identity a soudržnosti nezávislého státu.

Po získání nezávislosti v roce 1947 hnutí nenásilného odporu ustala, neboť obyvatelstvo Indie věřilo, že aparát postkoloniálního státu je využíván ku prospěchu všech a není zdrojem diskriminace, jako v době koloniální správy. O to překvapivější bylo „objevení se“ hnutí Čipko, které vystoupilo v dubnu 1973 nejen s požadavkem na záchranu lesů v garhválském Himálaji, ale také s poukazem na nové formy diskriminace, kterých se dopouští indický stát, když preferuje zájmy měst a průmyslu před zájmy venkovanů a periferních regionů. Následovala řada dalších hnutí v různých indických regionech.

Zatímco v 70. a 80. letech byly předmětem jejich protestů především státní „rozvojové“ projekty, od 90. let, s liberalizací indické ekonomické politiky, to jsou častěji indické či nadnárodní obchodní korporace, obvykle podporované státem, jako v případě společnosti KPL. Pro podobnost cílů a metod jsou současná sociální hnutí proti státním a korporátním projektům, které Gadgil a Guha (1994: 113) označují „*destruktivní rozvoj*“, často přirovnávána k indickému hnutí za nezávislost na britském impériu (viz příklad veřejného pálení látek z umělých vláken v Karnátace) (Guha a Martinez-Allier 1997: 15).

9.3 Podoby lidového protestu

Rámačandra Guha rozlišuje čtyři formy přímé akce nebo lidového protestu, a to *pradaršan* (pradarshan), *hartál* (hartal), *dharna* (dharna) a *bhúk hartál* (bhook hartal) (Guha a Martinez-Allier 1997: 13–14).

Pradaršan je demonstrací kolektivní síly hnutí. Organizátoři se snaží shromáždit co největší počet lidí, kteří pochodují městem, nesou transparenty, zpívají písně a vykřikují hesla. Vyvrcholením demonstrace je veřejné shromáždění. Pradaršan je obvykle organizován v místě, kde sídlí státní, okresní či místní správa, a je určen jako poselství této moci, jako připomenutí problémů a konfliktů, které se odehrávají na venkově, v lesích nebo na periferii daného regionu. Je to ukázka masovosti hnutí i výhrůžka mocným, že hnutí může použít svou sílu, pokud se mu od státní či místní moci nedostane spravedlnosti.

Hartál je stávka nebo blokáda ekonomických aktivit, nejčastěji obchodu a dopravy. Cílem je způsobit státu či korporaci ekonomické ztráty a přinutit je tak zabývat se požadavky protestujících. Má tedy více nátlakový charakter než pradaršan. Podobný účel má také *rásta*

roko (rasta roko), tedy blokáda silnice. Baliapálskému hnutí na severovýchodě státu Odiša se pomocí silničních blokád, obsazených 24 hodin denně místními obyvateli včetně žen a dětí, podařilo po několik let zabránit státní správě i armádě v přístupu do regionu a tím zabránit zřízení vojenského polygonu (Routledge 2000). V době, kdy vzniká tento text (2013), probíhají *rasta roko* i *rail roko* (blokády železnic) v ándhrapradéšských okresech, jejichž obyvatelé nesouhlasí s rozdělením státu na Tělangánu (Telangana) a Rájalasímu (Rayalaseema).

Dharna (stávka v sedě) je také blokádou činnosti, ale na rozdíl od hartálu nebo rasta roko, které jsou teritoriálně zacílené na větší území, je úzce zaměřena na individuální objekt. Používá se k zastavení prací např. v dolech nebo na staveništi. Hnutí *Narmada bačáo andolan* (Narmada Bachao Andolan), bojující proti stavbě gigantické přehrady Sardár Saróvar, opakovaně uspořádalo dharnu na přístupových cestách ke staveništi hráze, kde aktivisté hnutí seděli několik dnů proti stavebním strojům, dokud je z místa neodvezla policie. Cílem blokády může být také osoba, např. vysoce postavený úředník nebo jeho úřad; potom jde o *gheráo* (obklíčení), kdy protestující obklopí tuto osobu a nedovolí jí odejít, dokud nevyšlechne jejich stížnost.

Bhúk hartál je neomezená hladovka, kterou podstupuje známá, charismatická osobnost, spojená s hnutím. Je to strategie, která vytváří morální tlak na stát jako takový, nejen na jeho úředníky nebo instituce. Legitimita rozhodnutí státu v dané kauze je zpochybněna odhodláním a sebeobětováním jednotlivce. Tuto taktiku úspěšně používal Sunderlál Baháguna z hnutí Čipko nebo Méhha Patkar z hnutí *Narmada bačáo andolan*. Hladovka obvykle probíhá na veřejném místě a je sledována médii. Stát pod tlakem veřejného mínění této formě nátlaku obvykle ustoupí, alespoň symbolicky, jako například oznámením vytvoření nové vyšetřovací komise. Jindy stát reaguje násilně: Méhha Patkar byla opakovaně zatčena a proti své vůli vyživována intravenózně.

Kolektivní metodou, cílenou také na zpochybnění autority státu, je *džail bharó andolan* (jail bhara andolan), tj. hnutí k naplnění vězení. V tomto případě velké množství lidí spáchá menší přestupek proti zákonu – nejčastěji zákonu, zakazujícím shromáždění většího množství lidí – a vynutí si uvěznění (Guha a Martinez-Alier 1997: 13–14). Anná Hazaré, vůdce hnutí proti korupci, vyhlásil *džail bharó andolan* v prosinci 2011 na podporu zřízení úřadu veřejného ochránce práv (*lókpal*) – viz Kapitola 6. Na webové stránce, která byla pro tento účel zřízena, se během tří dnů přihlásilo přes 180 tisíc lidí a deklarovalo ochotu nechat se uvěznit na podporu přijetí přísnějšího protikorupčního zákona. Poté bylo *džail bharó andolan* odvoláno, neboť parlament přijal příslušný zákon.

Tyto metody použil už Gándhí v kampaních hnutí za indickou nezávislost ve 20., 30. a 40. letech. Současná indická environmentální i další sociální hnutí vycházejí z Gándhího odkazu jak v rovině filozofické, tak v oblasti metod občanského aktivismu. Současně do „slovníku protestu“ proti „destruktivnímu rozvoji“ přidávají nové argumenty a vyvíjejí nové metody: objímání stromů (čipko), *kithiko–hačiko* nebo *džal samádhi* (jal samadhi) – odmítnutí opustit domy vesnice, zaplavované vodou nového přehradního jezera (hnutí Narmada bačáo andolan).

Ve zbývajících částech této kapitoly jsou přiblíženy čtyři příklady těchto hnutí.

9.4 Hnutí Čipko: ochrana lesů

Většina indických lesů je v majetku státu a místní obyvatelé v nich nesmí kácet stromy; mohou je ale využívat jako zdroj drobného palivového dříví, krmiva pro dobytek, dřevo je využíváno pro výrobu náradí i nábytku, listy slouží jako nádobí, les je zdrojem léčivěk i lesních plodů. Tyto zdroje jsou využívány nejen pro přímou spotřebu venkovské komunity, ale i jako zdroj jejích tržních příjmů: například většina vzácného palivového dříví je prodána na trhu ve městech, zatímco venkované tradičně topí slámou nebo sušeným dobytčím trusem. Pokud je les vykácen a nahrazen monokulturou, komunita o tyto zdroje přijde.

„Rozvoj“, chápaný jako ekonomický růst, přináší tlak na intenzivnější využívání přírodních zdrojů, vč. lesa. Garhválský Himálaj (Garhwal Himalaya) je pro aglomeraci Dillí jedním z nejbližších a nejdostupnějších zalesněných regionů, což způsobilo, že k výraznému zintenzivnění těžby dřeva v důsledku politiky státem řízeného ekonomického rozvoje docházelo od 50. let právě zde. Negativní důsledky odlesnění se v citlivém himálajském ekosystému projevíly brzy: snížení retenční schopnosti lesní půdy zvýšilo frekvenci výskytu záplav, odlesněné svahy se staly více náchylné k erozi, častěji docházelo k sesuvům, řeky byly více zanášeny vyplavenou půdou. Vesničané museli pro dřevo a někdy i pro vodu chodit na větší vzdálenost a eroze je někdy připravila o pole na svazích nebo i o domy. I bez formálního vzdělání tito lidé viděli přímou souvislost mezi komerční těžbou dřeva, odváženého na stavbu měst nebo do papíren, narušením ekologické stability krajiny, a zhoršením svých životních podmínek.

Negativní důsledky odlesnění více pociťovaly ženy, které jsou v tradiční komunitě těmi, kdo má na starosti zásobování domácnosti palivem, pící i vodou. Není proto náhoda, že to byly venkovské ženy, kdo přišel s přímou akcí proti kácení lesů, když předchozí demonstrace selhaly. V lednu 1974 dostala firma ze vzdáleného Iláhábádu (Allahabad) v Uttarpradéši povolení lesní správy pokácet 2500 jasanů v okolí garhválské vesnice Reni pro výrobu sportovních potřeb. Když v březnu 1974 přijeli lesní dělníci stromy pokácet, místní ženy se jim postavily do cesty a začaly je přesvědčovat, aby nekáceli, a vysvětlovaly, jak jsou stromy důležité pro vesnici i prostředí. Když se jim místo odpovědi dostalo urážek a dělníci se chystali začít kácet, ženy objaly označené stromy a přes výhrůžky takto zůstaly do večera, dokud dělníci neodešli s nepořízenou. Další den se k nim přidaly ženy z okolních vesnic. Těžební společnost musela po čtyřech dnech odvolat své dělníky a kácení ukončit (Rangan 1996, Shiva et al 1991).

Úspěch přímé akce se rychle rozšířil a podobné formy protestu proti kácení použily ženy z dalších garhválských vesnic. Ženy vytvářely hlídky, které zmobilizovaly ženy v blízkých vesnicích, jakmile se k nim přiblížily lesní stroje. Tak vzniklo hnutí *Čipko* (Chipko) (z hindského slova obejmout). Vedle odhodlání místních žen byla pro jeho úspěch, podobně jako v případech jiných hnutí, důležitá organizace jeho akcí několika intelektuály. V hnutí Čipko to byl především Čandi Prasád Bhatt, který v regionu už v roce 1964 založil a řídil neziskovou organizaci *Společnost pro vesnickou samosprávu* (*Dašolí Grám Swarádž Mandal*, anglicky *Da-sholi Gram Swaraj Mandal*), a gándhiovský aktivista Sunderlál Baháguna. Významná byla též poetika hnutí – jeho „slovník protestu“ (Guha a Martinez-Alier 1997): legendy a písně, které ženy zpívaly během hodin přímé akce, a které opěvovaly význam lesa, vody a půdy jako zdrojů života a kritizovaly jejich zneužití pro zisk (Shiva 1992: 72–77).

Hnutí Čipko ukázalo, že i venkovské ženy, které byly většinou chudé a negramotné, mohou uspět proti organizované síle státu a soukromých firem, pokud vynesou silné

argumenty, jsou bytostně přesvědčeny o správnosti svých požadavků, a odhodlány za ně bojovat až do krajnosti. Hnutí dosáhlo úspěchu v roce 1980, kdy indická vláda vyhlásila patnáctiletý zákaz kácení v himálajských lesích. Následně byla formulována nová *lesní politika*, která ustanovila pravidla obnovy lesa, která by měla být dodržena, má-li být povoleno kácení (IISD 2007). Tento úspěch inspiroval podobná hnutí v jiných indických státech (i environmentální hnutí na Západě). Hnutí *Appiko* v Karnátace („appiko“ v kannadštině znamená obejmout) podobným aktivistickým přístupem chránilo tropické lesy Západního ghátu. Další hnutí vznikla ve Vindhijském pohoří i jinde. Významná byla i role hnutí ve zvyšování povědomí veřejnosti o významu lesů a environmentálních rizicích, která přináší intenzivní těžba dřeva.

9.5 Narmada bačáo andolan: proti budování velkých přehrad

Néhrúův výrok z úvodu kapitoly, přirovnávající přehrady ke chrámům, je příkladem moderní víry v dosažení ekonomického a sociálního rozvoje prostřednictvím industrializace, resp. technologického pokroku. Velké přehrady se staly charakteristickou součástí politiky, vycházející z této víry, a v Indii i jejím symbolem. Vodní dílo Bhákrá-Nangal na řece Sattladž v Himáčalpradéši, ve své době největší vodní dílo na světě, při jehož zprovoznění v roce 1963 Néhrú často citovaný výrok pronesl, se stalo nejen zdrojem energie a vody pro zavlažování, ale i symbolem úspěchu indických inženýrů a stavitelů, a posílilo národní sebevědomí.

Od té doby bylo v Indii postaveno mnoho jiných velkých přehrad, z nichž několik, v různých parametrech, znovu překonalo světové rekordy. Současná Indie patří k největším stavitelům přehrad v globálním měřítku. Jsou pro to dobré důvody: tím hlavním je, a to více než v Evropě, potřeba zadržet dostatek vody pro dlouhé období srážkového minima mezi monzuny. Lidé v Indii od starověku budovali nádrže, v nichž uchovávali vodu pro období sucha a rozváděli ji na závlahu polí; téměř v každé vesnici je nějaká nádrž nebo rybník. Moderní technologie však umožnily zvětšení měřítka vodních staveb: betonové přehradní hráze jsou vysoké až stovky metrů, údolní nádrže jimi vytvořené mají délku desítek kilometrů a páteřní kanály se od nich táhnou i do vzdálenosti stovek kilometrů. Tento „pokrok“ v podobě změny měřítka však má, vedle zdroje vody a energie, také další důsledky: nucené vysídlení milionů lidí, zánik jejich kultury, zánik zaplavených ekosystémů, zatopení posvátných a historicky významných míst, zábor zemědělské půdy, snížení průtoku a změnu říčního režimu pod přehradou (Sochorová 2006). Navíc vytváří nové sociální a geografické nerovnosti, neboť přehrady jsou nejčastěji stavěny v zalesněných vrchovinách a horách a vysídlování lidé jsou zpravidla chudí venkované a kmenové obyvatelstvo, zatímco profit v podobě vody na závlahy získávají zemědělci v úrodných nížinách, a v podobě elektřiny vzdálená města.

Není překvapivé, že v reakci na tuto podobu rozvoje vznikla občanská hnutí, protestující proti stavbám velkých přehrad. Podobně jako výše uvedené příklady environmentálních hnutí i protesty proti přehradám začaly jako lokální odpor proti záboru prostředí, poskytujícího místním komunitám obživu, a proti nucenému vysídlování. Postupně však hnutí přišla s argumenty, zpochybňujícími samotnou ideu rozvoje, chápaného jako industrializace a modernizace, včetně potřeby velkých přehrad, a to v měřítku indickém i mezinárodním. Nejznámějším z nich se v 90. letech stalo hnutí (*Narmada bačáo andolan*, tj. Hnutí za záchranu Narmady).

Není v možnostech této kapitoly popsat dramatickou historii tohoto hnutí a konfliktu, který symbolizuje; není to ani potřebné, protože mu bylo věnováno již mnoho analýz a polemik (Roy 2000, Routledge 2003, Dwivedi 2006, Wood 2007 aj.), i když v českém prostředí jen velmi málo (ale viz Sochorová 2006, Čajka 2013).

Základní chronologii událostí spojených s výstavbou přehrady *Sardár Saróvar* (Sardar Sarovar) na řece Narmada přibližuje rámeček 9.2. Ve čtyřech následujících odstavcích je přiblíženo vlastní hnutí a jeho význam.

Narmada je největší z řek, které tečou z Dekánské plošiny k západu do Arabského moře. Plány na její využití pro zavlažování polí v nížinách centrálního Gudžarátu měli už Britové začátkem 20. století. Po dekádě průzkumů byl rozsáhlý projekt hydrologického využití povodí

Rámeček 9.2

Chronologie výstavby přehrady Sardár Saróvar

- 1961 Zpracován „Projekt rozvoje údolí Narmady“, zahrnující výstavbu třiceti velkých přehrad na Narmadě a jejích přítocích. Přehrada Sardár Saróvar (Sardar Sarovar) má být z nich největší. Je vypracován její projekt, ale realizaci brání spor mezi státy Madhjadpradéš, Gudžarát a Maháráštra o rozdělení vody.
- 1969 Pro řešení sporu je ustanoven *Tribunál pro spor o vodu Narmady* (Narmada Water Disputes Tribunal).
- 1979 Tribunál dochází ke konečnému rozhodnutí o rozdělení vody mezi státy. Začíná příprava stavby. Pro realizaci stavby je vytvořena společnost *Sardar Sarovar Narmada Nigam*, jejímž zřizovatelem a jediným vlastníkem je vláda státu Gudžarát. Plánovaná výška hráze je 163 m.
- 1985 Indie získává na stavbu přehrady půjčku od Světové banky. V roce 1987 začíná vlastní výstavba. Současně probíhají první protesty proti stavbě.
- 1989 Masové protesty. Spojením více protestujících skupin vzniká *Narmada bačáo andolan (NBA)*. Aktivistka Médha Patkar drží první *bhúk hartál*.
- 1991 Pod tlakem protestů proti stavbě nechává Světová banka vypracovat nezávislé posouzení projektu (*Morseova komise*).
- 1992 Publikována zpráva Morseovy komise (Morse a Berger 1992). Konstatuje porušení podmínek úvěru a zamlčování negativních dopadů stavby indickou vládou. V očekávání negativního hodnocení projektu Světovou bankou indická vláda v roce 1993 vrací dříve udělenou půjčku Světové bance. Ve stavbě však pokračuje a výstavbu financuje z vlastních prostředků a půjček zahraničních komerčních bank.
- 1995 Indický nejvyšší soud, na základě podání NBA, nařizuje zastavení stavby hráze na dosažené výšce 80 m.
- 1999 Nejvyšší soud povoluje pokračovat ve stavbě na výšku 88 m, a v následujícím roce na výšku 90 m.
- 2004 V rozporu s usnesením Nejvyššího soudu pokračuje stavba hráze na výšku 110 m, a v roce 2006 na výšku 122 m. Soud dává *ex post* souhlas s navýšením hráze, ale podmiňuje každé další navýšení o 5 m předchozí řádnou kompenzací a vyřešením otázky přesídlení nuceně vysídlených osob.
- 2013 V době monzunových dešťů dosáhla výška hladiny přehradního jezera 131 m.

Zdroj: Čajka (2013), Sochorová (2006), Sardar Sarovar Narmada Nigam (2013), Roy (2000), Parasuraman a kol. (2010)

1 312 km dlouhé řeky schválen počátkem 60. let, ale jeho realizaci odložily spory mezi státy: hlavním investorem největší přehrady, Sardár Saróvar, je stát Gudžarát, který díky zavlažovacími kanálům, napájeným z přehrady, získá nejvíce vody. Hráz stojí na území Gudžarátu, ale jí vytvořená údolní nádrž, která má být dlouhá 214 km, leží z největší části ve státech Madhja-pradéš a Maháráštra, na které spadá zodpovědnost za přesídlení statisíců obyvatel. Proto vlastní realizace projektu začala až v 80. letech po dosažení dohody mezi státy o rozdělení vody a nákladů na přesídlení obyvatel. Současně začali protestovat lidé z prvních 162 vesnic, které měly být zaplaveny (Shurmer-Smith 2000: 156). Mnoho z nich tvoří kmenové obyvatelstvo, které je na řece a okolních lesích závislé jako na zdroji obživy (Čajka 2013).

Hnutí Narmada bačáo andolan (NBA) vzniklo spojením několika protestujících skupin. Jádro hnutí tvoří 15–20 aktivistů, osob s formálním vzděláním, kteří často nepocházejí z údolí Narmady. Ti činí hlavní rozhodnutí o strategii a metodách hnutí, jsou v kontaktu s místními obyvateli, ale současně spolupracují s národními a mezinárodními nevládními organizacemi, provádí výzkum a dokumentaci, podávají formální protesty u soudů, lobují u vládních orgánů a pracují s médii (Routledge 2003: 255–256). Ústřední postavou hnutí je charismatická Médha Patkar, s diplomem antropologie z bombajské univerzity, která vyměnila akademické zkoumání kmenového obyvatelstva za boj na jeho obranu. Hnutí používá gándhíovské techniky pasivního odporu jako je *dharna* (okupace místa stavby), masové protestní demonstrace v okolních městech i v Dillí, *bhúk hartál* (hladovka), zorganizovalo lidský řetěz, spojující vesnice v zátopené oblasti. NBA organizuje živá vesnická setkání, na kterých se aktuální dění předvádí pomocí pouličního divadla a hudby. Emotivní fotografie aktivistů NBA, zůstávajících uvnitř domů vesnic zaplavovaných stoupající hladinou přehradního jezera (tzv. *džal samádhi*), v roce 2001 připoutaly ke konfliktu v údolí Narmady pozornost světových médií (Chaudhry 2005).

Argumenty NBA se opírají o analýzu projektu a jeho dopadů. Ukázaly, že náklady na realizaci budou větší, než se očekávalo, že množství vody a elektřiny, které má projekt generovat, je nadhodnocené, že počet osob, které se v důsledku projektu musí vystěhovat, je výrazně podhodnocený (projekt uvádí 320 000 osob, zatímco aktivisté uvádí více než 1 milion osob), že výkup pozemků pro nucené vysídlené nejenže pokračuje pomaleji než stavba hráze, ale že vláda nemá plán, kam přesídlit statisíce projektem dotčených osob. Poukázaly také na environmentální dopady stavby (Sochorová 2006). Díky silným argumentům a aktivismu se NBA podařilo dosáhnout toho, že Světová banka od projektu odstoupila, i rozhodnutí Nejvyššího soudu o zastavení stavby. V 90. letech získal konflikt charakter hořkého boje o zastavení stavby hráze opakovaně na různé výšce (viz rámeček 9.2), přičemž každých deset metrů výšky znamenalo desítky zatopených vesnic a desetitisíce environmentálních uprchlíků (Routledge 2003, Shurmer-Smith 2000). V době, kdy vzniká tento text (2013), pokračuje výstavba hráze na výšku 146 m.

Aktivistům NBA se díky velkému nasazení a široké podpoře podařilo přesunout konflikt z lokální úrovně na úroveň národní i mezinárodní. Diskuse o stavbě konkrétní přehrady se stala součástí mezinárodní debaty o účelu velkých přehrad, kde jejich odpůrci vznesli silné argumenty, poukazující na nerovné rozložení pozitivních efektů a negativní dopadů, a na podhodnocované a přehlížené environmentální dopady. Přicházejí také s alternativními projekty malého měřítka, které využívají vodu i energii řeky bez nutnosti zatopení údolí a vysídlení obyvatel. Přestože stavba Sardár Saróvar pokračuje, a mezitím bylo dokončeno i několik přehrad výše na Narmadě (údolní nádrže Mahéšvar/Maheshwar, Indira Sagar/Indira Sagar, Mán/Maan), aktivismus NBA výrazně přispěl ke kritické diskusi o přehradách v Indii i jinde a stal se mezníkem v hodnocení velkých „rozvojových“ projektů (Čajka 2013).

9.6 Nájamgiri: těžba rudy v posvátném okrsku

Příroda není jen zdrojem dřeva, vody, energie nebo bylin, ale i symbolických a duchovních významů, které mohou být pro místní komunity stejně existenčně významné jako les nebo řeka. Nájamgiri (Niyamgiri) je malé pohoří, součást Východního ghátu, které vystupuje do výšky 1514 m n. m. v jihozápadní části státu Odiša. S výjimkou náhorní plošiny v nejvyšší části pohoří je pokryté původními lesy. Právě lesy a vrcholy pohoří jsou pro jeho obyvatele z kmene Dongría Kondh sídlem božstva Nájamrádži (Niyamraja). Kmen žije na vrchovině v těsné vazbě s přírodou, a i když praktikuje stěhovavé zemědělství, zůstává les jeho hlavním zdrojem obživy.

Hornina, která buduje pohoří Nájamgiri, je však bohatá také na bauxit. Společnost *Sterlite Industries India*, součást nadnárodní těžařské společnosti *Vedanta Resources*, vybudovala v roce 2007 u města Landžigarh (Lanjigarh) na úpatí Nájamgiri velkou hliníkárnou se zpracovatelskou kapacitou 1 mil. tun rudy ročně, která má místní bauxit zpracovávat. Investici předcházela, podobně jako o 20 let dříve v Karnátace, smlouva s vládou státu Odiša, která zaručila těžařské společnosti právo na těžbu bauxitu v horách Nájamgiri. Ložisko bauxitu je tak rozsáhlé, že má být postupně vytěžena velká část pohoří Nájamgiri, včetně posvátných vrcholů, tyčících se 900 m nad Landžigarhem. Projekt předpokládá vysídlení asi 8 000 příslušníků kmene Dongría Kondh, a spolu se zánikem lesního ekosystému, na kterém jsou závislí, i jejich posvátných míst (Saxena et al. 2010).

Současně se zveřejněním projektu začaly protesty. Roli aktivistů bojujících za práva kmenového obyvatelstva v tomto konfliktu hrají mezinárodní nevládní organizace *Survival International*, *ActionAid* (Action Aid 2007) a *Amnesty International* (Amnesty International 2010, 2011). Také ony kombinují metodu formálních peticí a soudních podání s přímou akcí. Podařilo se jim konflikt globalizovat, když jej přenesly z Odiši do Londýna, kde má sídlo společnost *Vedanta Resources* i její majitel, britský občan indického původu Anil Agarwal. Účastníky konfliktu se tak stala i britská vláda, parlament (House of Lords 2009: 25), akcionáři společnosti *Vedanta Resources*, i londýnští studenti a umělci, protestující před sídlem Anila Agarwala nebo místem jednání manažerů *Vedanta Resources* v jejich londýnské centrále (Survival International 2011).

Současně se organizaci *Amnesty International* podařilo u indických soudů napadnout legálnost povolení k těžbě a dokonce i stavby hliníkárnny, s odkazem jednak na chyby při procesu posuzování vlivů stavby na životní prostředí, jednak na porušení nového zákona o místní samosprávě (*pančajatí rádž*, viz Kapitola 7), který dává občanům paňčajatů právo rozhodovat o využití místních zdrojů (Amnesty International 2010b, 2011). Žádost firmy *Sterlite Industries* o povolení těžby nejdříve zamítlo federální Ministerstvo životního prostředí a lesů, a to na základě expertního posudku, podle něhož by povolením těžby došlo k porušení několika zákonů. Zpráva uvádí: „Pokud by došlo na tomto místě k povolení těžby, bylo by to nejen nezákonné, ale vedlo by to také k zániku nejposvátnějšího místa kmenů skupiny Kondh a k zániku více než 7 km² posvátného, přirozeného lesa na vrcholu pohoří, který byl kmenem Dongría Kondh po staletí chráněn jako místo zasvěcené Nájamrádžovi a klíčové pro zachování úrodnosti regionu...“ (Saxena et al. 2010: 11). Spor o povolení těžby bauxitu nadnárodní společnosti tak vedl také k politickému sporu mezi indickou vládou, která opakovaně vyjádřila negativní stanovisko, a vládou státu Odiša, která je smluvním partnerem investora a usiluje o vydání souhlasu k zahájení těžby.

V dubnu 2013 indický Nejvyšší soud rozhodl o zastavení prací směřujících k těžbě v Nájamgiri a podmínil jejich pokračování souhlasem obyvatel dotčených obcí. V létě 2013 dosud proběhla obecní shromáždění (*grám sabha*) ve dvanácti obcích kmene Dongría Kondh, a ve všech se občané jednoznačně vyslovili proti zahájení těžby. To je mezinárodními nevládními organizacemi i místními odpůrci interpretováno jako vítězství ádivásíů nad mocnou korporací (Survival International 2013). Těžaři se však nevzdávají a také oni usilují o prosazení svých zájmů různými cestami. Společnost Sterlite Industries India v roce 2008 spolu s vládou Odiši založila a financuje *Nadaci pro rozvoj oblasti Landžigarh* (Lanjigarh Project Area Development Foundation), která se pomocí projektů jako je oprava komunikací nebo škol snaží získat na svou stranu veřejné mínění obyvatel v širokém okolí Nájamgiri (Lanjigarh Project 2013).

Na úpatí Nájamgiri stojí proti sobě dvě odlišné a obtížně slučitelné představy o rozvoji oblasti. Společnost Vedanta Resources, podporovaná vládou státu Odiša, zdůrazňuje chudobu místního obyvatelstva a současně bohatství přírodních zdrojů Odiši, jejichž využití se může stát cestou k prosperitě regionu. Přesídlení osmi tisíc příslušníků „primitivního“ kmene a zánik jejich kultury je v této vizi nezbytnou daní za rozvoj. Survival International, podporovaná environmentálními a lidskoprávními organizacemi v Indii a na Západě (vč. diváků filmu *Avatar*), zdůrazňuje kulturu kmene Dongría Kondh a jeho životní prostředí, které je s touto kulturou spojeno, jako nenahraditelnou hodnotu, převyšující jakýkoliv zisk z těžby přírodního zdroje. V této verzi je rozvojem zachování prostředí, ve kterém se kmenová kultura může rozvíjet, a bauxitové lomy a továrna slouží primárně k zisku vzdálených akcionářů, zatímco místní kulturu ohrožují.

9.7 Plačimáda: voda pro trh nebo pro místní spotřebu?

Společnost Coca-Cola byla mezi prvními firmami, které vstoupily na nově liberalizovaný indický trh (v roce 1992). Podobně jako jinde se i v Indii stala symbolem kulturní globalizace. V sérii akvizic ovládla několik tradičních indických výrobců nápojů a stala se vůdčí firmou na trhu s nealkoholickými nápoji. V roce 1997 založila dceřinou společnost *Hindustan Coca-Cola Beverages Private Limited* (HCBPL), která v následujícím roce získala licenci vlády státu Kérala a v roce 2000 zahájila výrobu nápojů v závodě v obci Plačimáda (Plachimada) v keralském okrese Pálakkád (Palakkad).

Krátce po zahájení výroby si místní obyvatelé začali stěžovat, že dochází ke snížení hladiny spodní vody a že povrchová i podzemní voda je znečištěna. Společnost HCBPL stížnosti zpochybnila s tím, že pokles hladiny spodní vody je způsobený klimatickým výkyvem a ne činností společnosti. Provedené rozbory však podpořily argumenty vesničanů (Schils, Rennebohm 2011). Protesty začaly v dubnu 2002, kdy před branou továrny protestovalo 2000 místních obyvatel, kteří požadovali její uzavření. Od té doby začala nepřetržitá *dharna*, přítomnost několika desítek protestantů, nejčastěji místních žen a dětí, před branou továrny. Tento nepřetržitý protest trval dva roky, i přes občasné násilí ze strany podnikové ostrahy a státní policie, a skončil až pozastavením platnosti výrobní licence. Iniciátorkou hnutí byla místní obyvatelka Majailamma (Mayilamma), která v Plačimádě založila *Výbor pro boj proti Coca-cole* (Coca-Cola Virudha Samara Samiti). Hnutí vzešlo z tradice setkávání zástupců kmenového obyvatelstva v oblasti (CDS 2007: 51). Kromě *dharny* místní obyvatelé přinášeli před bránu továrny odpady ze skládky průmyslového odpadu, zřízené společností HCBPL (VAK 2003: 13), a symbolicky tak upozorňovali na její roli znečišťovatele prostředí.

Pro vývoj konfliktu byly stejně významné i aktivity nevládních organizací mimo region, zvláště *Centra pro indické zdroje* (India Resource Center) se sídlem v San Franciscu a *Centra pro vědu a životní prostředí* (Center for Science and Environment) se sídlem v Dillí. Neziskové organizace financovaly provádění průzkumů vody a organizovaly kampaň proti HCBPL v Indii i v zahraničí. Jeden z průzkumů prokázal vysoké překročení evropské normy pro obsah pesticidů v produktech firmy Coca-Cola na indickém trhu, což vedlo ke zpřísnění indické legislativy (Schils, Rennebohm 2011) a podpořilo kampaň proti společnosti Coca-Cola.

V prosinci 2004 soud okresu Pálakkád zakázal společnosti HCBPL čerpání vody z místních zdrojů s odůvodněním, že je nepřiměřeně vysoké. V roce 2005 keralská vláda pozastavila společnosti HCBPL platnost výrobní licence do odstranění nedostatků, a v roce 2006 byla výroba fakticky ukončena. Protestnímu hnutí se podařilo dosáhnout uzavření továrny. V roce 2011 byla společnost HCBPL odsouzena k úhradě nákladů za školy na životním prostředí, způsobené činností sodovkárny v Plačimádě, ve výši 48 milionů dolarů (Schils a Rennebohm 2011).

9.8 Závěr: environmentální hnutí

Guha a Martínéz-Alier (1997) nazývají komunity, žijící v těsné vazbě s přírodním prostředím, *ekosystémovými lidmi*. Přestože symbolem „zářící Indie“ jsou nejčastěji centra outsourcingu a informačních služeb, živobytí většiny jejich obyvatel je z části nebo zcela bezprostředně závislé na využívání přírodních zdrojů jako je půda, lesy, pastviny, řeky nebo moře. Hospodářský růst v posledních desetiletích přinesl zvýšený tlak na průmyslové využití těchto zdrojů: lesy jsou káceny jako zdroj suroviny pro papírny a dřevařský průmysl a nahrazovány rychle rostoucími druhy, které nejsou místní komunitou využitelné (viz případ KPL v Karnátce), půdu malých zemědělců zabírají velké farmy, produkující plodiny na trh a poskytující jen málo pracovních příležitostí pro místní obyvatele i málo píce pro jejich dobytek, řeky jsou zahrazovány přehradami, moderní rybářské lodě připravují o úlovky malé rybáře.

Dopady těchto změn jsou sociálně i geograficky nerovnoměrně rozloženy: pozitivní efekty pociťují zejména vzdělaní a bohatší obyvatelé velkých měst a bohatí zemědělci v úrodných oblastech, zatímco méně vzdělaní venkované a lidé z periferních regionů nejenže nedokážou na ekonomickém růstu participovat a využít jeho efektů, ale navíc se prostředí, na kterém jsou existenčně závislí, dostává pod tlak ze strany korporací i státních firem, usilujících o intenzivnější využívání přírodních zdrojů. „Rozvoj“ znamená pro tyto komunity hrozbu, které je třeba se bránit. Indická environmentální hnutí, na rozdíl od evropských, nevznikají pro ochranu zbytků divočiny, ale pro záchranu ekosystému, na němž je komunita existenčně závislá. Odtud vychází jejich vytrvalost a houževnatost; pokud spor prohrají, stanou se tito lidé environmentálními uprchlíky, nebo se negativně změní jejich způsob života. Sníží se úrodnost půd v důsledku poklesu hladiny spodní vody (Plačimáda), přijdou o pastviny (Karnátaka), lesy (Čípkó), symbolická místa a vlastní kulturu (Nájamgiri) nebo o své domy a půdu (údolí Narmady). Jak uvádí Guha a Martínéz-Aliér (1997), účastníci těchto hnutí se po protestním víkendů nevrací k rodinám a do kanceláří, protože často bojují za své domy a zachování způsobu obživy.

Nová ekonomická politika vedla k „privatizaci rozvoje“. Jestliže do 90. let to byly především státní investice a projekty, proti nimž se místní obyvatelé bránili, v liberalizované ekonomice jsou to nejčastěji soukromí investoři, nebo soukromí investoři s podporou

státu (jako v Karnátace, na Narmadě nebo v Nájamgiri). Ti jsou na jedné straně pružnější a rafinovanější než státní aparát a využívají poradenství a finanční zázemí nadnárodní sítě svých poboček, na druhé straně se však hůře než stát mohou odvolávat na veřejný zájem. Environmentální hnutí tak mohou prezentovat jejich aktivity jako využití přírody pro dosažení zisku (v kontrastu k jejímu využití pro místní obživu). Nejčastějším argumentem soukromých i státních investorů je jejich přínos k zaměstnanosti a ekonomickému růstu.

V kapitole byla přiblížena jen některá z mnoha indických environmentálních hnutí (zvláště ta, kterým se jejich boj podařilo globalizovat a získat pozornost zahraničních médií). Na mnoha dalších místech dnešní Indie se bojuje proti velkým přehradám, velkým těžebním a průmyslovým projektům, proti záboru půdy v důsledku zřizování zvláštních ekonomických zón nebo dálnic (příklady dalších hnutí viz např. Shrivastava a Kothari 2012). Účastníky hnutí jsou nejčastěji zemědělci, kteří brání svoji půdu, nebo kmenové obyvatelstvo, bránící ekosystém, který je pro ně životně důležitým zdrojem pro uspokojení základních potřeb těla i ducha. Zatímco v uvedeném výběru příběhů environmentálních hnutí jich většina končila z hlediska účastníků těchto hnutí úspěšně, většina jiných hnutí svůj boj zpravidla prohrává: doly jsou rozšířeny, továrny vybudovány, přehrady napuštěny.

I prohraný boj však nemusí být zbytečný. Přehrada Sardár Saróvar se napouští, ale argumenty, které přineslo hnutí Narmada bačáo andolan, vedly ke kritičtějšímu a vícestranějšímu posuzování projektů výstavby dalších přehrad (Čajka 2013). Přispěly také ke změnám legislativy, která by měla více chránit znevýhodněné skupiny obyvatelstva, jako jsou ti, kdo mají nést negativní důsledky rozvoje (např. Nejvyšší soud odvolal zákaz pokračování stavby hráze Sardár Saróvar teprve poté, co byl seznámen s realistickým projektem přesídlení a odškodnění osob ze záplavového území). Významným krokem v tomto směru bylo přijetí zákona o *právu na informace* v roce 2005 (viz Kapitola 6), a reforma systému místní samosprávy, zaváděná od roku 1992, která podmiňuje velké změny v životě komunity souhlasem obecního shromáždění (*grám sabha*) či okresního shromáždění (*zila parišad*) (viz Kapitola 7). Zastánci rozvoje založeného na ekonomickém využití přírodních zdrojů však nacházejí cesty, jak dosáhnout svých cílů i v tomto měnícím se legislativním prostředí. S poklesem role státu v ekonomice lze proto předpokládat, že skupin ohrožených degradací ekosystému v důsledku ekonomického růstu, a bojujících za záchranu, bude přibývat.

Kapitola 10

Život na venkově: vesnice Vendajampatti

Jana Kubelková (2013) prováděla v letech 2010 a 2011 ve středním a jižním Tamilnádu výzkum, jehož cílem bylo hodnocení dopadů nově zaváděného programu veřejných prací *Národní program garantované zaměstnanosti na venkově* (Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Scheme, MGNREGS) na místní společnost a ekonomiku (výsledky výzkumu viz Novotný et al. 2013 a Kubelková 2013). Na výzkumu s ní spolupracovali studenti a studentky z univerzity *Periyar Maniammai* v městě Taňčávúr (Thanjavur) a univerzity *Gandhigram Rural Institute* u města Dindukkal (Dindigul). V rámci výzkumu navštívili 42 tamilských vesnic a vedli standardizované rozhovory s příslušníky více než 1 200 domácností. Výsledky jejich výzkumu jsou výborným pramenem, umožňujícím vytvoření představy o současném životě na indickém venkově, jak jej prožívají jeho obyvatelé.

Kapitola podává charakteristiku jediné obce, Vendajampatti. Ta není ničím zvlášť výjimečná. Právě proto je vhodná pro přiblížení každodennosti venkovského života. V závěru kapitola obsahuje stručné životní příběhy několika obyvatel obce. Data pocházejí z výzkumu Kubelkové (2013).

Vesnice Vendajampatti leží v Tamilnádu, v okrese Taňčávúr (Thanjavur), 4 km od hlavní silnice, spojující města Taňčávúr a Tiruččiráppalli (zkráceně Triči). Je sídlem paňčájatu (*grám paňčájat*). Při sčítání v roce 2011 žilo ve vesnici 1 294 obyvatel v 275 domácnostech.

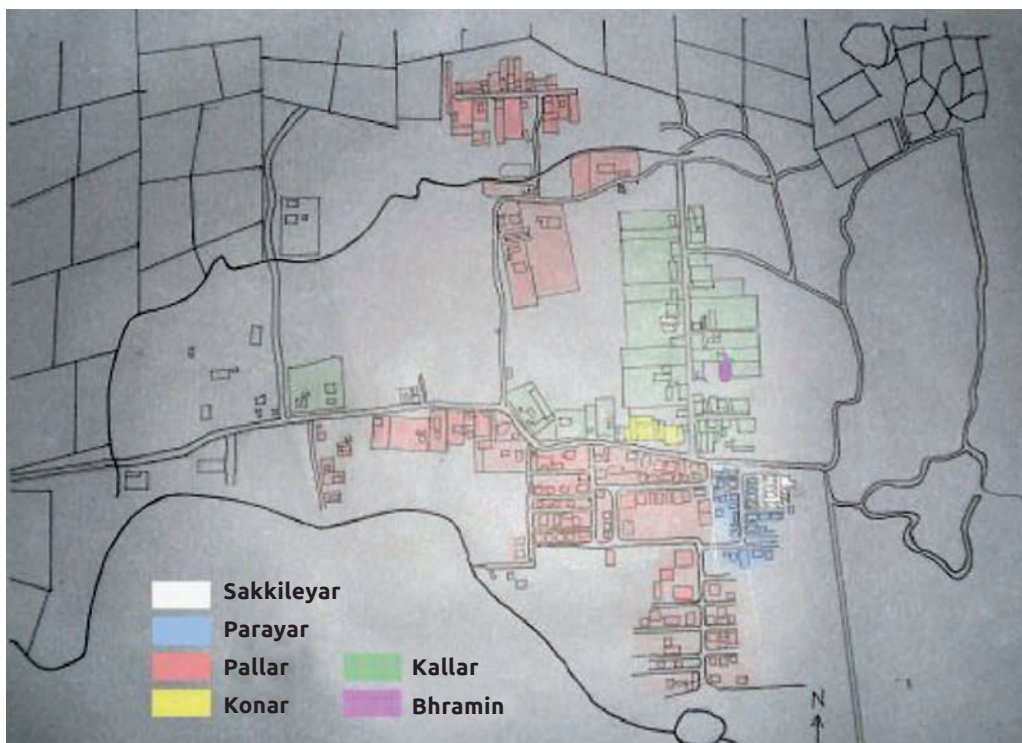
Vesnice je, podobně jako jinde na indickém venkově, ekonomicky závislá na zemědělství, ve kterém pracuje polovina obyvatel. Průmysl a stavebnictví živí 21 % domácností. Nejčastěji jde o námezdní dělníky, pracující v továrnách, dílnách a na stavbách v okolí vesnice. Tento typ pracovních příležitostí narostl po nedávné výstavbě dálnice z Triči do Taňčávúru, která probíhá nedaleko. Různé druhy služeb živí 23 % domácností; nejčastěji jde o drobné obchodníky a řemeslníky, jako krejčí apod. Všechna tato zaměstnání jsou v neformálním sektoru; ve formálním sektoru pracuje jen 6 % obyvatel vesnice.

Novotný a Ramachandran (2010: 337), na základě výsledků téhož výzkumu, zpracovali charakteristiku typické (mediánové) domácnosti regionu, ve kterém Vendajampatti leží. Taková domácnost zpravidla nevlastní žádnou zemědělskou půdu, a pokud ano, není to víc než 1 ha nezavlažované půdy nebo 0,5 ha zavlažované půdy. Měsíční příjem domácnosti se pohybuje v rozmezí 500–1 499 rupií (11–37 USD). Živobytí rodiny nejčastěji závisí na příležitostné práci dospělých mužů; pravděpodobnost, že někdo z rodiny má pravidelné zaměstnání, byla jen 17 %. Jen menšina domácností spoléhá výhradně na vlastní pěstování plodin (subsistenční zemědělství). Lidé v rodině obvykle nevlastní víc než šest kusů oděvů. Typický dům je postavený z nepálených cihel a bambusu a má doškovou střechu. Dům nemá záchod ani zavedenou pitnou vodu; zdroj pitné vody je ale nejčastěji ve vzdálenosti do 0,5 km od domu. Více než dvě třetiny domácností jsou zadlužené; peníze si nejčastěji půjčily od lichváře, a utratily za denní spotřebu. Ve většině rodin si mohou dopřát dvě plná jídla denně (Novotný a Ramachandran 2010: 337).

V obci je škola, pošta, úřad paňčájatu, knihovna, tři obchůdky se smíšeným zbožím, obchod s veřejného distribučního systému (PDS), holič. Významným centrem je hinduistický chrám. Křesťanská menšina si v roce 1995 postavila menší kostel.

Ve škole se vyučuje jen na prvním stupni, tj. od první do páté třídy. Ve škole pracují tři učitelky a ředitelka a navštěvuje ji asi 85 dětí. Pro výuku je k dispozici jediná učebna. Vyučování končí v 15.30, aby učitelky stihly poslední autobus z vesnice. Některé děti jezdí do školy na kole; pokud bydlí víc než kilometr od školy, mají nárok na kolo od státu. Školáci dostávají zdarma oběd, který před polednem připravují samy učitelky. Starší děti musí za výukou na druhém stupni, tj. od šesté do osmé třídy, dojíždět tři kilometry do sousední vesnice. Obyvatelé si svépomocí postavili také mateřskou školu, kde jsou malé děti hlídány vždy jednou z místních žen. Negramotnost ve vesnici dosahuje 41 %.

V územním uspořádání obce je prostorové oddělení místních sociálních skupin zřetelné (viz mapa na obr. 10.1). Ačkoliv byl kastovní systém oficiálně zrušen už ústavou v roce 1950, pro život ve vesnici má příslušnost ke kastě (džátí) stále značný vliv. Většinu obyvatel obce (72 %) tvoří dalité (evidované kasty); ti se vnitřně dělí do několika džátí. Ve Vendajampatti jsou to džátí *pallarů* (Pallar), *parajarů* (Parayar) a *sakkilejarů* (Sakkileyar). Mimo dalitů žijí ve Vendajampatti nižší kasty (OBCs), které tvoří asi 26 % obyvatel. K těm patří džátí *kallarů* (Kallar) a *konarů* (Konar). Jejich příslušníci mají zpravidla vyšší vzdělání, kvalitnější domy

Obr. 10.1: Rozmístění domů ve Vendajampatti podle příslušnosti domácností k jednotlivým džátím

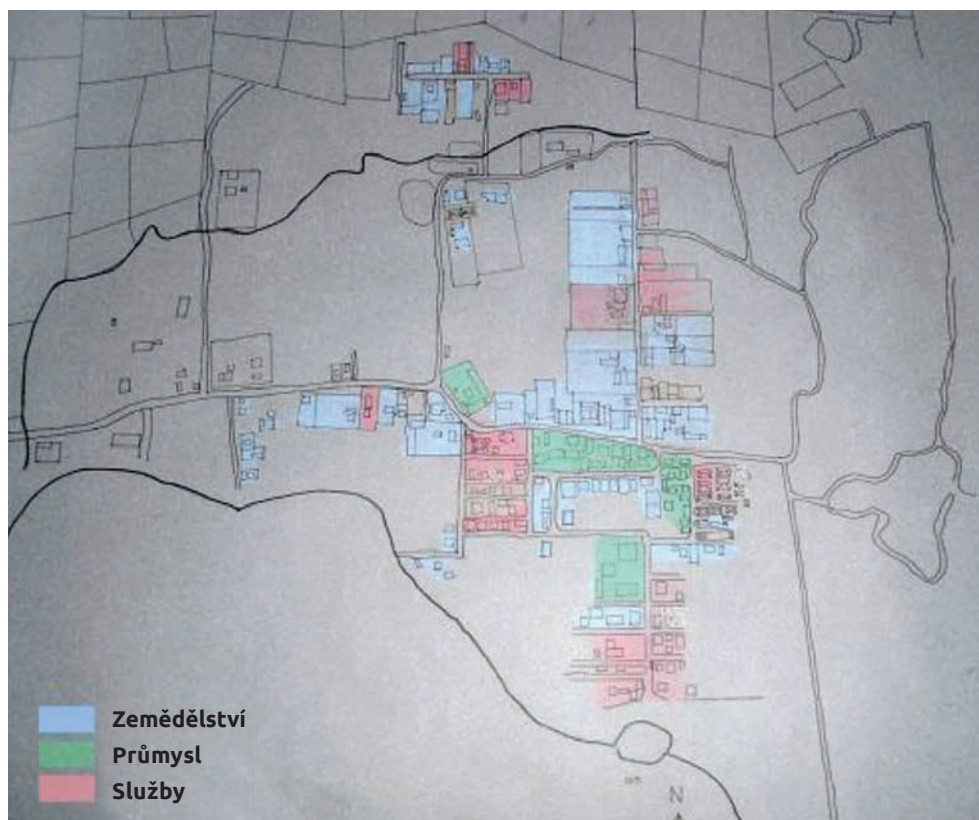
Zdroj: Nákres pochází z projektu studentek architektury na Periyar Maniammai University. Reprodukováno se souhlasem autorek (Kubelková 2013).

a jejich finanční situace je celkově lepší. Pouze jedna rodina spadá do kategorie vyšších kast, jedná se o *bráhmany* z místního chrámu.

Přestože nové typy pracovních příležitostí danou strukturu nabourávají, provázanost mezi džáti a typem povolání je stále zřejmá (viz obrázek 10.2). Fotografie na obr. 10.3 zachycuje prostorové oddělení komunit a zároveň rozdílnou kvalitu jejich bydlení.

Asi polovina domácností má měsíční příjem nižší než 2 000 rupií. Pouze 14 domácností (5 %) má rodinný rozpočet vyšší než 10 000 rupií měsíčně. Většina obyvatel vesnice využívá možnosti nákupu dotovaných potravin v obchodě s férovou cenou, kde mohou koupit např. kilogram rýže za jednu rupii (viz obr. 10.4).

Díky přilehlému jezeru Peryeri a zavlažovacímu kanálu, který do blízkosti vesnice přivádí vodu z řeky Kavéri, zde probíhá zemědělská sezóna celých šest měsíců, od října do března, tj. déle než v sušších oblastech Tamilnádu. Hlavní plodinou je rýže, pěstovaná na severním a západním okraji obce (obr. 10.5 a 10.6). Půda, na kterou závlahový systém nedosahuje, je pro zemědělství nevyužitelná a využívá se jako pastvina (obr. 10.7). Začátkem dubna jezero zpravidla vyschne a vesnici trápí nedostatek vody. Ještě před 15 lety sloužila voda z jezera také k pitným účelům. Dnes je však znečištěná a k pití se nehodí. Hloubku jezera a jeho zadržovací kapacitu zmenšuje usazování sedimentů.

Obr.10.2: Rozmístění domácností ve Vendajampatti podle oboru zaměstnání

Zdroj: Nákres pochází z projektu studentek architektury na Periyar Maniammai University. Reprodukováno se souhlasem autorek (Kubelková 2013).

Obr. 10.3: Prostorové oddělení komunit ve Vendajampati

Foto: Jana Kubelková

Poznámka: Domy příslušníků nižších kast se rozkládají na levé straně cesty, dalitové bydlí na pravé straně.

Obr. 10.4: Obchod s férovou cenou (Fair Price Shop) veřejného distribučního systému (PDS) ve Vendajampati

Foto: Jana Kubelková

Obr. 10.5: Využití půdy v okolí vesnice

Zdroj: Nákres pochází z projektu studentek architektury na Periyar Maniammai University. Reprodukováno se souhlasem autorky (Kubelková 2013).

Pro zásobování pitnou vodou musel být vystavěn vodojem, do něhož je čerpána podzemní voda. Hladina podzemní vody však dlouhodobě klesá a z některých studní už vodu získávat nelze. Dostupnost vody neblaze ovlivňují výpadky elektrické energie, protože pak není možné použít elektrické čerpadlo.

K rozvodu elektrické energie je napojeno 90 % domácností. Pokud má domácnost jen jediné světlo, je účet za elektřinu placen z vládního programu (tzv. single-line house). Výpadky elektřiny jsou na denním pořádku; v průměru se jedná o sedm hodin bez elektřiny denně. Ve vesnici bylo dříve vybudováno veřejné osvětlení, dnes ale nefunguje kvůli nedostatečné údržbě.

Vlastní záchod má pouze 9 % domácností. Ve vesnici jsou k dispozici veřejné toalety, které však většina obyvatel nevyužívá. Podle sarpaňče místního pancájatu mohou obyvatelé využít program na podporu výstavby vlastních toalet. Program však hradí jen polovinu nákladů, a proto je o něj minimální zájem. Sarpaňč však financování nevidí jako hlavní důvod nezájmu. Podle jeho názoru nejsou místní obyvatelé na uzavřené toalety zvyklí a dávají přednost otevřenému prostranství. Jako doklad svého tvrzení uvádí příklady vesnic z okolí, kde byly záchody stavěny bez finanční spoluúčasti obyvatel. Značná část je jich dnes využívána jako skladiště, a ne k účelům, pro které byly postaveny.

Většina domácností vlastní televizor a mobilní telefon. Zájemci si mohou za měsíční poplatek 100 rupií zakoupit vysílání kabelové televize. Rozšíření televizorů souvisí mimo jiné s iniciativou největší tamilské politické strany Drávida munnétra kalagam (DMK),

Obr. 10.6: Zemědělská půda v okolí Vendajampatti v období sucha

Foto: Jana Kubelková

Obr. 10.7: Neobdělávaná půda v okolí Vendajampatti

Foto: Jana Kubelková

Obr. 10.8: Prijanka s rodinou

Foto: Jana Kubelková

kteřá v rámci svého volebního programu poskytovala televizory zdarma. Auto se ve vesnici objeví jen výjimečně, také kvůli omezenému počtu asfaltových cest. Bohatší obyvatelé mají motorky, hojně jsou využívána jízdní kola.

Jednou z domácností, která se účastnila výzkumu, je početná rodina paní Prijanky (30 let). Rodina oficiálně spadá do kategorie domácností žijících pod hranicí chudoby. Obdělávají políčko o rozloze jednoho hektaru, s čímž nezanedbatelně pomáhají i děti, pokud nejsou ve škole. Větší část příjmů ale rodina získává z příležitostných námezdních prací u místních farmářů. Jako hlavní problém života ve vesnici vidí Prijanka právě nedostatek pravidelných pracovních příležitostí. Je ale ráda, že její muž neodešel za prací do zahraničí jako řada jiných mužů z vesnice. Prijanka tvrdí, že je šťastná a se svým životem spokojená (obr. 10.8).

Obr. 10.9: Kavita s dcerou

Foto: Jana Kubelková

Obr. 10.10: Prakāś s manželkou

Foto: Jana Kubelková

Obr. 10.11: Madhura

Foto: Jana Kubelková

Domácnost paní Kavity (obr. 10.9) tvoří ona s manželem a dcerou. Manžel získal práci svářeče v menším podniku u dálnice, který vyrábí součásti větrných elektráren. Rodině však tento rozvoj mnoho štěstí nepřinesl. Z denní mzdy 200 rupií manžel přinese obvykle jen čtvrtinu, zbytek propije. Kavita sama vydělá 80 rupií denně námezdní prací na poli. Kavita má obavy o dceřinu budoucnost. Rodina nemá dost peněz na její věno, což omezuje možnost jejího sňatku. Kavita je ovšem pyšná, že dcera chodí do školy. Ona sama takovou možnost neměla.

Prakáš (43 let) s manželkou hrdě ukazují svůj nový dům, zářící jasnými barvami (viz obrázek 10.10). Prakáš pracoval 15 let jako malíř pokojů v Dubaji, odkud posílal velkou část vydělaných peněz domů rodině. Jemu a dalším třiceti mužům z vesnice práci v zahraničí zajistil zprostředkovatel a Prakáš se po celý čas v Dubaji pohyboval výhradně v tamilské komunitě. Po návratu do Indie začal podnikat ve stavebnictví a vydělané peníze ještě zúročil. Prakášova žena příležitostně využívá státní program veřejných prací a drobně tak přispívá do rodinného rozpočtu. Hlavně se ale stará o jejich čtyři děti.

Madhura (40 let) nikdy nechodila do školy. Místní zemědělec ji i jejího manžela najímá na sezónní zemědělské práce. Práce je ale špatně placená a navíc je k dispozici pouze přibližně tři měsíce v roce. Madhura proto plně využívá program veřejných prací (MGNREGS), v rámci kterého za poslední rok odpracovala plných 100 dní. Vedle nedostatku financí a pracovních příležitostí rodinu trápí zejména špatný stav domu. Protéká střecha, což je velký problém hlavně v období monzunu. Jako jedni z mála ve vesnici také nemají v domě elektřinu. Dcera a syn jezdí do školy do sousední vesnice tři kilometry na kole. Madhura říká, že chudoba rodinu hodně omezuje (obr. 10.11).

Obr. 10.12: Párvatí

Foto: Jana Kubelková

Párvatí je pětadesátiletá žena z rodiny bráhmánů, kteří se tradičně ve vesnici starají o místní chrám (viz obr. 10.12). Párvatí říká, že je se svým životem spokojená. Oceňuje klidné prostředí k životu. Myslí si, že život ve vesnici se za posledních 30 let výrazně zlepšil, místní obyvatelé mají více peněz. Ona sama nikdy nepracovala, není to pro ženy v bráhmanských rodinách zvykem. Nicméně oceňuje, že MGNREGS přináší pracovní příležitosti pro chudé obyvatele, zejména ženy. Za nejtěživější problémy místních obyvatel považuje nedostatek lepších pracovních příležitostí a nekvalitní vzdělání. Vesnice by podle ní potřebovala lepší úroveň výuky v místní škole.

Závěr

Život v Indii se v uplynulém čtvrtstoletí významně proměnil. Hlavním cílem knihy byla diskuse společenských, ekonomických a politických změn v tomto období, a jejich prostorového vyjádření. V nejobecnější rovině by bylo možné tyto změny interpretovat jako projev nejnovější vlny ekonomické globalizace, tedy procesu přesunu rozhodovací moci z institucí státu na privátní korporace a mezinárodní organizace, podmíněného inovacemi v dopravě a informačních a komunikačních technologiích, a prováděného šířením neoliberalní ideologie; procesu, který začal v USA a Evropě koncem 70. let, a jehož součástí byly ekonomické a politické reformy vlády Narasimhy Ráa po fiskální krizi v roce 1991, probíhající ve stejné době jako rychlá transformace státem řízených ekonomik na tržní hospodářství v postsocialistických státech střední a východní Evropy. Vliv globálních procesů na vývoj v Indii je nepopíratelný, a mezinárodní instituce, včetně Mezinárodního měnového fondu a Světové banky, jsou významnými aktéry změn probíhajících v Indii. Ale interpretovat proměny indické společnosti a hospodářství v uplynulých dekadách jako projev převážně globálních a vnějších procesů by bylo příliš zjednodušující a přehlížející sociální vztahy a konfigurace rozložení moci v Indii.

Globální změny nejen že „zasáhly“ Indii, ale vytvořily nové podněty pro proměnu procesů a konfliktů, které v Indii už probíhaly. Jedním z charakteristických rysů indické společnosti, a jedním z klíčových témat této knihy, je ohromná sociální vzdálenost mezi elitami a většinou chudých a marginalizovaných obyvatel, a z ní vyplývající sociální konflikt. I reformy, které stály na začátku současné etapy ekonomického růstu, byly v kapitole 1 interpretovány jako „revolta elit“ proti státu, který, z hlediska jejich zájmů, začal už příliš stranit zájmům chudých a sociálně vyloučených a stál v cestě ekonomickým příležitostem, které globalizace nabízela.

Změny, které byly reformami vyvolány, ale nejsou jednosměrné a ne vždy vedou k výsledkům, které jejich hybatelé předpokládali (a bylo by zavádějící chtít je jednoznačně interpretovat). Jisté je, že Indie se v posledních dvou dekadách stala druhou nejrychleji rostoucí ekonomikou světa (mezi velkými ekonomikami), a tento růst pokračuje v současnosti. Projevem ekonomického růstu byl nárůst velikosti i vlivu té části indické společnosti, označované jako střední třída, a tvořené, díky struktuře indické ekonomiky a povaze její transformace, převážně mladými absolventy univerzit (viz diskuze v kapitole 5). Dlouhodobý ekonomický růst a jeho viditelné materiální projevy, včetně měnicího se postavení Indie v globální ekonomice a mezinárodní politice, měl vliv také na percepci vlastní společnosti ze strany Indů. Ve střední třídě vedl k nárůstu jejího sebevědomí a proměně jejího očekávání, spolu s proměnou životního stylu. Jestliže pro některé elitní aktéry reform v 80. a 90. letech bylo cílem omezení státu a tím vytvoření většího prostoru pro vlastní podnikání a vlastní zájmy, bez příliš velkého ohledu na zájmy „té druhé“ Indie, nová sebevědomá střední třída se snaží, spíše než o odpoutání, o transformaci tohoto státu: z instituce, která je v jejich pohledu přehnaně byrokratická, zkorumpovaná a stranící zájmům tradičních lokálních a regionálních elit, na demokratickou instituci, která by umožnila nacházení rovnováhy mezi zájmy (různých) elit i chudé většiny obyvatel.

V tomto kontextu lze pochopit sílu indického hnutí proti korupci, jehož symbolickým lídrem je Anná Hazaré (viz kapitola 6), i jeho podporu právě ze strany indických středních vrstev. Cílem tohoto hnutí, a cílem aspirací mnoha příslušníků nových středních vrstev,

není transformace státu v instituci, která by víc reprezentovala jejich zájmy na úkor jiných skupin (a tím posílila chápání státu jako předmětu soupeření sociálních skupin o přístup ke zdrojům, tak jak to převažovalo v dosavadní historii nezávislé Indie). Cílem transformace, v pohledu této nové indické generace, je proměna státu ve více demokratickou instituci, zodpovídající se všem Indům, a ne jen některé sociální skupině. Takový stát by mohl také usnadnit budoucí průběh transformace indické společnosti a řešení nahromaděných problémů (nacházením rovnováhy mezi působením různých typů moci, např. mezi zájmy místních komunit a kapitálu) spíše než bránit této transformaci prohlubováním sociálního konfliktu v důsledku stranění jedné ze sociálních skupin.

Jiným tématem, které se objevilo ve většině kapitol, je pokračující vliv myšlenek, politik a identit, vytvořených v průběhu nacionalistického hnutí za nezávislost Indie a v prvních dekádách plánovitého rozvoje nezávislého státu. Jedním z odkazů tohoto hnutí je i pokračující snaha státu a nestátních aktérů o osvobození od různých forem závislosti a útlaku, která se projevuje například ve všeobecné akceptaci rezervačního systému (bez ohledu na to, že výsledky této politiky jsou kontroverzní, viz kapitola 3). Sílu společné indické identity, vytvořené v průběhu nacionalistického hnutí, lze vidět i ve zmíněném zájmu nové střední třídy o demokratickou reformu státu (namísto sledování jen vlastních skupinových zájmů).

Předchozí odstavce, stejně jako většina této knihy, zdůraznily procesy změn, které vytváří novou, rostoucí, a pro některé Indы „zářící“ Indii. Stejně významnou charakteristikou současné Indie, jako změna, je ale také rozsah toho, co se navzdory transformaci nezměnilo, nebo se mění jen málo. Procesy ekonomické, sociální a politické transformace probíhají velmi nerovnoměrně, a to ve smyslu sociologickém i geografickém. Některá místa, a životní styl některých skupin, se proměnily zásadně. Milióny mladých vzdělaných profesionálů a obchodní čtvrti v centrech největších aglomerací – Mumbaí, Běngalúru, Dillí, Čennaj, Haidarábád aj. – jsou viditelnými symboly změny. Ale život v jiných místech, a životní styl mnohých džátů (sociálních skupin), se příliš nezměnil, a zůstává situován v tradičních nerovných konstelacích moci, a často současně s tím také v chudobě. Důsledkem sociálně a geograficky nerovnoměrných procesů změn byl nárůst sociálních nerovností a geografických disparit.

Popisu a pochopení příčin těchto nerovností byla věnována pozornost v celé knize, vývoji regionálních nerovností nejvíce v kapitolách 2 a 5. Diskuse průběhu ekonomických a sociálních procesů ukázala rychlejší změny, a větší koncentraci nových progresivních odvětví průmyslu a služeb, do velkých aglomerací, pobřežních států, a do metropolitních oblastí států na jihu a západě Indie. Ale i v těchto bohatších státech, včetně těch, jejichž ekonomika rostla nejrychleji (zvláště Maharáštra, Gudžaráť, Tamilnádu, Harijána), žije většina obyvatel na venkově, kde se život proměnil méně než v jejich metropolitních oblastech. Hlavní „příležitosti rozvoje“ zde zůstává migrace do rostoucích aglomerací. Velké skupiny lidí, i v ekonomicky rostoucích státech, pocítily změny negativně; nejvíc se to týká skupin závislých na zemědělství, jehož ekonomický růst byl nižší ve srovnání s jinými sektory. Nejtragičtějším příkladem je koncentrace vysoké míry sebevraždnosti do relativně bohatých států, jako je Maharáštra, Karnátaka nebo Tamilnádu (kapitola 5, o životě na venkově v Tamilnádu kapitola 10).

Poněkud podrobnější pohled na geografii indické transformace, než tradiční „rostoucí jih, zaostávající sever“, poukázal na existenci tří typů regionů, v nichž změny společnosti a hospodářství probíhaly rychleji a měly hlubší dopad než jinde. Prvním typem „regionů rychlých změn“ jsou výše uvedené metropolitní oblasti a některé koridory, které je propojují. Zde byl ekonomický růst stimulován větší integrací do globální ekonomiky a jeho projevem

byla industrializace a růst progresivních terciérních aktivit, včetně podnikového outsourcingu umožněného využitím informačních technologií. Klíčovými centry na této mapě rostoucí Indie jsou zejména: (1) Dillí a jeho metropolitní oblast v Harijáně a Uttarpradéši (Farídábád, Gurgáón, Ghaziábád, Noida aj.), (2) koridor vedoucí od Ahmadábádu v Gudžarátu po Púnu v Maharáštre, s těžištěm v aglomeraci Mumbaí, (3) Bégalúru v Karnátace a Čennaj v Tamilnádu, a jejich okolí, (4) Haidarabád v Ándhrapradéši (od roku 2014 ve státě Tělangána); s poněkud menší slávou také metropolitní oblast Kolkaty, rozvojový koridor mezi Ahmadábádem a Dillí, průmyslová a obchodní centra Višákhatnam, Kójamputtúr, Kóčin, Mangalúru nebo Čandígarh, a Kathijávárský poloostrov.

Druhým typem regionů rychlých změn jsou periferní, převážně kmenová území, zvláště na severovýchodě (státy Mizórám, Tripura, Mégháláj, Manípur, Sikkim), a v horách na severu (Himáčalpradéš, Ladákh). Zdrojem ekonomického růstu zde nebyla větší integrace do globální ekonomiky jako v předchozím případě, ale státní dotace a rozvojové programy, určené pro chudé, periferní a kmenové oblasti, motivované jak snahou o „rozvoj“ „zaostalých“ kmenů, tak i snahou o zachování politické integrity státu (reakce na ozbrojená separatistická hnutí na severovýchodě). Výsledkem byla proměna způsobu hospodaření a s ní i výrazná proměna životního stylu a pokles chudoby v jejím příjmovém i vícerozměrném vyjádření (ale ve státech Mizórám a Manípur je podíl chudých pořád vyšší než v Indii jako celku).

Třetím typem regionů rychlých změn jsou oblasti bohaté na přírodní zdroje, nejvíce ve státech Odiša, Džhárkhand a Čhattísgarh a v hornatých a zalesněných oblastech některých dalších států. Zde byly změny vyvolány specifickou formou integrace do globální ekonomiky, založenou na dobývání místních nerostných surovin (nejvíce rud a uhlí) a využití zdrojů vody nebo dřeva. To sice vedlo k růstu regionálního HDP, ale současně, díky vlastnické struktuře investic, je velká část zisku odčerpávána mimo region, zatímco v místě zůstávají degradované ekosystémy, a obyvatelé přicházejí o půdu, krajinu, vodu, symbolická místa i tradiční zdroje obživy. V těchto oblastech je „rozvoj“ vnímán negativně, a je zdrojem hořkého odporu proti rozvojovým projektům (vč. podpory ozbrojeného hnutí naxalitů, kapitola 5). Z odporu proti „destruktivnímu rozvoji“ vyrůstají také environmentální hnutí, která usilují nejen o obranu ekosystémů před degradací a místních obyvatel před vysídlením nebo ztrátou zdrojů obživy, ale navrhuje i alternativní formy rozvoje (kapitola 9). Tyto alternativy respektují více zájmy místních komunit a přírody než zájmy indického a globálního kapitálu.

Mimo uvedené regiony rychlých změn ale zůstává v Indii mnoho oblastí „pomalých změn“. Způsob života se proměnil všude v Indii, a například změny vyplývající z rozšíření telekomunikačních technologií nebo demokratizace místní samosprávy (kapitola 7) ovlivnily životní styl ve všech regionech. Ale v porovnání s rychlostí změn ve výše uvedených typech regionů je mnoho jiných oblastí možné označit za stagnující. Patří sem většina nemetropolitního venkova, a zejména zemědělské oblasti v úrodných oblastech Uttarpradéše a Biháru, v okolních vrchovinách v Madhjapradéši, Čhattísgarhu a Džhárkhandu, a do značné míry také v nížinách Západního Bengálska a Ásámu. To je oblast největší koncentrace lidí žijících pod hranicí chudoby v globálním měřítku. Jde přitom o chudobu absolutní a podle indické metodiky velmi přísně vymezenou, a to i po nedávné změně metodologie měření chudoby, přijaté na základě zprávy Tendulkarovy komise. Chudoba zde znamená obtížné uspokojení takových základních lidských potřeb, jako jsou dvě jídla denně nebo základní zdravotní péče (kapitola 2).

Tento velký, převážně zemědělský a velmi chudý region na severu Indie je také oblastí s hlubším zakořeněním starých hodnot sociální nerovnosti a diskriminace. Ženy, nízké kasty,

dalité a ádivásiové jsou znevýhodněni a marginalizováni ve většině indických sociálních vrstev a regionů (kapitola 3), ale v tradičních, zemědělských a ekonomicky zaostávajících regionech indického „severu“ je akceptace tradičních hodnot společenské hierarchie a nerovnosti větší než tam, kde společnost prochází rychlejšími změnami. Tradiční patriarchální hodnoty se projevují i v tak zásadních sférách života jako je plánování rodiny nebo potraty nenarozených dívek, a demografické chování obecně (kapitola 4). Přispívají jak k tomu, že chudý sever se od jiných indických regionů odlišuje průběhem demografických procesů, tak i tomu, že jeho podíl v indické populaci roste.

Zkrátka, sociální konflikt v Indii má i svoji geografii. Projevuje se například v prostorovém uspořádání indických měst a vesnic, a v makroměřítku Indie v koncentraci bohatství do růstových regionů, probíhající současně s koncentrací chudoby do některých oblastí tradičního a stagnujícího venkova. Také environmentální konflikt, popsany výše v odstavci o růstu založeném na extrakci přírodních zdrojů, má svoji charakteristickou geografii: voda z nádrží, které zatopily údolí a obydlí na vrchovinách, zavlažuje pole v úrodných nížinách; uhlí a ruda z lomů na vrchovinách jsou zpracovávány v průmyslových zónách na pobřeží (nebo v zahraničí), dřevo z lesů je využito ve městech. Ekosystémy v oblastech bohatých na přírodní zdroje, a jejich obyvatelé (mezi nimiž je nadproporčně zastoupeno kmenové obyvatelstvo), doplácí na ekonomický růst v indických aglomeracích a ve městech na pobřeží na jihu a západě Indie.

Indická environmentální hnutí (zmíněná výše a podrobněji v kapitole 9) hledají a prosazují alternativy k destruktivnímu rozvoji, který proti sobě staví geograficky vzdálené komunity. Současně otevírají otázku udržitelnosti ekonomického růstu s ohledem na jeho environmentální limity. Stejně tak sociální hnutí, zvláště hnutí středních vrstev proti korupci a za demokratickou transformaci státu (zmíněná výše), usilují o alternativu k doposud převládajícímu chápání státu jako nástroje boje sociálních vrstev o přístup ke zdrojům. V obou těchto prouděch spatřujeme progresivní síly, které mohou významně ovlivnit chápání cílů budoucího vývoje indické společnosti a hospodářství, a to směrem od jednostranné orientace na ekonomický růst, která převládá v současnosti a která je v našem pohledu dlouhodobě neudržitelná pro svoje negativní sociální a environmentální dopady, k vyšší sociální, ekonomické i environmentální udržitelnosti.

Výsledky tohoto indického konfliktu mezi prioritou ekonomického růstu a jeho více sociálně a environmentálně udržitelnými alternativami mohou být inspirací i pro jiné části světa, kde podobný konflikt v jiných podmínkách probíhá. I proto má smysl sledovat vývoj v Indii i nadále.

Seznam literatury

ABEYRATNE, R. (2014): Socioeconomic Rights in the Indian Constitution: Towards a Broader Conception of Legitimacy. *Brooklyn Journal of International Law*. Vol. 39, No. 1, s. 1–71.

ACI Airport Council International (2013): *Airport Statistics and Data Centre* [online]. [cit. 15. 4. 2013]. Dostupné z: <<http://www.aci.aero/Data-Centre>>.

ActionAid (2007): *Vedanta Cares? Busting the myths about Vedanta's operation in Lanjigarh, India* [online]. [cit. 20. 9. 2013]. Dostupné z: <www.actionaid.org.uk/sites/default/files/doc_lib/vedanta_report.pdf>.

AGGARWAL, A. (2004): *Export processing zones in India: Analysis of the performance* [online]. Dillí: Indian Council for Research on International Economic Relations, Working Paper No. 148. Dostupné z: <<http://www.icrier.org/pdf/wp148.pdf>>.

AHMED, S., VARSHNEY, A. (2008): *Battles half won: the political economy of India's growth and economic policy since independence. Working Paper No. 1*. Washington, DC: Commission on Growth and Development.

AIYAR, S., MODY, A. (2011): *The demographic dividend: Evidence from the Indian states* [online]. IMF Working Paper 38. Washington: International Monetary Fund. Dostupné z: <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2011/wp1138.pdf>>.

ALKIRE, S., ROCHE, J. M., SETH, S. (2013): *Identifying the „Bottom Billion“ beyond National Averages* [online]. [cit. 13. 9. 2013]. Oxford: Oxford Poverty & Human Development Initiative. Dostupné z: <<http://www.ophi.org.uk/wp-content/uploads/Identifying-the-Bottom-Billion-Beyond-National-Averages.pdf?18be84>>.

ALKIRE, S., SETH, S. (2013): *Multidimensional Poverty Reduction in India 1999-2006: Slower Progress for the Poorest Groups* [online]. [cit. 11. 9. 2013]. Oxford: Oxford Poverty & Human Development Initiative. Dostupné z: <<http://www.ophi.org.uk/wp-content/uploads/Multidimensional-Poverty-Reduction-in-India-1999-2006.pdf?18be84>>.

AMBEDKAR, B. R. (2013): *Annihilation of Caste* [online]. [cit. 2. 7. 2013]. Dostupné z: <<http://ccnmtl.columbia.edu/projects/mmt/ambekar/>>.

Amnesty International (2010a): *Důl se rozšiřovat nebude. V indické Orisse vyhráli lidé* [online]. [cit. 25. 9. 2013]. Dostupné z: <<http://amnesty.cz/v99/dul-se-rozsirovat-nebude-v-indicke-orisse-vyhrali-lide>>.

Amnesty International (2010b): *Don't mine us out of existence. Bauxite mine and refinery devastate lives in India* [online]. London: Amnesty International. [cit. 25. 9. 2013]. Dostupné z: <<http://www.amnesty.org/en/library/info/ASA20/001/2010>>.

Amnesty International (2011): *Generalisations, omissions, assumptions. The failings of Vedanta's Environmental Impact Assessments for its bauxite mine and alumina refinery in India's state of Orissa* [online]. London: Amnesty International. [cit. 25. 9. 2013]. Dostupné z: <<http://www.amnesty.org/en/library/info/ASA20/036/2011>>.

Amnesty International (2014): *Corruption Perceptions Index 2013* [online]. [cit. 15. 3. 2014]. Dostupné z: <<http://cpi.transparency.org/cpi2013/results/>>.

AVSAK, G., MATHUR, N., KAMINENI, P. (2013): *Chandigarh Urban Planning Concepts* [online]. [cit. 20. 5. 2013]. Dostupné z: <<http://landlab.files.wordpress.com/2011/04/chandigarh-qt8.pdf>>.

BAINTON, D. (2007): *Suffering Development: Indigenous Knowledge and Western Education in Ladakh*. Bristol: University of Bristol.

BANERJEE, A., PIKETTY, T. (2005): Top Indian incomes: 1922–2000. *World Bank Economic Review*. Vol. 19(1), s. 1–20.

BANERJEE, S. (2007): Thirty Years after the Emergency [online]. *Economic & Political Weekly*. Vol. 42, No. 31, s. 3193–3195. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://www.jstor.org/stable/4419861>>.

BARRETT, S. (1994): *Conflict and Cooperation in Managing International Water Resources*. Policy Research Working Paper 1303. Washington: The World Bank.

Bata India (2013): *Bata India* [online]. [cit. 8. 8. 2013]. Dostupné z: <<http://www.bata.in/>>.

BBC News (2010): *India refinery threatens health of local community* [online]. [cit. 20. 9. 2013]. Dostupné z: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/8505250.stm>.

BBC News (2012a): *Timeline: Ayodhya holy site crisis* [online]. [cit. 10. 8. 2013]. Dostupné z: <<http://www.bbc.co.uk/news/world-south-asia-11436552>>.

BBC News (2012b): *Pakistan resumes search for 135 buries by avalanche* [online]. [cit. 22. 8. 2013]. Dostupné z: <<http://www.bbc.co.uk/news/world-asia-17643625>>.

BERRIEDALE, A. K. (ed.) (1922): *Speeches and Documents on Indian Policy, 1750–1921*. London: Humphrey Milford, Oxford University Press.

BEVIR, M. (2003): *Theosophy and the origins of Indian National Congress* [online]. UC Berkeley: UC Berkeley Previously Published Works. [cit. 5. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://www.escholarship.org/uc/item/73b4862g>>.

BHAGWATI, J. (1993): *India in Transition: Freeing the Economy*. Oxford: Clarendon Press.

BHALLA, S. (2003): Recounting the poor: poverty in India, 1983–99. *Economic & Political Weekly*. Vol. 38, No. 4, s. 338–49.

BHATTACHARYA, B., SAKTHIVEL, S. (2004): Regional Growth and Disparity in India: Comparison of Pre- and Post Reform Decades. *Economic & Political Weekly*. Vol. 39, s. 1071–1077.

- BHATTACHARYA, M. (2007): Nandigram and the Question of Development. *Economic & Political Weekly*. Vol. 42, No. 21, s. 1895–1899.
- Biography and Facts about Anna Hazare (2013) [online]. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://www.knowledgebase-script.com/demo/article-1074.html>>.
- BONDY, E. [pseud. Z. FÍŠERA] (1991): *Indická filosofie. Poznámky k dějinám filosofie*. Sv. 1. Praha: Vokno.
- BONU, S., RANI, M., PETERS, D. H., BAKER, T. D. (2011): Empowering the „Socially Excluded“ in Rural Local Governments: An Exploratory Study from a State in India. *Journal of International Development*. Vol. 23, s. 42–62.
- BRADSHAW, M. (1997): *A World Regional Geography*. McGraw-Hill Companies.
- BRASS, P. (2004a): Elite interests, popular passions, and social power in the language politics of India. *Ethnic and Racial Studies*. Vol. 27, Iss. 3.
- BRASS, P. (2004b): *The Gujarat Pogrom of 2002* [online]. [cit. 13. 4. 2013]. Dostupné z: <<http://conconflicts.ssrc.org/archives/gujarat/brass/>>.
- BRUNCLÍK, M. (2009): Negativní parlamentarismus: cesta k efektivnějšímu fungování parlamentního režimu? *Acta Politologica*. Vol. 1, No. 2, s. 118–141.
- BUNYARD, P. (1997): Tehri: a catastrophic dam in the Himalayas. In: Rahnama, M., Bawtree, V. (ed.): *The post-development reader*. London & New Jersey: Zed Books, s. 256–262.
- BUŠOVSKÁ, M. (2008): *Gándhiho nábožensko-filozofické pojetí satjágrahy a áhimy* [Bakalářská práce]. Pardubice: Univerzita Pardubice.
- CDM (2013): *Clean Development Mechanism* [online]. UN Framework Convention on Climate Change. [cit. 10. 4. 2013]. Dostupné z: <<http://unfccc.int/2860.php>>.
- CDS (2007): *Report on Plachimada*. Thiruvananthapuram: Centre for Development Studies (CDS).
- Census of India (2001a): *Migration tables* [online]. [cit. 2. 2. 2013]. Dostupné z: <http://censusindia.gov.in/Data_Products/Data_Highlights/Data_Highlights_link/data_highlights_D1D2D3.pdf>.
- Census of India (2001b): *Population by religious communities* [online]. [cit. 3. 2. 2013]. Dostupné z: <http://www.censusindia.gov.in/Census_Data_2001/Census_data_finder/C_Series/Population_by_religious_communities.htm>.
- Census of India (2011a): *Estimates of fertility indicators* [online]. [cit. 25. 2. 2013]. Dostupné z: <http://www.censusindia.gov.in/vital_statistics/srs/Chap_3_-_2010.pdf>.
- Census of India (2011b): *Final Population Totals* [online]. [cit. 10. 3. 2013]. Dostupné z: <<http://censusindia.gov.in/2011census/censusinfodashboard/index.html>>.
- Census of India (2011c): *Union primary census abstract* [online]. [cit. 6. 6. 2013]. Dostupné z: <http://www.censusindia.gov.in/2011census/hlo/pca/pca_pdf/PCA-CRC-0000.pdf>.

- CityPopulation.de: India: Major Agglomerations [online]. [cit. 13. 1. 2013]. Dostupné z: <<http://www.citypopulation.de/India-Agгло.html>>
- CNET, India's Tech Corridors [online]. [cit. 13. 1. 2013]. Dostupné z: <http://news.cnet.com/Indias-tech-renaissance-Map/2009-1041_3-5754435.html>.
- CONSTITUTION OF INDIA [online]. [cit. 15. 7. 2013]. New Delhi: Government of India, Ministry of Law and Justice. Dostupné z: <<http://lawmin.nic.in/coi/coiason29july08.pdf>>.
- Constitution.org [online]. [cit. 15. 7. 2013]. Dostupné z: <<http://www.constitution.org/cons/india/shed07.htm>>.
- CORBRIDGE, S. (1993): Colonialism, post-colonialism and the political geography of the third world. In: Taylor, P. (ed.): *Political geography of the twentieth century. A global analysis*, London: Belhaven, s. 171–205.
- CORBRIDGE, S. (2008): Third World debt. In: Desai, V., Potter, R. B. (ed.): *The companion to development studies*. 2nd ed. London: Hodder, s. 508–511.
- CORBRIDGE, S., HARRIS, J. (2000): *Reinventing India: Economic liberalization, Hindu nationalism and popular democracy*. Cambridge: Polity.
- CORBRIDGE, S., HARRIS, J., JEFFREY, C. (2013): *India Today. Economy, Politics and Society*. Cambridge, UK: Polity Press.
- ČAJKA, A. (2010): *Plačimada: Interpretace sociálního hnutí v Kérole* [Bakalářská práce]. Brno: Masarykova univerzita.
- ČAJKA, A. (2013): *Stavba velkých přehrad v Indii. Konflikt vizí rozvoje* [Diplomová práce]. Brno: Masarykova univerzita.
- ČSÚ (2013a): *Demografická příručka 2012* [online]. [cit. 5. 10. 2013]. Praha: Český statistický úřad. Dostupné z: <<http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/p/4032-13>>.
- ČSÚ (2013b): *Komentář: Vývoj mezd zaměstnanců v 2. čtvrtletí 2013* [online]. Praha: Český statistický úřad. [cit. 21. 11. 2013]. Dostupné z: <<http://www.czso.cz/csu/csu.nsf/ainformace/7BDD002E72C7>>.
- ČSÚ (2014): *Databáze ročních národních účtů* [online]. Dostupné z: <http://apl.czso.cz/pll/rocenka/rocenkavyber.makroek_prod>.
- DANĚK, P. (2012): Ádivásiové a přehradý. *Kulturní noviny*, roč. 2012, č. 2 (16. ledna), s. 5.
- DATT, G., RAVALLION, M. (2010): Shining for the poor too? *Economic & Political Weekly*. Vol. 65, No. 7, s. 55–60.
- DAUMAL, M. (2010): *The impact of trade openness on regional inequality: the cases of India and Brazil. Document de travail 2010–04*. Paris: Dauphine Université, Institut de recherche pour le développement.

DE LEEUW, A. (2010): *Colonial historic geographic heritage in Puducherry in tourist information* [online]. [cit. 23. 4. 2013]. Utrecht: Department of Geosciences. Dostupné z: <<http://igitur-archive.library.uu.nl/student-theses/2010-0901-200221/thesis.pdf>>.

Department of Chemicals and Petrochemicals (2014): *Annual Report 2013–14* [online]. [cit. 15. 9. 2013]. Dostupné z: <<http://chemicals.nic.in/english%20annual%20report%20new%20%20file%201-84.pdf>>.

DEV, S. M. (2012): *Small Farmers in India: Challenges and Opportunities* [online]. IGIDR Working papers WP-2012-014. Mumbai: Indira Gandhi Institute of Development Research. [cit. 19. 3. 2013]. Dostupné na: <<http://www.igidr.ac.in/pdf/publication/WP-2012-014.pdf>>.

DEV, S. M., SHARMA, A. N. (2010): Food security in India. Performance, challenges and policies [online]. *Oxfam India Working papers Series*, September 2010. New Delhi: Oxfam India. Dostupné z: <http://www.oxfamindia.org/sites/default/files/VII.%20Food%20Security%20in%20India-Performance,%20Challenges%20and%20Policies.pdf>

DEVI, B. (2012): A study on urbanization in north eastern states of India [online]. *International Journal of Current Research*. [cit. 3. 4. 2013]. Dostupné z: <<http://www.journalcra.com/?q=node/1595>>.

DIAZ-CAYEROS, A. (2006): *Federalism, fiscal authority, and centralization in Latin America*. Cambridge: University Press.

Directorate of Economics and Statistics (2013): *Economic Survey of Maharashtra 2011–12* [online]. [cit. 22. 4. 2013]. Dostupné z: <https://www.maharashtra.gov.in/site/PDF/Eco-Survey_2012_Eng.pdf>.

DIVA-GIS (2013): *Free geographic (GIS) data for any country* [online]. [cit. 19.2.2013]. Dostupné z: <<http://www.diva-gis.org/>>.

DRÉZE, J. (2013): *Summary of the National Food Security Bill 2013* [online]. Tehelka March 22, 2013. [cit. 18. 10. 2013]. Dostupné z: <<http://www.tehelka.com/exclusive-summary-of-the-national-food-security-bill-2013/>>.

DRÉZE, J., SEN A. (2011): Putting growth in its place. It has to be but means to development, not an end in itself [online]. *Outlook India*, November 14, 2011. [cit. 29. 7. 2013]. Dostupné z: <<http://www.outlookindia.com/article.aspx?278843>>.

DRÉZE, J., SEN, A. (2013): *An Uncertain Glory. India and Its Contradictions*. London: Penguin Books.

DUA, B. D. (1979): Presidential Rule in India. A Study in Crisis Politics [online]. *Asian Survey*. Vol. 19, No. 6, s. 611–626. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://www.jstor.org/stable/2643898>>.

DUŠKOVÁ, L. et al. (2011): *Encyklopedie rozvojových studií*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

DUTTA, P. (2013): *Why is Census 2011 silent on religious data?* [online]. [cit. 10. 9. 2013]. Niti Central 3 May 2013. Dostupné z: <<http://www.niticentral.com/2013/05/03/why-is-census-2011-silent-on-religious-data-73065.html>>.

DWIVEDI, R. (2006): *Conflict and Collective Action: The Sardar Sarovar Project in India*. London: Routledge.

EAI (2013): *India Wind Energy* [online]. [cit. 15. 3. 2013]. Dostupné z: <<http://www.eai.in/ref/ae/win/win.html>>.

Editorial (1978): The Emergency. Why and How. *Economic & Political Weekly*. Vol. 13, No. 21, s. 867–868.

Editorial (2003): State Finances: Case for ‚Financial Emergency‘? *Economic & Political Weekly*. Vol. 38, No. 17, s. 1616–1617.

ECHEVERRI-GENT, J. (2005): *Chapter 8 - Government and Politics in The Library of Congress. A Country Study. India* [online]. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/intoc.html>>.

EIA (2014): *India. Country Analysis* [online]. Washington, DC: U. S. Energy Information Administration. Dostupné z: <<http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/India/india.pdf>>.

ELECTION COMMISSION OF INDIA a: *Archive of General Elections 2009* [online]. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <http://eci.nic.in/eci_main1/statistical_report.aspx>.

ELECTION COMMISSION OF INDIA b: *Election Results – Full Statistical Reports* [online]. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <http://eci.nic.in/eci_main1/ElectionStatistics.aspx>.

ELECTION COMMISSION OF INDIA c: *Handbook for Candidates* [online]. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <http://eci.nic.in/eci_main/ElectoralLaws/HandBooks/Handbook_for_Candidates.pdf>.

Ernst & Young (2013): *Doing business in India* [online]. [cit. 2. 2. 2013]. Dostupné z: <[www.ey.com/Publication/vwLUAssets/DBI/\\$FILE/DBI_2012.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/DBI/$FILE/DBI_2012.pdf)>.

FAO, Food and Agriculture Organization of the United Nations (2007): *Spread of the Self-Help Group Banking Linkage: Programme in India* [online]. [cit. 25. 9. 2013]. Dostupné z: <http://www.fao.org/ag/rurfinconference/docs/posters_theme_2/SHG_banking.pdf>.

FAO, Food and Agriculture Organization of the United Nations (2013a): *Agromaps* [online]. [cit. 19. 2. 2013]. Dostupné z: <<http://kids.fao.org/agromaps/>>.

FAO, Food and Agriculture Organization of the United Nations (2013b): *Digital Soil Map of the World* [online]. [cit. 19. 2. 2013]. Dostupné z: <<http://www.fao.org/geonetwork/srv/en/metadata.show?id=14116>>.

FAO, Food and Agriculture Organization of the United Nations (2013c): *The state of food insecurity in the world. The multiple dimensions of food security* [online]. Rome: FAO. Dostupné z: <<http://www.fao.org/docrep/018/i3434e/i3434e.pdf>>.

Faostat (2013): Food and Agriculture Organization of the United Nations Statistics Division [online]. [cit. 20. 3. 2013]. Dostupné z: <<http://faostat3.fao.org/home/index.html#DOWNLOAD>>.

FIALA, V., STRMISKA, M. (2013): *Politické strany Latinské Ameriky, Afriky a Asie*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

FILIPSKÝ, J. (1998): *Encyklopedie indické mytologie. Postavy indických bájí a letopisů*. Praha: Libri.

FILIPSKÝ, J., HOLMAN, J., VAVROUŠKOVÁ, S., STRNAD, J. (2003): *Dějiny Indie*. 1. vyd. Praha: Lidové noviny.

Forbes (2013): *The World's Billionaires* [online]. [cit. 10. 9. 2013]. Dostupné z: <<http://www.forbes.com/billionaires/>>.

Forbes (2014): *The world's biggest public companies* [online]. [cit. 18. 2. 2014]. Dostupné z <<http://www.forbes.com/global2000/list/>>.

FORBES, G. (2004): *Women in modern India*. New York: Cambridge University Press.

Forest Department Gujarat [online]. [cit. 18. 4. 2013]. Dostupné z: <<http://www.gujarat-forest.gov.in/wildlife/girl.htm>>.

FOX, R. G. (1969): Varna schemes and ideological integration in Indian society. *Comparative Studies in Society and History*. Vol. 11, s. 27–47.

Freedomhouse (2014): *India* [online]. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2014/india>>.

FRIEDMAN'S ECONOMY (2013): *Unemployment in Goa* [online]. [cit. 2. 2. 2013]. Dostupné z: <<http://friedmanseconomy.wordpress.com/2013/03/05/unemployment-in-Goa/>>.

GADGIL, M., GUHA, R. (1994): Ecological Conflicts and the Environmental Movement in India. *Development and Change*. Vol. 25, s. 101–136.

GANDHI, M. K. (2011): *Hind Swaraj*. Centenary Edition. Delhi: Rajpal & Sons.

GANGOPADHYAY, K., SINGH, K. (2013): Extent of poverty in India: A different dimension. *Economic & Political Weekly*, 48, No. 6, s. 75–83.

GANGULY, D. (2005): Buddha, bhakti and ‚superstition‘: a post-secular reading of dalit conversion. *Colonialism and Counter-Modernity: notes on a postcolonial hermeneutics of caste*. Oxford: Routledge. s. 172–173.

GARG, M. a K. S. MANDAL (2013): Mid-day meal for the poor, privatised education for the non-poor. *Economic & Political Weekly*. Vol. 48, No. 30, s. 155–163.

GAUTAM, C. (2000): *Life of Babasaheb Ambedkar*. London: Ambedkar Memorial Trust.

- GAYATHRI, S. (2012): *India's ONGC Announces Huge Oil Discovery Off West Coast* [online]. International Business Times. [cit. 9. 5. 2013]. Dostupné z: <<http://www.ibtimes.com/indias-ongc-announces-huge-oil-discovery-west-coast-742819#>>.
- GHOSH, J. (2013): *Poverty play* [online]. [cit. 29. 10. 2013]. Dostupné z: <http://www.frontline.in/columns/Jayati_Ghosh/poverty-play/article4995422.ece>.
- GHOSH, S. K. (1987): *Law Enforcement in Tribal Areas*. New Delhi: Ashish Publishing House.
- GODBOLE, M. (2002): Withering Away of Canons of Financial Propriety. Maharashtra's Finances [online]. *Economic & Political Weekly*. Vol. 37, No. 2, s. 95–100. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://www.jstor.org/stable/4411585>>.
- GOODALL, S. K. (2004): Rural-to-urban Migration and Urbanization in Leh, Ladakh: A case study of Three Nomadic Pastoral Communities. *Mountain Research and Development*, Vol. 24, No. 3, s. 220–227.
- Government of Gujarat (2013): *Panchayat, Rural Housing and Rural Development Department* [online]. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://panchayat.gujarat.gov.in/panchayatvibhag/english/schemes/gramsabha.htm>>.
- Government of India - Press Information Bureau (2011): *India Stats: Million plus cities in India as per Census 2011* [online]. [cit. 22. 2. 2013]. Dostupné z: <<http://pibmumbai.gov.in/scripts/detail.asp?releaseId=E2011IS3>>.
- Government of India: *Union Budget & Economic Survey* [online]. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://indiabudget.nic.in/budget2012-2013/glance.asp>>.
- GRANÁTOVÁ, L. (2009): *Problematické aspekty demokracie v Indii a na Šrí Lance* [Bakalářská práce]. Praha: Univerzita Karlova.
- GRIFFITHS, P., MATTHEWS, Z., HINDE, A. (2000): Understanding the sex ratio in India: A simulation approach. *Demography*, November 2000. Vol. 37, Issue 4, s. 477–488.
- GRUÉRE, G., SENGUPTA, D. (2010): Bt Cotton and Farmer's Suicides in India: An Evidence-based Assesment. *Journal of Development Studies*. Vol. 47, No. 2, s. 316–337.
- GUHA, R. (2007): *India after Gandhi*. New York: HarperCollins Publisher.
- GUHA, R., MARTINEZ-ALIER, J. (1997): *Varieties of Environmentalism: Essays North and South*. London: Earthscan Publications Ltd.
- HANOUSKOVÁ, L. (2009): *Alternativní interpretace úspěšného lidského rozvoje v Kérále* [Bakalářská práce]. Brno: Masarykova univerzita.
- HARDIMAN, D. (2013): Towards a History of Non-violent Resistance. *Economic & Political Weekly*. Vol. 48, No. 23, s. 41–48.
- HIDDLESTON, S. (2011): *Cash for votes a way of political life in South India* [online]. The Hindu, 16 March 2011. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <www.thehindu.com/news/the-india-cables/cash-for-votes-a-way-of-political-life-in-south-india/article1541302.ece?css=print>.

- HIMANSHU (2008): What are these new poverty estimates and what do they imply? *Economic & Political Weekly*, Vol. 43, No. 43, s. 38–43.
- HIMANSHU (2010): Toward new poverty lines for India. *Economic & Political Weekly*. Vol. 45, No. 1, s. 38–48.
- HIMANSHU, STERN, N. (2008): *India and an Indian village: 50 years of economic development in Palanpur. Asia Research Centre Working Paper 43*. London: London School of Economics and Political Science.
- Hindustan Times (2013): *Jharkhand put under President's Rule again 1994* [online]. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://www.hindustantimes.com/India-news/Jharkhand/Jharkhand-put-under-President-s-Rule-again/Article1-993008.aspx>>.
- HOUSE OF LORDS JOINT COMMITTEE OF HUMAN RIGHTS (2009): *Any of Our business? Human Rights and the UK private sector* [online]. [cit. 25. 9. 2013]. Dostupné z: <<http://www.publications.parliament.uk/pa/jt200910/jtselect/jtrights/5/5i.pdf>>.
- CHAKRAVORTY, S. (2003): Industrial Location in Post-Reform India: Patterns of Inter-regional Divergence and Intra-regional Convergence. *The Journal of Development Studies*. Vol. 40, No. 2, s. 120–152.
- CHAND, R., PRASANNA, P. A. L., SINGH, A (2011): Farm size and productivity: Understanding the strengths of smallholders and improving their livelihoods. *Economic & Political Weekly*. Vol. 46, No. 26–27, s. 5–11.
- CHANDRA, R. (2010): Human Rights – From Rhetoric to Reality. In: Parekh, P. H. (ed.): *Human Rights Year Book 2010*. New Delhi: Universal Law Publishing.
- CHANDRA, B., MUKHERJEE, M., MUKHERJEE, A., PANIKKAR, K. N., MAHAJAN, S. (1989): *India's Struggle for Independence 1857–1947*. New Delhi: Penguin books.
- CHANDRA, B., MUKHERJEE, M., MUKHERJEE, A. (2008): *India since Independence*. New Delhi: Penguin books.
- CHANDRAMOULI, C. et al. (2011): *Administrative Atlas of India*. New Delhi: Office of the Registrar General [Online.] Dostupné z http://censusindia.gov.in/2011census/maps/administrative_maps/Final%20Atlas%20India%202011.pdf
- CHAPTINI, W. R. (2006): *Outsourced Customer Service Call Centers, a Cross Cultural Disaster* [online]. [cit. 8. 3. 2013]. Dostupné z: <http://www.berichllc.com/html/outsourced_customer_service_.html>.
- CHARRON, N. (2010): The Correlates of Corruption in India: Analysis and Evidence from the States. *Asian Journal of Political Science*. Vol. 18, No. 2, s. 177–194.
- CHATTERJEE, S. (1992): *Governor's role in the Indian Constitution*. Mittal Publications.
- CHAUDHRY, S. (2005): Ma Rewa Tera Paani Amrit. *Tehelka*, 17th December 2005.

CHEN, S., RAVALLION, M. (2008): The developing world is poorer than we thought, but no less successful in the fight against poverty. *World Bank: Policy Research Working Paper 4703*. Washington, DC: World Bank.

CHEN, S., RAVALLION, M. (2012): More Relatively-Poor People in a Less Absolutely-Poor World. *World Bank: Policy Research Working Paper 6114*. Washington, DC: World Bank [online]. [cit. 18. 6. 2013]. Dostupné z: <http://www.wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2012/07/02/000158349_20120702111420/Rendered/PDF/WPS6114.pdf>.

CHHIBBER, P. K. (1997): Who Voted for the Bharatiya Janata Party? [online]. *British Journal of Political Science*. Vol. 27, No. 4, s. 631–639. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://www.jstor.org/stable/194232>>.

CHHIBBER, P. K. (1999): *Democracy without Associations: Transformation of the Party System and Social Cleavages in India*. Penguin Books India.

CHHIBBER, P. K. (2001): *Democracy without Associations. Transformation of the Party System and Social Cleavages in India*. Ann Arbor, USA: University of Michigan.

CHHIBBER, P. K., PETROCIK, J. R. (1989): The Puzzle of Indian Politics: Social Cleavages and the Indian Party System [online]. *British Journal of Political Science*. Vol. 19, No. 2, s. 191–210. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://www.jstor.org/stable/193713>>.

CHYTILEK, R., ŠEDO, J. (2004): *Volební systémy*. Brno: Masarykova univerzita.

IBEF (2013): *Indian Manufacturing: Overview and Prospects* [online]. [cit. 4. 5. 2013]. Dostupné z: <<http://www.ibef.org/download/Indian-Manufacturing-110512.pdf>>.

ICE Case Studies (2013): *Maharashtra India: Rural to Urban Migration* [online]. [cit. 22. 4. 2013]. Dostupné z: <<http://www1.american.edu/iced/maharashtra.html>>.

IEA, International Energy Agency (2009): *Energy Balance for India* [online]. [cit. 5. 6. 2013]. Dostupné z: <https://www.iea.org/stats/balancetable.asp?COUNTRY_CODE=IN>.

IFPRI (2013): *Global Hunger Index 2013* [online]. Washington, DC: International Food Policy Research Institute. [cit. 21. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://www.ifpri.org/publication/2013-global-hunger-index>>.

IFRC (2013): *India: Orissa Cyclone Situation* [online]. Report No. 8. [cit. 25. 3. 2013]. Dostupné z: <<http://reliefweb.int/report/india/india-orissa-cyclone-situation-report-no-8>>.

IISD - International Institute for Sustainable Development (2007): *Chipko Movement – India* [online]. [cit. 15. 8. 2013]. Dostupné z: <<http://www.iisd.org/50comm/commdb/desc/d07.htm>>.

India Human Development Report (2011) [online]. [cit. 22. 2. 2013]. Dostupné z: <www.pratirodh.com/pdf/human_development_report2011.pdf>.

India Meteorological Department (2013) [online]. [cit. 15. 1. 2013]. Dostupné z: <<http://www.imd.gov.in/doc/climateimp.pdf>>.

- India Today (2013): *India's Top 45 Universities of 2011* [online]. [cit. 4. 5. 2013]. Dostupné z: <<http://indiatoday.intoday.in/gallery/indiatop45universitiesof2011/1/7146.html>>.
- Indian Bureau of Mines (2013): *Indian Minerals* [online]. [cit. 8. 10. 2013]. Year Book Vol. II. Nagpur: Indian Bureau of Mines. Dostupné z: <<http://ibm.nic.in/cg.htm>>.
- Indian Express (2007): *Mined*. Indian Express 14. 1. 2007 [online]. [cit. 10. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://www.indianexpress.com/news/mined/20909/>>.
- INDIAN NATIONAL CONGRESS a: *History: timeline* [online]. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://www.aicc.org.in/index.php/history/timeline>>.
- INDIAN NATIONAL CONGRESS b: *Congress Manifesto – Highlights* [online]. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://www.aicc.org.in/new/Highlights%20of%20Manifesto-2009.pdf>>.
- Indicus Analytics (2009): *Indian Steel Industry, Final report* [online]. [cit. 4. 5. 2013]. Dostupné z: <http://www.cci.gov.in/images/media/completed/Indicussteel_20090420151842.pdf>.
- International IDEA: *Voter Turnout Data for India* [online]. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance. [cit. 14. 7. 2013]. Dostupné z: <<http://www.idea.int/vt/countryview.cfm?CountryCode=IN>>.
- IZARALI, M. R. (2013): Globalization and the Bhopal Disaster: A criminogenic Inquiry. *International Journal of Social Inquiry*. Vol. 6, No. 1, s. 91–112.
- JAFFRELOT, C. (1999): *The Hindu Nationalist Movement and Indian Politics: 1925 to the 1990s: Strategies of Identity-building, Implantation and Mobilisation (with Special Reference to Central India)*. London: C Hurst & Co Publishers Ltd.
- JAFFRELOT, C. (2005): *Dr Ambedkar and Untouchability: Analysing and Fighting Caste*. London: C. Hurst & Co. Publishers.
- JHA, S. (2013): *Rich-poor gap widens in India* [online]. Business Standard, October 29, 2013. [cit. 29. 10. 2013]. Dostupné z: <http://www.business-standard.com/article/economy-policy/rich-poor-gap-widens-in-india-113081000072_1.html>.
- JOHANISOVÁ, N., FILIPOVÁ, Z., FRAŇKOVÁ, E. (2013): Rozvoj jako destrukce, obrana či obnova obcí? In: Horký, O., Profant, T. (ed.): *Mimo Sever a Jih: Rozumět globálním nerovnostem a rozmanitosti*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
- JOHNSON, T. A., SIDDHANTA, P., IYER, P. V. (2011): *Reddys have the last laugh, national mines regulator has both hands tied* [online]. [cit. 8. 8. 2013]. The Indian Express 6. 9. 2011. Dostupné z: <<http://www.indianexpress.com/news/reddys-have-the-last-laugh-national-mines-regulator-has-both-hands-tied/592902/>>.
- JOSHI, A. P., SRINIVAS, M. D., BAJAJ, J. K. (2003): *Religious Demography of India*. Chennai: Centre for Policy Studies.
- KAKAR, S. (1978): *The Inner World: A Psycho-analytic Study of Childhood and Society in India*. New York: Oxford University Press.

KALA, A. V. (2013): How to read India's poverty statistics [online]. *Wall Street Journal*, 25th July 2013. [cit. 1. 8. 2013]. Dostupné z: <<http://blogs.wsj.com/indiarealtime/2013/07/25/how-to-read-indias-poverty-stats/>>.

KALIA, R. (2004): *Gandhinagar: building national identity in postcolonial India*. University of South Carolina Press.

KALVODOVÁ, D., ZBAVITEL, D. (1987): *Pod praporem krále nebes. Divadlo v Indii*. Praha: Odeon.

KANNAN, K. P. a G. RAVEENDRAN (2009): Growth Sans Employment: A Quarter Century of Jobless Growth in India's Organised Manufacturing. *Economic & Political Weekly*, Vol. 44(10), s. 80-91.

KAUL, A. B. (2013): *Ethnic Politics And Urban Voting Behavior In India: Explaining Variation In Electoral Support For The Bharatiya Janata Party, 1999-2009* [Diplomová práce]. College Park: University of Maryland.

KAUSHIK, P. D. (2005): Panchayati Raj Movement in India. In: Bebroy, B., Kaustik, P. D. (ed.): *Energizing Rural Development Through Panchayats*. New Delhi: Rajiv Gandhi Institute for Contemporary Studies, s. 77–150.

KAVIRAJ, S. (2003): The Nature of Indian Democracy. In: Das, V. (ed.): *The Oxford India Companion to Sociology and Social Anthropology*. New Delhi: Oxford University Press, s. 1447–1473.

KAZMI, Z. (2011): *RTI activists attacked and murdered* [online]. Hindustan Times, 17 August 2011. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://www.hindustantimes.com/India-news/NewDelhi/rti-activists-attacked-and-murdered/Article1-734218.aspx>>.

KECLÍKOVÁ, B. (2010): *Naxalité: cíle a strategie ozbrojeného hnutí* [Bakalářská práce]. Brno: Masarykova univerzita.

KHERA, R. (2013): Mid-day meals: Looking ahead. *Economic & Political Weekly*. Vol. 48, No. 32, s. 12–14.

KHILNANI, S. (2004): *The Idea of India*. New Delhi: Penguin Books.

KHOLI, A. (2012): *Poverty Amid Plenty in the New India*. 1. vyd. Cambridge: Cambridge University Press.

KHULLAR, D. R. (2006): *India: A Comprehensive Geography*. 2nd edition. India: Kalayini Publishers.

KNÍŽKOVÁ, H. (1997): *Indie. Bohové a lidé*. Brno: Moravské zemské muzeum.

KOHLI, K. (2013): *POSCO is not a closed chapter* [online]. [cit. 5. 9. 2013]. Civil Society Online, August 2013. Dostupné z: <<http://www.civilsocietyonline.com/pages/Details.aspx?382>>.

KRÁSA, M. et al. (1980): *Indický subkontinent. Zeměpisné a historické panorama*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

- KRÁSA, M., MARKOVÁ, D., ZBAVITEL, D. (1997): *Indie a Indové: Od dávnověku k dnešku*. Praha: Vyšehrad.
- KRISHNA, A., BAJPAI, D. (2011): Linear Spread and Radial Dissipation: Experiencing Growth in Rural India, 1993 - 2005. *Economic & Political Weekly*. Vol. 46, No. 38, s. 44–51.
- KUBELKOVÁ, J. (2013): *Budování sociálního státu v rozvojových zemích: případová studie z indického venkova* [Dizertační práce]. Praha: Univerzita Karlova.
- KUDAISSA, M., CHIN-KEONG, N. (2009): *Chinese and Indian business: Historical antecedents*. Leiden Boston: Brill.
- KUMAR, G. (1992): The Affirmative Action Debate in India. *Asian Survey* [online]. University of California Press. Vol. 32, No. 3. [cit. 25. 2. 2013]. Dostupné z: <<http://www.jstor.org/discover/10.2307/2644940?uid=3737856&uid=2&uid=4&cid=21101763772473>>.
- KUMAR, H. a R. SOMANATHAN (2009): Mapping Indian Districts Across Census Years, 1971 – 2001. New Delhi: Centre for Development Economics, Delhi School of Economics, Working Paper No. 176. Dostupné z <http://www.cdedse.org/pdf/work176.pdf>
- KUMARAN, V. T. (2011): *Thirty years of teaching at Madras University*. Nepublikovaný rukopis.
- Labour Bureau, Ministry of Labour and Employment (2012): *Report on Employment and Unemployment Survey* [online]. [cit. 12. 3. 2013]. Dostupné z: <http://labourbureau.nic.in/rep_1.pdf>.
- Lanjigarh Project Area Development Foundation (2013): *About Us* [online]. [cit. 20. 9. 2013]. Dostupné z: <<http://www.lpadf.org/about-lpadf.htm>>.
- LEGISLATIVE BODIES IN INDIA: *State Legislatures* [online]. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://legislativebodiesinindia.nic.in>>.
- LEWIS, M. P., SIMONS, G. F., FENNIG, C. D. (ed.) (2013): *Ethnologue: Languages of the World* [online]. Seventeenth edition. Dallas: SIL International. [cit. 12. 3. 2013]. Dostupné z: <<http://www.ethnologue.com>>.
- LIJPHART, A. (1977): *Democracy in plural societies. A comparative exploration*. New Haven: Yale University Press.
- LYSÁKOVÁ, K. (2008): *Béngalúru jako globální centrum outsourcingu* [Bakalářská práce]. Brno: Masarykova univerzita.
- LYSÁKOVÁ, K. (2010): *Ekonomická globalizace a sebevraždy indických farmářů* [Diplomová práce]. Brno: Masarykova univerzita.
- MADC, Maharashtra Airport Development Company (2012): *Maharashtra Airport Development Company Limited* [online]. [cit. 15. 4. 2013]. Dostupné z: <<http://www.madcindia.org/index.html>>.

- MAHANTA, B., NAYAK, P. (2013): *Gender Inequality in North East India* [online]. [cit. 8. 3. 2013]. Dostupné z: <<http://mpira.ub.uni-muenchen.de/43846/>>.
- MALIK, Y. K., SINGH, V. B. (1992): Bharatiya Janata Party: An Alternative to the Congress (I)? [online]. *Asian Survey*. Vol. 32, No. 4, s. 318–336. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://www.jstor.org/stable/2645149>>.
- MALLICK, A. (2013): Ideology of the Indian National Congress: Political Economy of Socialism and Socialistic Pattern of Society [online]. *IOSR Journal Of Humanities And Social Science (IOSR-JHSS)*. Vol. 12, No. 2, s. 96–112. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://iosrjournals.org/iosr-jhss/papers/Vol12-issue2/N012296112.pdf>>.
- MALLIKARJUNAN, P. (2013): *Attacks on RTI activists in India raise questions over safety measures* [online]. The New Indian Express, 17th January 2013. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://newindianexpress.com/states/karnataka/article1423834.ece>>.
- MANDAVILLI, A. (2010): *Iron and Steel: the POSCO-India story* [online]. [cit. 10. 6. 2013]. Mining Zone People's Solidarity Group. Dostupné z: <<http://miningzone.org/wp-content/uploads/2010/10/Iron-and-Steal.pdf>>.
- MANDER, H. (2013): *The troubling figures of poverty in India* [online]. Live Mint, 26th July 2013. [cit. 1. 8. 2013]. Dostupné z: <<http://www.livemint.com/Opinion/zLVp0Nt6MmnO5hqii-5piZK/The-troubling-figures-of-poverty-in-India.html>>.
- MANECKSHA, F. (2013): *Protests against POSCO steel plant mount in India* [online]. CorpWatch, 14th April 2013. Dostupné z: <<http://www.corpwatch.org/article.php?id=15830>>.
- MANISHA, M., DEB, S. M. (2009): *Indian Democracy: Problems and Prospects*. Kolkata: Anthem Press.
- MANNA, G. C. (2007): On calibrating the poverty line for poverty estimation in India. *Economic & Political Weekly*, s. 3108–3115.
- MAREK, M. (2010): Podnikatelské aktivity Baťova koncernu na konci třicátých let. *Studia historica Brunensia*. Vol. 57, No. 1, s. 49–63. Brno: Masarykova univerzita.
- MAREŠ, P. (1999): *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- MARKOVÁ, D. (1997): *Hrdinky Kámasútry. Historie indické ženy*. Praha: Dar Ibn Rushd.
- MARKOVÁ, D. (2004): Indický islám. In: Knotková-Čapková, B. (ed.): *Základy asijských náboženství*, I. díl. Praha: Karolinum, s. 153–157.
- MARKOVÁ, D. (2011): *Zrcadlo Indie 20. století v díle hindských spisovatelek*. Praha: Svojtka & Co.
- MARKOVÁ, D., KNOTKOVÁ-ČAPKOVÁ, B. (2004): Hinduismus. In: Knotková-Čapková, B. (ed.): *Základy asijských náboženství*, I. díl. Praha: Karolinum, s. 111–153.
- MATHEW, G. (2013): *Panchayats: Hope for Dalit Rights* [online]. New Delhi: Institute of Social Sciences. [cit. 14. 5. 2013]. Dostupné z: <<http://www.issin.org/Panchayats-Hope-for-Dalit-Rights.pdf>>.

- MATHUR, H. M. (2009): Tribal Land Issues in India: Communal Management, Rights, and Displacement. In: Perera, J. (ed.): *Land and Cultural Survival: The Communal Land Rights of Indigenous Peoples in Asia*. Mandaluyong City, Philippines: Asian Development Bank.
- MEYER, Ch., BIRDSALL, N. (2012): *New estimates of India's middle class* [online]. [cit. 22. 7. 2013]. London: Center for Global Development. Dostupné z: <http://international.cgdev.org/doc/2013_MiddleClassIndia_TechnicalNote_CGDNNote.pdf>.
- MICHAEL, S. M. (1999): *Untouchable: Dalits in Modern India*. London: Lynne Rienner Publishers.
- MILTNER, V. (1978): *Indie má jméno Bhárat*. Praha: Panorama.
- Ministry of Coal (2013): *Annual Report 2012–2013* [online]. Dostupné z: <<http://www.coal.nic.in/annrep1213.pdf>>.
- Ministry of Environment and Forest (2012): *State of Forest Report 2011* [online]. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <http://www.fsi.org.in/sfr_2011.htm>.
- Ministry of Finance (2013a): *Economic Survey 2012/2013*. Statistical Data [online]. Dostupné z: <<http://indiabudget.nic.in/budget2013-2014/survey.asp>>.
- Ministry of Finance (2013b): Seizing the demographic dividend. Kapitola 2. *Economic Survey 2012-2013* [online]. Dostupné z: <<http://indiabudget.nic.in/es2012-13/echap-02.pdf>>.
- Ministry of Finance (2014): *Economic Survey 2013/2014*. Statistical Data. [online]. Dostupné z: <http://indiabudget.nic.in/statdata.asp>>.
- Ministry Of Home Affairs (2014): State-wise Extent of LWE violence during 2009 – 2014. Dostupné z: <http://mha.nic.in/sites/upload_files/mha/files/LWEViolanceStatistics2014.pdf>.
- Ministry of Human Resource Development (2013a): *Report to the People on Education 2011–2012* [online]. [cit. 16. 9. 2013] New Delhi: Ministry of Human Resource Development. Dostupné z: <http://mhrd.gov.in/sites/upload_files/mhrd/files/RPE_2011-12.pdf>.
- Ministry of Human Resource Development (2013b): *All India survey on higher education 2011–2012 (provisional)* [online]. [cit. 16. 9. 2013]. Dostupné z: <http://mhrd.gov.in/sites/upload_files/mhrd/files/AISHE2011-12P_0.pdf>.
- Ministry of Human Resource Development (2013c): *Statistics of school education 2010–2011* [online]. [cit. 27. 9. 2013]. Dostupné z: <http://mhrd.gov.in/statistics_data?tid_2=156>.
- Ministry of Law & Justice a: *The Constitution Of India. Preamble* [online]. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://lawmin.nic.in/olwing/coi/coi-english/Const.Pock%20Pg.Rom8Fs-s%283%29.pdf>>.
- Ministry of Law & Justice b: „*Forty-Second Amendment to the Constitution“ of India* [online]. *28th August 1976*. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://indiacode.nic.in/coiweb/amend/amend42.htm>>.
- Ministry of Mines (2013a): *Annual Report 2010–2011* [online]. [cit. 2. 4. 2013]. Dostupné z: <http://mines.nic.in/index.aspx?level=1&lid=549&lang=1>

- Ministry of Mines (2013b): *Annual Report 2011–2012* [online]. [cit. 15. 6. 2013] Dostupné z: <http://mines.nic.in/writereaddata/filelinks/48435318_ANNUAL.pdf>.
- Ministry of Overseas Indian Affairs (2012): *India and its diaspora* [online]. [cit. 20. 5. 2013]. Dostupné z: <<http://moia.gov.in/accessories.aspx?aid=10>>.
- Ministry of Panchayati Raj a: *Consolidated Report on Panchayats* [online]. [cit. 14. 7. 2013]. Dostupné z: <<http://lgdirectory.gov.in/rptConsolidateforRuralLB.do>>.
- Ministry of Panchayati Raj b: *Ranking of States/UTs based devolution of Funds, Functions and Functionaries* [online]. [cit. 14. 7. 2013]. Dostupné z: <<http://www.panchayat.gov.in/ranking-of-states-on-devolution-index>>.
- Ministry of Petroleum and Natural Gas (2013): *Indian Petroleum and Natural Gas Statistics 2011–2012* [online]. [cit. 2. 4. 2013]. Dostupné z: <<http://petroleum.nic.in/pngstat.pdf>>.
- Ministry of Statistics and Programme Implementation (2011): *Regional Distribution of Industries* [online]. [cit. 20. 8. 2013]. Dostupné z: <http://mospi.nic.in/mospi_new/upload/asi/Section_10_Statements_17-18_18jan11.pdf>.
- Ministry of Statistics and Programme Implementation (2013a): *Gross state domestic product at constant (2004–05) prices* [online]. [cit. 20. 2. 2013]. Dostupné z: <http://mospi.nic.in/Mospi_New/upload/State_wise_SDP_2004-05_14mar12.pdf>.
- Ministry of Statistics and Programme Implementation (2013b): *National Sample Survey Organization* [online]. [cit. 1. 8. 2013]. Dostupné z: <http://mospi.nic.in/Mospi_New/site/Home.aspx>.
- Ministry of Statistics and Programme Implementation (2013c): *Key indicators of household consumer expenditure in India* [online]. NSS 68th Round. [cit. 1. 8. 2013]. Dostupné z: <http://mospi.nic.in/Mospi_New/upload/KI-68th-HCE.pdf>.
- Ministry of Statistics and Programme Implementation (2013d): *Statistical Year Book, India 2014* [online]. Dostupné z: <http://mospi.nic.in/Mospi_New/upload/SYB2014/index1.html>.
- Ministry of Statistics and Programme Implementation (2013e): *Annual Survey of Industries 2011–12* [online]. Kolkata: Ministry of Statistics and Programme Implementation. Dostupné z: <http://mospi.nic.in/Mospi_New/upload/asi/ASI_main.htm?status=1&menu_id=88>.
- Ministry of Steel (2005): *National Steel Policy* [online]. Dostupné z <<http://steel.nic.in/nspolicy2005.pdf>>.
- Ministry of Steel (2013): *Annual Report 2012-2013* [online]. Dostupné z <<http://steel.gov.in/Annual%20Report%20%28201213%29/English/Annual%20Report%20%282012-13%29.pdf>>.
- Ministry of Tourism (2011): *India Tourism Statistics 2011* [online]. [cit. 20. 5. 2013]. Dostupné z: <[http://tourism.gov.in/writereaddata/CMSPagePicture/file/marketresearch/INDIATOURISMSTATICS\(ENGLISH\).pdf](http://tourism.gov.in/writereaddata/CMSPagePicture/file/marketresearch/INDIATOURISMSTATICS(ENGLISH).pdf)>.

- Ministry of Tribal Affairs (2013): *Integrated Tribal Development Projects* [online]. Dostupné z: <<http://tribal.nic.in/Content/IntegratedTribalDevelopmentITDPsITDA.aspx>>.
- Ministry of Urban Development (2010): *NCR Constituent Areas* [online]. [cit. 2. 4. 2013]. Dostupné z: <<http://ncrpb.nic.in/ncrconstituent.php>>.
- MISHRA, B. (2006): People's Movement at Kalinga Nagar: An Epitaph or an Epitome? *Economic & Political Weekly*. Vol. 41, No. 7, s. 551–554.
- MISHRA, S., KUMAR, L., PAL, Ch. (1996): *New Panchayati Raj in Action*. New Delhi: Mittal Publication.
- MISHRA, S., PALAI, N., DAS, K. B. (2006): *Social Cleavages, Multiculturalism and Emerging Space for State in India under Globalisation Regime*. Working Papers, eSocialSciences.
- MOHANKUMAR, S., SHARMA, R. K. (2006): Analysis of Farmer's Suicides in Kerala. *Economic & Political Weekly*. Vol. 41, No. 41, s. 1553–1558.
- MOHANTY, S. K., RAM, F. (2011): *Pattern of poverty reduction and fertility transition in India*. Mumbai: International Institute for population sciences.
- MORSE, B., BERGER, T. R. (1992): *Sardar Sarovar - Report of the Independent Review* [online]. [cit. 1. 8. 2013]. Ottawa: Resource Futures International. Dostupné z: <<http://www.ielrc.org/content/c9202.pdf>>.
- MUBARAK, Z. K. (2013): *India can divert only minimum water from Kishanganga: tribunal* [online]. Dawn, 18th February 2013. [cit. 22. 3. 2013]. Dostupné z: <<http://dawn.com/news/786983/india-can-divert-only-minimum-water-from-kishanganga-tribunal>>.
- MUKHERJEE, A. (2012): *Services Sector in India: Trends, Issues and Way Forward* [online]. [cit. 5. 6. 2013]. Dostupné z: <http://ipec.gspia.pitt.edu/LinkClick.aspx?fileticket=jw_V0ak0eho%3D&tabid=1415>.
- MUKHERJEE, A. (2013): *Regional inequality in foreign direct investment flows to India: The problem and prospects* [online]. Dillí: Reserve Bank of India. [cit. 20. 9. 2013]. Dostupné z: <http://www.rbi.org.in/scripts/bs_viewcontent.aspx?Id=2597>.
- MUNICIPAL CORPORATION OF GREATER MUMBAI: *Consolidated balance sheet 2011* [online]. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://www.mcgm.gov.in/irj/portal/anonymous/qlbalsheet2011>>.
- MUNSI, N. et al. (1977): Demand for Restoration of Democratic Norms [online]. *Economic & Political Weekly*. Vol. 12, No. 9, s. 382. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://www.jstor.org/stable/4365339>>.
- NAMBIAR, M. (2001): Making the Gram Sabha Work [online]. *Economic & Political Weekly*. Vol. 36, No. 33, s. 3114–3117. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://www.jstor.org/stable/4410988>>.

NAMBOOTHIRY, G. N. (2011): *Indian Government and Politics* [online]. University of Calicut. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://www.universityofcalicut.info/syl/Indian-GovtAndPolitics.pdf>>.

NARANG, U. (2012): Self help group: an effective approach to women empowerment in India. *International Journal of Social Science & Interdisciplinary Research*. Vol. 1, No. 8, s. 8–18.

NARANPANAWA, A., ARORA, R. (2014): Does Trade Liberalization Promote Regional Disparities? Evidence from a Multiregional CGE Model of India. *World Development*. Vol. 64, s. 339–349.

NARAYAN, D., PATEL, R., SCHAFFT, K., RADEMACHER, A., KOCH-SCHULTE, S. (1999): *Can anyone hear us? Voices from 47 countries* [online]. Washington, DC.: World Bank. Dostupné z: <<http://siteresources.worldbank.org/INTPOVERTY/Resources/335642-1124115102975/1555199-1124115187705/vol1.pdf>>.

NARWANI, G. S. (2004): *Tribal Law in India*. Jaipur: Rawat Publications.

National Crime Records Bureau (2013): *Accidental Deaths and Suicides in India* [online]. Dillí: Ministry of Home Affairs. Dostupné z: <<http://ncrb.gov.in/>>.

National Highways Authority Of India (2013): *National Highways Development Project* [online]. [cit. 2. 4. 2013]. Dostupné z: <http://nhai.org/nhdmain_english.htm>.

NATIONAL HUMAN RIGHTS COMMISSION (2013) [online]. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://nhrc.nic.in/>>.

National Parks in India (2013) [online]. [cit. 18. 1. 2013]. Dostupné z: <<http://www.india-wildliferesorts.com/national-parks/index.html>>.

NATIONAL PORTAL OF INDIA: *Cabinet Ministers* [online]. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://india.gov.in/my-government/whos-who/council-ministers.>>

National Sample Survey Office (2012): *Informal sector and conditions of employment in India* [online]. NSS 66th Round (July 2009 – June 2010). [cit. 15. 6. 2013]. New Delhi: National Sample Survey Office, National Statistical Organization. Dostupné z: <http://mospi.nic.in/Mospi_New/upload/nss_rep_539.pdf>.

National Sample Survey Office (2013): *Key Indicators of Employment and Unemployment in India* [online]. [cit. 15. 11. 2013]. NSS 68th Round (July 2011 – June 2012). New Delhi. Dostupné z: <http://mospi.nic.in/Mospi_New/upload/KI-68th-E&U-PDF.pdf>.

Navdanya (2013): Navdanya [online]. [cit. 5. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://www.navdanya.org/home>>.

NAYYAR, G. (2008): Economic Growth and Regional Inequality in India. *Economic & Political Weekly*. Vol. 43, No. 6, s. 58–67.

NÉHRŮ, D. (1957): *Objevení Indie*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury.

NICHOLSON, L. (2009): *Indie*. Brno: Computer Press.

NOORANI, A. G. (1980): The Emergency and Oath of Secrecy [online]. *Economic & Political Weekly*. Vol. 15, No. 4, s. 139–140. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://www.jstor.org/stable/4368349>>.

NORBERG-HODGE, H. (1991): *Ancient Futures: Lessons from Ladakh for a Globalizing World*. San-Francisco: Sierra Book Club.

NOVOTNÝ, J., KUBELKOVÁ, J., JOSEPH, V. (2013): A multi-dimensional analysis of the impacts of the Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Scheme: a tale from Tamil Nadu. *Singapore Journal of Tropical Geography*. Vol. 34, No. 3, s. 322–341.

NOVOTNÝ, J., RAMACHANDRAN, N. (2010): Alternative to jobless growth? All-India context and a case of participatory development scheme from rural Tamil Nadu. *Geografie*. Vol. 115(3), s. 330–346.

NUEPA (2013): *Elementary education in India. Progress towards UEE* [online]. New Delhi: National University of Educational Planning and Administration. Dostupné z: <<http://dise.in/>>.

Office of the Registrar General and Census Commissioner, India (2001): *Census of India 2001: Data on religion* [online]. [cit. 25. 9. 2013] Dostupné z: <http://www.censusindia.gov.in/Tables_Published/Tables_published.html>.

Office of the Registrar General and Census Commissioner, India (2011): *Primary Census Abstract for Total Population, Scheduled Castes and Scheduled Tribes* [online]. New Delhi. Dostupné z: <<http://censusindia.gov.in/2011census/censusinfodashboard/index.html>>.

Office of the Registrar General and Census Commissioner, India (2013a): *Sample Registration System Statistical Report 2012* [online]. New Delhi: Ministry of Home Affairs, Government of India. Dostupné z: <http://www.censusindia.gov.in/vital_statistics/SRS_Reports_2012.html>.

Office of the Registrar General and Census Commissioner (2013b): *Population Enumeration Data (Final Population)* [online]. [cit. 28. 9. 2013]. Dostupné z: http://www.censusindia.gov.in/%28S%281aybdfafavc1045c4apkw55%29%29/2011census/population_enumeration.aspx

Oxford Poverty & Human Development Initiative (2013): *Global Multidimensional Poverty Index* [online]. Dostupné z: <<http://www.ophi.org.uk/multidimensional-poverty-index/>>.

PAINTER, J., JEFFREY, A. (2009): *Political Geography. Introduction to Space and Power*. 2nd edition. London: Sage.

PANAGARIYA, A. (2008): *India: the Emerging Giant*. New York: Oxford University Press.

PANAGARIYA, A., MUKIM, M. (2013): *A comprehensive analysis of poverty in India*. The World Bank Policy Research Working Paper No. 6714. Washington, DC: The World Bank.

PANDEY, S. (2001): More than schooling: A critique of the modern education system [online]. *India Together*. [cit. 8. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://www.indiatogether.org/opinions/pandey.htm>>.

- PANDIAN, S. (1994): *S. R. Bommai vs Union Of India on 11 March, 1994* [online]. Supreme Court of India. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://www.indiankanoon.org/doc/596735/>>.
- PARASURAMAN, S., UPADHYAYA, H., BALASUBRAMANIAN, G. (2010): Sardar Sarovar Project: the war of attrition. *Economic & Political Weekly*. Vol. 45, No. 5.
- PARLIAMENT OF INDIA: *First day in the constituent assembly* [online]. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z:<<http://parliamentofindia.nic.in/ls/debates/facts.htm>>.
- PATNAIK, P. (2007): In the Aftermath of Nandigram. *Economic & Political Weekly*. Vol. 42, No. 21, s. 1893–1895.
- PAUL, J. (2013): *Gujarat's sprawling solar fields outpower rest of India, China* [online]. The Times of India. [cit. 8. 6. 2013]. Dostupné z: <http://articles.timesofindia.indiatimes.com/2013-03-11/india/37622294_1_charanka-solar-power-solar-policy>.
- PAVLÍK, Z., RYCHTAŘÍKOVÁ, J., ŠUBRTOVÁ, A. (1987): *Základy demografie*. Praha: Academia.
- PHUKAN, P. (2010): *Kaladan Multi-Modal Project In Myanmar* [online]. [cit. 14. 4. 2013]. Dostupné z: <<http://manipuronline.com/look-east-policy/kaladan-multi-modal-project-in-myanmar/2010/12/19>>.
- PINTO, M. R. (2012): Panchayati Raj in India: Retrospect and Prospect. *Journal of Governance & Public Policy*. Vol. 2, No. 1, s. 15–27.
- Planning Commission (2006): *All India Report on Agriculture Census, 2005–2006*, Chapter 6, [online]. [cit. 20. 2. 2013]. Dostupné z: <http://planningcommission.nic.in/sectors/agri_html/DataBank.html>.
- Planning Commission (2008): *Area under principal crops* [online]. [cit. 15. 8. 2013]. Dostupné z: <http://planningcommission.nic.in/sectors/agri_html/DataBank.html>.
- Planning Commission (2009): *Report of the expert group to review the methodology for estimation of poverty* [online]. Planning Commission. [cit. 1. 8. 2013]. Dostupné z: <http://planningcommission.nic.in/reports/genrep/rep_pov.pdf>.
- Planning Commission (2012a): *Press note on poverty estimates, 2009–2010* [online]. [cit. 20. 2. 2013]. Dostupné z: <<http://www.indiaenvironmentportal.org.in/files/file/poverty%20estimates%202009-10.pdf>>.
- Planning Commission (2012b): *Selected indicators of human development for major states* [online]. New Delhi: Government of India, Planning Commission. [cit. 15. 9. 2013]. Dostupné z:<http://planningcommission.gov.in/data/datatable/data_2110/table_215.pdf>.
- Planning Commission (2013a): *Data Table* [online]. [cit. 15. 2. 2013]. Dostupné z: <<http://planningcommission.nic.in/data/datatable/index.php?data=datatab>>.
- Planning Commission (2013b): *Demographic indicators* [online]. [cit. 15. 2. 2013]. Dostupné z: <http://planningcommission.nic.in/data/datatable/0512/databook_136.pdf>.

- Planning Commission (2013c): *Five Year Plans* [online]. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://planningcommission.gov.in/plans/planrel/index.php?state=planbody.htm>>.
- Planning Commission (2013d): *Press note on poverty estimates, 2011–12* [online]. [cit. 1. 8. 2013]. Dostupné z: <http://planningcommission.nic.in/news/pre_pov2307.pdf>.
- Planning Commission (2013e): *State Specific Poverty Lines, Number & Percentage of Population below Poverty Line by States – 2004–05 & 2009–10* [online]. [cit. 15. 2. 2013]. Dostupné z: <http://planningcommission.nic.in/data/datatable/2504/databook_70.pdf>.
- Planning Commission (2013f): *State-wise Gross State Domestic Product by Industry of Origin (at 2004–05 Prices)* [online]. [cit. 15. 2. 2013]. Dostupné z: <http://planningcommission.nic.in/data/datatable/2504/databook_51.pdf>.
- Planning Commission (2013g): *Twelfth Five Year Plan (2012-2017), Economic Sectors* [online]. [cit. 15. 2. 2013]. Dostupné z: <http://planningcommission.nic.in/plans/planrel/fiveyr/12th/pdf/12fyp_vol2.pdf>.
- PLASSER, F., PLASSER, G. (2002): *Global political campaigning*. London: Praeger.
- PONNAPALLI, R., PONNAPALLI, K. M., SUBBIAH, A. (2013): Aging and the demographic transition in India and its states: A comparative perspective [online]. *International Journal of Asian Social Science*. s. 171–193.
- Population Foundation Of India (2007): *The Future Population Of India: A long-range Demographic View*. New Delhi: Population Foundation of India. [online]. [cit. 5. 11. 2013] Dostupné z <<http://www.prb.org/pdf07/futurepopulationofindia.pdf>>.
- PREINHAELTEROVÁ, H. (1997): *Hinduista od zrození do zrození*. Praha: Vyšehrad.
- Pricewaterhouse Coopers (2005): *The Evolution of BPO in India* [online]. [cit. 11. 10. 2013] Dostupné z: <http://www.pwc.in/en_IN/in/assets/pdfs/evolution-of-bpo-in-india.pdf>.
- PRIME MINISTER OF INDIA: *Dr. Manmohan Singh, Prime Minister of India, Personal Profile* [online]. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <http://pmindia.nic.in/pm_manmohan.html>.
- PRIME MINISTER OF INDIA: *Prime Ministers of India* [online]. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://pmindia.nic.in/pmsfindia.php>>.
- PROKOPOVÁ, Z. (2013): *Zkušenost dobrovolníka s prací na farmě Navdanya*. Nepublikovaný rukopis.
- PUCL (2006): *Police Firing at Kalinganagar. A report by People's Union for Civil Liberties (PUCL) Orissa* [online]. [cit. 12. 7. 2013] Dostupné z: <<http://www.avantishanti.de/PUCLReponKalinganagar.pdf>>.
- PULSIPHER, L. M., PULSIPHER, A. (2002): *World regional geography: global patterns, local lives*. 2nd ed. New York: W. H. Freeman.
- PYLEE, M. V. (1997): *India's Constitution*. S. Chand & Co.

- RAGHAVAN, G. N. S., BALACHANDRAN, G. (1990): *Forty years of the world's largest democracy: A survey of Indian elections*. Gian Publishing House for Press Trust of India.
- RAINA, P. (2013): *Does India Still Need Khap Panchayats?* The New York Times [online]. [cit. 18. 5. 2013]. Dostupné z: <<http://india.blogs.nytimes.com/2012/10/23/does-india-still-need-khap-panchayats/>>.
- RAJYA SABHA (2013): *Members of rajya sabha (state wise list) as on Wednesday, July 03, 2013* [online]. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://164.100.47.5/Newmembers/memberstatewise.aspx>>.
- RAKSHIT, N. B. (2002): Utility of the Rajya Sabha Source [online]. *Economic & Political Weekly*. Vol. 37, No. 34, s. 3495–3496. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://www.jstor.org/stable/4412512>>.
- RAM, M. (1975): For Ever and Ever [online]. *Economic & Political Weekly*. Vol. 10, No. 13, s. 545–546. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://www.jstor.org/stable/4536981>>.
- RAMAIAH, A. (1992): Identifying Other Backward Classes. *Economic & Political Weekly*. Vol. 27, No. 23, s. 1203–1207.
- RANGAN, H. (1996): From Chipko to Uttaranchal. Development, environment and social protest in Garhwal Himalaya. In: Peets, R., Watts, M. (ed.): *Liberation Ecologies. Environment, development, social movements*. Londýn a New York: Routledge, s. 205–226.
- RANGARAJAN, C., SEEMA, VIBESH, E. M. (2014): Developments in the workforce between 2009–10 and 2011–12. *Economic & Political Weekly*. Vol. 49, No. 23.
- RATH, S. P., DAS, B., MISHRA, S. K. (2011): Demographic Dynamics of India's Population – A Reference Study of Census – 2011 with Backdrops & Future Trends. *International Journal of Business and Management Tomorrow*. Vol. 1, No. 3, s. 1–22.
- REDDY, G. M., KUMAR, K. A. (2010): *Political economy of tribal development* [online]. Working Paper No. 85. Hyderabad: Centre for economic and social studies. Dostupné z: <<http://workspace.unpan.org/sites/internet/Documents/political%20ecy%20cess.pdf>>.
- REICHL, C., SCHATZ, M., ZSAK., G. (2013): *World-Mining-Data* [online]. Vol. 28, Minerals Production. Vienna: Bundesministerium für Wirtschaft, Familie und Jugend. [cit. 5. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://www.wmc.org.pl/sites/default/files/WMD2013.pdf>>.
- RESERVE BANK OF INDIA (2013): *State Finances: A Study of Budgets* [online]. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://www.rbi.org.in/scripts/AnnualPublications.aspx?head=State%20Finances%20:%20A%20Study%20of%20Budgets>>.
- RODRIK, D., SUBRAMANIAN, A. (2005): From “Hindu growth” to productivity surge: the mystery of the Indian growth transitiv [online]. *IMF Staff Papers*. Vol. 52, No. 2, s. 193–228. Dostupné z: <<http://www.imf.org/External/Pubs/FT/staffp/2005/02/pdf/rodrrik1.pdf>>.

ROGERS, P., R. BHATIA, HUBER, A. (2003): *Voda jako společenský a ekonomický statek* [online]. České Budějovice: W&ET Team. Dostupné z: <http://www.wet-team.cz/files/publikace/gwp/GWP_voda.pdf>.

ROUTLEDGE, P. (2000): Geopoetics of Resistance: India's Baliapal Movement. *Alternatives: Global, Local, Political*. Vol. 25, s. 375–389.

ROUTLEDGE, P. (2003): Voices of the dammed: discursive resistance amidst erasure in the Narmada Valley, India. *Political Geography*. No. 22 (3), s. 243–270.

ROY, A. (2000): Power Politics. The Reincarnation of Rumpelstiltskin. *Outlook India Magazine*, November 27, 2000. [cit. 14. 2. 2013]. Dostupné z: <http://www.outlookindia.com/article/Power-Politics-The-Reincarnation-of-Rumpelstiltskin/210449>

ROY, A. (2011): *Walking with the Comrades*. New Delhi: Penguin Books India.

ROY, K. S. (2005): Conflicting nations in North-East India. *Economic & Political Weekly*. Vol. 40, No. 21, s. 16–19.

ROYOVÁ, A. (2001): *Bůh maličkostí*. Praha: Mladá fronta.

RUSHDIE, S. (1980): *Midnight's Children*. London: Jonathan Cape.

RUSHDIE, S. (1997): *Východ, Západ*. Praha: Labyrint.

SADANANDAN, A. (2009): The parliamentary election in India, April – May 2009 [online]. *Electoral Studies*. Vol. 28, No. 4, s. 658–662. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0261379409000699>>.

SAHMAT (2013): No clean chit for Mr. Modi [online]. [cit. 20. 11. 2013]. *Outlook India*, 15th July 2013. Dostupné z: <<http://www.outlookindia.com/article.aspx?286929>>.

SAHA, A., MOHAN, C. T. a DAGA, R. (2010): Issue Paper on Public Distribution System in India. Ahmedabad: Indian Institute of Management, Ahmedabad. Dostupné z: https://www.academia.edu/378216/Public_Distribution_System_in_India

SAHU, G. (2008): Mining in the Niyamgiri Hills and Tribal Rights. *Economic & Political Weekly*. Vol. 43, No. 15, s. 19–21.

SAÍD, E. W. (2008): *Orientalismus. Západní koncepce Orientu*. Praha: Paseka.

SAKHTIVEL, S., KAR, S. (2007): Reforms and Regional Inequality in India. *Economic & Political Weekly*. Vol. 42, No 47., s. 69–77.

Sanhati Collective (2012): Farmer Suicides in India: A Policy-induced Disaster of Epic Proportions [online]. [cit. 7. 3. 2013]. *Sanhati Journal*. 15th January 2012. Dostupné z: <<http://sanhati.com/excerpted/4504/>>.

SARDAR SAROVAR NARMADA NIGAM (2013): *About project* [online]. [cit. 20. 9. 2013]. Dostupné z: <<http://www.sardarsarovardam.org/>>.

SARKAR, A., DASGUPTA, S. (2009): *Aspects of Tribal Culture in the Forest Environment of Bastar* [online]. [cit. 15. 9. 2013]. Dostupné z: <<http://www.krepublishers.com/02-Journals/T%20&%20T/T%20&%20T-07-0-000-09-Web/T%20&%20T-07-2-000-09-Abst-PDF/T&T-07-2-081-09-200-Sarkar-A/T&T-07-2-081-09-200-Sarkar-A-Tt.pdf>>.

SAXENA, N. C. (2011): *Hunger, Under Nutrition and Food Security in India* [online]. CPRC-IIPA Working Paper Vol. 44. New Delhi: Indian Institute of Public Administration. Dostupné z: <http://www.chronicpoverty.org/uploads/publication_files2/CPRC-IIPA%2044-new.pdf>.

SAXENA, N. C., PARASURAMAN, S., KANT, P., BAVISKAR, A. (2010): *Report of the four member committee for investigation into the proposal submitted by the Orissa mining company for bauxite mining in Niyamgiri* [online]. New Delhi: Government of India, Ministry of Environment nad Forests. [cit. 20. 9. 2013]. Dostupné z: <http://www.magdeburgerna-richten.de/wpcontent/uploads/2010/08/Saxena_Vedanta.pdf>.

SEGEĎOVÁ, L. (2013): *Globální čaj: geografie obchodu s komoditou a její sociální, ekonomické a environmentální důsledky* [Diplomová práce]. Brno: Masarykova univerzita.

SEN, S. (2009): Tata Group: Transforming the Sleeping Elephant. *ICFAI Journal of Business Strategy*. Vol. 6, No. 1, s. 31–45.

SHABAN, A. (2010): *Poverty and poverty alleviation strategies in India: trends, dimensions and lessons learnt*. Nepublikovaný rukopis.

SHABAN, A. (ed.) (2012): *Lives of Muslims in India: Politics, exclusion, and violence*. London/New Delhi: Routledge.

SHABAN, A., KHAN, S. (2013): *Muslims in urban India: Development and exclusion*. New Delhi: Concept Publishing Company.

SHAH, N., SUNIL, S., BHATTACHARJEE, B. (2003): Manning the Siachen Glacier [online]. *Bharat Rakshak Monitor*. Vol. 6(1). [cit. 19. 8. 2013]. Dostupné z: <<http://www.bharat-rakshak.com/MONITOR/ISSUE6-1/Siachen.html>>.

SHARMA, M. J., KHOSLA, R. (2013): Regional Disparities in India's Industrial Development: Discriminant Function Approach. *Indian Journal of Industrial Relations*. Vol. 48, No. 4, s. 692–702.

SHAW, A. (2013): Employment trends in India. An overview of NSSO's 68th round. *Economic & Political Weekly*. Vol. 48, No. 42, s. 23–25.

SHIVA, V. et al. (1991): *Ecology and the Politics of Survival. Conflicts over Natural Resources in India* [online]. London: Sage a Tokio: The United Nations University. Dostupné z: <<http://archive.unu.edu/unupress/unupbooks/80a03e/80A03E00.htm#Contents>>.

SHIVA, V. (1992): *Staying Alive: Women, Ecology and Development*. London: Zed Books.

SHRIVASTAVA, A., KOTHARI, A. (2012): *Churning the Earth. The Making of Global India*. New Delhi: Penguin Global.

- SHUKLA, R. (2010): *How India earns, spends and saves*. Delhi: Sage a NCAER.
- SHURMER-SMITH, P. (2000): *India: Globalization and Change*. London: Arnold.
- SCHILS, N., RENNEBOHM, M. (2011): *Indians force Coca-Cola bottling facility in Plachimada to shut down, 2001–2006* [online]. Swarthmore: Global Nonviolent Action database. [cit. 20. 9. 2013]. Dostupné z: <<http://nvdatabase.swarthmore.edu/content/indians-force-coca-cola-bottling-facility-plachimada-shut-down-2001-2006>>.
- SINGH, A., OGOLLAH, R., RAM, F., PALLIKADAVATH, S. (2012): Sterilization regret among married women in India: implications for the Indian National Family Planning Program. *International Perspectives on Sexual and Reproductive Health*. Vol. 38(4), s. 187–195.
- SINGH, D. et al. (2013): *Report on third annual employment and unemployment survey 2012–2013* [online]. Chandigarh: Ministry of Labour & Employment, Labour Bureau. Dostupné z: <http://labourbureau.nic.in/EUS_2012_13_Vol_1.pdf>.
- SINGH, G. (2012): *Presidential rule in states* [online]. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://www.slideshare.net/gsmanu007/presidential-rule-in-states-cgi-project>>.
- SINGH, K. S. (2001): The Scheduled Tribes. *People of India, National Series*. Vol. III. Anthropological Survey of India. New Delhi: Oxford University Press.
- SINGH, M. P., VERNEY, D. V. (2003): Challenges to India's Centralized Parliamentary Federalism [online]. *Emerging Federal Process in India*. Vol. 33, No. 4, s. 1–20. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://www.jstor.org/stable/3331193>>.
- SINGH, N. (2011): Emerging Economy Multinationals: The Role of Business Groups. *Economis, Management, and Financial Markets*. Vol. 6, No. 1, s. 142–181.
- SINGH, V. N. (2010): *Naxalism: A Great Menace*. New Delhi: Prashant Publishing House.
- SINGH, V. V., SAMERVEL, R. (2012): *Anti-corruption cartoonist arrested for sedition in Mumbai* [online]. The Times of India. 10th September 2012. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <http://articles.timesofindia.indiatimes.com/2012-09-10/mumbai/33736130_1_sedition-charges-police-custody-police-station>.
- SMITH, B. K. (1994): *Classifying the universe: The ancient Indian varna system and the origins of caste*. New York: Oxford University Press.
- SOCHOROVÁ, O. (2006): *Význam environmentálních argumentů ve strategii sociálního hnutí: příklad řeky Narmady* [Diplomová práce]. Brno: Marykova univerzita.
- SOPHER, D. E. (1967): *Geography of Religions*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall.
- SPARY, C., WYATT, A. (2004): The general election in India, May 2004 [online]. *Electoral studies*. Vol. 24, No. 2, s. 319–326. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S026137940500096X>>.
- STACK, M., GARTLAND, M., KEANE, T. (2007): The Offshooting of Radiology: Myths and Realities. *SAM Advanced Management Journal*. Vol. 72, s. 44–51.

- Statoids.com: States of India [Online.] Dostupné z <http://www.statoids.com/uin.html>
- STRMISKA, M. (1998): *Politické strany a stranické systémy v mimoevropských zemích*. Brno: Masarykova univerzita.
- STRMISKA, M. (2001): Volební systémy a stranicko–politické soustavy. ”Silné” volební systémy, stranické systémy a Sartoriho ”volební zákony” [online]. *Středoevropské politické studie*. Roč. 3, č. 4. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://www.cepsr.com/seps/clanek.php?ID=63>>.
- STRNAD, J., FILIPSKÝ, J., J. HOLMAN, VAVROUŠKOVÁ, S. (2003): *Dějiny Indie*. Praha: Lidové noviny.
- SUCHOMELOVÁ, J. (2009): *Vliv rozvojového projektu na místní společenství: výstavba školy v Kargjaku* [Diplomová práce]. Olomouc: Univerzita Palackého.
- SUNNY, J., NAVANEETHAM, K. (2008): A Factsheet on Women`s Malnutrition in India. *Economic & Political Weekly*. Vol. 43, No. 33, s. 61–67.
- SURI, K. C. (2006): Political Economy of Agrarian Distress. *Economic & Political Weekly*. Vol. 41, No. 16, s. 1523–1529.
- SURVIVAL INTERNATIONAL (2009): *Complaint against Vedanta Plc* [online]. [cit. 20. 9. 2013]. Dostupné z: <http://oecdwatch.org/cases/Case_165>.
- SURVIVAL INTERNATIONAL (2011): *Vedanta: time to give up on Niyamgiri mine* [online]. [cit. 20. 9. 2013]. Dostupné z: <<http://www.survivalinternational.org/news/7525>>.
- SURVIVAL INTERNATIONAL (2013): *Real ‘Avatar’ tribe deals fatal blow to Vedanta mine* [online]. [cit. 20. 9. 2013]. Dostupné z: <<http://www.survivalinternational.org/news/9478>>.
- Surya (2013): *Projekt Sluneční školy* [online]. [cit. 2. 2. 2013]. Dostupné z: <<http://www.surya.cz/>>.
- SURYANARAYANA, M. H., AGRAWAL, A., a K. S. PRABHU (2011): *Inequality - adjusted Human Development Index for India's States* [online]. [cit. 18. 9. 2013]. New Delhi: United Nations Development Programme. Dostupné z: <http://www.in.undp.org/content/dam/india/docs/inequality_adjusted_human_development_index_for_indias_state1.pdf>.
- ŠLAMPA, O. (1967): *Hospodářskogeografický přehled Indické republiky (Zemědělství, doprava, zahraniční obchod)*. Brno: Masarykova Univerzita.
- ŠTIPL, Z. (2010): *Křesťanství v Indii* [online]. [cit. 24. 4. 2013]. Dostupné z: <http://www.rozhlas.cz/leonardo/svet/_zprava/krestanstvi-v-indii--830146>.
- Tata Steel (2013) [online]. [cit. 15. 8. 2013]. Dostupné z: <<http://www.tatasteel.com/global-network/international>>.
- TAUBENBÖCK, H. et al. (2008): *Spatiotemporal Analysis of Indian Mega Cities* [online]. The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences. [cit. 4. 4. 2013]. Dostupné z: <http://elib.dlr.de/54680/1/Paper-ISPRS-Congress-2008-taubenboeck-et-al_Endversion.pdf>.

- Tea Board of India (2013): *Tea Statistics* [online]. [cit. 2. 11. 2013]. Dostupné z: <http://www.teaboard.gov.in/inner2.asp?param_link_id=410>.
- Tehelka (2008): *Miracle of Democracy* [online]. [cit. 22. 6. 2013]. Dostupné z: <http://archive.tehelka.com/story_main39.asp?filename=Ne100508a_miracle.asp>.
- TEHNUNEN, S., SÄÄVÄLÄ, M. (2012): *An introduction to changing India: culture, Politics and Development*. London: Anthem Press.
- The Centre for Citizenship: *A written constitution* [online]. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://www.centreforcitizenship.org/writ1.html>>.
- The Commissioner for Linguistic Minorities, Ministry of Home Affairs, Government of India (2011): *Report of the Commissioner for Linguistic Minorities* [online]. [cit. 8. 5. 2013]. 47th Report (July 2008 to June 2010). Dostupné z <<http://www.nclm.nic.in>>.
- The Economist (2008): *Ruled by Lakshmi* [online]. [cit. 2. 2. 2013]. Dostupné z: <http://www.economist.com/node/12749719?story_id=12749719&fsrc=rss>.
- The Hindu (2001): *Govt issues notification on committee to draft Lokpal Bill* [online]. [cit. 6. 4. 2013]. Dostupné z: <<http://www.thehindu.com/news/national/article1637935.ece>>.
- THE PRESIDENT OF INDIA: *Former President of India* [online]. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://presidentofindia.nic.in/former.html>>.
- The Times of India (2012): *Melavalavu panchayat chief attacked, tension in village* [online]. [cit. 6. 4. 2013]. Dostupné z: <http://articles.timesofindia.indiatimes.com/2012-08-27/madurai/33423771_1_panchayat-elections-dalits-murugesan>.
- The Times of India (2013): *South India lags behind national fertility rate, slows population boom* [online]. [cit. 3. 5. 2013]. Dostupné z: <http://articles.timesofindia.indiatimes.com/2013-03-28/india/38098974_1_fertility-rate-southern-states-population-shrinks>.
- The World Bank (2012): *Infant mortality. Demographic and Health Surveys implemented by ICF International* [online]. [cit. 27. 2. 2013]. Dostupné z: <<http://maps.worldbank.org/sa/india#&location=22.968499,77.607671,6§ors=&indicator=Malnutrition>>.
- The World Bank (2013): *Data by Country. India* [online]. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://data.worldbank.org/country/india>>.
- The World Bank (2013a): *Poverty & Equity Data* [online]. [cit. 7. 10. 2013]. Dostupné z: <<http://povertydata.worldbank.org/poverty/home/>>.
- The World Bank (2013b): *International Comparison Program* [online]. [cit. 5. 10. 2013]. Dostupné z: <http://siteresources.worldbank.org/ICPEXT/Resources/ICP_2011.html>.
- Tholons (2013a): *Top 50 Emerging Global Outsourcing Cities, 2009* [online]. [cit. 15. 1. 2013]. Dostupné z: <http://www.tholons.com/Top50_article.pdf>.
- Tholons (2013b): *Top 100 Outsourcing Destinations Rankings and Report Overview* [online]. [cit. 15. 1. 2013]. Dostupné z: <http://www.cuti.org.uy/documentos/Tholons__Top_100_Ranking_2013.pdf>.

THOMAS, J. J. (2013): The demographic challenge and employment growth in India. *Economic & Political Weekly*. Vol. 49, No. 6, s. 15–17.

TIRKEY, N. N. (2013): osobní sdělení.

TIRTHA, R. (2002): *Geography of India*. 2nd edition. New Delhi: Rawat Publications.

TOPALOVA, P. (2008): India: Is the rising tide lifting all boats? [online]. [cit. 8. 6. 2013]. *IMF Working Papers*. No. 08/54. Dostupné z: <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2008/wp0854.pdf>>.

Topuniversities (2013): *QS University rankings: Asia - 2012* [online]. [cit. 6. 5. 2013]. Dostupné z: <<http://www.topuniversities.com/university-rankings/asian-university-rankings/2012>>.

TRANSPARENCY INTERNATIONAL: *Corruption Perceptions Index 2012* [online]. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://cpi.transparency.org/cpi2012/results>>.

TRIPATI, S. (1999): *Marine investigations in the Lakshadweep Islands, India* [online]. The Free Library. [cit. 23. 4. 2013]. Dostupné z: <[http://www.thefreelibrary.com/Marine investigations in the Lakshadweep Islands, India.-a065537229](http://www.thefreelibrary.com/Marine+investigations+in+the+Lakshadweep+Islands,+India.-a065537229)>.

UDAS, S. (2013): *Challenges of being woman in India* [online]. CNN Asia. [cit. 25. 2. 2013]. Dostupné z: <<http://edition.cnn.com/2013/01/12/world/asia/india-women-challenge>>.

UN DESA (2013): *World Population Prospects: The 2012 Revision, Highlights and Advanced Tables*. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division: Working Paper No. ESA/P/WP 228.

UN ESCAP: *Local Government in Asia and the Pacific. A Comparative Study. Country paper. India* [online]. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://www.unescap.org/huset/lgstudy/country/india/india.html>>.

UNCTAD (2013): *UNCTADStat. Foreign Direct Investment* [online]. [cit. 9. 11. 2013]. Dostupné z: <<http://unctadstat.unctad.org/ReportFolders/reportFolders.aspx>>.

UNDP (2004): *Human Development Report 2004* [online]. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <http://hdr.undp.org/en/media/hdr04_complete.pdf>.

UNDP India (2011): *Inequality-adjusted Human Development Index for India's States* [online]. [cit. 15. 2. 2013]. Dostupné z:

<http://planningcommission.nic.in/data/datatable/0512/databook_136.pdf>.

UNESCO (2013): *Adult and youth literacy. National, regional and global trends, 1985–2015* [online]. [cit. 15. 10. 2013]. Montreal, Canada: UNESCO Institute of Statistics. Dostupné z: <<http://www.uis.unesco.org/Library/Documents/adult-youth-literacy-1990-2015-2013-en.pdf>>.

USDA (United States Department of Agriculture) [online]. *Major World Crop Areas and Climate Profiles: South Asia*. Dostupné z <http://www.usda.gov/oce/weather/pubs/Other/MWCACP/sasia.htm>

- ÚSTŘEDNÍ SPRÁVA GEODÉZIE A KARTOGRAFIE (1965): *Přední Indie*. Soubor map Poznáváme svět. Praha: Ústřední správa geodézie a kartografie.
- VAIDYANATHAN, A. (2006): Farmer's Suicides and the Agrarian Crisis. *Economic & Political Weekly*. Vol. 41, No. 38, s. 4009–4013.
- VAK – VIKAS ANDHYAYAN KENDRA (2003): *Coca-Cola quit Plachimada, quit India: The Story of anti-Coca-Cola Struggle at Plachimada in Kerala* [online]. [cit. 20. 9. 2013]. Dostupné z: <<http://www.vakindia.org/aboutus.htm>>.
- VEDANTA (2012): *The Lanjigarh development story: Vedanta's Perspective*. Tuticorin, Tamil Nadu: Vedanta Aluminium Limited [online]. [cit. 20. 9. 2013]. Dostupné z: <<http://www.vedantaaluminium.com/pdf/The-Lanjigarh-Development-Story-Vedanta-Perspective.pdf>>.
- VERMA, A. K. (2004): Samajwadi Party in Uttar Pradesh. *Economic & Political Weekly*. Vol. 39, No. 14–15, s. 1509–1514 [online]. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://www.jstor.org/stable/4414868>>.
- VISARIA, P. (2002): *Population Policy*. Seminar, Issue 511, March 2002 [online]. Dostupné z: <http://www.in.undp.org/content/dam/india/docs/population_policy.pdf>.
- VON GREBMER, K. et al. (2013): *Global hunger index. The challenge of hunger: Building resilience to achieve food and nutrition security* [online]. [cit. 10. 11. 2013]. Bonn: International Food Policy Research Institute. Dostupné z: <<http://www.ifpri.org/publication/2013-global-hunger-index>>.
- WADE, R. (2011): Muddy Waters: Inside the World Bank as It Struggled with Narmada projects. *Economic & Political Weekly*. Vol. 46, No. 40, s. 44–65.
- WANKHEDE, M. C. (2012): *Statistical Abstract of Delhi 2012* [online]. New Delhi: Government of NCT of Delhi. [cit. 8. 3. 2013]. Dostupné z: <<http://delhi.gov.in/DoIT/DES/Publication/abstract/SA2012.pdf>>.
- Water Commission (2009): *National Register of Large Dams* [online]. [cit. 10. 3. 2013]. Dostupné z: <<http://www.cwc.nic.in/main/downloads/National%20Register%20of%20Large%20Dams%202009.pdf>>.
- Water Resource Department, Government of Rajasthan (2009): *Indira Gandhi Nahar Project* [online]. [cit. 8. 5. 2013]. Dostupné z: <<http://waterresources.rajasthan.gov.in/4ignp.htm>>.
- WERNER, K. (2002): *Náboženské tradice Asie: od Indie po Japonsko*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita.
- WGHR (2013): *Human Rights in India. Status Report 2012* [online]. New Delhi: UN. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <http://www.wghr.org/pdf/Human%20rights%20in%20India%20-%20Status%20report_revised_Dec2012.pdf>
- WHEARE, K. C. (1980): *Federal Government*. Westport: Greenwood Press Publishers.
- WHO (2013): *Global Health Observatory Data Repository* [online]. [cit. 1. 10. 2013]. Dostupné z: <<http://apps.who.int/gho/data/view.main.60740>>.

WOOD, J. R. (2007): *The Politics of Water Resource Development in India: The Narmada Dams Controversy*. London a New Delhi: Sage.

World Database On Protected Areas [online]. [cit. 12. 3. 2013]. Dostupné z: <<http://www.wdpa.org/>>.

World Steel Association (2013): *Steel Statistical Yearbook 2013* [online]. Dostupné z <http://www.worldsteel.org/dms/internetDocumentList/bookshop/SSY_2013/document/Steel%20Statistical%20Yearbook%202013.pdf>.

YADAV, B. (2009): Khap Panchayats: Stealing Freedom? [online]. [cit. 10. 9. 2013]. *Economic & Political Weekly*. Vol. 44, No. 52, s. 16–19. Dostupné z: <<http://www.jstor.org/stable/25663933>>.

YADAV, Y. (2009): *Race shows no clear electoral trend*. The Hindu 26 March 2009 [online]. [cit. 15. 6. 2013]. Dostupné z: <<http://www.hindu.com/2009/03/26/stories/2009032654811200.htm>>.

ZAHRÁDKOVÁ, L. (2013): *Traditional Ecological Knowledge in Education of Nomadic People in Changthang (Ladakh, India)* [Diplomová práce]. Brno: Masarykova univerzita.

ZACHARIAH, K. C., RAJAN, S. I. (2004): *Gulf Revisited: Economic Consequences of Migration from Kerala. Emigration and Unemployment*. Trivandrum, India: Centre for Development Studies.

ZBAVITEL, D. (ed.) (1964): *Bozi, bráhmani, lidé. Čtyři tisíciletí hinduismu*. Praha: ČSAV.

ZBAVITEL, D. (1985): *Starověká Indie*. Praha: Panorama.

ZBAVITEL, D. (1993): *Hinduismus a jeho cesty k dokonalosti*. Praha: DharmaGaia.

ZBAVITEL, D. (1997): *Otazníky starověké Indie*. Praha: Lidové noviny.

ZBAVITEL, D. (2004): *Upanišady*. Praha: DharmaGaia.

ZBAVITEL, D. (2008): *Bengálská literatura: Od tantrických písní k Rabíndranáthu Tháku-
rovi*. Praha: ExOriente.

ZBAVITEL, D., VACEK, J. (1996): *Průvodce dějinami staroindické literatury*. Třebíč: Arca JiMfa.

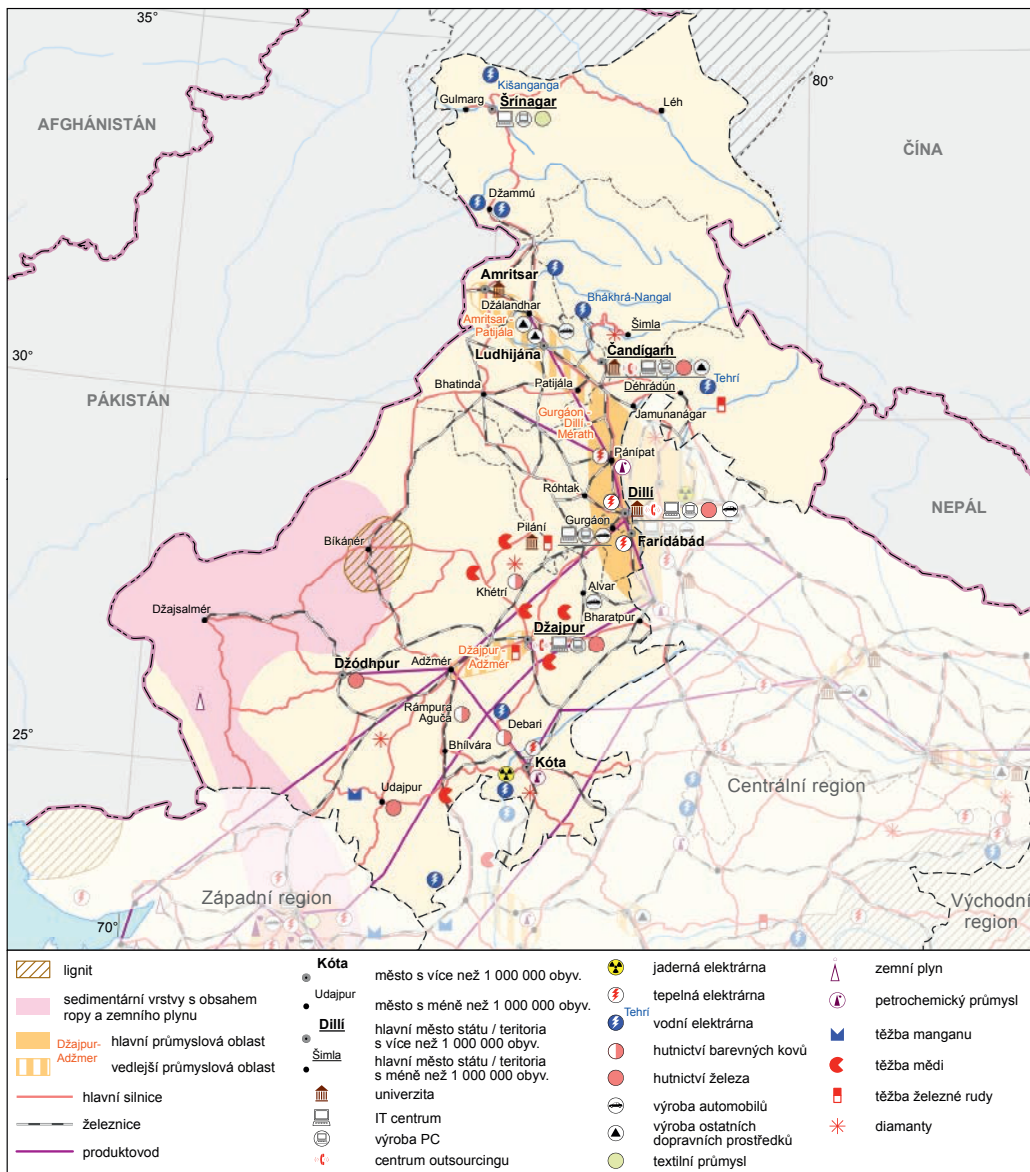
Základní informace o indických státech

Název státu	Rozloha v km ²	Počet obyvatel v tis. (2011)	Podíl obyvatel žijících ve městech (v %, 2011)	HDP na obyvatele (2012-13)		Podíl obyvatel žijících pod hranicí chudoby (v %, 2011-12)
				v rupiích	Indie = 100	
Ándhrapraděš	275 045	84 581	33,4	78 958	116,4	9,2
Arunáčalpraděš	83 743	1 384	22,9	78 145	115,2	34,7
Ásám	78 438	31 206	14,1	40 475	59,7	32,0
Bihár	94 163	104 099	11,3	28 774	42,4	33,7
Čhattísgarh	135 192	25 545	23,2	50 691	74,7	39,9
Džammú a Kašmír	222 236	12 541	27,4	51 493	75,9	10,4
Džhárkhand	79 716	32 988	24,0	44 045	64,9	37,0
Góa	3 702	1 459	62,2	161 822	238,5	5,1
Gudžarát	196 244	60 440	42,6	96 976	143,0	16,6
Harijána	44 212	25 351	34,9	120 352	177,4	11,2
Himáčalpraděš	55 673	6 865	10,0	83 899	123,7	8,1
Karnátaka	191 791	61 095	38,7	77 309	114,0	20,9
Kérala	38 852	33 406	47,7	88 527	130,5	7,1
Madhjapraděš	308 252	72 627	27,6	44 989	66,3	31,7
Maháráštra	307 713	112 374	45,2	107 670	158,7	17,4
Manípur	22 327	2 570	32,5	36 474	53,8	36,9
Méghálaj	22 429	2 967	20,1	59 512	87,7	11,9
Mizórám	21 081	1 097	52,1	60 836	89,7	20,4
Nágsko	16 579	1 979	28,9	65 908	97,2	18,9
Odiša	155 707	41 974	16,7	49 241	72,6	32,6
Paňdžáb	50 362	27 743	37,5	86 106	126,9	8,3
Rádžasthán	342 239	68 548	24,9	59 097	87,1	14,7
Sikkim	7 096	611	25,2	142 625	210,2	8,2
Tamilnádu	130 060	72 147	48,4	98 550	145,3	11,3
Tripura	10 486	3 674	26,2	60 963	89,9	14,1
Uttarákhand	53 483	10 086	30,2	97 528	143,8	11,3
Uttarpraděš	240 928	199 812	22,3	33 137	48,8	29,4
Západní Bengálsko	88 752	91 276	31,9	62 509	92,1	20,0
<i>Federální teritorium</i>						
Andamany a Nikobary	8 249	381	37,7	89 259	131,6	9,7
Čandígarh	114	1 055	97,3	152 344	224,6	1,0
Dádra a Nagar Havéli	491	344	46,7			21,8
Daman a Diú	111	243	75,2			39,3
Dillí	1 483	16 788	97,5	192 587	283,9	9,9
Lakadivy	30	64	78,1			9,9
Puttuččéri	490	1 248	68,3	122 654	180,8	2,8
INDIE	3 287 469	1 210 570	31,2	67 839	100,0	21,9

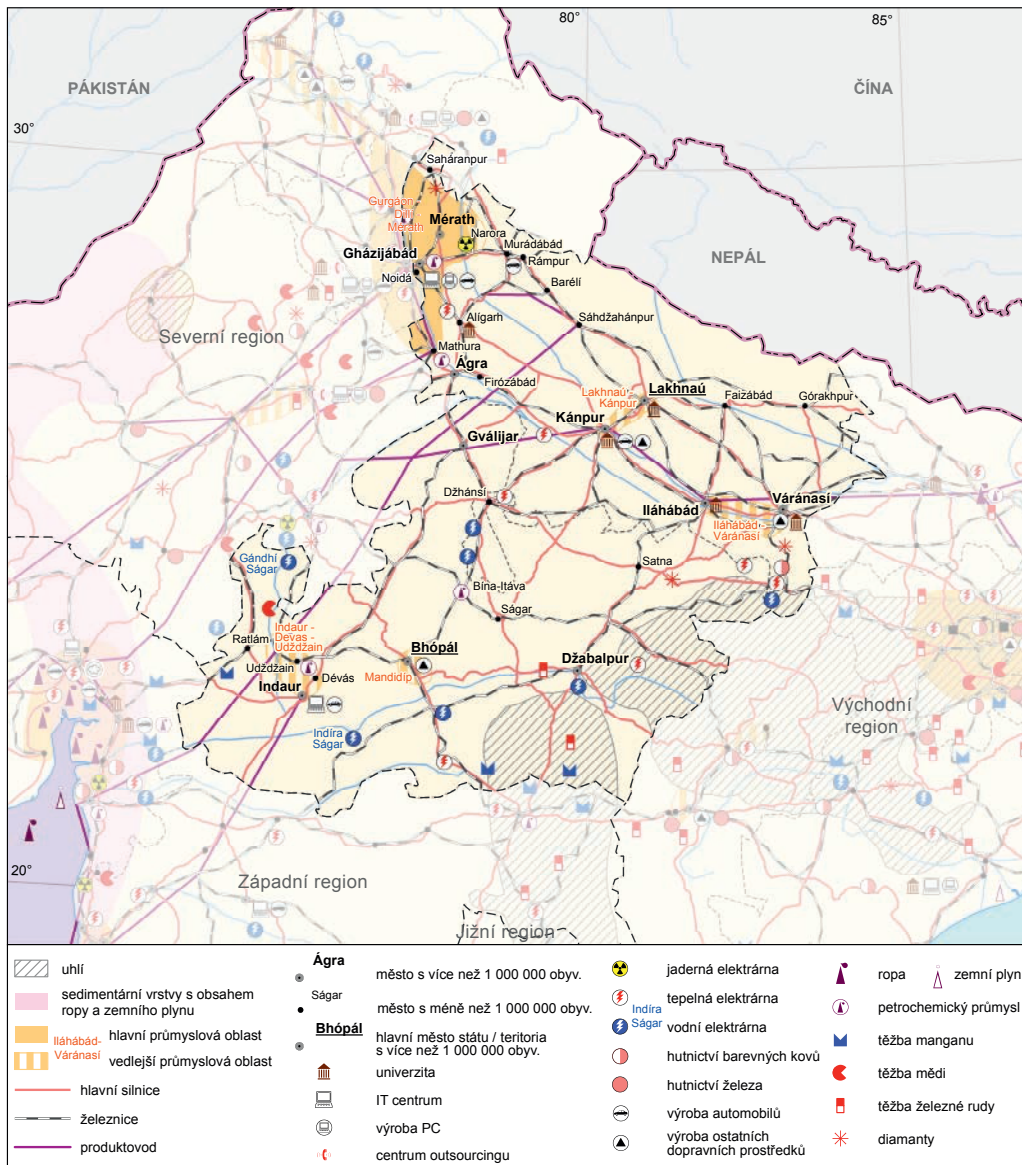
Poznámka: V souladu s praxí používanou v Indii zahrnuje údaj o rozloze státu Džammú a Kašmír i území kontrolovaná Pákistánem a Čínou. Počet obyvatel a další údaje za tento stát se vztahují jen k území kontrolovanému Indii. Výměra tohoto území je 101 387 km². Údaje o obyvatelstvu a urbanizaci pocházejí ze sčítání v roce 2011. Údaje o HDP se vztahují k finančnímu roku 2012–13. Údaje o chudobě vypočteny na základě metody Tendulkarovy komise, pocházejí z průzkumu NSSO ve finančním roce 2011–12.

Zdroj: Ministry of Finance (2014), Office of the Registrar General (2013b)

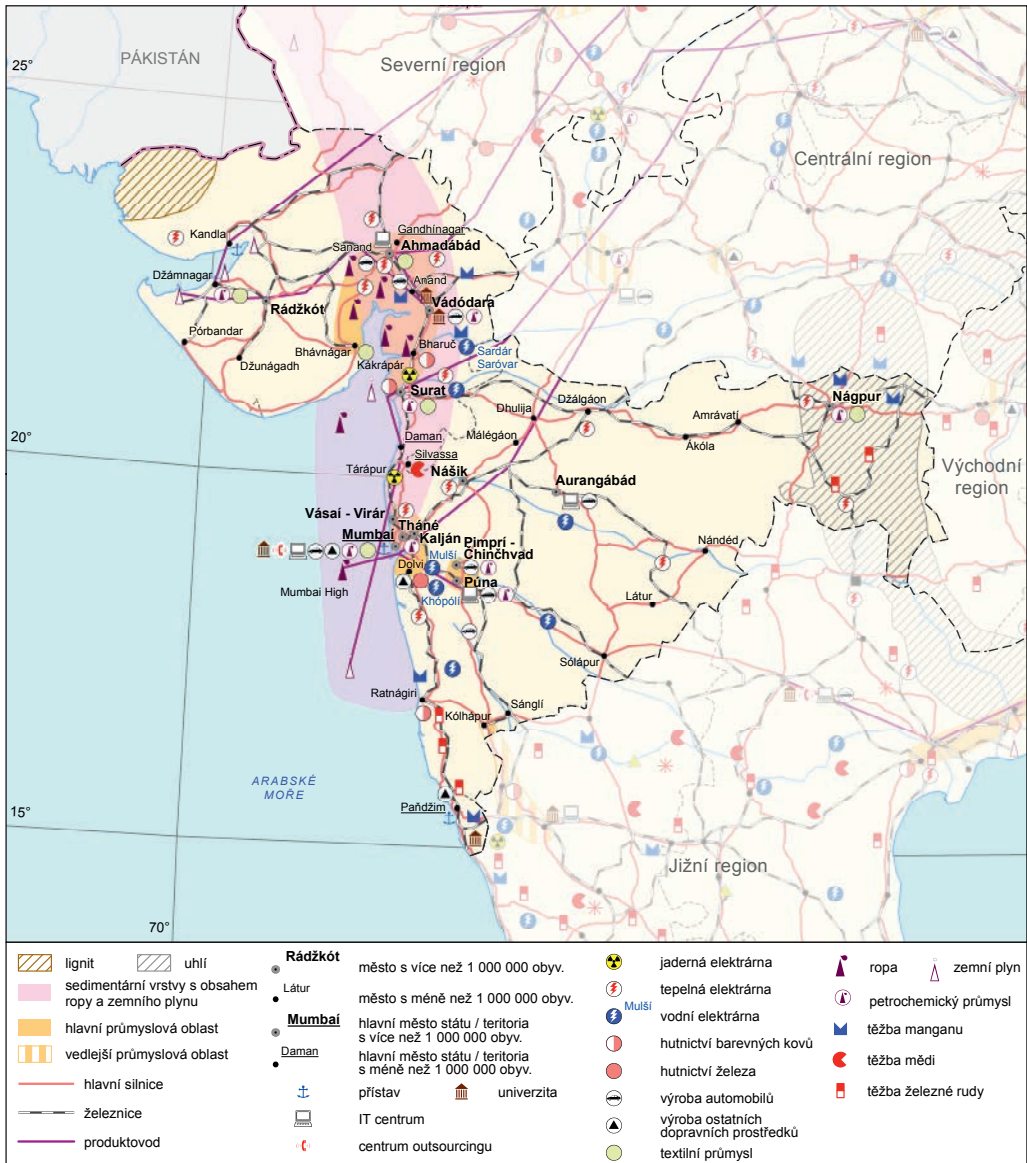
Mapy regionů

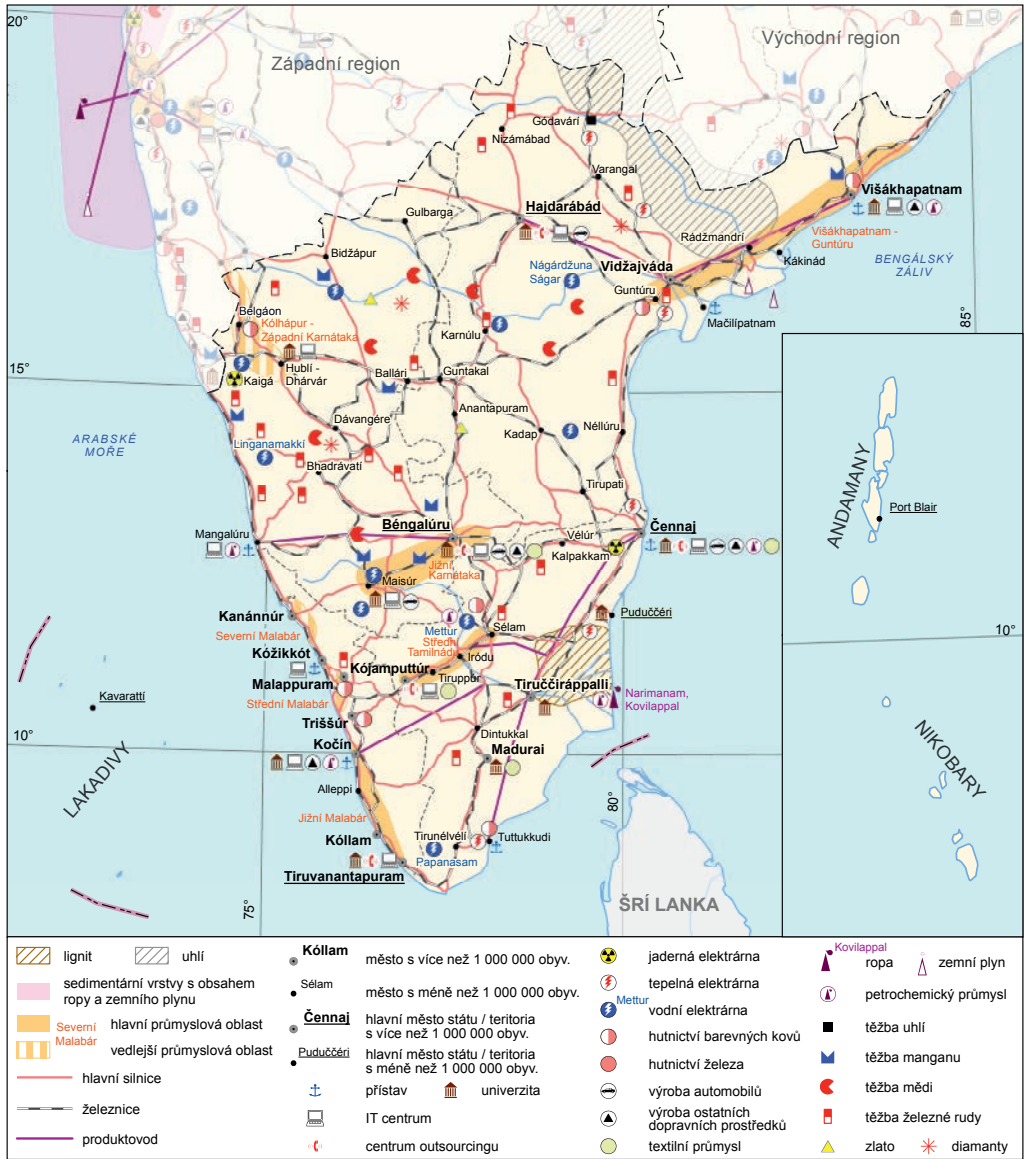
Severozápadní region

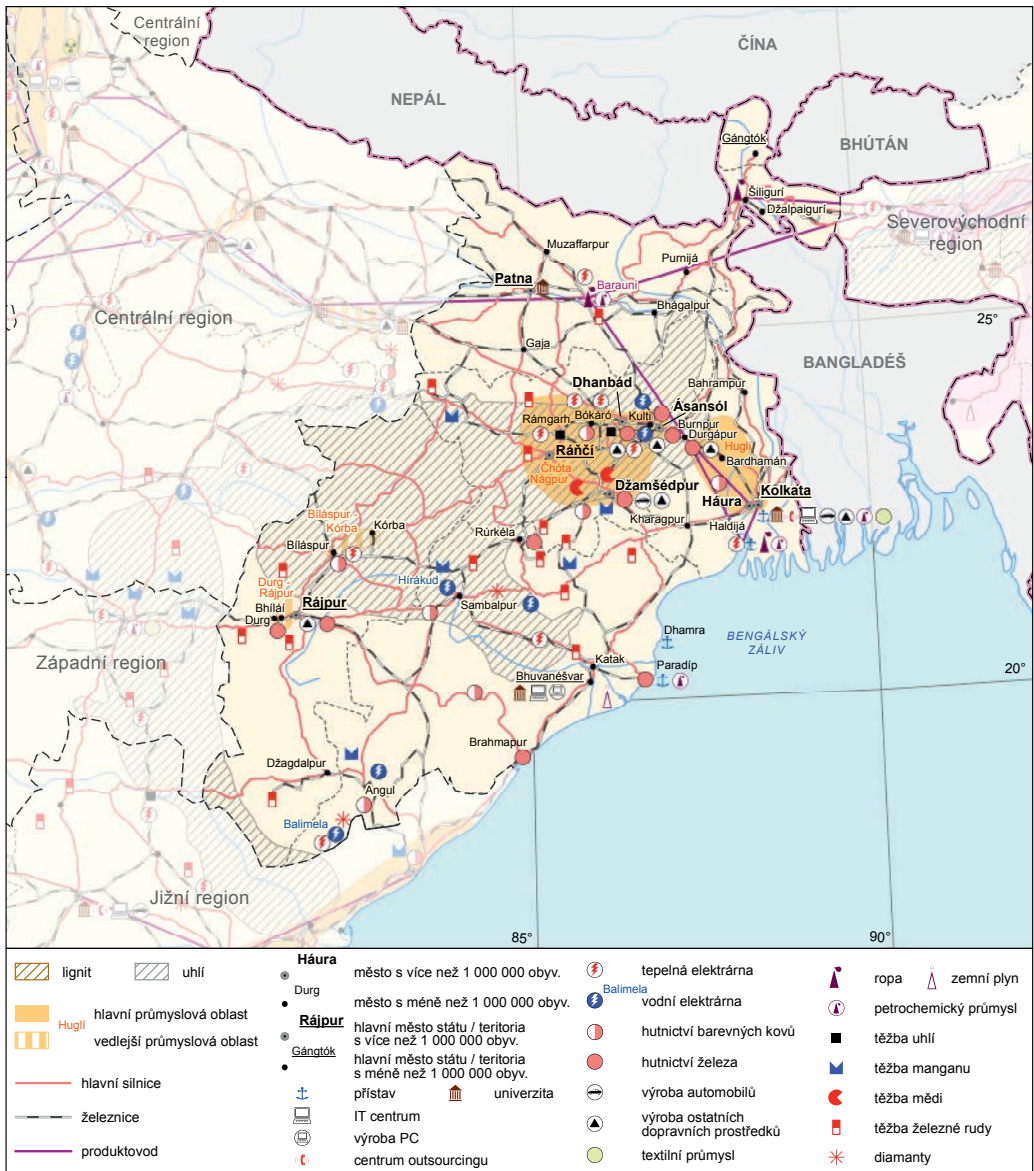
Centrální region

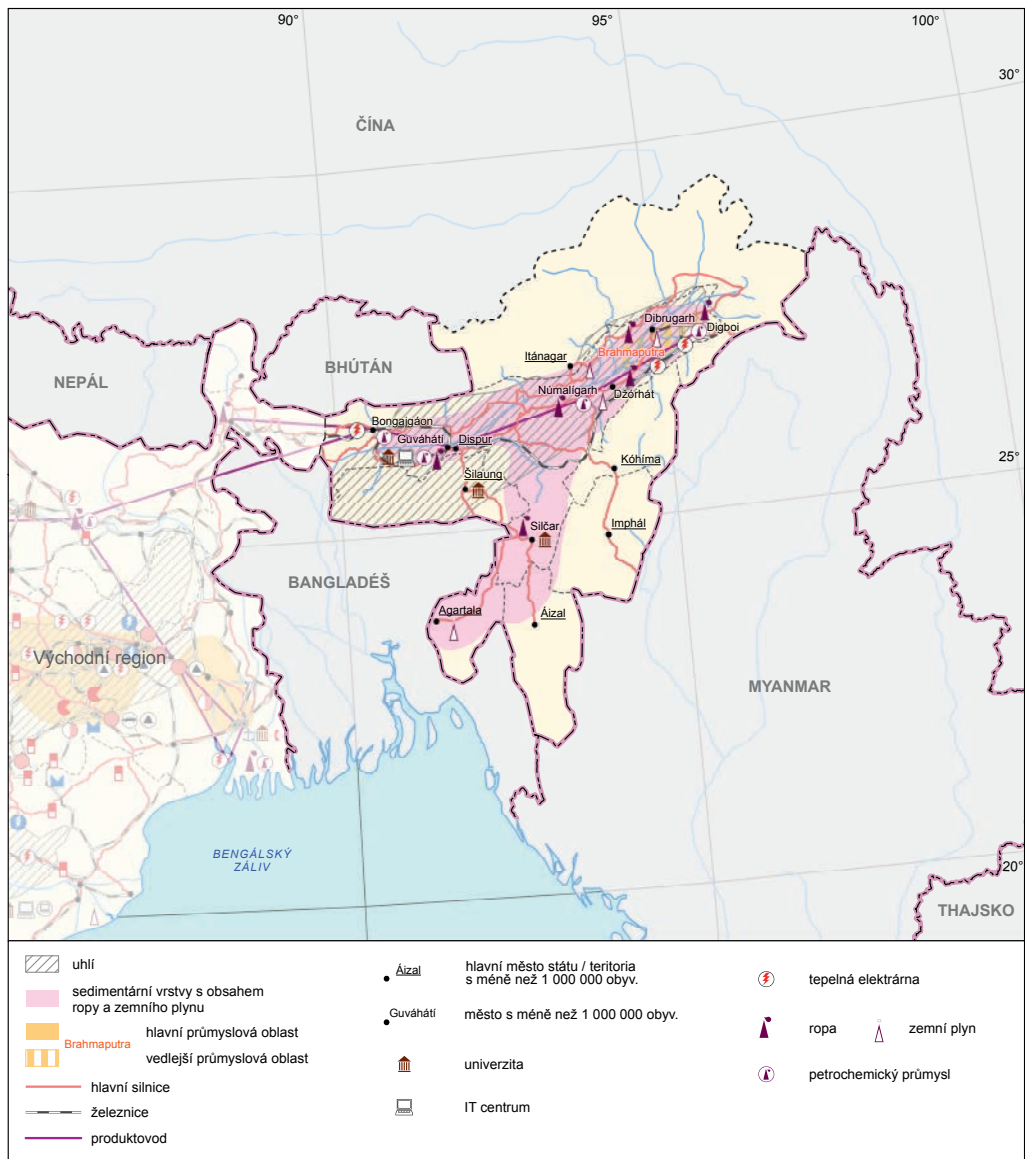
Západní region

Jižní region

Východní region

Severovýchodní region

Seznam obrázků

1:	Administrativní členění Indie (stav k 1. 1. 2013)	10
2:	Hustota zalidnění a městské aglomerace s více než 1 mil. obyvatel	11
3:	Politická mapa EU a Indie	15
1.1:	Tempo růstu HDP v období 1955–56 až 2007–08 (klouzávé pětileté průměry)	20
1.2:	Čtyři fáze ekonomického růstu	21
1.3:	Vývoj podílu exportu na HDP (v %)	25
2.1:	Podíl osob žijících v Indii pod hranicí chudoby ve fiskálním roce 2004–05 (v %). Srovnání různých vymezení hranice chudoby.	33
2.2:	Vývoj hodnot Giniho koeficientu pro mezistátní rozdíly.	41
2.3:	Podíl osob žijících pod hranicí chudoby ve finančním roce 2009–10	42
2.4:	Index lidského rozvoje v indických státech (2011)	43
2.5:	Průměrný počet odpracovaných dní připadajících na jednu venkovskou domácnost v rámci Národního programu garantované zaměstnanosti na venkově (MGNREGS) ve finančním roce 2010–11.	46
3.1:	Podíl dalitů v populaci indických států (2011)	52
3.2:	Podíl ádivásů v populaci indických států (2011)	56
3.3:	Podíl muslimů v populaci indických států (2001)	59
3.4:	Podíl křesťanů v populaci indických států (2001)	61
3.5:	Jazykové rodiny a úřední jazyky	63
3.6:	Podíl osob s hindštinou jako mateřským jazykem	66
3.7:	Podíl osob s urdštinou jako mateřským jazykem	66
3.8:	Srovnání míry ekonomické aktivity žen a mužů ve věku 15 a více let (metodou obvyklého pracovního statutu, 2012–2013)	71
3.9:	Podíl gramotných v okresech (2011)	76
4.1:	Vývoj přírůstku počtu obyvatel v období 1950–2010 v absolutním a relativním vyjádření	81
4.2:	Tři varianty projekce počtu obyvatel Indie	82
4.3:	Vývoj naděje dožití při narození: srovnání Indie a ČR	83
4.4:	Naděje dožití při narození – muži (průměr let 2006–2010, jen větší státy).	83
4.5:	Naděje dožití při narození – ženy (průměr let 2006–2010, jen větší státy).	83
4.6:	Kvocient kojenecké úmrtnosti (počet zemřelých do jednoho roku věku na 1000 narozených, průměr let 2009–2011).	84
4.7:	Vývoj úhrnné plodnosti (v období 1950–2010) a střední varianta projekce úhrnné plodnosti (od ob- dobí 2010–2015)	85
4.8:	Úhrnná plodnost žen v indických státech (průměr let 2009–2010).	86
4.9:	Diferenciace úhrnné plodnosti žen podle nejvyššího dosaženého vzdělání	87
4.10:	Počet dívek na 1000 chlapců ve věkové skupině 0–6 let	90
4.11:	Počet chlapců připadajících na 1000 dívek ve věku 0–6 let	91
5.1:	Vývoj podílu základních ekonomických sektorů na tvorbě HDP (v %).	95
5.2:	Vývoj průměrného tempa růstu reálného HDP hlavních ekonomických odvětví (klouzávé pětileté průměry).	97
5.3:	Podíl vybraných odvětví na úhrnu přímých zahraničních investic, které přišly do Indie od dubna 2000 do srpna 2013.	99
5.4:	Podíl základních ekonomických sektorů na hrubém domácím produktu a na zaměstnanosti ve finančním roce 2011–12	100
5.5:	Dlouhodobý průměrný roční úhrn srážek	101
5.6:	Celková výměra orné půdy a výměra zavlažované půdy v indických státech (s více než 1 mil. hektarů).	102
5.7:	Regiony pěstování a produkce pšenice a rýže v indických státech v zemědělském roce 2009–10	103
5.8:	Regiony pěstování prosa (jáhly), čiroku (sorghum) a luštěnin	104
5.9:	Regiony pěstování plantážních plodin a dalších tržních plodin	106
5.10:	Export nejvýznamnějších zemědělských komodit podle hodnoty (rok 2011, data v mil. US \$)	107

5.11:	Ložiska nerostných surovin	113
5.12:	Útoky naxalitů v letech 2008–2012	116
5.13:	Podíl energetických zdrojů na instalované kapacitě elektráren (stav k 30. 6. 2013).	121
5.14:	Rozmístění center informačních služeb a vybraných univerzit	130
5.15:	Hrubý domácí produkt na obyvatele ve finančním roce 2011–12	134
5.16:	Průměrný roční růst HDP na obyvatele v letech 2005–06 až 2010–11	135
7.1:	Schéma systému místní samosprávy	163
8.1:	Počet mandátů získaných ve volbách do Lók Sabha mezi lety 1951 a 2009	172
8.2:	Složení Lók sabha ve volebním období 2009–2014.	173
8.3:	Volební účast ve volbách do Lók sabha v roce 2004	174
8.4:	Podíl Indického národního kongresu na počtu mandátů ve volbách do Lók sabha v letech a) 2009 b) 1989 c) 1977 a d) 1967	175
10.1:	Rozmístění domů ve Vendajampatti podle příslušnosti domácností k jednotlivým džátí	192
10.2:	Rozmístění domácností ve Vendajampatti podle oboru zaměstnání	193
10.3:	Prostorové oddělení komunit ve Vendajampati	194
10.4:	Obchod s férovou cenou (Fair Price Shop) veřejného distribučního systému (PDS) ve Vendajampatti	194
10.5:	Využití půdy v okolí vesnice	195
10.6:	Zemědělská půda v okolí Vendajampatti v období sucha	196
10.7:	Neobdělávaná půda v okolí Vendajampatti	196
10.8:	Prijanka s rodinou	197
10.9:	Kavita s dcerou	198
10.10:	Prakáš s manželkou	198
10.11:	Madhura	199
10.12:	Párvatí	201

Seznam tabulek

1:	Srovnání Indie a Evropské unie	14
2.1:	Dlouhodobý vývoj podílu osob žijících pod hranicí chudoby, v % (srovnání dřívější metody Lakdawalovy komise a novější metody Tendulkarovy komise).	34
2.2:	Vývoj počtu a podílu osob žijících v Indii pod hranicí chudoby dle dat Světové banky	36
3.3:	Vývoj nerovnosti ve spotřebě (Giniho koeficient spotřebních výdajů na osobu)	39
2.3:	Podíl obyvatel žijících v chudobě, ve vícerozměrném chápání chudoby; srovnání let 1999 a 2006	45
3.1:	Náboženská struktura obyvatel Indie podle výsledků sčítání v letech 1961 a 2001	57
3.2:	Oficiální jazyky, uvedené v osmém dodatku ústavy	64
3.3:	Oficiální a uznané jazyky a jejich rozšíření v indických státech	67
3.4:	Obyvatelstvo venkova ve věku 15–59 let podle ekonomické aktivity: odhad pro fiskální rok 2011–12 a změna od roku 2004–05.	70
3.5:	Průměrná denní mzda mužů a žen ve fiskálním roce 2011–12.	72
3.6:	Výskyt podvýživy v sociálních skupinách žen (2005–06)	73
5.1:	Srovnání ekonomické struktury České republiky a Indie (podíl odvětví na tvorbě HDP v %)	96
5.2:	Průměrné tempo růstu reálného HDP hlavních ekonomických odvětví (v %)	98
5.3:	Velikostní struktura zemědělských farem a její vývoj	104
5.4:	Produkce vybraných plodin v roce 2011	105
5.5:	Podíl států na těžbě černého uhlí (hospodářský rok 2011–12)	114
5.6:	Státy s největším objemem těžby železné rudy (2011–12)	115
5.7:	Počet zvláštních ekonomických zón (SEZs) v indických státech (stav k 17. 7. 2013)	119
5.8:	Podíl hlavních odvětví zpracovatelského průmyslu na přidané hodnotě a zaměstnanosti registrovaného sektoru průmyslové výroby (finanční rok 2011–12).	120
5.9:	Největší indické ocelárny	123
5.10:	Největší korporace působící v hutnictví oceli	123

5.11: Největší indické ropné rafinerie (2013)	126
5.12: Ropné, chemické a petrochemické investiční regiony (PCPIR)	127
5.13: Hlavní centra outsourcingu v Indii	129
5.14: Největší korporace působící v oblasti počítačových služeb, software a programování	131
6.1: Počet zástupců jednotlivých států v Rádžja sabha (v roce 2013).	147
6.2: Premiéři Indie a jejich stranická příslušnost	148
6.3: Úroveň naplňování politických práv a občanských svobod v Indii podle zprávy organizace Freedomhouse (2014)	150
7.1: Počet paňčájatů jednotlivých úrovní	161
8.1: Národní politické strany	168

Seznam rámečků

1.1: Programy strukturálního přizpůsobení	25
1.2: Veřejný distribuční systém	27
2.1: Národní úřad pro výběrová šetření (NSSO) a měření chudoby	32
2.2: Potravinová bezpečnost	37
2.3: Indičtí miliardáři	38
3.1: Mánavadharmašástra (Manuův zákoník)	48
3.2: Sanskritizace	50
3.3: Demolice Báburovy mešity v Ajódhjá	60
3.4: Asociace žen pracujících v neformálním sektoru	74
3.5: Paradoxy vzdělávání v ladáckém Čangtangu	78
5.1: Indický čaj a obchod s čajem	107
5.2: Zelená revoluce	109
5.3: Navdánja – semenná banka	110
5.4: Liberalizace, bavlna a sebevraždy indických rolníků	111
5.5: Havárie v Bhópálu	124
5.6: Reliance Industries	125
5.7: Teleradiology Solutions a outsourcing v radiologii	128
5.8: Indický vědecký institut v Běngalúru	128
5.9: Firemní konglomerát Tata Group	131
5.10: Ekonomika Bollywoodu	132
6.1: Bábásáhab Ambédkar: Vzdělávej, agituj, organizuj!	139
6.2: Rozdělení pravomocí mezi federaci a státy	141
6.3: Změny ve vymezení států	142
6.4: Rozpočet centra a indických států	142
6.5: Lók sabha	144
6.6: Rádžja sabha	145
6.7: Stav národního ohrožení a vláda Indiry Gándhiové	146
6.8: Stav ohrožení státu	146
6.9: Premiér Manmóhan Sinh	149
6.10: Útoky na aktivisty spojené s žádostmi o informace	151
6.11: Úmrtí v důsledku podvýživy mezi dělníky na čajových plantážích v Ásámu	153
6.12: Anná Hazaré	154
7.1: Úrovně místní správy	157
7.2: Hlavní prvky reformovaného systému paňčájatů (73. dodatek ústavy)	159
7.3: Místní volby a komunální násilí v Mělaválávu	162
7.4: Kolkatský systém	164
8.1: Ideový profil Indického národního kongresu	169
8.2: Historie voleb do Lók sabha	171
9.1: Nevyužitá půda	178
9.2: Chronologie výstavby přehrady Sardár Saróvar	185

Summary

India: Society and Economy in Transition. Chapters from Human Geography of India.

Petr Daněk, Adam Čajka, Filip Chvátal, Petr Voda,
Lenka Zahrádková, Pavlína Zrůstová

Life has changed in India during the last quarter of the century. This book is concerned with social, economic and political changes, and their geography, during this period. These changes could be interpreted, at the most general level, as a manifestation of the latest wave of economic globalization, which started in the USA and Europe in the 1970s. Economic and political reforms of the Narasinha Rao's government after the 1991 fiscal crisis could be considered a part of the processes of economic globalization (as could the post-totalitarian and pro-market transition of formerly socialist countries in Central and Eastern Europe). There is no doubt about the influence of global processes on the development in India, and international institutions such as the International Monetary Fund and the World Bank have been significant agents of changes there. However, to interpret the processes, which have been changing the society and economy in India, as manifestations of mainly global and external processes would be too simplistic, ignoring the complexities of Indian social life.

The processes of economic globalization not only "struck upon" India but they created new stimuli for changes in the processes and conflicts already underway in India. One of the characteristic features of Indian society, and one of the major themes in this book, is the great divide between the elites and the poor and marginalized groups of society, and the social conflict resulting from this division. The reforms which initiated the current stage of economic growth in India were interpreted, following Corbridge and Harris (2000), as an "elite revolt" against the state, which, from the elite perspective, became too supportive of the interests of the poor, and stood in the way of their economic opportunities brought by globalization.

But changes resulting from the economic and political reforms have not been unidirectional, and they may have uncertain and unintended outcomes. It is certain that India has become the second fastest growing economy (among large economies). One of the important features of the economic growth has been the increase in the numbers and the influence of the middle classes, and most importantly those parts of middle classes which have been formed by predominantly young university graduates (as a consequence of the particular way the Indian economy transitioned). The long-lasting economic growth of India, and its material and visible outcomes in India, as well as changing Indian position in the global economy (such as a part of the BRICS group), has influenced positively the perception of India, its economy and society, among Indians. It also increased the self-confidence and expectations of educated middle classes, simultaneously with the changes in their life-styles. The elite, corporate-sector actors of reforms in the 1980s and 1990s might have aimed at limiting the power of the state, which stood in the way of their entrepreneurial opportunities, without

much consideration of interests of the “other” India, i.e. the poor and marginalized people. At present, many in the middle classes also want to change the character of the Indian state, from an institution which they consider to be corrupt, too bureaucratic, and siding with the interests of the old local and regional elites to a democratic and accountable state. It means they do not want to de-link themselves from the limitations of the state power, or make that power work more for their own interests (as many did in the generation of their parents in the early stages of the reforms). They want to establish an accountable institution which could achieve the balance between interests of (various) elites and the poor majority of the population.

The middle class support to the recent anti-corruption movement, led by Anna Hazare (discussed in Chapter 6), may be understood in this context. The objective of the movement, and the aspiration of the many among the new middle classes, is to transform the Indian state into an institution accountable to all social groups in India. Such a state could also facilitate the future transition of the Indian society, instead of making such transition more difficult by siding with one side of the social conflict.

The continuing legacies of ideas, discourses, and identities, established during the Indian nationalistic movement and early (Nehruvian) policies of independent state, have been another major theme penetrating most of the chapters of the book. The willingness of the new middle classes to make the state more democratic could, too, be understood as an expression of their collective national identity, which was created during the nationalistic movement.

The previous paragraphs, as well as most of the book, have stressed the processes of change, creating a new, growing, and for some “shining” India. However, steadiness and continuity is as significant a feature of contemporary India, as is change. The processes of economic, social and political transition, which have been changing India, are highly uneven in social as well as spatial terms. Some places, and life-styles of some groups of people, have changed considerably. Millions of educated English speaking professionals and business centres of major metropolitan regions are visible symbols of change. But other regions and life-styles of whole jatis (social groups) have not changed much. They have remained situated in traditional hierarchical constellations of power, and very often also in poverty. The concurrent growth, which has been socially and geographically uneven, and continuity resulted in an increase of social inequalities and regional disparities.

The description and interpretation of those inequalities and disparities is the major concern of the book. The discussion of the geography of economic processes has confirmed the increased spatial concentration of progressive branches of industry, and of new tertiary activities, in major agglomerations, in coastal regions, and in metropolitan areas of the states in the South and West of India. But even in the states with the fastest growing economy (such as Maharashtra, Gujarat, Tamil Nadu, or Haryana), the majority of population is living in rural areas where the life has changed less than in the metropolitan regions. Migration to growing centres has become the major “new” opportunity for many in the rural areas. Some other groups, living in the fastest-growing states, have experienced the changes more negatively. It has been evidenced by stress to which some groups of farmers were exposed, with high occurrence of farmers’ suicides in parts of rich states of Maharashtra, Karnataka or Tamil Nadu being the most tragic example.

The major objective of the book is to provide a more detailed geography of the contemporary social and economic transition of India than is the standard interpretation “growing South, backward North”. This scrutiny has indicated three types of regions in contemporary India

where the changes have been more rapid and more profound than elsewhere. The first type of “the regions of fast change” comprises the metropolitan regions, as mentioned above, and some corridors connecting those regions. Here, the economic growth has been stimulated by a greater integration into the global economy, and has been expressed as industrialization and growth of the tertiary sector, including IT-enabled business process outsourcing. In particular, the following regions occupy the most prominent place on the map of growing India: (1) Delhi and its metropolitan region in Uttar Pradesh and Haryana (Ghaziabad, Noida, Faridabad, Gurgaon, etc.); (2) the corridor between Ahmadabad and Pune with its focal point in Mumbai agglomeration; (3) Bangalore in Karnataka and Chennai in Tamil Nadu, and the corridor between them; (4) Hyderabad in Andhra Pradesh (in Telangana since 2014); these are followed, with a bit less of glory, by agglomeration of Kolkata, the development corridor between Ahmadabad and Delhi, industrial and business centres such as Visakhapatnam, Coimbatore, Kochi, Mangalore and Chandigarh.

The second type of regions of fast change comprises peripheral, mostly tribal regions, located mainly in the Northeast (states of Mizoram, Tripura, Meghalaya, Manipur, Sikkim), and in the mountains in the North (Himachal Pradesh, Ladakh). Here, the major source of growth has been the central state grants and developmental programmes, motivated by the efforts to eradicate poverty and to secure the territorial integrity of the state (in response to separatist movements in the Northeast). It resulted in large-scale changes in regional economy and life-styles of population, and in a significant decline of both the income and multidimensional poverty (but the incidence of poverty in Mizoram and Manipur is still above the all-India average).

The third type of fast-changing regions is formed by areas rich in natural resources, mostly in the Eastern states of Odisha, Jharkhand and Chhattisgarh, and in several hilly and forested areas elsewhere. Here, the changes have been stimulated by a specific form of integration into the global economy, based on extraction and manufacturing of local natural resources, mainly minerals such as coal, iron ore or bauxite, but also timber or water. Such integration has led to an increase in regional HDP, but due to the ownership structure of investment most of the profit has been channelled outside the region while degraded ecosystems remain in place. At the same time, the local population has been losing some of their land, landscape, water, symbolic places, and traditional sources of living. The “development” is perceived negatively in those regions, and is a source of bitter protests against big developmental projects (with the support of armed Naxalite movement being one expression of such protests). But the opposition to “destructive development” is also a source of environmental movements which struggle not only to protect local ecosystems from degradation and local population from eviction but also suggest alternative ways of development. Such alternatives take into account the interests of the local communities more than the interests of the Indian and global capital.

Outside of these fast-changing regions, there remains a large number of “slowly-changing” regions. The way of life has changed everywhere in India during the last quarter of century (as it did in Europe). But when compared to the speed of changes in the types of regions described above, there are many regions which could be characterized as lagging behind. It is the case of major parts of non-metropolitan countryside, and in particular large agricultural areas in Uttar Pradesh, Bihar, Madhya Pradesh, Chhattisgarh, and parts of Jharkhand, West Bengal and Assam. This is the major area of concentration of people living in poverty, even at the global scale. It is poverty in its absolute sense, and defined very narrowly in India, even after the recent change in the methodology established by the Tendulkar commission.

This large, mostly agricultural and poor region in the North and East of India can be characterised not only by widespread poverty, but also by entrenched old values of social inequality and discrimination. Dalits, tribes and women are disadvantaged in most areas in India, but the acceptance of old values of social hierarchy and inequality is rooted more deeply in the traditional, predominantly agricultural, and poor regions of the North, than in the regions where society has been experiencing faster changes. Traditional patriarchal values are expressed in such profound spheres of life as family planning and gender specific abortions, or in demographic behaviour more generally. They have contributed to both the continuation of the different course of demographic processes in the North and the increase in its share in the Indian population.

To sum up, the social conflict in India has its geography. It can be seen in the spatial division of Indian cities and villages, or, at a more general scale, in the concentration of wealth in some of the growing regions, taking place simultaneously with the concentration of poverty. Also the environmental conflict, which was mentioned above as a consequence of the “destructive” nature of the development based on extraction of natural resources (and is discussed in Chapter 9), has its typical geography. Water is brought to the fields in lowlands from reservoirs that flooded valleys and houses upstream; coal and minerals from highland quarries are processed in industrial zones near towns or ports (or abroad); timber from mountains is used in cities. Ecosystems in regions rich in natural resources, and their population, including tribal population (adivasis, who are disproportionally represented in the hilly and forested areas), have been paying for the economic growth in the Indian metropolises.

Indian environmental movements have been promoting alternatives to destructive development, which has placed some regions and some communities against geographically distant regions and communities. Also some social movements, especially middle class movement against corruption and for a democratic transition of the state (as mentioned above), have been promoting an alternative to the prevailing understanding of the state as an instrument in the struggle for resources between different social groups. We consider both of these types of movements as progressive forces which can lead to deep changes in understanding the objectives of future development of Indian society and economy, from the current uncritical stress on economic growth, to a more socially, economically and environmentally sustainable development.

Contents

- 1 Looking for a Formula of Growth: Economic Policy
- 2 New Economic Policy, Poverty, and Inequality
- 3 Unity in Diversity? Dividing Lines in Society
- 4 Demographic Window of Opportunity?
- 5 Economy: Structural Changes and New Economic Geography
- 6 World's Largest Democracy? Political System and Human Rights
- 7 Democratization from Below? Developing the System of Local Self-Governance
- 8 Party System, Political Parties, and Geography of Electoral Support
- 9 Environment, Development, and Environmental Movements
- 10 Life in the Countryside: Vendajampatti Village

List of Figures

- 1: The administrative map of India (as of 2013)
- 2: Population density and urban agglomerations with more than 1 million inhabitants (2011)
- 3: The political map of the European Union and India
- 1.1: Growth of the GDP between 1955–56 and 2007–08 (per cent, five-year moving averages)
- 1.2: Four phases of economic growth
- 1.3: Share of export in the GDP (per cent)
- 2.1: Share of population living below poverty line (per cent, financial year 2004-05); Comparison of various definitions of poverty
- 2.2: Gini coefficient for interstate differences in GDP per capita
- 2.3: Share of population living below poverty line (per cent, financial year 2009-10); Tendulkar Commission methodology
- 2.4: Index of human development (2011)
- 2.5: Average number of working days per rural household within Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Act (MGNREGA) in financial year 2010-11
- 3.1: Share of Scheduled Castes people (dalits) in the State population (per cent, 2011)
- 3.2: Share of Scheduled Tribes people (adivasis) in the State population (per cent, 2011)
- 3.3: Share of Muslims in the State population (per cent, 2001)
- 3.4: Share of Christians in the State population (per cent, 2001)
- 3.5: Language families and official languages
- 3.6: Share of population with hindi as a mother tongue (per cent, 2011)
- 3.7: Share of population with urdu as a mother tongue (per cent, 2011)
- 3.8: Economic activity rate of men and women older than 15 years, in different social groups (usual employment status method), in 2012-2013 (per cent)
- 3.9: Literacy rate in district population (per cent, 2011)
- 4.1: Population increase during 1950-2010 (left axis: absolute population number increase; right axis: average relative yearly population increase, in per cent)
- 4.2: The UN population prognosis: high, medium and low variant
- 4.3: Evolution of life expectancy at birth: comparison of India and the Czech Republic (ČR)
- 4.4: Life expectancy at birth, males (average of 2006-2010, bigger states)
- 4.5: Life expectancy at birth, females (average of 2006-2010, bigger states)
- 4.6: Infant mortality rate (average of 2009-2011)
- 4.7: Total fertility rate (during 1950–2010) and medium variant of total fertility rate projection (period since 2010-2015)
- 4.8: Total fertility rate in States (average of 2009–2010)
- 4.9: Total fertility rate of women with different level of education
- 4.10: Number of girls per 1000 boys in the age group 0–6 years (1971 - 2011)
- 4.11: Number of boys per 1000 girls in the age group 0–6 years (2011)
- 5.1: Evolution of the share of basic economic sectors in the GDP during 1991 - 2012 (per cent)
- 5.2: Average real growth rates of main branches of the economy (per cent, five-year moving averages)

- 5.3: Share of main branches of economy in aggregate Foreign Direct Investment (FDI) in India (per cent, aggregate FDI from April 2000 to August 2013)
- 5.4: Share of basic sectors of economy in the GDP (left) and employment (right); per cent, financial year 2011-12
- 5.5: Long-term average annual precipitation
- 5.6: Total arable land and irrigated agricultural land in States (States with more than 1 million hectares of agricultural land)
- 5.7: Major cropping regions, and total production, of paddy and wheat in States (agricultural year 2008-09, 1000 tonnes)
- 5.8: Major cropping regions of millet, sorghum, and pulses
- 5.9: Major cropping regions of selected cash crops
- 5.10: Export value of major agricultural commodities (2011, in v millions of US\$)
- 5.11: Major regions of mineral resources
- 5.12: Number of Naxalite attacks per 100 000 population (during 2008 - 2012)
- 5.13: Structure of energy resources of power production (installed capacity structure) (as of 30th June, 2013)
- 5.14: Major centres of information services, and major universities
- 5.15: Gross Domestic Product per capita (Indian rupees, financial year 2011-12)
- 5.16: Average growth of the GDP per capita, from 2005-06 to 2010-11 (per cent)
- 7.1: System of local self-government (Panchayati Raj)
- 8.1: Number of mandates for major political parties in the Lok Sabha elections (from 1951 to 2009)
- 8.2: Party structure of Lok Sabha after the 2009 elections
- 8.3: Electoral turnout in the 2004 Lok Sabha elections
- 8.4: Share of mandates for the Indian National Congress in the Lok Sabha elections in a) 2009, b) 1989, c) 1977, and d) 1967
- 10.1: Distribution of houses in Vendayampatti village, Tamil Nadu, with respect to jati
- 10.2: Distribution of households in Vendayampatti village, Tamil Nadu, with respect to employment
- 10.3: Spatial division of social groups in Vendayampatti village
- 10.4: Fair Price Shop of the Public Distribution System (PDS) in Vendayampatti village
- 10.5: Land-use in and around Vendayampatti village
- 10.6: Agricultural land near Vendayampatti village during dry period
- 10.7: Non-arable land near Vendayampatti village
- 10.8: Prianka with her family
- 10.9: Kavita with her daughter
- 10.10: Prakash and his wife
- 10.11: Madhura
- 10.12: Parvati

Seznam států a federálních teritorií (stav 2013)

Název státu		
<i>Česky</i>	<i>Anglicky</i>	<i>Zkratka</i>
Ándhrapradéš	Andhra Pradesh	AP
Arunáčalpradéš	Arunachal Pradesh	AR
Ásám	Assam	AS
Bihár	Bihar	BR
Čhattísgarh	Chhattisgarh	CT
Džammú a Kašmír	Jammu & Kashmir	JK
Džhárkhand	Jharkhand	JH
Góa	Goa	GA
Gudžarát	Gujarat	GJ
Harijána	Haryana	HR
Himáčalpradéš	Himachal Pradesh	HP
Karnátaka	Karnataka	KA
Kérala	Kerala	KL
Madhjaipradéš	Madhya Pradesh	MP
Maháráštra	Maharashtra	MH
Manípur	Manipur	MN
Méghálaj	Meghalaya	ML
Mizórám	Mizoram	MZ
Nágsko	Nagaland	NL
Odiša	Odisha	OR
Paňdžáb	Punjab	PB
Rádžasthán	Rajasthan	RJ
Sikkim	Sikkim	SK
Tamilnádu	Tamil Nadu	TN
Tripura	Tripura	TR
Uttarákhand	Uttar Pradesh	UL
Uttarpradéš	Uttarakhand	UP
Západní Bengálsko	West Bengal	WB
<i>Federální teritorium</i>	<i>Union Territory:</i>	
Andamany a Nikobary	Andaman & Nicobar Islands	AN
Čandígarh	Chandigarh	CH
Dádra a Nagar Havéli	Dadra & Nagar Haveli	DN
Daman a Diú	Daman & Diu	DD
Dillí	Delhi	DL
Lakadivy	Lakshadweep	LD
Puttuččéri	Puducherry	PY
INDIE	INDIA	IN

Poznámka: zkratky států použity v Rejstříku geografických názvů

Rejstřík geografických názvů

Název česky	Název anglicky	Druh objektu	Stát/teritorium
Adžmér	Ajmer	sídlo	RJ
Agartala	Agartala	správní středisko státu	TR
Ágra	Agra	sídlo	UP
Ahmadábád	Ahmedabad	sídlo	GJ
Áizal	Aizawl	správní středisko státu	MZ
Ajodhja	Ayodhya	sídlo	UP
Álčí	Alchi	sídlo	JK
Alígarh	Aligarh	sídlo	UP
Alleppi (Ambálapula)	Alleppey (Alappuzha)	sídlo	KL
Amarkantak	Amarkantak	sídlo	MP
Ambála	Ambala	sídlo	HR
Ámbér	Amber	sídlo	RJ
Amritsar	Amritsar	sídlo	PB
Anajmudí	Anamudi	vrchol	KL
Andamany	Andaman Islands	souostroví	AN
Anší NP	Anshi	národní park	KA
Árávalí	Aravalli	pohoří	RJ, GJ, HR
Ásánsól	Asansol	sídlo	WB
Aurangábád	Aurangabad	sídlo	MH
Bádámí	Badami	sídlo	KA
Badrínáth	Badrinath	sídlo	UL
Baghélkhand	Baghelkhand (Bagelkhand)	historický region	MP
Baitarání	Baitarani	řeka	OR
Balághát	Balaghat	sídlo	MP
Balángír	Balangir	sídlo	OR
Balimela	Balimela	vodní nádrž	OR
Balphakram	Balphakram	národní park	ML
Bandhavgarh	Bandhavgarh	národní park	MP
Bandípur	Bandipur	národní park	KA
Bannerghatta	Bannerghatta	národní park	KA
Banságar	Bansagar	vodní nádrž	MP
Bánsvára	Banswara	sídlo	RJ
Barak	Barak	řeka	AS
Barauni	Barauni	sídlo	BR
Baréli	Bareilly	sídlo	UP
Barnagar	Barnagar	sídlo	MP
Barren	Barren	ostrov	AN

Název česky	Název anglicky	Druh objektu	Stát/teritorium
Bélgáon	Belgaum	sídlo	KA
Béngalúru	Bangalore (Bengaluru)	správní středisko státu	KA
Bétlá	Betla	národní park	JH
Bétva	Betwa	řeka	MP, UP
Bhadra	Bhadra	řeka	KA
Bhadra	Bhadra	národní park	KA
Bhadrávatí	Bhadravati	sídlo	MH
Bhagván Mahávír	Bhagwan Mahavir	národní park	GA
Bhákhrá-Nangal	Bhakra-Nangal	vodní nádrž	HR
Bhandára	Bhandara	sídlo	MH
Bharuč	Bharuch	sídlo	GJ
Bhíma	Bhima	řeka	MH, KA
Bhítarkaniká	Bhitarkanika	rezervace	OR
Bhópál	Bhopal	správní středisko státu	MP
Bhuvaněšvar	Bhubaneswar	správní středisko státu	OR
Bhílái	Bhilai	sídlo	JH
Bídar	Bidar	sídlo	KA
Bidžápur	Bijapur	sídlo	KA
Bíkánér	Bikaner	sídlo	RJ
Bíláspur	Bilaspur	sídlo	CT
Bjás	Beas	řeka	PB
Bódhgaja	Bodh Gaya	sídlo	BR
Bókáró	Bokaro Steel City	sídlo	JH
Bókša	Buxa	národní park	WB
Bomdila	Bomdila	sídlo	AR
Bráhmaní	Brahmani	řeka	OR
Brahmaputra	Brahmaputra	řeka	AS
Bundélkhand	Bundelkhand	historický region	MP, UP
Burnpur	Burnpur	sídlo	WB
Campbell Bay	Campbell Bay	národní park	AN
Čambal	Chambal	řeka	MP, RJ, UP
Čampánér	Champaner	sídlo	GJ
Čanáb	Chenab	řeka	JK
Čandanagar	Chandannagar	sídlo	WB
Čandígarh	Chandigarh	správní středisko státu	HR, PB
Čandra	Chandra	řeka	HP
Čandrapur	Chandrapur	sídlo	MH
Čennaj	Chennai	správní středisko státu	TN
Čerápuňdí	Cherrapunji	sídlo	ML

Název česky	Název anglicky	Druh objektu	Stát/teritorium
Čhampáí	Champai	sídlo	MZ
Čiňčvad	Chinchwad	sídlo	MH
Čhindvára	Chhindwara	sídlo	MP
Čhótá Nágpur	Chota Nagpur Plateau	plošina	JH, CT, WB
Čítágaónské hory	Chittagong Mountains	pohoří	TR
Čólské pohoří	Chola Mountains	pohoří	SK
Dáciágám	Dachigam	národní park	JK
Dekánská (Dakšinská)	Deccan (Dakshin)	plošina	MH, MP, KA
Daman	Daman	správní středisko svazového teritoria	DD
Damódar	Damodar	řeka	JH, WB
Dárdžiling	Darjeeling	sídlo	WB
Débar	Dhebar	jezero	RJ
Déhrádún	Dehradun	správní středisko státu	UL
Dhanbád	Dhanbad	sídlo	JH
Dharamsála	Dharamsala	sídlo	HP
Dharásuram	Darasuram	sídlo	TN
Dháraví	Dharavi	slum	MH
Dhaulíganga	Dhaulti Ganga	řeka	UL
Dibrugarh	Dibrugarh	sídlo	AS
Dibru-Sáikhova	Dibru-Saikhowa	národní park	AS
Dillí	Delhi	správní středisko svazového teritoria	DL
Dimapur	Dimapur	sídlo	NL
Dispur	Dispur	správní středisko státu	AS
Doáb	Doab	historické území	UP
Dolní ganžská nížina	Lower Gangetic Plain	nížina	BR, WB
Dolvi	Dolvi	sídlo	MH
Duár	Duars (Dooars)	nížina	AS, WB
Dudhvá	Dudhwa	národní park	UP
Durg	Durg	sídlo	CT
Durgápur	Durgapur	sídlo	WB
Dvárka	Dwarka	sídlo	GJ
Džabalpur	Jabalpur	sídlo	MP
Džagdálpur	Jagdarpur	sídlo	CT
Džaintija	Jaintia	pohoří	ML
Džádžpur	Jajpur	sídlo	OR
Džajpur	Jaipur	správní středisko státu	RJ
Džajšalmér	Jaisalmer	sídlo	RJ
Džaldápára	Jaldapara	národní park	WB
Džalpaigurí	Jalpaiguri	sídlo	WB

Název česky	Název anglicky	Druh objektu	Stát/teritorium
Džammú	Jammu	správní středisko státu	JK
Džámnagar	Jamnagar	sídlo	GJ
Džamšédpur	Jamshedpur	sídlo	JH
Džéjpur	Jeypore	sídlo	OR
Džhánsí	Jhansi	sídlo	UP
Džihlam	Jhelum River	řeka	JK
Džódhpur	Jodhpur	sídlo	RJ
Džórhát	Jorhat	sídlo	AS
Džunágadh	Junagadh	sídlo	GJ
Élamalai	Anaimalai (Anamala) Hills	pohoří	KL, TN
Erávikulam	Eravikulam	národní park	KL
Farídábád	Faridabad	sídlo	HR
Fatéhpur Síkrí	Fatehpur Sikri	sídlo	UP
Gaja	Gaya	sídlo	BR
Galathea	Galathea	národní park	AN
Gándak	Gandaki	řeka	BR
Gándhí Ságár	Gandhi Sagar	vodní nádrž	MP
Gandhínagar	Gandhinagar	správní středisko státu	GJ
Ganga	Ganga (Ganges)	řeka	UL, UP, BR, WB
Gangótrí	Gangotri	sídlo, národní park	UL
Gángtók	Gangtok	správní středisko státu	SK
Ganzská nížina	Gangetic Plain	nížina	UP, BR, WB, DL, HR
Garhvál	Garhwal	region	UL
Garó	Garo Hills	pohoří	ML
Ghághra	Ghaghara	řeka	UP, BR
Gházíjábád	Ghaziabad	sídlo	UP
Gír	Gir	národní park	GJ
Gírnár	Girnar	sídlo, pohoří	GJ
Gódavari	Godavari	řeka	MH, AP
Gómatí	Gomati	řeka	UP
Gópálpur	Gopalpur	sídlo	OR
Górakhpur	Gorakhpur	sídlo	UP
Goričen	Gorichen	vrchol	AR
Górumár	Gorumara	národní park	WB
Góvind	Govind	národní park	UL
Gugamal	Gugamal	národní park	MH
Guindí	Guindy	národní park	TN
Gulbarga	Gulbarga	sídlo	KA
Gulmarg	Gulmarg	sídlo	JK

Název česky	Název anglicky	Druh objektu	Stát/teritorium
Gumtí	Gumti	rezervace	TR
Guntúru	Guntur	sídlo	AP
Gurgáon	Gurgaon	sídlo	HR
Gurušikhar	Guru Shikhar	vrchol	RJ
Guváhátí	Guwahati	sídlo	AS
Gválíjar (Gird)	Gwalior	sídlo	MP
Haidarábád	Hyderabad	správní středisko státu	AP
Haldijá	Haldia	sídlo	WB
Halfong	Halfong	sídlo	AS
Hampi	Hampi	sídlo	KA
Hapoli	Hapoli	sídlo	AR
Hardvár	Haridwar	sídlo	UL
Háura	Howrah/Haora	sídlo	WB
Hazárbág	Hazaribagh	národní park	JH
Hemis	Hemis	národní park	JK
Hirá kud	Hirakud	vodní nádrž	OR
Horní ganžská nížina	Upper Gangetic Plain	nížina	UP, HR, DL
Hublí	Hubli	sídlo	KA
Huglí	Hooghly (Hugli)	řeka, sídlo	WB
Iláhábád	Allahabad	sídlo	UP
Imphál	Imphal	správní středisko státu	MN
Indaur	Indore	sídlo	MP
Indoganžská nížina	Indo-Gangetic Plain	nížina	PB, HR, UP, BR, WB
Indrávatí	Indravati	řeka, národní park	CT
Itánagar	Itanagar	správní středisko státu	AP
Jamuna	Jamuna	řeka	UL, UP, HR, DL
Jamunotrí	Yamunotri	sídlo	UL
Jánám	Janam	sídlo	PY
Dálské jezero (jezero Dál)	Dal	jezero	JK
Káčaňdzunga	Kangchenjunga (Khangchendzonga)	vrchol, národní park	SK
Kaččské bažiny	Rann of Kachchh	bažiny	GJ
Kaččský záliv	Gulf of Kachchh	záliv	GJ
Kaigá	Kaiga	sídlo	KA
Kákrápár	Kakrapar	sídlo	GJ
Káladán	Kaladan	řeka	MZ
Kalikat/Kóžikkód	Calicut/Kozhikode	sídlo	KL
Kalinga	Kalinga	historický region	OR, AP
Kalinganagar	Kalinganagar	sídlo	OR
Kalján	Kalyan	sídlo	MH

Název česky	Název anglicky	Druh objektu	Stát/teritorium
Kaljání	Kalyani	sídlo	WB
Káلكá	Kalka	sídlo	HR
Kalpakkam	Kalpakkam	sídlo	TN
Kálpí	Kalpi	sídlo	UP
Kalsubái	Kalsubai Peak	vrchol	MH
Kameng	Kameng	řeka	AP
Kanánnúr	Cannanore	sídlo	KL
Káňčípúram	Kanchipuram	sídlo	TN
Kángérghátí	Kangerghati	národní park	CT
Kangrá	Kangra Valley	údolí	HP
Kanhá	Kanha	národní park	MP
Kanjákumáří	Kanyakumari (dříve Cape Comorin)	sídlo, mys	TN
Kannódž	Kannauj	sídlo	UP
Kánpur	Kanpur	sídlo	UP
Karaikkál	Karaikal	sídlo	PY
Karákóram	Karakoram	pohoří	JK
Kargjak	Kargyak	sídlo	JK
Kasái	Kasai (Kangsabati)	řeka	WB
Kásu Brahmánand Reddí	Kasu Brahmananda Reddy	národní park	AP
Katak	Cuttack	sídlo	OR
Káthijávár	Kathiawar	poloostrov	GJ
Kavarattí	Kavaratti	správní středisko svazového teritoria	LD
Kavarattí	Kavaratti Island	atol	LD
Kávéri	Kaveri	řeka	KA, TN
Kázírangá	Kaziranga	národní park	AS
Kédárnáth	Kedarnath	sídlo	UL
Kejbul Lámdžáo	Keibul Lamjao	národní park	MN
Kén	Ken	řeka	MP, UP
Keoladeo	Keoladeo	národní park	RJ
Khadžuráho	Khajuraho	sídlo	MP
Khambát	Khambhat	sídlo	GJ
Khambátský záliv	Gulf of Khambhat	záliv	GJ
Khándéš	Khandesh	historický region	MH
Kharágpur	Kharagpur	sídlo	WB
Khási	Khasi	pohoří	ML
Khonoma	Khonoma	sídlo	NL
Khópólí	Khopoli	vodní nádrž	MH
Kišanganga	Kishanganga	řeka, vodní nádrž	JK
Kištvár	Kishtwar	národní park	JK

Název česky	Název anglicky	Druh objektu	Stát/teritorium
Kóčín	Kochin	sídlo	KL
Kodungallur	Kodungallur	sídlo	KL
Kóhíma	Kohima	správní středisko státu	NL
Kójamputtúr	Coimbatore	sídlo	TN
Kójna	Koyna	řeka, vodní nádrž	MH
Kólhápur	Kolhapur	sídlo	MH
Kolkata	Kolkata (dříve Calcutta)	správní středisko státu	WB
Kóllam	Kollam	sídlo	KL
Kónárak	Konark	sídlo	OR
Kórba	Korba	sídlo	CT
Koromandelské pobřeží	Coromandel Coast	nížina	TN, AP
Kósi	Kosi	řeka	BR
Kóta	Kota	sídlo	RJ
Kottagudém	Kothagudem	sídlo	AP
Kovilappal	Kovilappal	sídlo	TN
Kóžikkót (Kalikat)	Kozhikode (Calicut)	sídlo	KL
Krišna	Krishna	řeka	MH, KA, AP
Kudrérmukh	Kudremukh	národní park	KA
Kudulúr	Kudallur	sídlo	KL
Kultí	Kultí	sídlo	WB
Kuru	Kuru	historický region	HR, PB
Kušínagar	Kushinagar	sídlo	UP
Kymore	Kymore	sídlo	MP
Ladákh	Ladakh	region	JK
Lakadivy	Lacadives	ostrovy	LD
Lakhnaú	Lucknow	správní středisko státu	UP
Lakkavalli	Lakkavalli	sídlo	KA
Langthabal	Langthabal	vrchol	MN
Léh	Leh	sídlo	JK
Leitha (Tang)	Letha (Tang) Range	pohoří	MN
Linganamakki	Linganamakki Dam	vodní nádrž	KA
Lóhit	Lohit	řeka	AR
Lóktak	Loktak	jezero	MN
Lónávla	Lonavla	sídlo	MH
Ludhijána	Ludhiana	sídlo	PB
Lúní	Luni	řeka	RJ, GJ
Mačilípatnam	Machilipatnam	sídlo	AP
Mádhav	Madhav	národní park	MP
Madurai	Madurai	sídlo	TN
Magadhsko	Magadha	historický region	BR

Název česky	Název anglicky	Druh objektu	Stát/teritorium
Mahábálipuram	Mahabalipuram (Mamalla-puram)	sídlo	TN
Mahánadí	Mahanadi	řeka	CT, OR
Mahátmy Gándhího	Mahatma Gandhi	národní park	AN
Mahávír Harina Vanasthalí	Mahaveer Harina Vanasthali	národní park	AP
Máhi	Mahé (Mayyazhi)	sídlo	PY
Maikal	Maikal	pohoří	CH
Maisúr	Mysore	sídlo	KA
Maisúrská přehrada	Mysore Dam	vodní nádrž	KA
Malabarské pobřeží	Malabar Coast	pobřeží	KL
Malappuram	Malappuram	sídlo	KL
Malla	Malla	historický region	BR
Málva	Malva	plošina	PB
Manálí	Manali	sídlo	HP
Manas	Manas	řeka, národní park	AS
Mandla	Mandla Plant Fossils	národní park	MP
Maňdžra	Manjira (Manjra)	řeka	MH, KA, AP
Mangalúru	Mangalore	sídlo	KA
Mannárský záliv	Gulf of Mannar	záliv, národní park	TN
Manóharpur	Manoharpur	sídlo	BR
Márvár	Marwar	historický region	RJ
Mathura	Mathura	sídlo	UP
Matsja	Matsya	historický region	RJ
Mawsynram	Mawsynram	sídlo	ML
Mérath	Meerut	sídlo	UP
Méttupálaijam	Mettupalayam	sídlo	TN
Métúr	Mettur	vodní nádrž	TN
Mévár	Mewar	historický region, plošina	RJ
Middle Button Island	Middle Button Island	národní park	AN
Minikój	Minicoy	ostrov	LD
Mízóské pohoří	Mizo Hills	pohoří	MZ
Móllem	Mollem	národní park	GA
Mouling	Mouling	národní park	AR
Mount Ábú (Ábú)	Mount Abu (Abu)	sídlo	RJ
Mount Harriett	Mount Harriett	národní park	AN
Mrugavaní	Mrugavani	národní park	AP
Mudumálai	Mudumalai	národní park	TN
Mukurthi	Mukurthi	národní park	TN
Mulší	Mulshi	vodní nádrž	MH
Mumbai	Mumbai (dříve Bombay)	správní středisko státu	MH

Název česky	Název anglicky	Druh objektu	Stát/teritorium
Mumbai High	Mumbai High	ropné pole/plošina	Arabské moře
Mundanthuria-Kalakad	Mundanthuria-Kalakad	národní park	TN
Mungér	Munger	sídlo	BR
Murlen	Murlen	národní park	MZ
Nabádvíp	Nabadwip	sídlo	WB
Nagáon	Nagaon	sídlo	AS
Nágapattnam	Nagapattinam	sídlo	TN
Nágárdžuna Ságár	Nagarjuna Sagar	vodní nádrž	AP
Nágarhol	Nagarhole	národní park	KA
Nágaur	Nagaur	sídlo	RJ
Nágda	Nagda	sídlo	MP
Nágpur	Nagpur	sídlo	MH
Nallamalai	Nallamala Hills	pohoří	AP
Namdapha	Namdapha	národní park	AR
Naméri	Nameri	národní park	AS
Nandádéví	Nanda Devi	národní park	UL
Narkóndam	Narcondam Island	ostrov	AN
Narmada	Narmada	řeka	MP, MH, GJ
Národní park Indíry Gándhíové	Indira Gandhi	národní park	TN
Národní park Jima Corbetta	Corbett National Park	národní park	UL
Nášik	Nashik	sídlo	MH
Náthu-la	Nathu La	průsmyk	SK
Navagáon	Nowgaon	sídlo, národní park	MP
Naví Mumbai	Navi Mumbai	sídlo	MH
Nellúr	Nallur	sídlo	TN
Nikobary	Nicobares	souostroví	AN
Nílgiri	Nilgiri	pohoří	TN, KL
Nizámábád	Nizamabad	sídlo	AP
Nížký Himálaj	Lower Himalayan Range	pohoří	JK, HP, UL
Noida	Noida	sídlo	UP
Nókrék	Nokrek	národní park	ML
North Button Island	North Button Island	národní park	AN
Nóvamundí	Noamundi	sídlo	JH
Nové Dillí	New Delhi	správní středisko svazového teritoria	DL
Ntangki	Ntangki	národní park	NL
Nyegyí Kansang	Nyegyí Kansang	vrchol	AR
Orang	Orang	národní park	AS
Óttakamandu (Ooty)	Udagamandalam (Ooty)	sídlo	TN

Název česky	Název anglicky	Druh objektu	Stát/teritorium
Palamu	Palamu	okres	JH
Palání	Palani Hills	pohoří, národní park	TN
Palásí	Plassey	sídlo	WB
Pálitána	Palitana	sídlo	GJ
Páلكonda	Palkonda Hills	pohoří	AP
Paňdžim	Panaji	správní středisko státu	GA
Pangong Tso	Pangong Tso	jezero	JK
Pánípat	Panipat	sídlo	HR
Panna	Panna	sídlo, národní park	MP
Papanasam	Papanasam	vodní nádrž	TN
Pápkónða	Papikonda	národní park	AP
Paradíp	Paradip	sídlo	OR
Pátan	Patan	sídlo	GJ
Patkwain	Patkwain	pohoří	AR, NL
Patna	Patna	správní středisko státu	BR
Pattadakal	Pattadakal	sídlo	KA
Páva	Pava	sídlo	UP
Pěňč	Pench	národní park	MP
Pěnnáru	Penner (Pennar)	řeka	KA, TN
Périjár	Periyar	řeka, národní park	KL
Phawngpui (Modrá hora)	Phawngpui (Blue Mountain)	vrchol, národní park	MZ
Pikara	Pykara	sídlo	TN
Pilání	Pilani	sídlo	RJ
Pimpří	Pimpri	sídlo	MH
Pindžaur	Pinjore	sídlo	HR
Pókarán	Pokhran	sídlo	RJ
Pónmudí	Ponmudi	rezervace	KL
Pónnání	Ponnani	řeka, sídlo	KL
Pórbandar	Porbandar	sídlo	GJ
Port Blair	Port Blair	správní středisko svazového teritoria	AN
Pouštní	Desert	národní park	RJ
Prajág	Prayag	sídlo	UP
Pránhita	Pranhita	řeka	MH, AP
Přímořský národní park	Marine National Park	národní park	GJ
Púna	Pune (Poona)	sídlo	MH
Purí	Puri	sídlo	OR
Purnija	Purnia	sídlo	BR
Puttuččéři	Puducherry	správní středisko svazového teritoria	PY

Název česky	Název anglicky	Druh objektu	Stát/teritorium
Rádžádží	Rajaji	národní park	UL
Rádžkót	Rajkot	sídlo	GJ
Rádžmahal	Rajmahal Hills	pohoří	JH
Rádžpútána	Rajputana	historický region	RJ
Rájpur	Raipur	správní středisko státu	CT
Rámganga	Ramganga	řeka	UL, UP
Rana Pratap Sagar	Rana Pratap Sagar	vodní nádrž	RJ
Ráňčí	Ranchi	správní středisko státu	JH
Rání Džhání NP	Rani Jhansi NP	národní park	AN
Ránígaňdž	Raniganj	sídlo	WB
Ranthambór	Ranthambore	národní park	RJ
Ratnágiri	Ratnagiri	sídlo	MH
Ráví	Ravi	řeka	HP, PB
Rowa	Rowa	rezervace	TR
Rudraságar	Rudrasagar	jezero	TR
Rúrkéla	Rourkela	sídlo	OR
Rurkí	Roorkee	sídlo	UL
Sábarí	Sabari	řeka	OR, CT, AP
Sábarmátí	Sabarmati	řeka	RJ, GJ
Saddle Peak	Saddle Peak	vrchol, národní park	AN
Saháranpur	Saharanpur	sídlo	UP
Sahjadrí (Západní Ghát)	Sahyadri	pohoří	MH, KA
Salíma Aliho	Salim Ali	národní park	JK
Sámbhar	Sambhar	jezero	RJ
Sanand	Sanand	sídlo	GJ
Sáňčí	Sanchi	sídlo	MP
Sandžaj Gándhí NP	Sanjay Gandhi NP	národní park	MH
Sandžajův	Sanjay	národní park	MP
Saramati	Saramati	vrchol	NL
Sárnáth	Sarnath	sídlo	UP
Satladž	Sutlej	řeka	HP, PB
Sátmála	Satmala	pohoří	MH
Sátpurá	Satpura	vodní nádrž, národní park	MP
Sátpurá, pohoří	Satpura Range	pohoří	MP, MH
Sauráštra	Saurashtra	historický region	GJ
Se La	Sela Pass	průsmyk	AR
Sélam	Salem	sídlo	TN
Sepahajdzála	Sepahijola	rezervace	TR
Siačen	Siachen	ledovec	JK
Siang	Siang	řeka	AR

Název česky	Název anglicky	Druh objektu	Stát/teritorium
Silent Valley NP	Silent Valley NP	národní park	KL
Silvassa	Silvassa	správní středisko svazového teritoria	DN
Simlipál	Simlipal	národní park	OR
Sindhudurg	Sindhudurg	sídlo	MH
Singalílá	Singalila	pohoří	SK, WB
Singalílá NP	Singalila	národní park	WB
Sirsa	Sirsa	sídlo	HR
Siválík	Sivalik	pohoří	JK, HP, UL
Sólápur	Solapur	sídlo	MH
Són	Son	řeka	MP, UP, BR
Sónpur	Sonepur	sídlo	OR
South Button Island	South Button Island	národní park	AN
Střední ganžská nížina	The Middle Ganga Plain	nížina	UP, BR
Sualkači	Sualkuchi	sídlo	AS
Subansiri	Subansiri	řeka	AR, AS
Subarnarékhá	Subarnarekha	řeka	JH, WB, OR
Sultánpur	Sultanpur	národní park	HR
Sundarbans	Sundarbans	národní park	WB
Surat	Surat	sídlo	GJ
Surma	Surma	řeka	AS
Šáhdžahánpur	Shahjahanpur	sídlo	UP
Šajók	Shyok	řeka, sídlo	JK
Šarávátí	Sharavathi (Sharavati)	řeka	KA
Šilang	Shillong	správní středisko státu	ML
Šimla	Shimla	správní středisko státu	HP
Šivasamudram	Shivanasamudra	sídlo	KA
Šrí Vénkatéšvar NP	Sri Venkateswara NP	národní park	AP
Šrínagar	Srinagar	správní středisko státu	JK
Tádobá	Tadoba Andhari	národní park	MH
Tam Dil	Tam Dil	jezero	MZ
Taňčávúr	Thanjavur	sídlo	TN
Táptí	Tapti	řeka	MP, MH, GJ
Tárápur	Tarapur	sídlo	MH
Tél	Tel	řeka	OR
Télangána	Telangana	region	AP
Tezu	Tezu	sídlo	AP
Tháné	Thane	sídlo	MH
Thár	Thar	poušť	RJ, HR
Tihří	Tehri	sídlo, vodní nádrž	UL

Název česky	Název anglicky	Druh objektu	Stát/teritorium
Tikaria	Tikaria	sídlo	UP
Tirap	Tirap	řeka	AP
Tíráthgarh	Tirathgarh Waterfalls	vodopády	CH
Tiruččirappalli	Tiruchirappalli	sídlo	TN
Tirupati	Tirupati	sídlo	AP
Tiruvananapuram	Thiruvananthapuram	správní středisko státu	KL
Tista	Tista	řeka	SK, WB
Trišna	Trishna	rezervace	TR
Triššúr	Thrissur	sídlo	KL
Tunga	Tunga	řeka	KA
Tungabhadra	Tungabhadra	řeka	KA, AP
Túttukkudi	Tuticorin	sídlo	TN
Udajpur	Udaipur	sídlo	RJ
Udhana	Udhana	sídlo	GJ
Údolí Kangar NP	Kangar Valley	národní park	CT
Údolí květin NP	Valley of Flowers	národní park	UL
Údolí Neora NP	Neora Valley	národní park	WB
Údolí Pin NP	Pin Valley	národní park	HP
Udžďžain	Ujjain	sídlo	MP
Vádódara	Vadodara	sídlo	GJ
Vaigái	Vaigai	řeka	TN
Vaišáli	Vaishali	historický region	BR
Válmíkiho NP	Valmiki	národní park	BR
Van Vihár NP	Van Vihar	národní park	MP
Vansdá NP	Vansda	národní park	GJ
Váránasí	Varanasi	sídlo	UP
Varangal	Warangal	sídlo	AP
Vardha	Vardha	řeka	MP, MH, AP
Vásai-Virár	Vasai-Virar	sídlo	MH
Velavadar NP	Blackbuck National Park, Velavadar	národní park	GJ
Velký himalájský NP	Great Himalayan	národní park	HP
Véllikónnda	Velikonda Range	pohoří	AP
Vélúr	Vellore	sídlo	TN
Vémbadád	Vembanad	jezero	KL
Vénuganga	Wainganga	řeka	MP, MH
Vidžajváda	Vijayawada	sídlo	AP
Vidžjanagar	Vizianagaram	sídlo	AP
Vindhijské hory	Vindhya Range	pohoří	MP
Višákhapatnam	Visakhapatnam	sídlo	AP

Název česky	Název anglicky	Druh objektu	Stát/teritorium
Višňupur	Bishnupur	sídlo	WB
Vrdždži	Vajji	historický region	BR
Vrindávan	Vrindavan	sídlo	UP
Východní Ghát	Eastern Ghats	pohoří	TN, AP, CT, OR
Vysoký Himálaj	High Himalaya	pohoří	JK, HP, UL, SK, AP
Zanskar	Zanskar	pohoří	JK
Západní Ghát	Western Ghats	pohoří	GJ, MH, KA, TN, KL
Západní Singhbhum	West Singhbhum	okres	JH

Věcný rejstřík

- absolutní chudoba 32
ActionAid 187
ádivásíové 55–57
agrární krize 110–112
agrochemické výrobky 125
ájat 156
Amnesty International 124, 154, 187
anémie 73
anglo-indická komunita 144
anchor tenant 126
anti-arrack movement 75
antikoncepce 82, 88–90, 93
Appiko 184
armáda 112, 145, 152
Asijská rozvojová banka 33
asijské tygři 118
Asociace pro společenskou změnu 178
Asociace žen pracujících v neformálním sektoru 74–75, 244
ášram 13
Backward Castes 48
Bahudžan samádž 52, 171
bauxit 115, 187
bhaktismus 60
Bhárat mátá 68
Bháratíj džanasangh 170
Bháratíj džanta partí 167–168, 170
bhúk hartál 181–182, 185–186
blok 157, 159, 161, 167, 171
Bodoland 143
bráhman 48–49, 58, 193
Bt Cotton 111
Buddha a jeho dhamma 139
buddhismus 57, 61, 139
Bundélkhand 143
business process outsourcing 127, 248
casta 48
casual labor 71
Centrální region 18
Centrální statistický úřad 118
Centre for Science and Technology 180
Centrum pro indické zdroje 189
Centrum pro mediální výzkum 154
Centrum pro vědu a životní prostředí 189
civil service 47
čajové plantáže 106–107
černé uhlí 113
činnosti v oblasti nemovitostí 96–97, 133
Čipko 23, 75, 179–183, 189
dalité 46, 49, 51–53, 55, 69, 152, 162, 165, 192, 204, 249
dalitizace 112, 136
daňové příjmy 142, 164
Dasholi Gram Swaraj Mandal 183
Dašolí Grám Swarádž Mandal 183
demografická dividenda 93
demografická prognóza 80–81, 86
demografický přechod 80–81
demokracie 17, 47, 138, 146, 159, 166, 168, 172, 176
destruktivní rozvoj 181
devalvace rupie 24
Devanagari 62
dévanágarí 62, 65
dharmašástra 48
dharna 181–182, 186, 188
dirigiste 24
district 157, 160
Divize OSN pro obyvatelstvo 81
Diwali 102
dlužní krize 25
Drávida munnétra kalagam 167, 195
Drávidská pokroková federace 167
dvojzrození 48
džail bharó andolan 182
džal samádhi 182, 186
Džánta dal 171
džátí 48–55, 60, 74, 176, 192–193, 202
efekt prokapávání 36
ekologické zemědělství 110
ekonomická a sociální práva 152
ekonomická transformace 17, 20, 36
ekosystém 179, 190
ekosystémoví lidé 189
environmentální hnutí 158, 179–180, 184, 190
estate 106, 153
evidence narozených dětí 90
evidované kasty 26, 40, 51, 53, 73, 159–160, 192
evidované kmeny 53–55, 73, 159

exportní politika 118
 Fair Price Shops 27
 federace 15, 140–141, 143, 146, 149, 167
 federální granty 142
 federální parlament 144, 146
 femicida 90, 92
 feminizace práce v zemědělství 71
 feminizace venkova 71
 feminizace 71, 112, 136
 Filmové město 132
 Finanční komise 144
 finanční nouze 146
 finanční služby 97, 133
 flexibilní akumulace 127
 fordismus 127
 Forward Castes 48
 Freedomhouse 151–152, 244
 Gandhigram Rural Institute 191
 geologický průzkum 27, 112
 gheráo 182
 Giniho koeficient 38, 243
 Global Hunger Index 37, 153
 globální index hladu 153
 Górkhaland 143
 grám pañčájat 157, 159, 160, 161, 191
 grám sabha 159–160, 162, 188, 190
 grám 157, 159–162, 183, 188, 190–191
 grameen 74
 Guddanadu Abhivruddi Samiti 178
 guvernér 149, 163
 haridžané 51
 Harihar Polyfibres 177–179
 Harmandir Sáhíb 60
 hartál 181–182, 185–186
 hektarové výnosy 105, 108, 110
 hindština 62, 64–65, 67–68
 Hindu rate of growth 19
 hinduismus 57–58, 68
 Hindustan Coca-Cola Beverages Private Limited 188
 hindustánština 65
 hindutva 28, 170
 hrubá míra porodnosti 81
 hrubá míra reprodukce 81
 hrubá míra úmrtnosti 92
 hrubý národní produkt 95
 hydroelektrárny 122
 Chálistán 61
 charíf 102
 chronická podvýživa 72
 chronický nedostatek energie 72–73
 index ekonomického zatížení 92
 index feminity 90–92, 94
 index lidského rozvoje 43, 242, 250
 index přenesení kompetencí 165
 index tělesné hmotnosti 72
 index vnímání korupce 154
 India Shining 100
 Indian Institute of Technology 23
 Indická buddhistická společnost 139
 Indická čajová rada 107
 Indická lidová strana 28, 60, 168, 170–171, 174
 indická míra růstu 26, 36
 Indická organizace pro vesmírný výzkum 130
 indické korupční studie 154
 indické Silikon Valley 130
 indické tempo růstu 19
 Indický národní kongres 23, 28, 89, 117, 166–168, 171, 174, 243–244
 Indický vědecký institut 128, 130, 131, 244
 Indira Awaas Yojana 133
 industrializace nahrazující dovoz 23–24, 117–118
 industrializace 20–24, 96, 117–118, 122, 131, 134, 158, 184, 203
 insekticidy 109
 integrace knížecích států 21, 139
 integrované služby pro rozvoj dítěte 152–153
 irský model 140
 jádavové 171
 jati 48
 jednota v rozmanitosti 47, 62
 Jih 18, 100, 112, 202
 Jindal Group 122–123
 jobless growth 29, 93, 100
 kabinetní ministr 147–148
 Kalinganágár 124
 kallarové 192
 jain 61
 džadžmánání 49
 džinisté 61

jajmani 49
 kameen 49
 kámín 49
 Karnataka Pulpwoods Limited 177
 kasta 17, 48, 176
 kithiko–hačiko satjágraha 178–180, 182
 kmenový pás 55
 knížecí státy 21, 139, 141
 kolkatský systém 164
 Komise OSN pro obyvatelstvo a rozvoj 89
 Komise pro zaostalé třídy 54
 Komunistická strana Indie (marxistická) 170
 Komunistická strana Indie 170
 konarové 192
 Konference OSN o obchodu a rozvoji 149
 korupce 151–152, 155, 182, 201, 204
 křesťané 60
 kshatriyas 48
 kšatrijové 48
 Laws of Manu 48
 Legislativní rada 149
 Legislativní shromáždění 149
 lesní politika 184
 Licence-Permit-Quota Raj 20, 23, 117
 lignit 114
 lingua franca 15, 68
 linie štěpení 167
 Listina základních práv a svobod 140, 150
 Lók sabha 52, 144–145, 147, 150, 158, 160,
 166–169, 171–172, 243–244
 lókpál 154
 Mánavadharmašástra 48, 244
 mandal 79, 157, 159–161, 183
 Mandalova komise 28, 54
 Manuův zákoník 48–49, 244
 masála 132
 média 35, 151, 162
 mediánový věk 81, 89
 Méhtova komise 157
 městská korporace 163
 městská rada 163
 methylosokyanát 124
 Mezinárodní srovnávací program 33
 Mezinárodní výzkumný institut pro
 potravinovou politiku 153
 Mid-Day Meals 79
 migrační saldo 112
 miliardáři 38
 Ministerstvo lesů 177
 Ministerstvo pro kmenové záležitosti 56
 Ministerstvo pro místní samosprávu 159
 míra ekonomické aktivity 70, 94
 místní paňčájaty 157, 165
 mluvní 144
 Morseova komise 185
 nacionalistické hnutí 47, 128, 143
 Nadace pro rozvoj oblasti Landžigarh 188
 nagar nigam 163–164
 nagar páliká 163–164
 nagar paňčajat 163–164
 nagar 161, 163–164, 235, 251
 náměstci 147
 Narmada bačáo andolan 182, 184, 186, 190
 Národní banka pro zemědělství a rozvoj
 venkova 74
 Národní demokratická aliance 167
 Národní komise pro lidská práva 151–152
 Národní mise pro zdravý venkov 153
 národní ohrožení 145
 národní politická strana 167
 národní politika oceli 123
 národní populační politika 89
 Národní program garantované zaměstnanosti
 na venkově 46, 153–154, 191
 Národní průzkum zdraví rodiny 72, 88
 Národní rada pro aplikovaný ekonomický
 výzkum 39
 Národní svaz dobrovolníků 60, 170
 Národní úřad pro evidenci kriminality 111
 Národní úřad pro výběrová šetření 32
 National Council for Applied Economic
 Research 39
 National Sample Survey Office 32
 Navdánja 110, 244
 naxalité 117, 152, 203, 242, 250
 nedaňové příjmy 142
 nedotýkatelnost 139
 negativní parlamentarismus 147
 Néhrúův–Mahálanobisův model 23
 největší demokracie světa 17, 138, 159, 166, 172
 Nejvyšší soud 144, 146, 178–179, 185–186
 neo-buddhisté 61

net enrolment ratio 75
nevyužitá půda 178, 244
New Exploration Licence Policy 114
nigam 163–164, 185
Non-resident Indians 84
nová ekonomická politika 17, 26, 29, 31, 35, 37,
40–42, 49, 53, 75, 77, 79, 87, 98–99, 122, 135
nová licenční politika v geologickém
průzkumu 114
občanská neposlušnost 181
občanská práva 152
občanský aktivismus 180, 182
obecní pastvina 178
obchod s férovou cenou 27
obchod 24, 38, 96–98, 107, 112, 133, 141,
172, 192, 243–244
Official Languages Act 62
offshoring 129
okresy 58, 135, 157–158
ostatní zaostalé třídy 28, 46, 54, 68–69, 73, 103
Other Backward Classes 28, 54, 103
otrocká práce 152
outsourcing výrobního procesu 127, 129
outsourcing založený na informačních
technologiích 129
pallarové 192
pañč 156, 159
pañčajat samiti 160
pañčajat 150, 156–160, 162, 164–165, 179,
187, 191, 244
pañčajati rádž 17, 156, 159, 163, 165, 187
parajarové 192
parišad 60, 149–150, 160–161, 163–164,
179, 190
pársové 61
Periyar Maniammai 191
pesticidy 109
pětileté plány 21, 89, 98, 109, 123, 157, 169
petrochemická výroba 125
Plánovací komise 22–23, 26, 35, 143
plánování rodiny 89, 93–94, 204
plantážní produkce 106–107
podvýživa 30, 37, 72–73, 102, 152–153,
243–244
policejní násilí 152
policie 124, 141, 152, 172, 179, 182, 188
politická práva 150–151
politický systém 17, 26, 138, 169–170, 175–176
politika lesního hospodaření 179
populační odhady a projekce 81
populační politika 80, 82, 89–90, 93
POSCO 124
potravinová bezpečnost 37, 109, 153
pozitivní diskriminace 28, 51–53, 55, 139,
150, 160
Pracovní skupina pro lidská práva 151
pradaršan 181
pradžá 160
právo na informace 151, 190
pravomoci federace 143
pravomoci států 143
premiér 21, 24, 147–149, 173
prezident 144–147, 149
primér 95
primitivní kmenové skupiny 55
produkce elektřiny 121
produktivní věk 92, 94
program strukturálního přizpůsobení 24–26
progresivní používání hindštiny 68
protikorupční zákon 154, 182
proto-industriální textilní výroba 117
provinční rady 166
průměrná vážená výše cla 24
průmyslová havárie 125
předsedající ministr 149
přetíženost soudů 152
přímé zahraniční investice 41, 99, 242, 250
Public Distribution System 24, 27
půlnoční děti 23
púrna svarádž 169
Púrvančal 143
rabí 102
Rada států 144–145, 158, 160
Rádžja sabha 144–145, 158, 160, 244
rail roko 182
rásta roko 181–182
Ráštrij svajamsévak sangh 60, 170
ration cards 154
ration shops 27
reálná mzda 40
reálná spotřeba 39–40
Reliance Industries 38, 125–126, 244

rezervační systém 28, 47, 51, 53–55, 68, 150, 160
 rezervní armáda 112
 Rezervní banka Indie 149
 Right to Education Act 75
 roční průzkum průmyslu 119, 134
 ropa 21, 24, 112, 114, 125
 ropné, chemické a petrochemické investiční regiony 114, 126
 rovnost 139, 170
 rozdělení Britské Indie 21, 58, 139
 rozpočet unie 142
 rozvojové cíle tisíciletí 31
 Rozvojový program OSN 43
 RSS 60, 170
 růst bez vytváření pracovních příležitostí 29, 100
 růst HDP 21–22, 29, 92, 133, 243
 řídicí principy 140
 sádhu 13
 sakkilejarové 192
 Samádžvádí 168, 170–171
 samiti 160–161, 178, 188
 samospráva 17, 53, 140–141, 156–160, 162–165, 179, 190, 203, 243
 sanskrt 48, 65
 sanskrtizace 50, 244
 Sardar Sarovar Narmada Nigam 185
 Sardár Saróvar 182, 185–186, 190, 244
 sarpaňč 159, 195
 satí 68
 satjáhraha 178, 181
 sebevraždy 108, 244
 sekundární aktivity 95
 selektivní potratovost 92
 separatistická hnutí 143
 Sever 18, 100, 119, 202, 204
 Severovýchod 18, 122
 shudras 48
 Scheduled Castes 51, 53
 Scheduled Tribes 53, 55
 schůzka s osudem 139
 sikhové 60–61
 sikhs 60
 slovník protestu 180
 služby pro podnikání 97, 137
 Sněmovna lidu 144, 172
 socialismus 28, 140
 soudnictví 141, 152
 Special Economic Zones 118
 speciální bezpečnostní jednotky 152
 Spojená pokroková aliance 167
 Společnost pro vesnickou samosprávu 183
 spotřeba elektřiny 122
 spravedlnost 139, 170
 stát 141–143, 147, 246–249
 státní ministr 147
 stav ohrožení státu 146, 244
 Steel Authority of India Limited 122
 sterilizační kampaň 89
 Sterlite Industries India 187
 structural adjustment programmes 25
 střední třída 39
 subsistenční zemědělství 103, 191
 sufismus 60
 Survival International 187–188
 svadéší 179
 svarádž 156, 169
 Světová banka 19, 24–26, 28–29, 31–32, 35, 37, 74, 185, 201, 243
 svoboda 139, 170
 systém institucí místní samosprávy 156
 systém jednoho přenosného hlasu 145
 systém licencí, povolenek a kvót 23, 117
 systém prvního v cíli 167
 Širomaní Aká lí Dal 168
 Šiv Séna 167–168, 175
 šlechtěné odrůdy 109, 111
 šúdrové 48
 Taj Hotels Resorts and Palaces 131
 taluk 157, 159–161
 Tata Consultancy Services 131–132
 Tata Global Beverages 107
 Tata Group 131–132, 244
 Tata Institute of Social Sciences 9
 Tata Steel 122–123, 131
 Tátova nadace 131
 tehsíl 157, 159, 161
 tehsíl/blok/taluk 157
 technologický institut 23, 128
 technologický park 130
 Tělangána 16, 65, 142–143, 168

Teleradiology Solutions 128, 244
 Tendulkarova komise 34–36, 42, 104, 203, 243
 tepelné elektrárny 121–122
 terciérní aktivity 95, 97
 terénní pracovníci 89
 thévarové 162
 tibetská exilová vláda 61
 tradiční ekologické vědění 78
 traditional ecological knowledge 78
 tribal belt 55
 Tribunál pro spor o vodu Narmady 185
 trickle-down effect 36
 třetí fronta 167
 udržitelnost 179
 úhrnná plodnost 86–87, 93, 242, 250
 umělá hnojiva 23, 108–109, 125
 umělé přerušení těhotenství 72, 91
 úmrtnostní poměry 82
 Union Carbide Corporation 124–125
 University of Mysore 9
 urdština 62, 64–67
 Úřad pro rozvoj kmenů 56
 Ústavodárné shromáždění 139
 vaishyas 48
 vajšjové 48
 válka s Čínou 146
 válka s Pákistánem 21, 146
 varna 48, 50–52, 103
 Vedanta Resources 116, 187–188
 vědecká literatura 48
 Vědy 48, 58
 věková struktura 81
 velká indická debata o chudobě 31, 33, 35
 veřejné služby 97, 127
 veřejný distribuční systém 24, 27–28, 154, 35, 53, 152–153, 192, 243, 244
 veřejný ochránce práv 154, 182
 většinový systém 167
 vícerozměrná chudoba 44
 Vidarbha 76, 111, 143
 Vidhán parišad 149–150
 Vidhán sabha 63, 149, 160, 163, 170
 Višva Hindú Parišad 60
 vláda licencí, povolenek a kvót 20
 vláda státu 78, 124, 149, 177, 185
 vláda 20, 24, 26–28, 32, 35, 54, 68, 78, 84, 89, 108, 114, 118, 123–124, 126, 130, 140, 144, 146–152, 156, 165, 171–173, 177–179, 184–187, 189, 244
 volební právo 166–167
 volební systém 144, 171
 volební účast 173–174, 243
 Výbor pro boj proti Coca-cole 188
 výdaje na vzdělávání 79
 Východ 18, 119
 výjimečný stav 22, 24, 54, 89, 146, 151, 158, 166, 169, 174
 vysídlování obyvatel 124
 vyšší kasty 28, 48, 162–163
 Washingtonský konsenzus 19
 wasteland 178
 Westminsterský model 138
 Women's Self-Help Groups 73
 zábor pozemků 124
 zadlužení zemědělské domácnosti 111
 základní potřeby 32, 34–35, 44, 178, 190
 zákon o potravinové bezpečnosti 153
 zákon o právu na vzdělání 75
 zákon o reorganizaci států 142
 zákon o továrnách 119
 zákon o úředních jazycích 62
 zákon o zvláštních ekonomických zónách 118
 zákon o zvláštním zmocnění ozbrojených sil 152
 zaostalé kasty 48
 Západ 18
 Záříčí Indie 100, 127, 152, 189
 zelená revoluce 23, 40, 108–110, 125, 244
 zemědělská výroba 95, 98, 105–106, 136
 zemědělství 17, 23–24, 40, 48, 55, 70–71, 74, 96, 98, 100–101, 103, 106, 108–112, 118, 135–137, 140–141, 147, 160, 187, 191, 193, 202
 zemní plyn 115, 121
 zilá parišad 160–161, 163–164, 179, 190
 zilá 157–161, 163–164, 179, 190
 zpracovatelský průmysl 96, 117, 136
 ztracená dekáda rozvoje 25
 zvláštní ekonomické zóny 118, 124, 190, 243
 železná ruda 115, 123
 ženská sterilizace 88
 73. dodatek 158, 244

Indie: společnost a hospodářství v transformaci

Kapitoly z humánní geografie Indie

Petr Daněk, Adam Čajka, Filip Chvátal,
Petr Voda, Lenka Zahradková,
Pavλίna Zrůstová

Návrh obálky MgA. Jolana Folwarczná
Fotografie na str. 2: Petr Daněk
Vydala Masarykova univerzita v roce 2014
1. vydání

ISBN 978-80-246-3000-0
DOI: 10.5817/CZ.MUNI.M210-7528-2014

Masarykova univerzita Brno 2014

Geoinovace

GEOGRAFICKÝ ÚSTAV
PŘÍRODOVĚDECKÁ FAKULTA MÚ

muni
PRESS